

HISTORICA OLOMUCENSIA
48–2015

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XXXVIII

HISTORICA OLOMUCENSIA

48–2015

Sborník prací historických
XXXVIII

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2015

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře udělené roku 2015 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, programu V. Excelence ve vzdělávání, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci: Podpora časopisů vydávaných na FF UP.

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických je vydáván od roku 2009. Navazuje na dlouholetou tradici ediční řady *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala být vydávána v roce 1960. Od dubna 2015 je zařazen do prestižní evropské databáze odborných časopisů ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Od roku 2009 je na seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci dubna a na konci října. Oddíl Články a studie obsahuje odborné recenzované příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje především informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejích pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Posledním oddílem časopisu jsou recenze.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie FF UP, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Redakční rada:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci),
Mgr. Veronika Čapská, Ph.D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (oba Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU v Opavě), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze), PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci), PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Historický ústav FF JU v Českých Budějovicích), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně), PhDr. Michael Viktorík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Etický kodex:

Redakce časopisu přijímá do recenzního řízení zaslané články i další příspěvky všech autorů bez rozdílu, pokud splňují stanovené podmínky pro publikování. Garantuje rovněž všem autorům profesionální recenzní řízení. Další podrobnosti etického kodexu jsou uveřejněny na internetových stránkách časopisu.

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editorky© Ivana Koucká, Zdeňka Žáčková, 2015

ISSN 1803-9561

Succession, periodicity and summary:

The journal *Historica Olomucensia*, The Collection of History Works has been published since 2009. It follows the long-time tradition of series *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, The Collection of History Works, which started to be published in 1960. Since April 2015 the journal has been included in the prestigious European database of scientific journals ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences). Since 2009 it has been on the list of peer-reviewed, non-impacted journals published in the Czech Republic. Since 2009 the periodical has been published twice a year, a closing date is at the end of April and October. The section “Articles and Studies” contains peer-reviewed papers dealing with various topics of Czech and world history. The section “Reports” consists of information about activities of the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc and its projects, or another historical institutes; alternatively also biographies and bibliographies of the Department’s members. The last section of the journal includes reviews.

Editor and contact:

PhDr. Ivana Koucká, Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc

E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Editorial board:

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – chairman (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (both Institute of History, Faculty of Philosophy and Science, Silesian University Opava), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Institute for Contemporary History, Academy of Sciences of the Czech Republic), PhDr. Ivana Koucká (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), PhDr. Marek Šmíd, Ph.D. (Institute of History, Philosophical Faculty, University of South Bohemia České Budějovice), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Department of History, Faculty of Education, Masaryk University Brno), PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc).

Code of ethics:

The editors accept all received articles into a peer-reviewed process as well as other authors’ contributions without distinction, if they fulfil stated conditions for publishing. Similarly, they also guarantee all authors a professional peer-reviewed process. The other details of the code of ethics may be found at the journal’s website.

Website (information for authors, content of current issues):

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.

Editors© Ivana Koucká, Zdeňka Žáčková, 2015

ISSN 1803-9561

OBSAH

ČLÁNKY A STUDIE

Josef Šrámek

Formování klášterní domény ve 13. a 14. století na příkladu benediktinských proboštví v Polici nad Metují a Broumově 13

Michal Faist

Jan Jiskra z Brandýsa na vrcholu moci 1445–1451 43

Michal Wanner

Zápas evropských mocností v Indickém oceánu v době války o nezávislost USA 1778–1783 69

Jitka Jonová

Katolický sjezd v Kroměříži a v Olomouci v roce 1901 v kontextu národnostních sporů 99

Jan Dvořáček – Jan Záhořík

Opožděná nezávislost Džibutska: Strategické postavení francouzské kolonie v Africe, cca 1917–1977 111

David Hubený

Československý ústav zahraniční a pokusy prosadit péči o podkarpatorské krajany 123

Miroslav Šepták

K počátkům německo-rakouské roztržky (březen–červen 1933) 141

Jan Lukáč

Stráž obrany státu v politickém okrese Žamberk v letech 1936–1939 153

Ondřej Kolář

Bezpečnostní poměry na Těšínsku v období třetí republiky ve světle pamětních knih stanic Sboru národní bezpečnosti 173

Martin Vašš

*Možné aplikácie naratívneho konštruktivismu Haydena Whita
pri historiografickej analýze vybraných diel*

Milana Stanislava Ďuricu a Františka Vnuka.....193

Jana Burešová

Československo-australské vzťahy vo druhé polovine 20. storočia209

ZPRÁVY

Jan Stejskal

Zpráva o činnosti Katedry historie Filozofické fakulty

Univerzity Palackého v Olomouci v akademickém roce 2013/2014.....239

Pavla Kalábková

Zpráva o činnosti sekce archeologie Katedry historie Filozofické fakulty

Univerzity Palackého v Olomouci za akademický rok 2013/2014.....245

Věra Slavíková

Zpráva o činnosti sekce archivnictví Katedry historie Filozofické fakulty

Univerzity Palackého v Olomouci v akademickém roce 2013/2014.....249

Pavla Dubská

K historii průmyslu a techniky na Moravě a ve Slezsku III.

Od konce 18. století do roku 1918.....253

Jana Geršlová

Zlínská univerzita, Fakulta managementu a ekonomiky

oslavila 120 let od založení firmy Baťa:

Konference „Baťův odkaz Evropě – Zodpovědné podnikání“255

Pavel Marek

Miloš Trapl jako historik českého politického katolicismu.

Příspěvek věnovaný jeho významnému životnímu jubileu261

Adrian Papahagi

A Medieval Manuscript Fragment Signed by Janus Dubravius

at the Library of the Romanian Academy in Cluj273

RECENZE

- Josef Šrámek
Somer, Tomáš:
Smil z Lichtenburka. Příběh velmože bouřlivého věku.
Bohumír Němec – Veduta, České Budějovice 2012.279
- Josef Šrámek
Novotný, David:
*Královští rychtáři ve východočeských zeměpanských městech
v době předbělohorské.*
Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2012.283
- Jana Máčalová
Maiello, Giuseppe:
Vampyrismus a Magia posthuma.
Nakladatelství Epocha, Praha 2014.287
- Jarmila Kašpárková
Čičaj, Viliam a kol.:
*„...z prjsnosti a wssu ostrostu zakazzugeme.“
Sociálna disciplinizácia a zrod modernej spoločnosti.*
Igor Ilit-RádioPrint, Bratislava 2013.291
- Ondřej Kolář
Břach, Radko – Láník, Jaroslav:
*Dva roky bojů a organizační práce:
Československá armáda v letech 1918–1920.*
Ministerstvo obrany ČR – Vojenský historický ústav, Praha 2013.295
- Lukáš F. Peluněk
Stloukal, Karel:
Historie mého života. Skutečnost poněkud zbásněná.
Nakladatelství Václav Žák – Casablanca, Praha 2012.299
- Jana Burešová
Trapl, Miloš:
Můj život s historií.
Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2014.305

THE AUTHORS AND SUMMARIES

The Authors and Summaries.....	311
--------------------------------	-----

ČLÁNKY A STUDIE

FORMOVÁNÍ KLÁŠTERNÍ DOMÉNY VE 13. A 14. STOLETÍ NA PŘÍKLADU BENEDIKTINSKÝCH PROBOŠTSTVÍ V POLICI NAD METUJÍ A BROUMOVĚ¹

Josef Šrámek

V roce 1991 konstatoval Petr Sommer, že klášterní expozitury nepředstavují v české historiografii obsáhleji řešené téma, a tato slova v podstatě platí doposud.² Potenciál tématu klášterních proboštství sice naznačila ve svém přehledovém pojednání také Zdeňka Hledíková,³ podrobněji se však na toto téma až zaměřil Dušan Foltýn ve dvou studiích, věnovaných cisterciáckým a benediktinským konventům. I ty však zůstaly toliko sondou, omezenou v případě benediktinů na příklady ostrovského a sázavského kláštera.⁴ Dosud byly položeny především základy k diskusi o počátcích klášterních expozitур, kam lze vedle Foltýnovy studie zařadit především podnětné pojednání

¹ Text byl napsán za podpory projektu ESF OPVK Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou, reg. č. CZ.1.07/2.3.00/20.0192.

² SOMMER, Petr: *První dvě století benediktinských klášterů v Čechách* (dále jen *První dvě století benediktinských klášterů*). Studia Mediaevalia Pragensia, 2, 1991, s. 95. Jednou z prvních moderních studií, která se cíleně zabývá proboštstvím ve vazbě na dějiny osídlení, je práce WOLF, Vladimír: *Vrchlabské proboštství v dějinách kraje na nejhořejším Labi (Příspěvek k církevním dějinám doby předhusitské)*. Krkonoše–Podkrkonoší, 5, 1970, s. 18–27; následovaná s odstupem zase archeologicky orientovanou studií REICHERTOVÁ, Květa: *Proboštství ostrovského kláštera na vrchu Velízu*. Památky archeologické, 76, 1985, s. 168–183. Na dosud nevytěžený potenciál otázky vedlejších řeholních domů upozorňuje v úvodu své podnětné knihy také HEALE, Martin: *The dependent priories of medieval English monasteries*. Woodbridge 2004, s. 1–3.

³ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Benediktini v českých zemích ve středověku* (dále jen *Benediktini v českých zemích ve středověku*). In: BLÁHOVÁ, Marie – HLAVÁČEK, Ivan (eds.): *Břevnov v českých dějinách*. Praha 1997, s. 12–13.

⁴ FOLTÝN, Dušan: *K typům a funkcím cisterciáckých proboštství v předhusitských Čechách* (dále jen *K typům a funkcím*). In: CHARVÁTOVÁ, Kateřina (ed.): *900 let cisterciáckého řádu*. Praha 2000, s. 79–95; Týž: *Patronátní kostely Sázavského kláštera – příspěvek k úvahám o genezi předhusitského klášterního panství*. In: *Colloquia Mediaevalia Pragensia*, 3. Historia Monastica, I, Praha 2005, s. 153–162; Týž: *Celly a proboštství kláštera sv. Jana Křtitele na Ostrově. Zamyšlení nad problematikou benediktinských pobočných domů v rané středověkých Čechách*. In: SOMMER, Petr (ed.): *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha 2006, s. 277–289.

Libora Jana o rajhradském klášteře,⁵ či v obecnějším kontextu vývoje středověkého monasticismu dobře ukotvenou studii Karla Nováčka a Libora Petra, cennou svým archeologickým zaměřením.⁶ Zatímco na podněty přinesené Liborem Janem nebylo fakticky navázáno,⁷ Dušan Foltýn přispěl reakcí na tezi Zdeňky Hledíkové o tom, že rozmach zřizování cell, z nichž povstala pozdější probošství, se pojí s vlivem gorzské reformy, zatímco následná reforma hirsauská tento vliv umenšuje. Dušan Foltýn v zásadě vyslovil souhlas s poustevnami jako možným předstupněm určitých probošství, obecně ale varoval přes paušalizaci a přeceňováním tohoto jevu. Zde je ale třeba dodat, že Zdeňka Hledíková rozlišuje i případy, kdy se probošství vyvinulo z inkorporovaného farního kostela, resp. bylo založeno již se statusem expozitury tzv. na zelené louce, což z Foltýnovy polemiky úplně nevysvítá.⁸ Také Petr Sommer vyslovil názor, že účelově redukováné objekty statutárně nižší monastické úrovně lze předpokládat již od nejstarších dob vývoje českého mnišství.⁹

Role klášterních expozitur tak není příliš jasná. Libor Jan, limitován popularizačním charakterem svého textu, k tématu klášterních vedlejších domů říká tolik, že středověké kláštery mívaly odloučená probošství jako střediska menších majetkových komplexů, jejichž správu zastával řeholník s titulem probošta (*praepositus*), jenž měl k sobě několik málo bratří.¹⁰ Rudolf Fišer charakterizuje probošství jako instituce vznikající „uvnitř“ shluku vzdálenějších vesnic. Nad majetkem si opatství podrželo nadále kontrolu a probošti a jejich malé konventy nemohli provádět žádné majetkové transakce bez výslovného souhlasu opata a konventu jako celku.¹¹ František Musil spo-

⁵ JAN, Libor: *Počátky benediktinů na Moravě a rajhradský klášter*. In: JAN, Libor – OBŠUSTA, Petr: *Ve stopách sv. Benedikta*. Brno 2002, s. 19–27.

⁶ NOVÁČEK, Karel – PETR, Libor: *Praepositura in solitudo: Ostrovská cella Baštiny (Těslín) a archeologie nejmenších řádových založení*. *Archeologické rozhledy*, 61, 2009, s. 285–302.

⁷ Odlišný pohled na vznik rajhradského kláštera jsem podal ve dvou příspěvcích, viz ŠRÁMEK, Josef: *Na okraj počátků Břetislavovy fundace v Rajhradě. Příspěvek ke vztahu rajhradského a břevnovského kláštera v 11.–13. století*. In: HRDINA, Jan – MAŘÍKOVÁ, Martina (eds.): *Documenta Pragensia Supplementa, II. Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku*. Praha 2011, s. 45–73; Týž: *Rajhradský klášter jako enigma moravských středověkých dějin? Cesta Rajhradu k probošství v horizontu 11.–14. století*. *Vlastivědný věstník moravský*, 1, 2014, s. 43–60.

⁸ HLEDÍKOVÁ, Z.: *Benediktini v českých zemích ve středověku*, s. 12.

⁹ SOMMER, P.: *První dvě století benediktinských klášterů*, s. 97.

¹⁰ JAN, Libor: *Řeholník*. In: ŠMAHEL, František – NODL, Martin (eds.): *Člověk českého středověku*. Praha 2002, s. 181.

¹¹ FIŠER, Rudolf: *Třebíč. Z historie benediktinského opatství*. Třebíč 2004, s. 109.

jil vznik expozitur s kolonizačním procesem, leč velmi vágně.¹² Kolonizační rozměr (na konkrétním případě proboštví v Luhu) akcentoval i Mojmir Švábenský.¹³ Zdá se, že tedy vládne shoda na tom, že expozitury jsou důsledkem především hospodářského vývoje a správních a organizačních potřeb. Také podle vlivné osobnosti anglosaské monasteriologie Davida Knowlese byly celly a malé klášteríky jedním z nejmarkantnějších příznaků úpadku řeholního života ve středověké Anglii. Jelikož expozitury postrádaly autonomii a podle Knowlese tedy i plně odpovědnou duchovní hlavu, nebyly tyto jednotky podle jeho soudu schopny plně realizovat život podle řehole. Takové expozitury tak byly v Knowlesových očích nešvarem, jdoucím proti duchu a literě Benediktovy řehole.¹⁴ Odtud pak vychází hodnocení pobočných domů jako přednostně administrativního nástroje, který vykazuje málo specificky řeholních či církevních rysů.¹⁵ Proti duchu a literě řehole přitom expozitury skutečně jsou. Znamenají ale nešvar? Vždyť jak celly, tak prepozitury jsou právně kodifikovány již na cášských synodách, které měly za cíl obrodu a konsolidaci mnišství.¹⁶ Přitom práce R. Nevilla Hadcocka, věnovaná středověkým klášterům Anglie a Walesu ukázala celly a prepozitury jako významnou součást monastické mapy středověké Anglie.¹⁷

David Knowles také vypracoval jako vůdčí osobnost anglosaské monasteriologie jakousi typologii klášterních založení, v nichž rozlišuje autonomní opatství, autonomní proboštví, závislé proboštví a malé domy, proboštví či celly, jejichž status je těžké definovat. Jako proboštví je přitom označován dům s nejméně čtyřmi řeholníky, jako cella (*priory cell*) pak dům tvořený méně než čtyřmi mnichy.¹⁸ Cesta k závislému domu byla podle Knowlese v praxi trojí: původně nezávislý dům byl po úpadku pohlcen více prospe-

¹² FELCMAN, Ondřej – MUSIL, František (ed.): *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*. Praha 2009, s. 286.

¹³ ŠVÁBENSKÝ, Mojmir: *Církevní poměry na Brněnsku před rokem 1243*. Brno v minulosti a dnes, 11, 1993, s. 86.

¹⁴ KNOWLES, David: *The monastic order in England. A history of its development from the times of St. Dunstan to the Fourth Lateran council 940–1216* (dále jen *The monastic order*). Cambridge 1966, s. 134–136, 687.

¹⁵ KNOWLES, David: *The religious orders in England. Volume II*. Cambridge 1961, s. 164; BURTON, Janet: *Monastic and religious orders in Britain 1000–1300*. Cambridge 1994, s. 30.

¹⁶ *Capitulare monasticum*. In: Monumenta Germaniae Historica (dále MGH). Capitularia regni Francorum I. Hannover 1883, s. 346; *Concilium Aquisgranense*. In: MGH. Concilia IV. Concilia aevi Karolini. Hannover 1998, s. 321, 333.

¹⁷ HADCOCK, R. Neville: *Medieval religious houses. England and Wales*. London 1971, s. 52–82, 137–180.

¹⁸ KNOWLES, David – BROOKE, Christopher N. L. – LONDON, Vera C. M.: *The heads of religious houses. England and Wales 940–1216*. London – New York 1972, s. 1.

rujícím klášteřem, který sledoval zájmy tradice a aktuálních správních potřeb; expozitura mohla být už zřízena jako miniaturní řeholní dům, který se ale neuchytil tak, jak fundátor zamýšlel, nebo za třetí byla správní cella zřízena samotným opatstvím za účelem ostrahy a obhospodařování vzdálených majetků.¹⁹ Což je aspekt, který je reflektován většinou české literatury. Dušan Foltýn však upozorňuje na to, že hospodářsko-správní role expozitur je možná příliš jednostranně zdůrazňována. Ve své studii se sice zabýval expoziturami cisterciáckými, o to překvapivější však byl jeho poznatek, že v předhusitských Čechách byla probošství s dominující hospodářskou či správní funkcí jevem výjimečným, konkrétně Dušan Foltýn podle svého mínění našel pouze jednu cisterciáckou expozituru, která by tuto charakteristiku splňovala.²⁰ Ještě před Davidem Knowlesem se pokusil klášterní fundace kategorizovat Chester William New, a to na konventní domy, malé cely zcela závislé na mateřském klášteři a správní jednotky, tzv. *bailiwick*.²¹

S Knowlesovým závěrem vyslovil nesouhlas Martin Heale, který vyzval k revizi a kritickému prověření této teze.²² Třebaže anglická historiografie tradičně spojuje expozitury, filiační vazby anglických klášterů s normanským zábořem a vazbami anglických fundací na Francii (tzv. *alien priories*), z čehož a priori plynou hodnotově zabarvené konotace,²³ Martin Heale uvažuje o vlivu iro-skotského mnišství na strukturovanou hierarchii anglických řeholních domů a konstatuje, že další náznaky se po mnišské obrodě v 10. století objevují až v raném 11. století. Odmítá proto, že by šlo relevantněji usuzovat na podobu hierarchických vztahů před normanským zábořem a po něm, jelikož valná většina dokumentů pochází až z doby po roce 1066.²⁴ Martin Heale také upozornil na faktor, který David Knowles a historici z jeho díla vycházející opomíjeli, a to faktor farní správy jakožto možný aspekt zakládání klášterních prepozitur. Jedním z důvodů, proč začaly cely vznikat, byla podle Healeova mínění péče o posvátná místa. Tyto cely bývaly obdařeny

¹⁹ KNOWLES, D.: *The monastic order*, s. 134–135.

²⁰ FOLTÝN, D.: *K typům a funkcím*, s. 79–80, 91.

²¹ NEW, Chester William: *The history of the alien priories in England to the confiscation of the Henry V*. Chicago 1916, s. 18–20, 37–44.

²² HEALE, M.: *c. d.*, s. 3–5.

²³ BURTON, J.: *c. d.*, s. 29–30. Srov. NEW, C. W.: *c. d.* K poměrům před normanským zábořem FOOT, Sarah: *Monastic life in Anglo-Saxon England, c. 600–900*. New York 2006, kde se autorka zabývá především institutem tzv. *mynsteru* (německy *Münster*), které definuje jako instituce odlišné od klášterů. V tomto duchu pak upozorňuje na nebezpečí automatického ztotožňování obsahů pojmů *monasterium* a *monastery*.

²⁴ HEALE, M.: *c. d.*, s. 15–17. Srov. CLANCHY, Michael T.: *From memory to written record. England 1066–1307*. London – Cambridge 1979.

skromným majetkem a větší klášter v sousedství nad takovou cellou mohl, ale také nemusel mít dohled. Prepozitury mohly také vznikat na místech historicky památných nebo přímo spjatých s dějinami mateřského kláštera. I Donald Matthew poukázal na skutečnost, že nemalý počet anglických expozitur 11. a 12. století nejspíše nebyl založen jen a pouze ze správních důvodů, ale že je normanští baroni zakládali jako kaple a fary v majetku francouzských (normanských) klášterů. Teze, že po úspěchu gregoriánské reformy mniši nemohli vykonávat farní správu, dnes již není zastávána (a v českém prostředí je pak tento argument zcela irrelevantní). Obecně tak Martin Heale varuje před jednostranným přeceňováním ekonomických faktorů, třebaže i ty samozřejmě hrály svou roli.²⁵

Martin Heale upozorňuje, že již doba karolinská znala malé celly, přesto to bylo až clunijské hnutí, které transformovalo příležitostné celly, tj. spíše anomálie, v ústřední rys monastické mapy, tedy kláštery závislé na centrálním opatství, a to na základě darovacích listin, které zakládaly mezi nadřízeným a podrženým domem jasnou soudní vazbu, jak ukázala Noreen Hunt. Přesto však ani tehdy nedošlo k ustavení nepřetržitých vazeb na clunijská opatství. I za opata Hugona si řada klášterů, formálně podržena autoritě Cluny, podržela status opatství a v praxi se těšila nemalé nezávislosti. Clunijský svazek tak zůstával relativně decentralizovaný, upozorňuje Martin Heale. Naopak opatství v Gorze směrem k podmanění spřízněných klášterů pod svou jurisdikci nikdy nevykročilo.²⁶ Heale tak paradoxně odmítl pracovat s analogiemi clunijské kongregace či cisterciáckého a premonstrátského organizačního modelu, neboť poukázal na to, že jelikož filiační vazba byla zabudována v řádových konstitucích, byl téměř každý takový klášter závislý.²⁷ Poukázal naopak na fakt, že z anglo-normanského období pochází řada dokladů o tom, že se určité kláštery snažily prosadit svou svrchovanost nad jinými, např. s odkazem na to, že z jejich středu odešla do daného kláštera první kolonie.²⁸

Studie Dušana Foltýna, věnované vývoji sázavského a ostrovského klášterního panství, skutečně naznačily, že rozhodně nelze v otázce vzniku klášterních expozitur jakkoliv zevšeobecňovat. Zároveň však Dušan Foltýn

²⁵ HEALE, M.: *c. d.*, s. 22–36, 62; MATTHEW, Donald: *Norman monasteries and their English possessions*. Oxford 1962, s. 51–65.

²⁶ HUNT, Noreen: *Cluny under Saint Hugh, 1049–1109*. London 1967, s. 184; COWDREY, H. E. J.: *Cluniacs and Gregorian reform*. Oxford 1970, s. 70–71; POECK, Dietrich W.: *Cluniacensis Ecclesia. Der cluniacensische Klosterverband (10.–12. Jahrhundert)*. München 1998; HEALE, M.: *c. d.*, s. 18–20.

²⁷ HEALE, M.: *c. d.*, s. 9.

²⁸ Tamtéž, s. 53.

při studiu vývoje těchto konkrétních opatství, která náležejí mezi nejstarší v Čechách, narazil na nemilý fakt limitované pramenné základy, obzvláště pak v případech Sázavy. České středověké dějiny ovšem nabízejí jiný příklad klášterní expozitury, která se jeví jako téměř ideální pro modelový případ. Zatímco majetkový vývoj ostrovského a sázavského kláštera odpovídal jejich dlouhé historii i evoluci české středověké společnosti a ekonomiky, břevnovské expozitury v severovýchodních Čechách, konkrétně v Polici nad Metují a v Broumově, vznikly v době, kdy se socio-ekonomické podmínky v přemyslovském království konsolidovaly, obě proboštví byla nadto ustavena v podstatě na zelené louce.

Příchod benediktinských mnichů do dosud řídké osídlených severovýchodních Čech, je obvykle kladen do počátku 13. století. Podle domácí klášterní tradice,²⁹ kterou v polovině 19. století zachytil broumovský klášterní knihovník Jeroným Růžička, začíná historie polického a broumovského proboštví na Moravě. Roku 1201 totiž daroval moravský markrabě Vladislav Jindřich území okolo Hranic premonstrátům z Hradiště u Olomouce.³⁰ Zde však od roku 1169 působil poustevník Jurik a na území si na základě donace knížete Fridricha činili nárok benediktini z Rajhradu.³¹ Podle zmíněné tra-

²⁹ Obdobných podání „bájných počátků“ nepochybně existovalo v historické paměti břevnovsko-broumovského konventu povícero, srov. Národní archiv v Praze (dále jen NA), fond Benediktini – Břevnov (dále jen ŘBB); kupř. Memorabilia quadam Gremium Brzevnoviense concernentia Ex superstite Archivio excerpta et posteris consignata, inv. č. 50; Historische Notizen aus den alten Kirchen und Spital Gedenkbüchern zu Politz, sign. A XVII 2; Geschichte des Benediktinerstiftes Břevnov-Braunau nach Urkunden und Handschriften verfasst, inv. č. 148–151; resp. ZIEGELBAUER, Magnoald: *Epitome historica regii, liberi, exempti in regno Bohemiae antiquissimi, celeberrimi ac amplissimi monasterii Brzevnoviensis vulgo S. Margarethae Ordinis S. Benedicti prope Pragam*. Coloniae 1740; či PITER, Bonaventura: *Thesaurus absconditus in agro seu monasterii Brzevnoviensi prope Pragam*. Brunae 1762; nebo také NA, Archiv benediktinského kláštera v Emauzích v Praze (dále jen ŘBE), inv. č. 1, Kláštery řádu sv. Benedikta v Čechách a významní členové řádu, 1.

³⁰ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále jen CDB). Díl II. Praha 1912, č. 352, s. 364–368; RŮŽIČKA, Jeroným: *Děpisy kláštera Břevnovského a Braumowského*. Časopis pro katolické duchovenstvo, 19, 1846, s. 756–757; srov. ZIEGELBAUER, M.: c. d., s. 40; PITER, B.: c. d., s. 141–142; KRÁSL, František – JEŽEK, Jan: *Sv. Vojtěch, druhý biskup pražský, jeho klášter a úcta u lidu*. Praha 1898, s. 316–317; BRANDEJS, Stanislav: *Knihy o Polici nad Metují a Policku*. Díl I. *Dějiny do roku 1914*. Police nad Metují 1940, s. 24; PREISS, Pavel – VILÍMKOVÁ, Milada: *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*. Praha 1989, s. 112.

³¹ CDB, Díl I. Praha 1907, č. 247, s. 218–219; CDB II, č. 228, s. 228–229; CDB II, č. 352, s. 364–368; ZIEGELBAUER, M.: c. d., s. 243–245; PITER, B.: c. d., s. 140–142; RŮŽIČKA, J.: c. d., s. 756–757; KRÁSL, F. – JEŽEK, J.: c. d., s. 316; BRANDEJS, S.: c. d., s. 24. O Jurikovi víme pouze z falz. Martin Wihoda nabídl názor, že Jurik nebyl rajhradským, ale hradištským benediktinem, a darování území, kde poustevničil a které tak spadalo pod Hradiště, Rajhradu je nutno vidět pod úhlem

dice Jurik proto přesídlil na neobydlené Policko, aby zde pokračoval ve svém rozjímavém životě v ústraní. Jiné podání dokonce tvrdí, že do regionu severovýchodních Čech zamířil Jurik cíleně, podle příkazu břevnovského opata Chunona, který zdejší krajem disponoval jako dědictvím po sv. Vojtěchovi.³² Břevnovsko-broumovská tradice tak Jurikovi přičítá zahájení osidlování dosud spíše nehostinného kladského pomezí. V zušlechťování místní krajiny měl poustevník Jurik pokračovat až do své smrti. Jurik se ve svém novém domově dokonce prý setkal s Přemyslem Otakarem I., když se panovník vracel z výpravy do Polska a od Jurika si vyžádal doprovod divokou krajinou k Náchodu. Panovníkovi je pak legendou (která nápadně připomíná příběh o setkání sv. Prokopa s knížetem Oldřichem) připisován i název regionu. Přemysl ji měl nazvat Policí poté, co spatřil poprvé Jurika při výrobě police pro své obydlí.³³

Byť o poustevníku Jurikovi víme pouze z falz, lze předpokládat jeho reálnou existenci (minimálně ohledně působení na Moravě), jež se následně otiskla do břevnovské historické paměti. Na Jurikovo kolonizační úsilí měl navázat břevnovský jáhen Vitalis s několika dalšími bratřími.³⁴ Ti v Polici údajně vystavěli kapli a dosud pustou krajinu se podle svých možností snažili učinit obyvatelnou.³⁵ Příslušenstvím měl kapli vybavit břevnovský

nahrazení řehole Benediktovy na Hradisku řeholí sv. Augustina roku 1150. Viz WIHODA, Martin: *Vladislav Jindřich*. Brno 2007, s. 271–278.

³² ZIEGELBAUER, M.: c. d., s. 184; PITER, B.: c. d., s. 143–144; KRÁSL, F. – JEŽEK, J.: c. d., s. 317, 330; BRANDEJS, S.: c. d., s. 24.

³³ RŮŽIČKA, J.: c. d., s. 757; *Břevnov, první klášter černých benediktinů na půdě slovanské*. Praha 1931, s. 33–34; BRANDEJS, S.: c. d., s. 23–24; PICHL, Miroslav: *Historické počátky města Police nad Metují*. Police nad Metují 2003, s. 4. O původu názvu srov. PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. Díl III. M–Ř. Praha 1951, s. 426.

³⁴ Archiv Národního muzea Praha (dále jen ANM), sb. F15, Břevnov (v. Broumov), Verzeichniss der ältesten bekannten Urkunden Stifts Břewnow, kart. 13; NA, ŘBB, Historische Notizen aus den alten Kirchen und Spital Gedenkbüchern zu Politz, sign. A XVII 2, fol. 44b; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae at Moraviae* (dále jen RBM). Díl I. Praha 1855, č. 539, s. 250–251, resp. CDB II, č. 367, s. 399–401. Srov. ZIEGELBAUER, M.: c. d., s. 184; RŮŽIČKA, J.: c. d., s. 757; KRÁSL, F. – JEŽEK, J.: c. d., s. 317; ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *České dějiny*. Díl I/5. *Středověká kolonizace v zemích českých*. Praha 1938, s. 893; KUČA, Karel: *Města městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl V. *Par-Pra*. Praha 2002, s. 350, 352. PICHL, M.: c. d., s. 4, nabízí teorii o Vitalisově původu z Provodova na Náchodsku, prvotní držby Břevnova v regionu, avšak ani pro to není zřejmých důkazů.

³⁵ ZIEGELBAUER, M.: c. d., s. 131. Srov. TOMEK, Václav Vladivoj: *Paměti újezdu Polického čili nynějších panství Broumovského a Polického z časů před válkou Husitskou* (dále jen *Paměti*). Památky archaeologické a místopisné, 2, 1857, s. 208.

opat Chuno.³⁶ Na tuto zakladatelskou činnost břevnovských řeholníků odkazuje i další hypotéza o původu jména osady i kraje, která odvozuje název od prvních polí vykloučených břevnovskými mnichy.³⁷ Pro úplnost dodejme, že pozdější verze tohoto příběhu, které lze vysledovat od 16. století, dávají břevnovskou kolonizaci severovýchodních Čech do souvislosti se slavníkovským panstvím tak, jak o něm mluví Kosmas,³⁸ a vykládají osidlování Policka a Broumovska jako naplnění svatovojtěšského dědictví.³⁹ Na rozdíl od staršího bádání můžeme dnes už jakoukoli takovou spojitost odmítnout. Nehledě na to, že moderní bádání dospělo kombinací archeologických i historických metod k odmítnutí Kosmou popisované rozsáhlé slavníkovské domény i odtud vyvozovaného mocenského postavení, o žádném podobném nadání ze strany biskupa Vojtěcha nejsme jakkoliv informováni. Ona údajná ústní tradice (kterou skutečně nelze už s ohledem na břevnovský kult sv. Vojtěcha coby zakladatele kláštera vyloučit) byla spíše prostředkem k podpoře břevnovských nároků.⁴⁰

Výše zmíněné příběhy odrážejí představy o počátcích polického a broumovského kláštera, které se zformovaly během 16.–19. století. Pro studium fungování historické paměti jsou významným pramenem, o skutečných událostech na prahu 13. století však vypovídají pramálo, byť stopy relevantních událostí možná tu více, tu méně obsahují. Na poněkud jistější půdu v otázce polických počátků se dostáváme až s rokem 1213. Do tohoto roku je kladena listina, kterou král Přemysl Otakar I. na žádost opata Chunona daroval polický újezd, označovaný v listině za pusté místo, na věčné časy břevnovskému benediktinskému klášteru.⁴¹ Listina obsahuje výslovné nařízení, aby tento

³⁶ ANM, sb. F15, Břevnov (v. Broumov), kart. č. 13; srov. RŮŽIČKA, J.: c. d., s. 757; TOMEK, V. V.: *Paměti*, s. 205; KRÁSL, F. – JEŽEK, J.: c. d., s. 317; ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Historický vývoj Čech severovýchodních* (dále jen *Historický vývoj*). Od kladského pomezí, 8, 1930–1931, s. 83.

³⁷ TOMEK, Václav Vladivoj: *Příběhy kláštera a města Police nad Medhuji* (dále jen *Příběhy*). Praha 1881, s. 2; srov. BRANDEJS, S.: c. d., s. 31.

³⁸ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. In: MGH. *Scriptores rerum Germanicarum*. Nova series II. Berlin 1923, s. 49–50.

³⁹ KRÁSL, F. – JEŽEK, J.: c. d., s. 327. Sami autoři se však k možnosti přímého nadání Břevnova územím kladského pomezí biskupem Vojtěchem staví rezervovaně a odkazují i na stejný postoj břevnovského historika ZIEGELBAUERA, M.: c. d., s. 187. Pro srovnání: opačný názor zastával Bohuslav Balbín, Karel Josef Biener z Bienenberka či Josef Bonaventura Piter. Takové bájně nadání už tehdy popíral Václav Vladivoj Tomek.

⁴⁰ Srov. uvažování KRÁSLA, F. – JEŽKA, J.: c. d., s. 330.

⁴¹ NA, ŘBB, sign. B III 87; ANM, sb. F15, Břevnov (v. Broumov), kart. 13; CDB II, č. 367, s. 399–401; RBM V/3, č. 1016, s. 502–503. Srov. ZIEGELBAUER, M.: c. d., s. 246–248; PITER, B.: c. d., s. 144–145; TOMEK, V. V.: *Paměti*, s. 205; ŠIMÁK, J. V.: *Historický vývoj*, s. 82; Týž: *Počátky Broumova*, s. 575–576.

újezd i všichni lidé a statky, jež k němu náležejí, byli poddáni jen a pouze opatovi, a to jak ve věcech duchovních, tak světských, tedy aby byli vyjmuti z dosavadní pravomoci královských úředníků. Na základě tohoto privilegia se tedy břevnovský opat stal vrchností v dané oblasti. Právě tato imunitní pasáž ovšem nabádá k opatrnosti, a listina byla proto právem identifikována jako falzum. Obecně se však předpokládá její hodnověrnost alespoň v základní informační rovině.⁴² Zajímavé je, že údajná darovací listina Přemysla Otakara I. z roku 1213 se zmiňuje jen o Vitalisovi, nikoli o Jurikovi, ačkoli mezi činností obou měla uběhnout jen krátká doba a oba kolonizační podniky by tak na sebe úzce navazovaly. Stanislav Brandejs proto uvažoval, že opat Chuno buď nepokládal Jurikovo úsilí za podstatné (zde však vyvstává otázka, zda by tak opat neprokázal starší právo k majetku, k němuž se hlásil), nebo spíše o něm nic nevěděl.⁴³ Výmluvný je také fakt, že o Jurikovi zná literatura počínaje 18. stoletím řadu podrobností, o Vitalisovi však nikoliv. Jsme tak nuceni odkázat minimálně legendu o Jurikovi a prvotní polické kolonizaci nejspíše nazpět do oblasti „mýtických počátků.“⁴⁴ Lze uvažovat o tom, že obě osidlovací legendy (zvláště dáme-li si je do souvislosti s opatskými falzy 13. století) vznikly za účelem pozdější legitimizace břevnovských zisků v oblasti. Odpověď na otázku jejich skutečné historické relevance je tak více než složitá a těžko kdy bude úplně zodpovězena.

Sama břevnovská falza náleží k hojně probádanému tématu z dějin českého středověku.⁴⁵ Jejich vznik bezesporu spadá do 13. století, konkrétně do doby po roce 1222. Na detailní výzkum listinných památek této epochy

⁴² Tak konstatoval už NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny*. Díl I/3. *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*. Praha 1928, s. 622, pozn. 1; srov. naposledy PICHl, M.: c. d., s. 6; a především PREISS, P. – VILÍMKOVÁ, M.: c. d., s. 39, 277.

⁴³ BRANDEJS, S.: c. d., s. 25.

⁴⁴ Odmítá ji už BARTOVSKÝ, Vojtěch: *Vlastivěda moravská. Místopis Moravy*. Díl II. *Jičínský kraj – hraničský okres*. Brno 1909, s. 116, pozn. 1. Stejný závěr reprodukuje i PICHl, M.: c. d., s. 4.

⁴⁵ Výběrově s ohledem na region severovýchodních Čech HRUBÝ, Václav: *Falsa Břevnovská*. Český časopis historický, 26, 1920, s. 94–126; Týž: *Tři studie o české diplomatice*. Brno 1936, s. 79–80; ŠIMÁK, J. V.: *Počátky Broumova a Broumova*, s. 575–582; ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša: *Studie k českému diplomatáři*. 1. *K otázce břevnovských falz* (dále jen *Studie k českému diplomatáři*. 1). Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity, 2, 1953, s. 261–285; Týž: *Listina v českém státě doby Václava I* (dále jen *Listina v českém státě*). Praha 1963, s. 17–23; DUŠKOVÁ, Sáša: *Listinný poklad břevnovského kláštera z doby vlády Přemysla Otakara II* (dále jen *Listinný podklad*). In: HLAVÁČEK, Ivan – BLÁHOVÁ, Marie: *Milénium břevnovského kláštera (993–1993)*. Praha 1993, s. 139–145; HLAVÁČEK, Ivan: *Co a jak se událo či neudálo v Broumově před šesti sty lety?* (dále jen *Co a jak se událo*). In: *Regnum Bohemiae et Sacrum Romanum Imperium*. Praha 2005, s. 77–87.

se zaměřili především Jindřich Šebánek a Sáša Dušková.⁴⁶ Z jejich studií právě vystoupila jako nepochybné falzum donace Přemysla Otakara I. na újezd polický z roku 1213 i konfirmace téhož od Václava I. z roku 1229, dochovaná v konfirmaci Karla IV. z roku 1351,⁴⁷ dále pak listina Přemysla Otakara II. z roku 1260, týkající se rozřešení poměrů na Policku, kdy král s odkazem na svého otce a děda posílil pravomoci břevnovského opata nad poddanými v severovýchodních Čechách oproti kladskému purkrabímu.⁴⁸ Sáša Dušková konstatovala, že studovaný případ Břevnova podává i obraz obecných poměrů v českých zemích, kdy hlavně na počátku vlády Přemysla Otakara II. lze vysledovat usilovnou snahu o hospodářské zajištění, které se (v případě Břevnova) uzavírá k roku 1266.⁴⁹ Jindřich Šebánek a Sáša Dušková ovšem na druhou stranu rozehnali podezření, která panovala ohledně jiných listin. Týká se to mimo jiné listiny Přemysla Otakara II. z roku 1253⁵⁰ o přenesení práva trhu z Provodova do Police a potvrzení držby Police Břevnovu.⁵¹ Šebánek také zbavil podezření břevnovský exemplář Přemyslova Velkého privilegia z března 1222,⁵² už z toho důvodu, že Břevnov je výslovně jmenován v konfirmaci daného privilegia Přemyslem Otakarem II. roku 1253.⁵³ Podle Šebánkova úsudku rovněž nemůže být námitka proti listině o koupi rychty v Broumově roku 1266.⁵⁴ Skupinu břevnovských falz naposledy obohatil Ivan Hlaváček zpochybněním existence privilegia Přemysla Otakara II.,

⁴⁶ Viz ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Listina v českém státě*, s. 17–23; DUŠKOVÁ, Sáša: *Fälschungen böhmischer Königsurkunden im 13. Jahrhundert*. In: FUHRMANN, Horts (ed.): *Fälschungen im Mittelalter*. Band IV. Hannover 1988, s. 597–615.

⁴⁷ PRAŽÁK, Jiří: *Břevnovská deperdita z doby přemyslovské*. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity, 9, 1960, s. 112 upozorňuje, že v klášterním raněnovověkém inventáři se mluví nikoli o známé Karlově konfirmaci (ta je uváděna samostatně), ale o jednotlivých listinách. Srov. dále ŠEBÁNEK, Jindřich – PRAŽÁK, Jiří – DUŠKOVÁ, Sáša: *Studie k české diplomatice doby přemyslovské*. Praha 1959, s. 61.

⁴⁸ CDB V/2. Praha 1981, č. 246, s. 377–379.

⁴⁹ DUŠKOVÁ, S.: *Listinný poklad*, s. 139–145.

⁵⁰ Státní okresní archiv Náchod (dále jen SOKA NA), Archiv města Police nad Metují (dále jen AMP), Kniha opisů privilegií, kart. 2, inv. č. 15, f. 3.

⁵¹ Viz ŠIMÁK, J.: *Počátky Broumova*, s. 576; URBÁNEK, Rudolf: *Legenda t. zv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských i václavských a její autor*. Díl I/2. Praha 1948, s. 500–502; ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Listina v českém státě*, s. 22–23.

⁵² CDB II, č. 227, s. 210.

⁵³ RBM II. Praha 1882, č. 3, s. 2; resp. CDB V/1, č. 3, s. 32–36. Srov. ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Studie k českému diplomatáři 1*, s. 263–265.

⁵⁴ RBM II, č. 522, s. 202, resp. CDB V/1, č. 477, s. 707–708. Srov. ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Studie k českému diplomatáři 1*, s. 270.

na něž odkazuje konfirmace Václava IV. z roku 1405.⁵⁵ Toto privilegium mělo broumovským měšťanům, resp. klášterní vrchnosti, povolovat výrobu sukna a udělovat právo skladu. Hlaváček na základě toho, že se tato listina nezachovala v jiných konfirmacích, především rozsáhlých stvrzeních Karla IV., usuzuje, že ve skutečnosti nikdy neexistovala. Břevnovští tak podle Ivana Hlaváčka využili jakéhosi přepadu města, o němž mluví i počátek nejstarší broumovské městské knihy, aby institucionálně zakotvili víceméně zavedené, ale neformální právo skladu.⁵⁶

Základem falzátorské činnosti českých duchovenských ústavů byla proměna právního rámce české společnosti na prahu 13. století, vyjádřená v našem konkrétním případě Velkým privilegiem české církve Přemysla Otakara I. z března 1222,⁵⁷ na niž byly duchovní instituce nuceny reagovat.⁵⁸ Jistě nelze očekávat od břevnovských opatů nějaký dalekosáhlý pečlivě připravovaný plán, jak cestou falšování všech možných dokladů svůj klášter povznést, jak mínil Václav Hrubý.⁵⁹ Listinný materiál je v břevnovském klášterním archivu dochován jednoznačně až od 13. století.⁶⁰ Počátky české listiny jsou diplomatiky kladeny do závěru 11. století, větší šíření je zaznamenáno od sklonku první poloviny 12. století.⁶¹ Faktem je, že vedle výjimečného

⁵⁵ Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480. Praha 1914, č. 597, s. 85; srov. edici HLAVÁČEK, I.: *Co a jak se událo*, s. 86–87; náhradní regest u HLAVÁČKA, I. (ed.): *Codex Přemyslaeus* (= Archiv český XXXIX). Praha 2013, č. 330, s. 220–221, inventární zápis u PRAŽÁKA, J.: c. d., s. 113–114; s. 121, pozn. 36.

⁵⁶ SOKA NA, Městský úřad Broumov (dále jen MÚB), Opis nejstarší městské knihy z r. 1407, inv. č. 344, sign. 258, f. 3 (originál městské knihy mi nebyl zpřístupněn). K tomu HLAVÁČEK, I.: *Co a jak se událo*, s. 84. Jeho interpretace představuje nemalý posun, neboť kupř. PRAŽÁK, J.: c. d., s. 114, nepochyboval o pravosti, resp. spíš o možnosti vydání takové listiny, navzdory jejímu nedochování se.

⁵⁷ CDB II, č. 227, s. 210.

⁵⁸ Srov. už HRUBÝ, V.: *Falsa*, s. 95.

⁵⁹ Viz tamtéž, s. 97.

⁶⁰ Přehled podává SCHRAMM, Romuald: *Regesten zur Geschichte der Benedictiner-Abtei Břevnov-Braunau in Böhmen*. Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner-Orden 3, 1882, s. 66–83, 2, s. 292–309; 3, s. 82–95, resp. online webová stránka <http://monasterium.net/mom/CZ-NA/RBB/fond> [cit. 18. 2. 2015].

⁶¹ Srov. HRUBÝ, V.: *Tri studie*, s. 2–22; URBÁNEK, R.: c. d., s. 464–466; FIALA, Zdeněk: *K otázce funkce našich listin do konce 12. století* (dále jen *K otázce funkce*). Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada C7, 9, 1960, s. 5, 16, 18; Nový, Rostislav: *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*. Studia mediaevalia Pragensia, 2, 1991, s. 125–146; BISTRICKÝ, Jan: *Zakládací listiny kláštera Hradiska u Olomouce a počátky české panovnické listiny*. Vlastivědný věstník moravský, 45, 1993, s. 131–136; Týž: *Über Falsifikation Böhmischer Gründungsurkunden bis zum Ende des 12. Jahrhunderts* (dále jen *Über Falsifikation*). Archivmitteilungen, 4, 1991, s. 187; Týž: *Übersicht über das Urkundenwesen*

souboru listin hradištského kláštera jen u Kladrub jsou do konce 12. století dochovány dvě nesporně pravé listiny domácích vydavatelů. Veškeré další fundační či donační listiny benediktinských klášterů jsou falzy 12. či počátku 13. století.⁶² Přitom se ale s určitostí předpokládá vedení aktových záznamů u Ostrova, Opatovic i Kladrub a s velkou pravděpodobností také u Břevnova, Rajhradu, Třebíče a Hradiště.⁶³ Zdeněk Fiala proto usoudil, že nemůže být taková absence diplomatických záznamů náhodou, protože množství listin českých klášterů neroste ani od třicátých let 12. století, kdy se obecně listina stále více prosazuje (ačkoliv ještě ve čtyřicátých a padesátých letech je užívání skutečných listin vzácností). Pokud tedy panovník podmínil roku 1222 potvrzení výsad a především majetků předložením písemných dokladů, jednalo se v kontextu dosavadního právního a společenského vývoje přemyslovských zemí o radikálně novou situaci a církevním institucím, které na tomto byly především zainteresovány, nezbývalo, než na požadavek zareagovat, byť cestou vytváření listinných podvrhů. Tyto dokumenty však nelze vždy jednoznačně označit za falešné stran obsahu.

Přese všechny pochyby lze tedy předpokládat, že k rozvoji severovýchodních Čech došlo v průběhu 1. poloviny 13. století, snad skutečně přičinným břevnovských opatů Chunona a Dluhomila, jakkoliv tradiční rok 1213 není verifikovatelný.⁶⁴ Na dosud spíše řídké osídlené Policko tak z podnětu benediktinů přicházeli osadníci, tehdy ještě převážně domácího původu,⁶⁵ a po obou stranách Stěn byly kolem poloviny 13. století klučeny lesy a sta-

der böhmischen Herrscher bis zum Jahre 1197. In: Typologie der Königsurkunden. Olomouc 1998, s. 227–233; HLAVÁČEK, Ivan: *The Use of Charters and other Documents in Přemyslide Bohemia.* In: Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society. Ed. Marco Mostert. Utrecht 2000, s. 136–139.

⁶² FIALA, Z.: *K otázce funkce*, s. 21, pozn. 41. K souboru kladrubských listin přehledně NOVOTNÝ, Václav: *Začátky kláštera kladrubského a jeho nejstarší listiny.* Praha 1932, resp. ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša: *Studie k českému diplomatáři 2. Listiny kladrubské.* Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, 2, 1954, s. 285–307; BISTRICKÝ, J.: *Über Falsifikate*, s. 188.

⁶³ FIALA, Z.: *K otázce funkce*, s. 8.

⁶⁴ Důvěru v to, že polický újezd získal Břevnov v době vlády Přemysla Otakara I., vyslovili např. ČECHURA, Jaroslav – RYANTOVÁ, Marie: *Urbář kláštera Břevnov z roku 1406.* Časopis Národního muzea v Praze. Řada historická, 116, 1992, s. 81, 82; TÍŽ: *Hospodářství kláštera Břevnov na počátku 15. století.* In: HLAVÁČEK, Ivan – BLÁHOVÁ, Marie (eds.): *Milénium břevnovského kláštera (993–1993).* Praha 1993, s. 198–199.

⁶⁵ Srov. dále ŠIMÁK, J. V.: *Historický vývoj*, s. 83–84; shodně naposledy ŽEMLIČKA, Josef: *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy.* Praha 2014, s. 143.

věny vesnice.⁶⁶ Do tohoto období lze s jistotou opatrností klást i prapočátky Broumova,⁶⁷ naopak jeho starší původ ještě ze 12. století, o kterém referuje barokní tradice, se nezdá být pravděpodobný.⁶⁸ V tomto případě je ale na místě opatrnost při zvažování břevnovského podílu, neboť benediktini na Broumovsko zjevně pronikají až v padesátých letech 13. století. Nevíme, nakolik dikce falza, kladeného do roku 1213, obsahuje reálné jádro ve věci údajné Vitalisovem zřízené a opatem Chunonem vybavené kapličky,⁶⁹ lze si však na základě jiných analogií⁷⁰ dobře představit, že právě zde tkvěly kořeny polického kostela Panny Marie, kolem něhož někdy za prvních nástupců opata Chunona vznikla břevnovská expozitura jako základ pozdějšího probošství. To se v pramenech objevuje mezi lety 1250–1267⁷¹ a po celé 13. století Police představovala centrum břevnovské kolonizace v oblasti severovýchodních Čech,⁷² kterým zůstala až do doby, než nad ní převážil v prvních desetiletích 14. století význam Broumova.

Že nové břevnovské panství vzkvétalo, potvrzuje sama konsolidace polické expozitury i předpokládaný růst osady Police.⁷³ Roku 1253 sem byl podle podvržené listiny, která je ale brána po obsahové stránce za věrohodnou, pře-

⁶⁶ Celý osidlovací proces naposledy obsáhle shrnul ŽEMLIČKA, J.: *Království v pohybu*, s. 137–144.

⁶⁷ ŠIMÁK, J.: *Počátky Broumova*, s. 575–582; ČECHURA, Jaroslav – RYANTOVÁ, Marie: c. d., s. 199.

⁶⁸ Literatura klade do místa pozdějšího města Broumova tvrz, viz RŮŽIČKA, J.: c. d., s. 757; SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého*. Díl V (dále jen *Hrady, zámky a tvrze V*). Praha 1995, s. 59; KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku*. Díl I. A–G. Praha 1996, s. 333. Ta je ovšem výslovně doložena až k roku 1296.

⁶⁹ SROV. KRÁSL, F. – JEŽEK, J.: c. d., s. 317; KUČA, K.: c. d., s. 350, 352.

⁷⁰ Viz REICHTEROVÁ, K.: c. d., s. 168–183; FOLTÝN, D.: *Celly a probošství kláštera sv. Jana Křtitele na Ostrově*, s. 277–289; NOVÁČEK, K. – PETR, L.: c. d., s. 285–302.

⁷¹ CDB V/1. Praha 1962, č. 65, s. 127; č. 246, s. 377–379; RBM II, č. 539, s. 208. SROV. TOMEK, V. V.: *Paměti*, s. 208; Týž: *Příběhy*, s. 13; ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I/5*, s. 893; KUTHAN, Jiří a kol.: *Umění doby posledních Přemyslovců*. Praha 1982, s. 276; HLADKÝ, Ladislav: *Police nad Metují. Středověké a novověké město či městečko?* Královéhradecko, 1, 2004, s. 71–72.

⁷² ŽEMLIČKA, Josef: *Století posledních Přemyslovců*. Praha 1998, s. 261–263; Týž: *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*. (dále jen *Počátky Čech královských*). Praha 2002, s. 235.

⁷³ TOMEK, V. V.: *Příběhy*, s. 9, o Polici v této době mluví už jako o městečku (stejně tak *Paměti*, s. 208). Dále (s. 10) však sám podotýká, že patrně až přenesení práva trhu bylo podnětem ke konstitování městského centra. SROV. BRANDEJS, S.: c. d., s. 107; ŠIMÁK, J. V.: *Historický vývoj*, s. 83, mluví dokonce o městě! Na problém apriorního směšování termínů město – městečko na příkladu Police a na přeceňování jejího právního statutu poukazuje HLADKÝ, L.: c. d., s. 71–89. Situaci komplikuje KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích* (dále jen *Vznik městského zřízení*). Praha 1998, passim, který poukazuje na terminologickou nejednotnost a nevyhraněnost středověkých pojmů a říká, že rozlišování sídlišť na města a městečka nemá žádnou právně-historickou relevanci.

ložen královským privilegiem trh z klášterní vsi Provodova.⁷⁴ Samotný akt ale neznamená, že by Police už dosáhla statutu městečka či města. Jak dokládá František Hoffmann, ne všechna sídliště nadaná právem trhu vyrostla až na kvalitativní úroveň města. Některá dosáhla statutu městečka, jiná zůstala zakonzervována v rovině venkovského sídliště s omezenou tržní funkcí, další poklesla na úroveň vsi.⁷⁵ Podezřelá listina, hlásící se do roku 1253, přičítá králi Přemyslu Otakarovi II. vedle přeložení trhů z Provodova do Police také potvrzení nadání Policka opatovi Martinovi I.⁷⁶ Na tomto základě tak mohl opat Martin I. povolát německé kolonisty a postoupit jim díl území mezi Stěnami a říčkou Stěnavou, aby zde žili a hospodařili.⁷⁷ Z doby okolo roku 1255 pochází unikátní pamětní zápis, vymezující hranice polického zboží vůči statkům pánů Petra a Rubína, rodu erbu třmene, zde je polická expositura označena jako „*domus sancte Marie Policensis*“, což lze nejspíše chápat jako sídlo mnišské komunity (v případě, že by byl míněn pouhý kostel, byl by patrně použit termín „*ecclesia*“).⁷⁸ V části literatury se traduje, že tehdy byli v Broumově usazeni němečtí soukeníci, kterým bylo povoleno držet se práv německých, zhotovovat sukno z počesné vlny, k čemuž pro ně opat vymohl u krále příslušné výsady.⁷⁹ Tyto úvahy ovšem přesvědčivě vyvrátil Ivan Hla-

⁷⁴ CDB IV/1, č. 289, s. 483–484; RBM I, č. 1344, s. 618; srov. ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I/5*, s. 893; BRANDEJS, S.: *c. d.*, s. 32, 34; KUČA, K.: *c. d.*, s. 352. Tato listina je sice v edici CDB označena jako značně podezřelá, jak ale usoudili na jiném místě Jindřich Šebánek se Šášou Duškovou, soudí se, že listina obsahuje pravdivé jádro a také podle hodnocení paleograficko-diplomatického nemohla vzniknout později než v šedesátých letech 13. století. Viz ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Listina v českém státě*, s. 22–23. Ke stejným závěrům dospěl naposledy také ŽEMLIČKA, J.: *Království v pohybu*, s. 55, 272.

⁷⁵ HOFFMAN, František: *České město ve středověku*. Praha 1992, s. 34, pozn. 10.

⁷⁶ SOKA NA, AMP, Kniha opisů privilegií, kn. 2, inv. č. 15, f. 3; RBM I, č. 1344, s. 618, resp. CDB IV/1, č. 289, s. 483–484. Srov. RŮŽIČKA, J.: *c. d.*, s. 759; HRUBÝ, V.: *Falsa*, s. 116; ŠIMÁK, J. V.: *Počátky Broumova*, s. 576; ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských*, s. 427, tuto listinu označuje za nepravou, ale obsahově věrohodnou.

⁷⁷ ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských*, s. 405; Týž: *Království v pohybu*, s. 137–144. V rozmezí let 1255–1256 jsou tak německými lokátory vysazeny vsi Hynčice, Křinice, Božanov, Velká Ves, Hejtmánkovice a další. Viz RBM II, č. 67, s. 26; č. 68, s. 26; č. 91, s. 35, vlastně i č. 1730, s. 741–743; resp. CDB V/1, č. 51, s. 106; č. 52, s. 107; č. 72, s. 137; č. 73, s. 138; č. 98, s. 173.

⁷⁸ CDB V/1, č. 65, s. 127; RBM II, č. 85, s. 33–34. O rodu erbu Třmene pojednal ŠIMÁK, J. V.: *Historický vývoj*, passim; dále Týž: *Počátky erbu Třmene*. Časopis rodopisné společnosti československé v Praze, 4, 1932, s. 1–9, 65–74; nověji pak MUSIL, František: *Rod erbu třmene a vrcholná kolonizace kraje na střední Úpě a střední a horní Metuji*. In: *Rodným krajem*. Vlastivědný sborník kraje Aloise Jiráka, Boženy Němcové a bratří Čapků, 38, 2009, s. 24–27.

⁷⁹ RŮŽIČKA, J.: *c. d.*, s. 759; TOMEK, V. V.: *Paměti*, s. 212.

váček, jak je zmíněno výše.⁸⁰ Do roku 1260 se pak hlásí podvržená listina, v níž měl král Přemysl Otakar II. nařídit, aby bylo Policko vyňato z pravomoci královských úředníků,⁸¹ a to jak v oblasti soudní, tak v oblasti platů, a aby podléhalo jen opatovi břevnovského kláštera. Pouze v případě hrdelního zločinu mělo být toto řešeno před královským soudem v Praze, ovšem pokuta či propadnutí statku mělo vždy náležet právě Břevnovu. Zdá se však, že snad z důvodu vzdálenosti hlavního města a břevnovských panství v severovýchodních Čechách, přešla tato pravomoc na soud hradeckého kraje, a to do roku 1295, kdy král Václav II. udělil Polici právo hrdelní.⁸² Opat měl právo přenést na něj delegovanou pravomoc na jinou osobu, povětšinou na dědičného rychtáře. Ani nadání hrdelním právem neznamená, že by Police byla už v této době městem, jakkoliv je hrdelní právo jedním z výsadních práv městských. V listině samé je Police označena jako „*locus forensis*“,⁸³ podle Jiřího Kejře pak nelze sídlitě konce 13. století s přívlastkem „*forensis*“ pokládat za plnoprávná města.⁸⁴ Jako „*oppidum*“ je Police nad Metují doložena až v královské listině z roku 1395, obdobně pak hovoří urbář z roku 1406 a privilegium Vladislava II. z roku 1502.⁸⁵

Roku 1258 pražský biskup Jan III. udělil břevnovskému opatu Martinovi I. právo, aby užíval výnosů broumovské fary a dosazoval i sesazoval zde faráře bez zvláštního stvrzení od biskupa.⁸⁶ Tato listina je nepochybným dokladem postupné expanze Břevnova v prostoru severovýchodních Čech. Josef Vítěz-

⁸⁰ Viz HLAVÁČEK, I.: *Co a jak se událo*, s. 77–87. Tzv. Codex Přemyslaeus, v němž je Václavova listina zapsána, uchovává Národní knihovna České republiky (dále jen NK ČR), sign. VI A7, fol. 148v–149r (online dostupné na webové stránce www.manuscriptorium.com). Formou registáře byl codex zpřístupněn HLAVÁČKEM, I. (ed.): *Codex Přemyslaeus*, č. 330, s. 220–221.

⁸¹ RBM II, č. 276, s. 106–107; resp. CDB V/1, č. 246, s. 377–379. Srov. ŠIMÁK, J. V.: *Historický vývoj*, s. 83; ŽEMLIČKA, J.: *Království v pohybu*, s. 138.

⁸² SOKA NA, AMP, Kniha opisů privilegií, kn. 2, inv. č. 15, f. 2. Srov. VANĚČEK, Václav: *Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století (Pokus o věcný rozbor imunitních textů)*. Praha 1928, s. 91; TOMEK, V. V.: *Paměti*, s. 241–242; ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I/5*, s. 894; JAN, Libor: *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno 2006, s. 199–200.

⁸³ SOKA NA, AMP, kn. 2, inv. č. 15, f. 2. Srov. HLADKÝ, L.: *c. d.*, s. 72.

⁸⁴ KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 78.

⁸⁵ SOKA NA, AMP, Kniha opisů privilegií, kn. 2, inv. č. 15, f. 4; RBM VI/1. Praha 1928, č. 680, s. 385–386; EMLER, Josef (ed.): *Decem registra censuum Bohemica compilata aetate bellum hussiticum praecedente* (dále jen DRC). Praha 1881, s. 153, 199; HAAS, Antonín (ed.): *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* (dále jen CIM). Díl IV/3. Praha 1961, č. 715, s. 98–99. Srov. TOMEK, V. V.: *Paměti*, s. 208; PROFOUS, A.: *c. d.*, s. 426; KUČA, K.: *c. d.*, s. 352.

⁸⁶ CDB V/1, č. 162, s. 258–259; RBM II, č. 191, s. 76–77; srov. KURKA, Josef: *Archidiakonáty kourímský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská (Místopis církevní do r. 1421)*. Praha 1915, s. 589, 591.

slav Šimák a po něm Karel Kuča z aktu inkorporace broumovské fary vyvodili ustavení probošství v Broumově, jež bylo potvrzeno spolu s Rajhradem a Policí papežem Bonifácem VIII. roku 1296.⁸⁷ Tento soud se ale jeví jako příliš náhlý, třebaže inkorporace broumovské fary nejspíše byla prvním krokem ke vzniku pozdějšího probošství. Sama inkorporace se však nerovná založení expozitury, představuje toliko jakýsi první krok, který musel být doprovázen dalšími vhodnými okolnostmi a vůbec potřebou mateřského konventu expozituru zřídit a obsadit. Díkce podvržené listiny krále Přemysla Otakara II., hlásící se do roku 1260, rozlišuje polický újezd a ostatní zboží kláštera za horami, tj. Broumovsko. Václav Vladivoj Tomek z toho odvodil oddělenou správu klášterních statků, na Policku pod správou probošta, na Broumovsku pod dohledem purkrabího.⁸⁸ Nezapomínejme ale, že za Stěnamí klášter nebyl do té doby de facto pánem, ačkoliv od dob opata Dluhomila se sem nepochybně upínala pozornost břevnovského konventu. K zisku, resp. plnému ovládnutí došlo právě až za opata Martina po polovině 13. století.⁸⁹ Tento opat roku 1266 odkoupil od fojta Wichera fojstství v Broumově se všemi právy a důchody k němu přináležejícími.⁹⁰ Skutečnost, že k tomu bylo zapotřebí svolení nejvyššího komořího a maršálka, naznačuje oprávněnost skepse vůči domněnkám o dřívější přináležitosti Broumovska k břevnovské majetkové doméně. Klášterní panství se nepochybně ustavovalo a rozšiřovalo postupně, pod vlivem uznání listinných falz, nebylo tedy od základu dáno privilegiem, hlásícím se do roku 1213.⁹¹ K tomuto fojstství nejspíše krom Broumova přínáleželo přibližně od poloviny 13. století také několik vsí v okolí. Samotný Broumov je písemně poprvé doložen k roku 1256 jakožto trhovářská ves (*villa forensis*) či městečko (*oppidum forense*),⁹² fojstství je v pramenech fixováno

⁸⁷ RBM II, č. 1716, s. 735–736; dále KURKA, J.: c. d., s. 591; ŠIMÁK, J. V.: *Historický vývoj*, s. 83–84, 135, pozn. 13; Týž: *České dějiny I/5*, s. 896. Obdobně se dá usuzovat ze zmínky SEDLÁČKA, Augusta: *Místopisný slovník historický království Českého* (dále jen *Místopisný slovník*). Praha 1908, s. 59.

⁸⁸ TOMEK, V. V.: *Paměti*, s. 207; Týž: *Příběhy*, s. 16.

⁸⁹ Nezapomeňme, že se jedná o interpolovanou listinu. Obecně se soudí, že Břevnovu bylo nejprve přičleno území před Stěnamí, což bylo za opata Dluhomila rozšířeno. Tomu odpovídá i postupná emancipace regionu na Kladsku. Viz CDB II, č. 367, s. 400; CDB II, č. 382, s. 430–431. Srov. ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I/5*, s. 893–894. Také SEDLÁČEK, A.: *Místopisný slovník*, s. 59, klade ovládnutí Broumovska Břevnovem do doby opata Martina I., konkrétně k roku 1253. Zanedlouho bylo dle Sedláčka v Broumově zřízeno probošství, roku 1322 pak vystavěn klášter. Srov. RBM II, č. 1732, s. 743–744.

⁹⁰ CDB V.1, č. 477, s. 707–708; RBM II, č. 522, s. 202–203. Srov. TOMEK, V. V.: *Paměti*, s. 207, 243.

⁹¹ Srov. TOMEK, V. V.: *Paměti*, s. 205–207, 241.

⁹² ŠIMÁK, J. V.: *Historický vývoj*, s. 83; SEDLÁČEK, A.: *Místopisný slovník*, s. 71, uvádí první zmínku o Broumově k roku 1256, a to coby trhovářskou ves s farním kostelem. Stejnou dataci

o dva roky později. O Broumovu jako městě (*civitas Brunow cum suo territorio*) hovoří listina opata Bavora z roku 1296, třebaže po striktně právní stránce městskými právy ještě obdařen nebyl.⁹³ Broumovskému fojtovi podléhaly do té doby v okolí založené vsi. Jméno Broumov bývá odvozováno od jeho zakladatele, obvykle se uvažuje o jakémisi Brunovi,⁹⁴ avšak nejsou nám známy žádné podrobnosti. Vzato souhrnně, počátek šedesátých let 12. století tak lze považovat za datum, kdy byla benediktinská správa v severovýchodních Čechách plně konsolidována a právně zajištěna. Mezi padesátými a šedesátými lety 13. století tak zeslábla dřívější vazba severovýchodních Čech ke Kladsku a kladskému arcijáhenství. Policko i Broumovsko měly od druhé poloviny 13. století vlastní správu, ač obojí podřízenou Břevnovu. Policku vládl probošt, na Broumovsku byl klíčovou osobností broumovský fojt, nikoliv purkrabí, jak soudil Tomek na základě důvěry v existenci broumovské tvrze. Ta však podle listiny z roku 1296 vznikla nedlouho před tímto datem z podnětu břevnovského opata Bavora z Nečtin.⁹⁵ Její případné starší kořeny jsou zatím neprokazatelné.

Za interregna po smrti krále Přemysla Otakara II. na Moravském poli došlo v letech 1279–1290 za opata Kristiána k zastavení Broumovska vévodovi Jindřichu IV. Vratislavskému.⁹⁶ Po upevnění vlády mladého Václava II.

uvádí VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 1997, s. 186; PREISS, P. – VILÍMKOVÁ, M.: c. d., s. 39; a KUČA, K.: c. d., s. 333, 336. Kuča se zde odkazuje na domácí klášterní zápis. Souhlasně HLADKÝ, L.: *Pečetí, znak a prapor města Broumova*. Stopami dějin Náchodska, 9, 2003, s. 10. Tato zmínka se dochovala na zadní straně manuskriptu označovaného jako *Super cantica canticorum*, jenž je deponován ve fondech NK ČR, sign. Cim D92. K rozdílu villa – oppidum viz listiny opata Martina I. a pražského biskupa Jana III. z Dražic: RBM II, č. 91, s. 35; RBM II, č. 191, s. 76–77; resp. CDB V/1, č. 73, s. 138, č. 162, s. 258.

⁹³ RBM II, č. 1732, s. 743.

⁹⁴ Historicko-lingvistický rozbor podává PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. Díl I. A–H. Praha 1947, s. 185. Srov. ŠIMÁK, J. V.: *Počátky Broumova*, s. 579; Týž: *České dějiny I/5*, s. 895. Šimák tu odmítá původ jména Broumova od německého „braun“ odkazující na charakter půdy v oblasti. Profous tuto možnost zvažuje také, leč jeho závěry vyznívají spíše pro možnost druhou, čili ono odvození jména Broumov od osobního jména lokátora.

⁹⁵ RBM II, č. 1732, s. 743–744.

⁹⁶ *Příběhy krále Přemysla Otakara II.* In: *Fontes rerum Bohemicarum* (dále FRB). Díl II. Praha 1875, s. 333. Srov. TOMEK, V. V.: *Příběhy*, s. 12; MUSIL, František: *K formování sociální a správní stránky manského systému v Kladsku*. In: *Korunní země v dějinách českého státu*. Svazek I. Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku. Praha 2003, s. 7; BLÁHOVÁ, Marie: *Historia fundationis monasterii Brevnoviensis*. In: HLAVÁČEK, Ivan – BLÁHOVÁ, Marie: *Milénium břevnovského kláštera (993–1993)*. Praha 1993, s. 160, mluví o tom, že Jindřichovi Vratislavskému byla zastavena pouze část Broumovska. K úloze Jindřicha IV. v době interregna také JAN, Libor: *Vznik zemského soudu a správa středověké*

a v první řadě po smrti vévody Jindřicha IV., jemuž římský král Rudolf I. doživotní držbu Kladska potvrdil, se Broumovsko navrátilo na základě vévodovy závěti zpět do držení břevnovských opatů. Tehdy bylo také zřízeno samostatné broumovské děkanství, jež bylo odděleno od děkanství kladského.⁹⁷ Obtížným časům ale neměl být ani po konsolidaci zeměpanské moci konec. O atmosféře a životních podmínkách doby vypovídá právě onen úřad broumovského purkrabího. Takovým purkrabím byl rytíř Konrád ze Sulzu, najatý opatem roku 1296.⁹⁸ Rod pánů ze Sulzu byl slezský rod původem z Durynska. Samotný Konrád se do Slezska přizemil a po své ženě Jadwize z Maniowa zdědil statky v Dobrzkowicích. O kontaktech a postavení členů rodu ze Sulzu svědčí fakt, že v letech 1298–1321 se jeho příslušníci objevují při vratislavském a lehnickém dvoře, bratr samotného Konráda působil jako duchovní v Hlohově.⁹⁹ Purkrabí Konrád měl za úkol opatřit broumovskou tvrz posádkou a dostatečně ji bránit. Pokud by se vzdálil, slíbil Konrád zanechat tvrz osazenou silnou posádkou. V případě války mezi českým králem a polskými knížaty, pokud by nebyl schopen broumovskou tvrz ubránit sám bez pomoci, nesměl povolát pomoc bez toho, aby to schválil břevnovský opat. Purkrabí měl být sice ochráncem práva, přitom si ale nesměl uzurpovat soudní pravomoci, pokud by mu to opat neurčil po svém vyslanci či ve svém dopise. Při soudních sporech měl vždy stát na straně broumovského fojta.¹⁰⁰ Po něm (tj. patrně od roku 1297) držel purkrabský úřad Vyšemír z Nečtin, bratr opata Bavora.¹⁰¹

Moravy. Brno 2000, s. 215–216, 218–219, 255–257, 259. V širším ohledu srov. WYSZEWSKI, Przemysław: *Henryk Probus i jego czasy*. Wrocław 2002; WACHOWSKI, Krzysztof (ed.): *Śląsk w czasach Henryka IV. Prawego*. Wrocław 2005.

⁹⁷ RBM II, č. 1514, s. 651–652. Srov. PREISS, P. – VILÍMKOVÁ, M.: c. d., s. 40. Nad výpovědní hodnotou závěti Jindřicha IV. rozmýšlí JUREK, Tomasz: *Testament Henryka Probusa. Autentyk czy falsyfikat?* Studia źródłoznawcze, 25, 1994, s. 79–99.

⁹⁸ RBM II, č. 1732, s. 743–744; KRÁSL, F. – JEŽEK, J.: c. d., s. 353, se zmiňují (bohužel bez detailů a patřičných odkazů) o nepokojích a potížích se sousedy a vzpurnými poddanými, které v této době Broumovsko zachvátily. Právě proto došlo k angažmá Konráda ze Sulzu a Vyšemíra z Nečtin coby purkrabích. Snad lze uvažovat o nějakých důsledcích držby vratislavského knížete, ovšem vzhledem k absenci hodnověrných svědectví je toto čistou spekulací.

⁹⁹ JUREK, Tomasz: *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku* (dále jen *Obce rycerstwo*). Poznań 1996, s. 293–294.

¹⁰⁰ RBM II, č. 1732, s. 743–744. Srov. SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze V*, s. 62.

¹⁰¹ RBM II, č. 2765, s. 1208. Podle Josefa Žemličky byl Vyšemír z Nečtin nevlastním bratrem opata Bavora. Srov. ŽEMLIČKA, J.: *Království v pohybu*, s. 145. Viz také ŠRÁMEK, Josef: *Opat Bavor z Nečtin a severovýchodní Čechy jako součást břevnovského klášterství na přelomu 13. a 14. století*, v tisku.

Opodstatnění funkce broumovského purkrabího dobře ilustruje příběh z počátku 14. století. Roku 1300 totiž v době opatovy nepřítomnosti broumovští fojtové Lev a Tyček spolu s rychtáři z Martínkovic a Otovic vykradli pokladnu v kostele v Polici. Opat Bavor si nechal oba fojty po návratu z Říma zavolat k sobě do Police a po jejich příchodu je nechal zajmout a uvěznit na hradě Jestřebí pana Hynka z Dubé. Leč neopatrností či snad přímým přičiněním strážců, jak naznačuje svědectví opata Bavora z Nečtin, zajatci utekli a spolu s dalšími vedli odbojnou válku proti klášteru. Konventu škodili rozličným způsobem. Těžká zranění přitom utrpěl klášterní notář Jan, jemuž útočníci ukradli poddanské platy ve výši 70 hřiven stříbra, a purkrabí Vyšemír přišel o koně a zbroj v hodnotě 100 hřiven stříbra. Od škod ovšem nebyli uchráněni ani broumovští měšťané, ačkoliv se útočníkům nestavěli na odpor. Škody na sýpkách a dvorech dosáhly výše 200 hřiven stříbra. Následkem toho byli oba fojtové prohlášeni za psance a dáni do klatby. Nedali se tím ale zastrašit a dále plenili okolí. Když však v čele družiny 100 mužů vyloupili a vypálili klášterní ves Šonov, purkrabí Vyšemír proti povstalým fojtům vytáhl s hotovostí a porazil je. V roce 1305 Beneš z Vartenberka, purkrabí kladský, dosvědčil, že získal za své zásluhy od opata a konventu břevnovského ves Provodov se dvorem.¹⁰² Pavel Preiss a Milada Vilímková usoudili, že těmi zásluhami byla pomoc při potlačení rebelie fojtů, nelze to ale verifikovat.¹⁰³ Odbojní fojtové s částí svých druhů byli zajati, avšak Lvovi se podařilo uprchnout. Jeho bratr Tyček byl z příkazu purkrabího Vyšemíra smýkán po broumovském náměstí, přivázán k ocasům koní, a poté, již polomrtvý, uvržen do kobky, kam jej posléze následoval i znovu lapený Lev. Viníkům byl také konfiskován majetek.¹⁰⁴ Tím byly mír a bezpečnost v kraji obnoveny, jak říká listina opata Bavora.¹⁰⁵

Celou kauzu ovšem známe toliko optikou opata Bavora z Nečtin. Již Rudolf Urbánek varoval před nebezpečím jednostranného pohledu. Třebaže z dochovaných pramenů se zdá, že celá událost tkví v loupežném přepadení, jeho potrestání a následné mstě, nelze se nepozastavit nad rozsahem nepokojů na Broumovsku roku 1300. Takto uvažoval i Rudolf Urbánek, který nepokládal krádež peněz z polického kostela za hlavní příčinu. Události, které vyvrcholily otevřeným střetem s klášterní vrchností, Urbánek považoval za cílevědomou rebelii proti opatovi Bavorovi, zapříčiněnou krácením práv

¹⁰² RBM II, č. 2024, s. 876.

¹⁰³ VIZ PREISS, P. – VILÍMKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 41.

¹⁰⁴ O rebelii broumovských fojtů viz RBM II, č. 2765, s. 1207–1209. VIZ PREISS, P. – VILÍMKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 41. Naposledy událost resumuje také ŽEMLIČKA, J.: *Království v pohybu*, s. 145–146.

¹⁰⁵ RBM II, č. 2765, s. 1208.

broumovských fojtů i ostatních rychtářů na Broumovsku ze strany benediktinů. Loupež peněz byla podle Urbánka aktem nespokojenosti s výší desátků, jimiž opat Bavor financoval své nákladné a ambiciózní plány.¹⁰⁶ Třebaže celkový obraz opata Bavora cosi velkého falzifikátora a konspirátoru, který Rudolf Urbánek ve svém rozsáhlém díle vykreslil, není příliš přesvědčivý a rovněž vede k opatrnosti v úsudcích,¹⁰⁷ i případ povstání broumovských fojtů může být odrazem konstituování benediktinského panství v severovýchodních Čechách. Inspirativní je také Urbánkův poukaz na možnou spojitost bratrů Lva a Tyčka s rodem Pannewitzů na základě toho, že jméno Tyčko se v tomto rodě opakovaně objevilo.¹⁰⁸

Po těchto neblahých zkušenostech nechal opat Bavor z Nečtin mezi lety 1301–1305 vystavět v Broumově nový hrad na místo starší dřevěné tvrze/hradů, jejíž výstavbu sám podnítil. Na stavbu broumovského hradu vydával opat Bavor každým rokem 24 hřivny stříbra a k tomu ještě 18 strychů různého obilí. Za šest let činilo celkové vydání 144 hřivny stříbra, plus 12 hřiven za dovoz kamene. Hradní studna podle dochovaných účtů vyšla na čtyři hřivny, stavba fary na sedm hřiven, další náklady obnášely sumu ve výši pěti hřiven.¹⁰⁹ Na jižní straně hradu dal opat postavit trojlodní kostel s masivními opěrnými pilíři. Josef Vítězslav Šimák argumentoval, že nelze mluvit o stavbě nového hradu, ale jen o jeho obnově po požáru, neboť broumovské „*munitio*“ je doloženo už k roku 1296. Rozpor zde však není nutný, protože je možno věc vysvětlit stavbou nového, tj. většího a lépe opevněného sídla, což lze po prožitých zkušenostech pochopit. Naopak není třeba zpochybňovat Šimákovu tezi o tom, že vzhledem k dominantní poloze kláštera i hradu, který se nepřizpůsobuje okolí, ale okolí jemu, lze soudit, že zde ona tvrz jakožto předchůdce tohoto nového opevněného sídla vznikla buď současně s městem, ale spíše ještě před ním. I Jan Čížek a Jiří Slavík předpokládají existenci tvrze nejpozději v roce 1296 a její poničení za bojů s fojty i následné obnovení a rozšíření ve skutečný hrad.¹¹⁰ Při němž pak opat Bavor (uvádí se kolem

¹⁰⁶ O motivaci fojtů URBÁNEK, R.: c. d., s. 505–508.

¹⁰⁷ Krom dobových recenzí Urbánkovy knihy především ŠRÁMEK, Josef: „*Ctihodný otec a pán Bavor, z Božího milosrdenství opat břevnovský, téhož místa téměř druhý zakladatel.*“ *K vytváření obrazu osobnosti v historiografii*. *Církevní dějiny*, 3, 2010, s. 16–33.

¹⁰⁸ Viz URBÁNEK, R.: c. d., s. 426, pozn. 772. O jménu Tyčko v rodu Pannewitzů také JUREK, T.: *Obce rycerstwo*, s. 263–264.

¹⁰⁹ RBM II, č. 2752, s. 1203–1204.

¹¹⁰ ŠIMÁK, J. V.: *Počátky Broumova*, s. 582; ČÍŽEK, Jan – SLAVÍK, Jiří: *Systém vojenského zajištění benediktinského majetku na Broumovsku a Policku*. In: Vladimír Wolf et Opera Corcontica (Sborník příspěvků k sedesátinám Prof. PhDr. Vladimíra Wolfa). *Dissertationes historici*, 7. Hradec Králové 2002, s. 72.

roku 1322) ustavil nové sídlo proboštsví,¹¹¹ které tak tvořilo s hradem jediný objekt.¹¹² Petr Sommer a Jiří Slavík naposledy vyslovili názor, že broumovský klášter byl zásadně determinován hradem, že tato koexistence opevněného sídla monastického společenství byla pro zdejší fundaci určující i později, že bylo vždy jasné, že klášter fungoval v areálu hradu vystavěného na okraji lehce opevněné městské lokace. Větší části plochy klášterního areálu zaujal konvent s kostelem a opatstvím, menší plocha, než bylo u klášterních institucí obvyklé, připadla na hospodářské zázemí. Klášterní areál také podle Petra Sommera a Jiřího Slavíka jen nepatrně deformuje průběh zadní linie parcel měšťanských domů, což ukazuje, že areál kláštera vznikl až dodatečně a přizpůsoboval se městu.¹¹³ Bohužel, archeologický a stavebně-historický průzkum broumovského kláštera zatím nepokročil natolik, aby mohl vnést větší světlo do torzovitých písemných pramenů.¹¹⁴ Ve stejné době byly dokončeny také stavební práce na polickém proboštsví, jež prošlo rozsáhlou přestavbou, o které svědčí opatské zápisky uvádějící náklady. Tehdy byl téměř dokončen klášterní kostel Panny Marie, započatý už za opata Martina.¹¹⁵ A právě tento opatem Bavořem z Nečtin na počátku 14. století vystavěný a opevněný hrad, který stál jako sídlo proboštů na vyšším kvalitativním stupni než dřívější tvrz, byl zřejmě spolu se svou strategickou polohou hlavním důvodem povýšení významu Broumova a tedy přesunutí centra regionu z Police za Stěny, když se Broumovsko začalo osamostatňovat na původním zázemí kolonizace severovýchodních Čech, na polickém proboštsví, které postupně ustoupilo do pozadí. Na okraj zmiňme, že ve světle událostí v regionu na sklonku 13. století se

¹¹¹ *Neplacha, opata opatovského, krátká kronika římská a česká*. In: FRB. Díl III. Praha 1882, s. 479, pozn. e. Už s ohledem na papežskou konfirmaci z roku 1296 je tedy zřejmé, že názor TOMKA, V. V.: *Příběhy*, s. 18, že proboštsví v Broumově vzniklo až v tomto roce, se nezakládá na pravdě.

¹¹² Charakter broumovského kláštera coby opevněného sídla akcentuje také DURDÍK, Tomáš: *Monastery castle in Broumov*. Europa nostra. Scientific Bulletin, 60, 2006, s. 117–122.

¹¹³ Viz SOMMER, Petr – SLAVÍK, Jiří: *Gotické části klášterního kostela svatého Vojtěcha v Broumově*, v tisku.

¹¹⁴ Naposledy se tématu při příležitosti konference k výročí příchodu benediktinů na Broumovsko věnovali Petr Sommer a Jiří Slavík. Srov. RICHTROVÁ, Eva: *Via Benedictina. 800 let od příchodu benediktinů na Broumovsko*. Časopis Matice moravské, 132, 2013, s. 589–592. Nové poznatky o vrcholně středověkém vývoji broumovského kláštera přináší SLAVÍK, Jiří: *Nové poznatky o stavebním vývoji kláštera v Broumově před barokní přestavbou*. Východočeská gotika a raná renesance, v tisku; resp. SOMMER, P. – SLAVÍK, J.: *Gotické části klášterního kostela*. Jiřímu Slavíkovi děkuji za poskytnutí dosud nepublikovaných studií.

¹¹⁵ RBM II, č. 2752, s. 1202–1204. Srov. TOMEK, V. V.: *Paměti*, s. 208. Tomek se zde odkazuje na zápisky opata Bavořa z Nečtin zachované v opise z 16. stol. v rajhradském klášteře. Dále Týž: *Příběhy*, s. 13–14; KURKA, J.: c. d., s. 591.

jeví nikoliv neopodstatněným názor archeologů, kteří uvažují o dataci hrádku Vlčince u Žďáru nad Metují do doby opata Bavora z Nečtin.¹¹⁶

Severovýchodní Čechy tedy prošly v letech 1213–1322 bouřlivým rozvojem, na jehož konci stál konstituovaný region se sítí vesnic a městským centrem jakožto správou oblasti. Leč i tento vzestup měl své důsledky: roku 1331 král Jan Lucemburský zastavil město i panství Broumov, očividně v důsledku potřeby prostředků spojených s jeho italskou politikou, bratrům Wolframovi a Matějovi z Pannewitz.¹¹⁷ Šlechtický rod Pannewitzů sídlil ve Slezsku a původně pocházel z Horní Lužice, z Pannewitz pod Bischofswerdou. Ve 14. století byl tento rod již velmi rozvětvený. Z hlohovské linie vzešla větev, která se usadila v Kladsku. V roce 1327 obdrželi bratři Pannewitzové Wolfram, Matěj a Tyček od Jana Lucemburského za věrné služby patronát kostela v Rengersdorfu (dnes Krosnowice) pod Kladskem. V Kladsku pak dosáhli úspěchu a Wolfram se dokonce stal kladským purkrabím.¹¹⁸ List krále Jana, daný 10. června v Pavii, opatovi a konventu zaručil, že statky kláštera ve městě Broumově a okolí případnou po smrti obou bratrů, jimž bylo panství zastaveno, Břevnovu nazpět, což oba Pannewitzové přijali. Po jejich úmrtí se tak skutečně stalo. I přes tyto zásahy ze strany panovnické komory lze dobu opata Bavora z Nečtin i jeho nástupců charakterizovat jako období rozkvětu.

Pozici kláštera je možno vyvozovat z postavení samotného města Broumova, které hrálo očividně stále významnější roli. Právě k roku 1331 máme doloženu do dnešních časů bohužel nedochovanou městskou pečeť, tedy i nutnost právních úkonů ze strany městských hodnostářů.¹¹⁹ Byla-li doba počátků vlády lucemburské dynastie pro Broumovsko nelehká, můžeme naopak konstatovat nepochybné zlepšení jeho pozice a situace za vlády Jana syna. Roku 1348 totiž dosáhl opat Předbor z Chroustoklat (ještě nedávno polický probošt)¹²⁰ na Karlu IV. obdaření Broumova právy královských měst Hradce a Kladska¹²¹ a tentýž panovník dovolil opatovi usadit ve městě Broumově dvě židovské rodiny, které byly osvobozeny ode všech daní

¹¹⁶ HORÁK, Jan: *Nálezy z hradu Vlčince u Police nad Metují*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové, 28, 2002, s. 220–226; NOVÁK, Miroslav: *Archeologické prameny k nejstarším dějinám polického újezdu*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové, 31, 2005, s. 167–170.

¹¹⁷ RBM. Díl III. Praha 1890, č. 1763, s. 690.

¹¹⁸ JUREK, T.: *Obce rycerstwo*, s. 263–264.

¹¹⁹ ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I/5*, s. 897; KÖCHNER, Jindřich: *Stará broumovská městská pečetidla*. Zpravodaj Okresního muzea v Broumově, 2, 1959, s. 54–61.

¹²⁰ TOMEK, V. V.: *Paměti*, s. 247; KURKA, J.: *c. d.*, s. 589; ŠIMÁK, J. V.: *Historický vývoj*, s. 135.

¹²¹ CIM. Díl IV/1. Praha 1954, č. 61, s. 97–98. Leč na vztahu města ke klášterní vrchnosti se tím nic nezměnilo. Viz NOVÝ, Rostislav: *Poddanská města a městečka v předhusitských Čechách*. Československý časopis historický, 71, 1973, s. 74.

a poplatků náležejících královské komoře.¹²² 14. ledna 1351 si opat Předbora vymohl od Karla IV. potvrzení všech předchozích výsad udělených klášteru dřívějšími knížaty a králi.¹²³ Na žádost konventu pak roku 1359 Karel IV. broumovským měšťanům zakázal obehnat město hradbami a příkopy proti opatově vůli (o obehnání Broumova začala městská rada uvažovat zřejmě již roku 1348 v důsledku Karlova privilegia).¹²⁴ Tento na první pohled snad bezkonfliktní akt opevnění města (opevnění přece muselo být prospěšné jak samotným měšťanům, tak i vrchnosti, jejíž zboží tak bylo spíše chráněno) je ale nesporným dokladem právě onoho rostoucího sebevědomí broumovských měšťanů, které mělo být vyjádřeno stavbou hradeb i navenek, což si opat Předbora jistě dobře uvědomoval. Avšak už o rok později nastoupil do úřadu nový opat Diviš I., který odmítavé stanovisko svého předchůdce nesdílel. A tak v letech 1360–1380 došlo k obehnání Broumova kamenným opevněním, které zahrnovalo i objekt kláštera, hradu a farního kostela.¹²⁵ Co se týče poměru broumovského proboštsství k církevní vrchnosti, ta byla benediktinům nadále nakloněna: roku 1335 papež Benedikt XII. potvrdil všechny výsady, povolení, exempce a milosti papežské, císařské i královské, které byly Břevnovu dosud uděleny, což lze bezpochyby vztahovat i na Broumovsko, neboť roku 1341 biskup Jan IV. z Dražic potvrdil příslušnost broumovské fary Břevnovu.¹²⁶ Potvrzení práv na Polici a Broumov se Břevnovu dostalo znovu roku 1391.¹²⁷ Položme si proto retrospektivní otázku, jaká byla pozice severovýchodních Čech v rámci širšího břevnovského klášterního panství, což může zpětně vypovídat o důvodech motivace opatů počátku 13. století k zisku regionu.

¹²² RBM. Díl IV/2. Praha 1892, č. 444, s. 224.

¹²³ NA, ŘBB, sign. B III 87; RBM V/3, č. 1016, s. 502–503.

¹²⁴ Shrnuje ČÍŽEK, Jan: *Městské opevnění Broumova v archivních pramenech*. Stopami dějin Náchodska, 1, 1995, s. 17.

¹²⁵ Dnes jsou bohužel z tohoto opevnění zachovány jen nepatrné zbytky, musíme se tedy orientovat na sekundární prameny, z nichž jsou zásadní v první řadě prameny rázu ikonografického. Viz SOKA NA, MÚB, Sbírka fotografií a reprodukcí rytin Broumovska 1609–1937, inv. č. 1–5, f. 1.

¹²⁶ RBM IV, č. 241, s. 93; *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* (dále jen MVB). Tomus Prodromus. Praha 2003, č. 1197, s. 642–643; RBM IV, č. 1012, s. 404–405. Srov. RŮŽIČKA, J.: *c. d.*, s. 763.

¹²⁷ MVB. Díl V. Praha 1903, č. 496, s. 279.

Neocenitelnými, leč bohužel ojedinělými prameny, jsou v tomto ohledu torzo klášterního urbáře z let 1390 až 1394¹²⁸ a urbář klášterních statků z roku 1406.¹²⁹ Doklady o vývoji břevnovské majetkové držby jsou dochovány krom toho až od 13. století, přičemž se dlouho jedná o jednotliviny, nedovolující učinit si konkrétnější představu.¹³⁰ Majetkové poměry Břevnova ve 13. století zachycují falza listin, hlásící se ke knížatům Boleslavu II. a Břetislavu II. Tyto listiny ukazují velmi roztržštěnou majetkovou držbu, rozprostřenou především po středních Čechách, dílem pak prostřednictvím rajhradského probošství na Moravě.¹³¹ Vzhledem k historickému vývoji neměl břevnovský klášter rozsáhlou pozemkovou državu ve svém bezprostředním zázemí. Většina klášterních zboží, zformovaná během 13. století, byla rozeseta po celém království. V okolí pražského hradiště byla pozemková držba od počátku nutně rozdrobená. Až do začátku 13. století bylo zvykem panovníka zajišťovat existenci církevních institucí nějakými statky v okolí Prahy,¹³² do toho od 14. století navíc razantně vstoupilo vedle církve též měšťanstvo, které začalo zakupovat venkovská zboží.¹³³ Na omezeném hřišti tak bylo příliš mnoho hráčů. Klášterní pozemkové nadání tedy netvořilo v žádném případě kompaktní celek, což jistě nebylo z ekonomického hlediska příliš výhod-

¹²⁸ EMLER, Josef (ed.): *Zlomek inventáře kláštera Břevnovského z let 1390–1394* (dále jen ZIB). Praha 1888, s. 280–305.

¹²⁹ DRC, s. 151–218.

¹³⁰ Srov. ČECHURA, Jaroslav – RYANTOVÁ, Marie: *Urbář kláštera Břevnov z roku 1406*. Časopis Národního muzea v Praze. Řada historická, 116, 1992, s. 81, 82; Tíž: c. d., s. 197; Nový, Rostislav: *Předhusitský Břevnov*. In: tamtéž, s. 207; BOHÁČ, Zdeněk: *Hospodářské zázemí břevnovského kláštera v době předhusitské*. In: tamtéž, s. 54.

¹³¹ CDB I, č. 375, s. 347–350; CDB I, č. 379, s. 353–354; CDB I, č. 381, s. 356–357; CDB II, č. 228, s. 213–214. Srov. BOHÁČ, Z.: c. d., s. 54.

¹³² Tak se domnívají ČECHURA, J. – RYANTOVÁ, M.: c. d., s. 200, tento názor je však silně zjednodušující, neboť např. po polovině 11. století přemyslovská knížata postupovala některým církevním institucím odlehle majetky na Moravě, jak ukazuje příklad staroboleslavské kapituly, ostrovského, opatovického a ostatně i břevnovského kláštera (viz Rajhrad). Srov. ŠRÁMEK, Josef: *Kníže zakladatel? Otázka paměti o vládě Břetislava I. na Moravě v moderním historiografickém paradigmatu i v pramenech domácí provenience 12. až 14. věku*. *Historica Olomucensia*, 44–2013, Sborník prací historických, XXXII, s. 11–42.

¹³³ Srov. MEZNÍK, Jaroslav: *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*. Časopis Matic moravské, 79, 1960, s. 129–147; Týž: *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*. Praha 1965; BOROVSKÝ, Tomáš: *Venkovské statky kutnohorských měšťanů v předhusitském období*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C 45, 1998, s. 65–78; NOVOTNÝ, David: *Pozemkové majetky chrudimských měšťanů v okolí města ve středověku*. Chrudimské vlastivědné listy, 17, 2008, s. 1–4.

né.¹³⁴ Proto klášter jak mohl, usiloval o změnu, o scelení domény cestou směn a koupí. Kromě snah o zisk a sjednocení pozemkového majetku,¹³⁵ v němž spočíval základ středověké ekonomiky, však klášter nezanedbával ani příjmy spojené s patronátními právy nad inkorporovanými kostely.¹³⁶

Z klášterního urbáře z počátku 1. decénia 15. století¹³⁷ vyplývá, že ekonomika břevnovského klášterství stála na zemědělské produkci v okolí Prahy, dále pak Podřipsku, Litoměřicku, Chlumínsku a Kouřimsku, tedy oblastech s dávnou sídlíšní tradicí, nezanedbatelnou roli však hrály i regiony kolonizační, tj. oblast středního Povltaví, Policka, Broumovska a Prácheňska.¹³⁸ Na počátku 15. století Břevnovu patřilo 90 celých vsí a téměř 20 z části¹³⁹ včetně několika samostatných dvorů. Dále pak několik tvrzí a především město Broumov a městečka Chlumín, Police nad Metují a Rajhrad. Největší příjmy plynuly konventu z úrodných oblastí středních Čech, kde klášter vlastnil relativně hustou síť dvorů, zemědělských, řemeslných a obchodních center. Lokality mimo tuto oblast měly malý ekonomický význam. Středočeské statky se na důchodech Břevnova podílely téměř 50 %, přičemž to byla toliko ¼ klášterství. Mimořádné postavení měly ovšem ve srovnání se zbytkem klášterství državy v severovýchodních Čechách, které skýtaly výhody kompaktní domény s nezanedbatelným množstvím peněžních platů (především Broumovsko).¹⁴⁰ Obecně lze konstatovat, že území darované břevnovskému konventu a označované jako újezd polický, bylo dosti nehostinné. Naopak za skalnatým pásmem Stěn, tzn. v pozdější broumovské kotlině, byl kraj sice chladnější než Policko, avšak výhodněji položený – otevřený na severozápad i jihovýchod horskými branami, s možností dobrého spojení se Svídníckem na jedné straně a Kladskem na druhé. To hrálo podstatnou roli při obchod-

¹³⁴ Vzhledem k technologickým inovacím spojeným s trojpolním hospodářstvím. Viz BOHÁČ, Z.: c. d., s. 54–55.

¹³⁵ Toto se týkalo především bezprostředního zázemí Břevnova ve středních Čechách. Srov. CDB V, č. 76, s. 141; č. 220, s. 342, RBM II, č. 1420, s. 613; RBM IV, č. 1154, s. 453; č. 1191, s. 475–477.

¹³⁶ RBM III, č. 436, s. 177–178; RBM IV, č. 1012, s. 404–405.

¹³⁷ NA, ŘBB, Urbář břevnovského kláštera, inv. č. 5 (fotokopie); Výpis listů hlavního nápravníka z Břevnova, inv. č. 3, fol. 6–40; DRC, s. 151–218. Dále vycházím z Emlerovy edice.

¹³⁸ DRC, s. 155–189, 214–215.

¹³⁹ ČECHURA, J. – RYANTOVÁ, M.: c. d., s. 81, upozorňují, že ze způsobu evidence vsí není často zřejmé, jak velký díl klášter držel. Něco lze korigovat pomocí úvodního rejstříku k urbáři, ale ani s jeho přesností si nejsou jisti. Srov. DRC, s. 151–154 a pak dále.

¹⁴⁰ Viz DRC, s. 155–218; ČECHURA, Jaroslav: *Břevnov a Strahov na počátku 15. století*. In: Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc. Praha 1992, s. 36–42; ČECHURA, J. – RYANTOVÁ, M.: c. d., s. 80–105; Nový, R.: c. d., s. 210–213; BOHÁČ, Z.: c. d., s. 56–58.

ních a dalších kontaktech v rámci širšího regionu. Zatímco ve středních Čechách, coby nejstarší sídlištní oblasti, v podstatě zůstaly v nemalé míře až do 15. století zachovány hospodářské zvyklosti starší doby, tj. velký podíl naturalii a robot, v severovýchodních Čechách se od počátku vlivem kolonizace nabízel možnost aplikace trendů moderních a celá oblast byla od počátku orientována na řemeslnou výrobu a obchod (Broumovsko), přitom ovšem se zemědělským zázemím (Policko). Rostislav Nový ve vztahu Břevnova k jeho severočeským doménám usoudil, že integrita obou proboštvství v rámci celého břevnovského dominia byla bedlivě chráněna, a to právě s ohledem na to, že se jednalo o ekonomické těžiště.¹⁴¹

Hlavní problém klášterního velkostatku předhusitského období spočíval v potížích při překonávání ryze naturalních hospodářských vztahů: ty, které nebyly schopny přejít od naturalní renty k rentě peněžní, se začaly opožďovat a posléze rozpadat vlivem rostoucích pronájmů a nakonec i rozprodávání statků, neboť tento systém nebyl schopný přinést konventu dostatek hotových peněz. Jak vyplývá z břevnovského urbáře z roku 1406, přechod na reluovanou rentu na Policku i Broumovsku proběhl.¹⁴² Výnos z městských sídlišť tvořil v celkovém břevnovském důchodu a v hotových penězích cca 15 %.¹⁴³ V Broumově vynikalo především soukenictví, na významu nabíralo pivovarnictví.¹⁴⁴ Dle Rostislava Nového výrobní struktura města Broumova odpovídá, ba je podmíněna, hospodářské povaze klášterního panství – město se totiž za převažující peněžní a naturalní renty v okolních vsích stává hlavním odbytištěm zemědělských produktů a to má nezanedbatelný vliv na něj jako na centrum místního trhu.¹⁴⁵ Hospodáři na Broumovsku odváděli především peněžní úrok, naturalní dávky byly nevelké, stejně tak jako roboty. Na Policku byly robotní povinnosti proto vyšší, naturalní a robotní renta ovšem nižší. V severovýchodních Čechách spravoval klášter v rámci polického proboštvství 22 vesnic a tři dvory a několik mlýnů. V Polici byla vápenka, lázně, mlýn, několik krámů a kostel. Zde vybrané dávky se dělily mezi opata a probošta. Z druhé strany pohoří Stěn bylo okolo města Broumova soustředěno 13 vesnic. Měšťané se živili řemesly a obchodem. Úhrnem zde bylo 25 soukenických a 11 masných krámů. Dále mlýn, valcha, lázně, několik dvo-

¹⁴¹ Nový, R.: *c. d.*, s. 212. Dokládá to i mínění ČECHURY, J. – RYANTOVÉ, M.: *c. d.*, s. 200–201; resp. s. 80, že na rozdíl od jiných břevnovských statků se část zboží na Broumovsku a Policku zformovala v kompaktní území.

¹⁴² Srov. DRC, s. 189–207.

¹⁴³ ČECHURA, J. – RYANTOVÁ, M.: *c. d.*, s. 202.

¹⁴⁴ DRC, s. 189–192.

¹⁴⁵ Nový, R.: *c. d.*, s. 98.

rů a kostelů. Příjem od broumovských poddaných činil na penězích 234 kop grošů mimo naturálie.¹⁴⁶ Leccos z toho, co probošti v Polici a v Broumově vybrali a odvedli do Břevnova, se přitom proboštsvím vrátilo, jak ukazuje péče břevnovského centra i o své periferní expozitury. Neprostřednost obou venkovských klášterů naznačuje opět inventář kostelního vybavení z doby opata Diviše II.¹⁴⁷ Nelze si nepovšimnout dosti bohatého knižního fondu, ten však byl jistě výsledkem akvizičního úsilí nejedné generace. To jistě platí také o kostelním náčiní.¹⁴⁸

Co tedy říkají dějiny benediktinské Police a Broumova o dějinách klášterních expozitur ve středověku? Institut proboštsví představuje výrazné novum v rámci středověké církevní správy a především v rámci samotného řádu benediktinského. Normativní text přednostního významu, který život v benediktinském klášteře do nejmenšího detailu upravuje, tedy řehole sv. Benedikta, totiž pojímá každý řádový dům jako autonomní jednotku, jehož svrchovanou hlavou je právě opat.¹⁴⁹ V českých zemích se s proboštsvími v pramenech setkáváme během 13. století, v době bouřlivých hospodářských, společenských i právních změn. Přitom s ohledem na pramennou nouzi předchozích věků není příliš zjevné, z čeho košatění klášterní správy pramení, což vede k řadě hypotéz a spekulací. Nejzřetelnějším příkladem je vztah rajhradského a břevnovského kláštera.¹⁵⁰ Příklad klášterů v Polici nad Metují a v Broumově skýtá cenný a poměrně ojedinělý vhled do vývoje benediktinských expozitur počínaje právě zakladatelským 13. stoletím. Případ zmiňovaných klášterů tak naznačuje, že konstituování proboštsví coby podřízených klášterních jednotek a lokálních správních a ekonomických center bylo reakcí na výše zmíněné proměny Čech knížecích v Čechy královské a svým způsobem okolnostmi vynucenou modernizací prastarých řádových struktur benediktinů. Platí, že expozitury hrály významnou roli správní a hospodářskou (zrovna broumovské proboštsví je toho s ohledem na svou roli v rámci břevnovského klášterství během 15. století obzvláště dobrým příkladem),¹⁵¹ zároveň je ale chybou spojovat jejich existenci pouze s tímto faktorem. Expozitury se často vyvíjely ze sakrálních objektů, ať už pouse-

¹⁴⁶ DRC, s. 189–207.

¹⁴⁷ ZIB, s. 293–301.

¹⁴⁸ Viz ZIB, s. 283–305.

¹⁴⁹ Viz *Regula Benedicti*. Praha 1998, s. 14–25, 72–73, 145–158.

¹⁵⁰ Srov. JAN, L.: *Počátky benediktinů na Moravě*, s. 19–27; ŠRÁMEK, Josef: *Na okraj počátků Břetislavovy fundace v Rajhradě*, s. 45–73; Týž: *Kníže zakladatel?*, s. 11–42.

¹⁵¹ ŠRÁMEK, Josef: *Historický vývoj břevnovského klášterství z pohledu jeho proboštsví v Broumově v 15. století*. In: *Studia iuvenilia MMIV–MMV*. Ostrava 2006, s. 9–33.

ven, cell nebo kaplí, častým základem pozdějšího probošství bylo ovládnutí místní fary mnišským konventem, lze tak usuzovat, že expozitory hrály také svou roli v dotvářející se duchovní správě. V úvodu citovaný názor Davida Knowlese na klášterní expozitory se tak jeví být zbytečně vyhraněným.

RESUMÉ

FORMOVÁNÍ KLÁŠTERNÍ DOMÉNY VE 13. A 14. STOLETÍ NA PŘÍKLADU BENEDIKTINSKÝCH PROBOŠTSTVÍ V POLICI NAD METUJÍ A BROUMOVĚ

Příspěvek je zaměřen na problematiku benediktinské kolonizace severovýchodních Čech s důrazem na vznik břevnovských probošství v Polici nad Metují a v Broumově. Začátek tohoto procesu je tradičně kladen do roku 1213, počátek 13. století proto představuje i výchozí bod příspěvku. Autor se věnuje vývoji obou probošství, snaží se postihnout vzájemné vazby mezi nimi a jejich proměnu v čase, s použitím retrospektivní metody se pokouší nastínit i postavení Policka a Broumova v rámci širší břevnovské klášterní domény. Severovýchodní Čechy pod břevnovskou správou prošly mezi lety 1213–1322 bouřlivým rozvojem, na jehož konci stál konstituovaný region se sítí vesnic a městskými centry jakožto správou oblastí. Počátek 14. století, kdy byly v Broumově opatem Bavorem z Nečtin vystavěny nový hrad a sídlo probošství, čímž byl dokončen přesun regionálního centra ze starší Police do novějšího Broumova, představuje symbolické zakončení studie. Dějiny obou břevnovských probošství představují vzorový příklad vzniku a konsolidace institutu probošství v rámci středověké církevní správy. Prvek probošství je přitom původnímu duchu benediktinské správy cizí a představuje tak výraznou inovaci řádových struktur, jež je v českém prostředí sledovatelná právě od 13. století. Lze se důvodně domnívat, že konstituování probošství coby podřízených klášterních jednotek a lokálních správních a ekonomických center bylo reakcí na sociální, právní a ekonomické změny v přemyslovském státě. Probošství tak lze chápat jako výraz modernizačních snah tradičního benediktinského řádu.

Klíčová slova: vrcholný středověk, církevní dějiny, správní dějiny, hospodářské dějiny, středověká kolonizace, kláštery, benediktini, probošství

SUMMARY

*THE FORMATION OF THE MONASTIC DOMAIN
IN THE THIRTEENTH AND FOURTEENTH CENTURY
THROUGH THE EXAMPLE OF BENEDICTINE PROVOSTRIES
IN POLICE NAD METUJÍ AND BROUMOV*

The article is focused on the Benedictine colonisation in North-Western Bohemia with emphasis on Břevnov provostries in Police nad Metují nad Broumov. The beginning of this process is traditionally dated to 1213 that is why the early 13th century is a starting point of this paper as well. The author deals with the development of both provostries and attempts to describe mutual relations between them and their change in time. Moreover, he also tries to outline a position of regions Policko and Broumovsko within larger Břevnov monastic domain by using a retrospective method. Between years 1213 and 1322, North-Western Bohemia under the Břevnov administration underwent a thunderous development, of which end it is possible to find a constituted region with a village network and town centres as administrative units of this region. The beginning of the 14th century symbolically closes the study. At that time, a new castle and a provostry were built by the abbot Bavor from Nečtiny in Broumov, which finally completed a relocation of a regional centre from older Police to newer Broumov. History of both Břevnov provostries represents a sample demonstration of the foundation and consolidation of the institute of provostry in the medieval ecclesiastical administration. Nevertheless, provostry is not the original part of the Benedictine administration so that it signifies a strong innovation of the order structure which is possible to trace in the Bohemian environment since the 13th century. It may be assumed that the establishment of provostries as subordinate monastic units and local administrative and economic centres was a response to social, legal and economic change in the Přemyslid state. Provostry can be perceived such as a result of modernisation tendencies of the traditional Benedictine Order.

Keywords: High Middle Ages, ecclesiastical history, history of administration, economic history, medieval colonisation, monasteries, Benedictines, provostry

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.
Muzeum východních Čech v Hradci Králové
Opletalova 334
500 01 Hradec Králové
Česká republika
e-mail: j.sramek@muzeumhk.cz

JAN JISKRA Z BRANDÝSA NA VRCHOLU MOCI 1445–1451

Michal Faist

1 Úvod

Působení vojenského velitele moravského původu Jana Jiskry z Brandýsa v Uhrách představuje zajímavou epochu, která se zapsala výrazně zejména do slovenských a maďarských dějin.¹ Svůj odraz měla však i v českých dějinách. Za první etapu Jiskrova působení v Uhrách je možné považovat období let 1440–1445, ve kterém prokázal své vojenské, diplomatické i organizační schopnosti.² Jeho úspěchy ho přivedly v květnu 1445 mezi sedm správců Uher, poté co dosáhl všeobecného uznání nároků nezletilého Ladislava Pohrobka na uherskou korunu. Od této chvíle započala druhá etapa jeho působení v Uhrách.³

Jiskra tou dobou ovládal rozsáhlé oblasti na dnešním středním a východním Slovensku. Jeho moc byla pro nezletilost panovníka fakticky neomezená. Přesto jeho postavení bylo v neustálém ohrožení. Především uherská šlechta sdružená kolem uherského magnáta Jana Hunyadiho nelibě nesla přítomnost Jiskrova panství a jeho vzrůstající moc a snažila se ho zbavit. Právě vzájemný konflikt Jiskry a Jana Hunyadiho vyplňuje druhou etapu Jiskrova působení v Uhrách, během níž Jiskra dosáhne na vrchol své moci.⁴

V této době byl Jiskra v zahraničí bez nadsázky nejproslulejším Čechem. Aeneas Silvius ho zařadil do svého díla o významných osobnostech své doby

¹ SILVIUS, Aeneas: *De viris illustribus* (dále jen *De viris*). In: PALACKÝ, František (ed.): *Die Reise nach Italien im Jahre 1837*. Praha 1838, s. 116–118, píše: „Jahannis Giskra, nobili loco apud Moravos natus“.

² Jiskrově působení v tomto období se věnovali podrobně VACH, Miloslav: *Jan Jiskra z Brandýsa a politický zápas Habsburků s Jagellovci o Uhry v letech 1440–1442*. Historické štúdie, 3, Bratislava 1957, s. 177–217; KARTOUS, Petr: *Habsbursko-jagellovské dvojvládí v Uhorsku v rokoch 1440–1444*. Historické štúdie, 24, Bratislava 1980, s. 225–259. Cenné informace k danému období poskytuje kniha JUROK, Jiří: *Příčiny, struktury a osobnosti husitské revoluce* (dále jen *Příčiny, struktury*). České Budějovice 2006, s. 228–234; FAIST, Michal: *Jan Jiskra z Brandýsa: zachránce trůnu Ladislava Pohrobka 1440–1445*. In: *Historica Olomucensia*, 46, Sborník prací historických, XXXV, Olomouc 2014, s. 13–38.

³ TÓTH-SZABÓ, Pál: *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon* (dále jen *A cseh-huszita*). Budapest 1917, s. 206.

⁴ ŠPIRKO, Jozef: *Husiti, jiskrovci a bratříci v dejinách Spiša 1431–1462*. Levoča 1937, s. 54.

mezi krále a císaře.⁵ Vymykal se také svým katolickým vyznáním.⁶ To mu ovšem nebránilo najímat ve velkém husitské žoldnéře.⁷ Jiskra tak u soudobých kronikářů unikl nálepce kacířského Čecha a navíc byl skvělým nositelem a reprezentantem vojenských dovedností, které Čechům zjednaly přední místo ve válečném umění 15. století v rámci střední Evropy.⁸

Dřívější konflikt mezi habsburskou stranou a stranou jagellonskou změnil uznáním Ladislava Pohrobka za krále podobu. Ze země zmizelo polské vojsko a z rozsáhlého konfliktu, který postupně přivedl do Uher mnohá cizí vojska, se tento proměnil v lokální konflikt dvou zneprátelených stran uvnitř Uher. Hlavní příčinou toho byla vzájemná nedůvěra a protikladnost zájmů Jana Jiskry a Jana Hunyadiho.⁹ Zatímco Jiskrovým zájmem bylo podržet si dobyté území přinejmenším do královny plnoletosti (stalo se tak až v jeho 17 letech). Hunyadi toužil získat hlavní politickou a hospodářskou moc v zemi. V tom mu ale bránila Jiskrova žoldnéřská armáda, jejíž hlavní složkou byli Češi, a také věrnost mnohých královských měst k Jiskrovi. V roce 1445 bylo králi Ladislavu pouhých pět let. Zletilost byla posuzována ve středověku individuálně.¹⁰ Teoreticky jí mohl panovník dosáhnout už v 11 letech, tedy za šest let.

Od chlapce tohoto věku nešlo očekávat samostatné rozhodování v politických záležitostech. Panovník by se tak mohl stát pouze figurkou v mocenské hře cizích zájmů. Opatrovník Ladislava, římský král Fridrich IV., si toho byl dobře vědom a něco takového připustit nehodlal. Jiskra věděl, že jeho správa nad svěřeným územím bude trvat roky a pravděpodobně celou dekádu.¹¹ To si uvědomovali jak Jiskrovi přátelé, tak i nepřátelé, z nichž mnozí se snažili získat přízeň mladého krále. Získávat přátele a spojence se Jiskrovi dařilo. Pomáhaly k tomu Jiskrovy skvělé vlastnosti (přímost, odvaha, veselá povaha, štědrost), z níž nejvíc dveří mu otevřela jeho proslulá štědrost.¹² Na jím ovládaném území se nacházelo množství dolů včetně těch na zlato

⁵ SILVIUS, A.: *De viris*, s. 116–118.

⁶ URBÁNEK, Rudolf: *K 500. výročí českých polních rot na Slovensku* (dále jen *K 500. výročí*). In: *Z husitského věku. Výbor historických úvah a studií*. Praha 1957, s. 198–199.

⁷ THURCZ, de Johannes: *Chronica Hungarorum*. In: GALÁNTAI, Elisabeth – KRISTÓ, Julius (ed.): *Chronica Hungarorum I*. Budapest 1985, s. 240.

⁸ URBÁNEK, Rudolf: *České dějiny. Věk poděbradský III/1*. Praha 1915, s. 63.

⁹ ŠPIRKO, J.: *c. d.*, s. 54.

¹⁰ Král Ladislav se prohlásil za plnoletého v roce 1457. PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého w Čechách a w Morawě IV/1*. (dále jen *Dějiny národu*). 2. vyd. Praha 1877, s. 353.

¹¹ Tamtéž, s. 124–125.

¹² SILVIUS, A.: *De viris*, s. 118.

a stříbro. Drahé kovy proměněné v mince ve středoslovenské Kremnici a východoslovenských Košicích tak plnily i nejednu kapsu u Jiskrových příznivců u dvora krále Fridricha IV.¹³

Hunyadi a jeho spojenci měli zájem Jiskru o jeho panství připravit a posílit vlastní moc na úkor panovníka. Přítomnost této permanentní hrozby nutila Jiskru udržovat velké vojenské síly a v případě nebezpečí je doplnit o další žoldnéře ze zahraničí. To bylo velmi nákladné. Mnohdy nestačily ani příjmy z dolů a různých poplatků, které vybíral na svém území. V takovém případě nezbývalo než si půjčit. Nejčastěji pomohla královská města nacházející se v Jiskrově držení.

Jiskra mohl od některých svých sousedů očekávat drobné útoky. Mnozí uherští šlechtici si za léta válek zvykli na beztržné loupení. Tyto útoky většinou neměly větší rozsah, i když dovedly způsobit velké hospodářské škody. Měly spíše kořistnou povahu, ale mohlo tomu být jinak, pokud se do čela těchto útoků postavil Pankrác ze Sv. Mikuláše. Tento mocný uherský šlechtic se svými loupeživými přepady nechvalně proslavil také na Moravě a v Rakousích.¹⁴ Disponoval nejen početnou družinou svých bojovníků a drobných spojenců, ale najímal si také žoldnéře. Navíc nacházel ochotného spojence v mocném uherském magnátu Michalu Országozi z Gutu se sídlem na západoslovenském hradě Čachtice. Toto spojení nepřátel představovalo sílu, která už dokázala Jiskrovo panství ohrozit.¹⁵ Mnohdy měly tyto nepřátelské akce přímou podporu Jana Hunyadiho, který jako reprezentant stavovských principů měl podporu většiny uherské šlechty. Navíc držel jako rukojmí Pankrácova syna. Jiskra a Hunyadi byli největší političtí protivníci. Budoucí boje na bitevním i diplomatickém poli měly prověřit odolnost Jiskrova vybudovaného panství i jeho schopnosti.

2 Jiskrovo správcovství

V české i zahraniční historiografii je Jiskrovo správcovství věnována většinou pouze zmínka. Důvodem je skutečnost, že trvalo jen něco přes rok. Přesto ho nelze pouze přejít, protože bylo bohaté na významné politické a vojenské události, které mnohdy přesáhly svým dosahem hranice Uher.

¹³ CHMEL, Joseph (ed.): *Fontes rerum Austriacarum II. Urkunden, Briefe und Aktenstücke zur Geschichte der habsburgischen Fürsten 1443–1473*. Wien 1850, s. 34–35.

¹⁴ VARSÍK, Branislav: *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia I*. Bratislava 1956, s. 45.

¹⁵ JANOTA, Ludovít: *Slovenské hrady*. Bratislava 1935, s. 140.

Skutečnost, že byl Jiskra 30. května 1445 zvolen jedním ze sedmi hlavních kapitánů (správců) Uher, dokládá jeho postavení a význam.¹⁶ Přesto nelze toto něco přes rok trvající období v Jiskrově životě pouze přejít, protože bylo bohaté na diplomatické, vojenské a mnohé jiné události.

Jako zásadní se jevil od počátku vztah Jiskry k ostatním šesti správcům Uher, kteří měli společně zajistit v Uhrách bezpečnost. Jmenovitě k nim patřili Emerich Bebek, Jiří Rozgoň, Pankrác ze Sv. Mikuláše, Michal Ország, Mikuláš Ujlaki a Jan Hunyadi.¹⁷ Bez vzájemné důvěry a ochoty ke spolupráci nemohl být dán předpoklad k úspěšné správě země a k zajištění bezpečnosti. Naneštěstí právě Jiskra si z většiny z nich při svém pětiletém pobytu v Uhrách stačil udělat nepřátele.

Emerich Bebek patřil zpočátku spíše k podporovatelům Jiskry, protože měl všechny důvody obávat se jeho žoldnéřského vojska. Jiskra během předchozích pěti let strávených v Uhrách dobyl hrady a panství Jelšava, Muráň a Hrušov patřící Bebekovi. Sousedství jeho rodového sídla Krásná Hôrka s Jiskrovým panstvím vedlo ke snaze vyhnout se dalším konfliktům. Spolupráce obou mužů na správě země se tak nabízela.¹⁸

Zdálo by se, že k dalšímu správci Jiřímu Rozgoňovi bude mít Jiskra jako jeho zeť velmi blízko, ale také Rozgoňové přišli v boji s ním o mnoho. Nadále si ale udrželi v Uhrách významné postavení. Jiří Rozgoň byl prešpurským (bratislavským) županem) a jeho majetky se nacházely na dnešním západním i východním Slovensku.¹⁹ Zejména ztráta Spišského hradu obsazeného Jiskrou s pomocí zrady jeho kastelána v roce 1443 byla citelnou ranou pro rodovou prestiž.²⁰ Zájem o navrácení těchto majetků tak mohl v případě pro Jiskru nepříznivých politických nebo vojenských událostí snadno převážet a vyústit v přechod Jiřího Rozgoně do tábora jeho odpůrců, a to bez ohledu na spříznění, které Jiskra sňatkem získal. Za dané příznivé situace s ním mohl Jiskra zatím počítat.²¹

¹⁶ BONFINIUS, Antonius: *Rerum hungaricarum decades quingue*. Typis. Leopoldus Franciscus Landerer. Budae 1770, s. 367; ŠPIRKO, J.: c. d., s. 53.

¹⁷ URBÁNEK, Rudolf: *Konec Ladislava Pohrobka* (dále jen *Konec Ladislava Pohrobka*). Praha 1924, s. 21.

¹⁸ PLAČEK, Miroslav – BÓNA, Martin: *Encyklopedie slovenských hradů* (dále jen *Encyklopedie*). Praha 2007, s. 163.

¹⁹ URBÁNEK, R.: *K 500. výročí*, s. 99.

²⁰ WAGNER, Carolus: *Analecta Scepusii I*. Wienae 1774, s. 35.

²¹ Požadavek na vrácení Spišského hradu Jiřímu Rozgoňovi z 13. září 1446. TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, č. 33, s. 386–388; VARSIK, Branislav: *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*. Bratislava 1965, s. 249.

Vztah Jiskry a Pankráce ze Sv. Mikuláše by se dal označit za vztah dvou velkých konkurentů usilujících o prvenství v prostoru Horních Uher. Pankrácovy majetky situované na dnešním západním a severním Slovensku sousedily s Jiskrovým panstvím rozkládajícím se na dnešním středním a východním Slovensku. Jiskra, ač vojensky podstatně silnější, by jistě šel rád s tímto mocným sousedem v míru, ale Pankrác se vždy postaral, aby mír neměl dlouhého trvání. Pankrác takto napadl Jiskrovy majetky v únoru 1445, kdy si zřídil opevněné ležení u Ružomberku, kde s pomocí 500 jezdců a 300 drabantů plnil široké okolí. Byl sice Jiskrou poražen, ale zachránil ho útěk do Stolného Bělehradu, kde se ho ujala proti Jiskrovi smýšlející uherská šlechta.²² Přesto se ho Jiskra snažil získat pro mír. Stejně jako dalšího správce, Michala Országa z Guthu, který byl komorníkem císaře Zikmunda. Od něho obdržel v roce 1436 Čachtický hrad. Tento mocný uherský magnát budoval své panství a posiloval svůj vliv v oblasti dnešního západního Slovenska.²³

Ország i Pankrác spolupracovali na vpádech do Rakous. K obratu došlo až v srpnu 1445. Dne 7. srpna 1445 psal Jiskra z Bratislavy do Vídně ohledně mírových návrhů Pankráce a Michala Országa. Obsahem návrhů měl být mír s domem Habsburků a zemí Rakouskou. Jiskra se k těmto návrhům svých dosavadních oponentů stavěl velmi opatrně, i když slibovaly uklidnění poměrů a budoucí mírová dohoda dávala Jiskrovi naději, že do ní bude jako prohabsburský straník v Uhrách také zahrnut.²⁴

Nepřekvapí, že Jiskrovými nejzarytějšími odpůrci byli od počátku Mikuláš Ujlaki a Jan Hunyadi, jejichž majetky se ve své většině nacházely v jižních Uhrách mimo dosah vojenské moci Jiskry.

Mikuláš Ujlaki byl významný uherský šlechtic, jehož rod pocházel z Chorvatska. Na dnešním západním Slovensku vlastnil dvě významná panství (Tematín a Hlohovec).²⁵ Účastnil se korunovace máloletého Ladislava Pohrobka v Stoličném Bělehradě 15. 5. 1440. Při samotném korunovačním aktu pasoval Ladislava na rytíře. Počínal si přitom tak neobratně, že zasáhl Ladislava mečem do hlavy a vysloužil si tím okřiknutí ze strany královny Alžběty. Tato korunovace se pak stala jádrem sporu s Jiskrou. Ujlaki stál zpočátku na straně Habsburků a královny Alžběty, ale později přešel ke králi Vladislavu Jagellonskému, na jehož stranu se klonilo vítězství v uherské občanské válce.

²² ŠPIRKO, J.: c. d., s. 54.

²³ PLAČEK, M. – BÓNA, M.: *Encyklopedie*, s. 91.

²⁴ Listina ze 7. srpna 1445 a německý regest je dostupný in: Wiener Stdt- und Landesarchiv, fond Hauptarchiv Urkunden (1177–1526), sign. 3111. In: <http://monasterium.net>; UHLIRZ, Karl (ed.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien II*. Wien 1900, č. 3111, s. 263.

²⁵ URBÁNEK, R: *Konec Ladislava Pohrobka*, s. 21; JANOTA, L.: c. d., s. 249.

Podporoval ho dokonce s mnohem větším zápalom než jeho ostatní uherští straníci.²⁶ Po smrti krále Vladislava v bitvě u Varny a následném všeobecném přijetí Ladislava Pohrobka se situace změnila a Ujlaki se ocitl v táboře poražených. Naopak Jiskra a několik málo uherských magnátských rodů (zejména Garovci a hrabata z Pezinku a Sv. Jury) se za svou věrnost mohli těšit z královské přízně. Ujlaki se tak postavil do čela většiny uherských šlechticů, kteří požadovali novou korunovaci, aby tak právně odčinili svou předchozí podporu Jagelloncům.²⁷

Jiskra hájil od počátku v tomto sporu stanovisko, že korunovace už proběhla a není třeba ji opakovat. Nehodlal připustit podkopání svého legitimního postavení, protože rozsáhlé majetky včetně královských měst v Horních Uhrách držel v letech 1440–1445 jménem krále Ladislava a nehodlal připustit, aby legitimita jeho držby včetně všech jím vydaných právních aktů byla zpochybněna.²⁸ Při napjatých jednáních ve Vídeňském Novém Městě se v této věci Jiskra s Ujlakim nepohodl. Jiskra vyčetl Ujlakimu, že se druhou korunovací snaží zakrýt svou předchozí zradu. Od té doby patřil Ujlaki k Jiskrovým největším odpůrcům. Jiskra byl pak uherským poselstvem vyloučen z dalších jednání.²⁹ Rozhodující bylo nakonec stanovisko římského krále Fridricha IV., který se postavil jako poručník nezletilého Ladislava za Jiskrovo stanovisko. Také umírnění uherští páni dali podnět k smíření.³⁰ Konečné stanovisko v této věci zaslal Fridrich uherským pánům 13. října 1445, ve kterém potvrdil své předchozí rozhodnutí a odůvodnil ho tím, že korunovace proběhla podle všech pravidel a je tedy platná. Byl však ochoten řešit tento rozpor smířlivě v podobě smlouvy, ve které by se Uhři zavázali, že případná nová korunovace neruší korunovací první. Uherské poselstvo na to reagovalo opuštěním Vídně a ukončením jednání. Jak se při jednáních ukázalo, akt samotné korunovace byl ve sporu zcela druhotný. Podstatná byla pouze legitimita k vládě, která z ní vycházela.³¹ Právě původ této legitimacy byl oběma stranami vnímán zcela rozdílně již od počátku občanské války probíhající v letech 1440–1444. Prohabsburští straníci v Uhrách s Jiskrou v čele odvozovali právo Ladislava

²⁶ SOPKO, Július (ed.): *Kroniky stredovekého Slovenska*. Bratislava 1995, s. 169–170.

²⁷ PALACKÝ, František: *Dějiny národu*, s. 110; ŠPIRKO, J.: c. d., s. 54.

²⁸ PALACKÝ, František (ed.): *Archiw Český čili staré písemné památky české a moravské II.* (dále jen AČ II). Praha 1842, č. 3, s. 409–410.

²⁹ BOTTO, Julius: *Ján Jiskra na Slovensku*. In: ŠKULTÉTY, Jozef (ed.): *Slovenské Pohľady*, XXI, č. 6. Turčianský Sv. Martin 1901, s. 288.

³⁰ TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, s. 209. Nepřesně uvedl Fridricha jako císaře (byl jím až od roku 1452); ŠPIRKO, J.: c. d., s. 54.

³¹ WOLKAN, Rudolf (ed.): *Briefwechsel Eneas Silvius Piccolomini II. (1447–1450)*. Wien 1912, č. 4, s. 25–26; TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, s. 209.

na uherskou korunu na základě dědičnosti v rodu Habsburků. Tento princip byl potvrzen korunovací Ladislava v Stoličném Bělehradu 15. května 1440. Skutečnost, že novému panovníku jsou teprve tři měsíce, nehrála podstatnější roli. Většina uherské šlechty se hlásila k principu volitelnosti panovníka. Legitimita tak byla odvozena od rozhodnutí sněmu, a tím zejména uherské šlechty, která si nárokovala být hlavním politickým činitelem v zemi.³²

Čelním představitelem stavovské opozice vůči Habsburkům a tedy i Ladislavu Pohrobkovi se stal Jan Hunyadi, který se prostřednictvím sňatku s Alžbětou Szilágyi dostal mezi přední magnátské rody v Uhrách. Jeho majetky se rozprostíraly na jihu Uher, na úrodných nížinách za řekou Tisou.³³ Hunyadi nebyl ze starobylého rodu, ale proslavil se svými vojenskými schopnostmi zejména v bojích s Turky a zajistil si tím v Uhrách značnou oblibu.³⁴ Hunyadi mu nechyběly ani schopnosti diplomatické. Ochotného spojence našel v Ujlakim a společně vytvořili protiváhu k Jiskrově vzrůstající moci.³⁵

Jiskra se snažil ve spolupráci s dalšími hlavními kapitány Rozgoněm a Bebekem o zajištění bezpečnosti v uherském království, a to proti vnějším i vnitřním nepřítelům.

Potřeba častých diplomatických jednání vedla Jiskru k častým cestám v rámci Uher i do okolních zemí. Na mnohých důležitých jednáních, která probíhala současně, se tak nechával zastupovat svými hejtmany. Podobně tomu bylo i 8. července 1445, kdy probíhalo jednání ve Snině, kterého se účastnili Emerich Bebek a Jiří Rozgón a Jiskru zastupoval Mikuláš Brcál z Dobré.³⁶ Jiskra se v tu dobu zdržoval v Bratislavě, kde jednal s Pankrácem a Michalem Országem o míru.³⁷

Jiskra v této době chystal cestu do Rakous za králem Ladislavem. Na jednáních s uherskou šlechtou probíhajících 16. července se nechal zastupovat kežmarským kapitánem Mikulášem Brcálem z Dobré.³⁸ Bodů na programu jednání bylo hned několik. Jedním z nich byla i snaha dořešit některé majetkoprávní spory, které s příchodem Jiskry a jeho armády do Uher vznik-

³² SOPKO, J.: c. d., s. 110.

³³ KUBINYI, András: *Matyás király*. Budapest 2001, s. 12.

³⁴ SOPKO, J.: c. d., s. 174.

³⁵ Tamtéž, s. 170.

³⁶ IVÁNYI, Béla (ed.): *Bártfa szabat királyi város levéltára 1319–1526* (dále jen *Bártfa szabat*). Budapest 1910, č. 428, s. 75.

³⁷ HORVÁTH, Mihályi (ed.): *Magyar regesták II. A Szepeszi kaptalan, Jászai s Leleszi konventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáiról s gyűjteményeiből*. In: EÖTVÖS, József – CZENERGY, Antal a kol. (edd.): *Magyar történelmi tár IX*. Pesten 1861, č. 91, s. 147–148.

³⁸ TELEKI, József (ed.): *Hunydiak kora magyarországon X.* (dále jen *Hunydiak kora*). Pesten 1853, č. 74, s. 164.

ly. Předně měl Jiskra vydat ty hrady a tvrže, které vojensky obsadil a dosud k nim nezískal vlastnická práva.³⁹

Dalším bodem bylo dohodnout společný postup pro chystaný sněm v Pešti. Tato jednání dokazují přímou snahu vystupovat v rámci správy království jednotně s důrazem na zachování míru a vnitřní bezpečnosti.⁴⁰ Konala se zde také jednání a přípravy k vyslání poselstva do Polska. Pohraniční spory mezi Polskem a uherským královstvím byly definitivně dořešeny při jednáních v Krakově koncem července 1445. Jiskra se neúčastnil jednání přímo, ale v rámci uherského poselstva angažoval Mikuláše Brčála z Dobré, který zde zastupoval Jiskru s jeho městy a hrady. 20. července 1445 byl potvrzen mír mezi uherským králem Ladislavem Pohrobkem a polským králem Kazimírem.⁴¹ Oblast 13 spišských měst zálohovaná Polsku se správním centrem ve Staré Lubovni zůstala nadále v polských rukou.⁴²

Jiskra se 14. června 1445 zdržoval ve Zvolenu. Odtud se vypravil přes Bratislavu do Rakous.⁴³ Ve stejné době se navrátil římský král Fridrich IV. se svým dvorem do rezidence ve Vídeňském Novém Městě. S ním se zde zdržoval jeho chráněncem král Ladislav Pohrobek.⁴⁴ Jiskra se ve Vídeňském Novém Městě zdržoval přinejmenším od 12. července 1445, když odtud informoval svá města o připravovaném sněmu v Pešti, kam se chtěl později sám vypravit.⁴⁵ V této době přicházeli k římskému králi Fridrichovi IV. do Vídeňského Nového Města mnozí Češi, aby mohli spatřit krále Ladislava Pohrobka.⁴⁶ Jiskra se během svého pobytu s králem Ladislavem setkal. O průběhu celého setkání nás podrobně informuje očitý svědek Aeneas Silvius Piccolomini.

³⁹ HORVÁTH, M.: c. d., č. 111, s. 147–148.

⁴⁰ TELEKI, J.: *Hunydiak kora*, s. 164.

⁴¹ HORVÁTH, M.: c. d., č. 112, s. 149.

⁴² MARSINA, Richard (ed.) a kol.: *Dejiny Slovenska I. Do roku 1526*. Bratislava 1986, s. 389. Polská zástava z čas císaře Zikmunda zahrnovala panství Stará Lubovňa, hrad Podolinec, Hniezdne a města Spišská Belá, Lubica, Vrbov, Spišská Sobota, Poprad, Velká, Stráže pod Tatrami, Spišské Vlachy, Spišská Nová Ves, Ruskinovce, Spišské Podhradie, Matejovce a Tvarožná.

⁴³ Archiv hlavního města SR Bratislavy, Zbierka listín a listov, č. 2030, List z 14. června 1445.

⁴⁴ CHMEL, Joseph (ed.): *Regesta chronologico-diplomatica Friderici IV. Romanorum regis (Imperatoris III)*. Wien 1838, s. 19–195.

⁴⁵ Štátny archiv Prešov, pobočka Bardejov, AMB listy a listiny, sign. 438, List z 12. července 1445; S chybně zapsaným číslem archivního uložení listiny BUZINKAYOVÁ, Anna: *Písomnosti a kancelária Jána Jiskru z Brandýsa*. In: Slovenská archivistika, XVII, č. 1, Bratislava 1982, s. 85.

⁴⁶ SILVIUS, Aeneas: *Historia Bohemica*. In: MARTÍNKOVÁ, Dana – HADRAVOVÁ, Alena – MATL, Jiří – ŠMAHEL, František (ed.): *Fontes rerum Regni Bohemiae I. Historie Česká*. Praha 1998, s. 194, píše: „Venere plurimi ex Bohemis ad Fridericum visendi regis gratia, inter quos Georgius cognomine Giscra“.

Když Jiskra vstoupil, poklekl před mladým králem a políbil mu ruku. Protnul k němu řeč, která odrážela nepochybně velké dojetí nad tímto setkáním. Zmínil nebezpečí, která pro něj podstoupil, včetně ran utrpených v bojích, a své jizvy si vzal za důkaz. Připomněl, že sloužil již jeho otci Albrechtovi. Jiskrovy služby může králi odejmout pouze jeho smrt. Závěrem v žertu dodal, jakou mu dá odměnu za věrné služby? Pětiletý Ladislav uchopil měšec svého komorníka k udílení almužen a šest drobných mincí, které v něm našel, daroval Jiskrovi. Ten si později nechal tyto mince zasadit do zlata a nosil je na krku stále při sobě jako připomínku královské přízně.⁴⁷

Jiskra patřil k významným osobnostem své doby, a proto se na něj obračeli z různých důvodů mnozí šlechtici. Z Čech se takto na něj obrátil listem 10. srpna 1445 Aleš Holický ze Šternberka, který se chtěl dozvědět novinky z Uher a přihlásil se spolu se svými přáteli ke straně krále Ladislava. Chtěl se dozvědět rovněž o polském králi (Vladislav III.), o jehož osudech nepřestaly kolovat od prohrané bitvy u Varny doposud nejružnější zvěsti. O Jiskrovi případné odpovědi nic nevíme.⁴⁸ V této době byl již na cestě na chystaný sněm. Vracel se zpět přes Bratislavu na jím ovládané území. Odtud zamířil pravděpodobně v druhé polovině srpna na chystaný sněm.⁴⁹ O jeho přítomnosti na sněmu víme z listu psaném v Budíně 25. srpna 1445.⁵⁰ Ze sněmu se vypravil zřejmě přímo do Vídně. 15. září odtud psal do města Bardejova a informoval o pozici krále Ladislava.⁵¹ Ten se zde nacházel stále pod ochranou svého opatrovníka římského krále Fridricha IV., který sem svolal sjezd týkající se Uher a krále Ladislava. Jiskra přijel zřejmě mezi prvními. Fridrich IV. vydal ochranný glejt pro uherské poselstvo v čele s Mikulášem Ujlakim až 16. září 1445. Jiskra i Fridrich IV. měli tak dost času se domluvit na společném postupu při jednání. Uherské poselstvo tak odjelo bez krále i svatoštěpánské koruny.⁵²

Jiskra byl 2. prosince 1445 ve Zvolenu. Víme to z jeho listiny. V ní ještě doznívá doba nedávných bojů s Pankrácem ze Sv. Mikuláše. V listině potvrdil panoši Janu Makoverovi ze Senice, že mu dluží 200 zlatých za věrnou

⁴⁷ Tamtéž, s. 196.

⁴⁸ AČ II., č. 25, s. 20–21.

⁴⁹ UHLIRZ, Karl (ed.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien II.* Wien 1900, č. 3111, s. 263–264.

⁵⁰ Tamtéž, č. 3113, s. 264.

⁵¹ IVÁNYI, B.: *Bártfa szabat*, č. 436, s. 76.

⁵² CHMEL, Joseph (ed.): *Regesta chronologico-diplomatica Friderici IV. Romanorum regis (Imperatoris III.)*. Wien 1838, č. 1960, s. 196.

službu a slíbil náhradu tří koní, o které přišel v bojích.⁵³ O dva měsíce později vypukly boje nové. Ze zápisu Vratislavské kroniky víme, že Jiskra unikl 2. února 1446 jen těsně zajetí, když bylo napadeno jeho město Topolčany. Jiskra se v okamžiku útoku zdržoval pravděpodobně v pevnůstce situované uvnitř města. Zprávu o útoku na „hrad“ je nutné vnímat jako útok na tuto pevnůstku, protože hrad Topolčany nebyl v jeho držení. Jiskra se zachránil útekem, ale město bylo vypáleno. Je jisté, že tento přepad nemohl nechat bez odvety.⁵⁴ Od počátku čelil silnému a dobře připravenému útoku. Pankrác ze Sv. Mikuláše se pustil do plenění Jiskrových majetků na západě. S jistým zpožděním ho následovali polští šlechtici Petr a Mikuláš Komorovští, kteří napadli jeho majetky ze severu v prostoru Spiše.⁵⁵ Jiskra byl zprvu donucen se pouze bránit. Obrat v střetnutí se projevil až v květnu 1446, kdy shromáždil dostatek jednotek a přešel s nimi do protiútku.⁵⁶

Slovenský historik Jozef Špirko velice správně podotýká, že nikdo nemohl v této době Jiskru jednoduše vyhnat, protože měl v Uhrách majetky darované královnou Alžbětou. Jediné, čeho mohl Jan Hunyadi dosáhnout bez boje, bylo vyplacení Jiskrových žoldnéřů, což je úvaha vcelku správná. Myslím si, že Hunyadi se rozhodl získat Jiskrovy majetky pro sebe a své straníky, a tak posílit svůj vliv. Tomu nasvědčuje i útok Pankráce a Komorovského na Jiskrovy majetky, který Hunyadi podnítil. Nyní se schylovalo k přímému střetu mezi Jiskrou a Hunyadim na bojišti.⁵⁷

3 Ohrožení Jiskrova kapitanátu a střet s gubernátorem

Jiskra vzdoroval po vojenské stránce více než zdatně, ale začal ztrácet proti Janu Hunyadimu diplomaticky. Většina uherské šlechty si přála zastavit neustálé boje. Správa země pomocí sedmi hlavních kapitanů se ukázala být neefektivní, proto byl do čela země zvolen sněmem 5. června 1446 za gubernátora (nejvyššího správce) Jan Hunyadi. Funkce hlavních kapitanů nebyly

⁵³ Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, Tom. 1, Fons 37, Fasc. 1, N. 8, List z 2. prosince 1445.

⁵⁴ ŠIMEK, František – BARTOŠ, František Michálek (edd.): *Staré letopisy české. Z Vratislavského rukopisu novočeským pravopisem*. Praha 1937, s. 103–104. K Topolčanům PLAČEK, M. – BÓNA, M.: *Encyklopedie*, s. 306.

⁵⁵ Bratři Komorovští měli v držení hrady Stará Ľubovňa a Podolinec. ŠPIRKO, J.: *c. d.*, s. 55, pozn. 113.

⁵⁶ AČ II., č. 4, s. 411.

⁵⁷ BONFINIUS, Antonius: *Rerum hungaricarum decades quingue*. Typis. Leopoldus Franciscus Landerer. Budaë 1770, s. 367; ŠPIRKO, J.: *c. d.*, s. 55.

zrušeny, ale byly podřízeny gubernátorovi. Jiskrův vliv na politiku uherského království tak byl výrazně omezen. Utrpěl tak první velkou diplomatickou porážku během svého dosavadního působení v Uhrách.⁵⁸

Jiskrova moc ve správě uherského království byla tedy sněmem omezena, ale z jeho rozhodnutí měl i nadále držet královské majetky, které měl v osobním držení. Ze zprávy Kašpara Šlika z 16. července 1446 se o Jiskrovi dozvídáme, že dostal čtyři hrady dědičně a ostatní měl držet do královy plnoletosti. Jiskrovi bylo tedy znovu potvrzeno jeho panství v Horních Uhrách. To ukazuje, že uherská šlechta ve své většině nestála proti Jiskrovi. Měl dokonce přijet na sněm do Pelhřimova.⁵⁹ Jakým způsobem chtěl zasáhnout do diplomacie Českého království, se již nedozvíme, protože se zmíněného sněmu pro nepříznivou situaci v Uhrách nezúčastnil.⁶⁰

Vedle bojů s Jiskrou a s Turky se gubernátor Jan Hunyadi snažil dostat pod svůj vliv postupně celé uherské království. Když neuspěl proti Jiskrovi zbraněmi, uzavřel s ním příměří na tři roky.⁶¹ Ze zápisu této dohody z 13. září 1446 je zřejmá Jiskrova přítomnost v Budíně. Zde došlo tedy k přímému jednání mezi Jiskrou a gubernátorem. Krom dohodnutého míru si měl Jiskra podržet své hrady a města, které držel. Dle dohody na něj má být pohlíženo jako na jednoho z domácích obyvatel. Tím je fakticky potvrzeno jeho místo mezi uherskou šlechtou. Zajímavé je, že Jiskra zde za centrum své moci jmenuje hrad Zvolen.⁶² Toto označení nebylo náhodné. Zvolen byl správním centrem zvolenské župy, do které patřila báňská města se svými zlatými a stříbrnými doly.⁶³ Jiskra se před Janem Hunyadim musel mít na pozoru. Hunyadi bral tuto dohodu pouze za dočasnou a vynucenou okolnostmi. Nepřímo podnikl akci proti Jiskrovi na diplomatickém poli. Jiskra byl hlavním stoupencem Habsburků v Uhrách. Zejména od římského krále Fridricha IV. mohl očekávat v diplomatické rovině všemožnou podporu.⁶⁴ Hunyadi už během října

⁵⁸ AČ II., č. 5, s. 413; URBÁNEK, R.: *Konec Ladislava Pohrobka*, s. 25.

⁵⁹ AČ II., č. 5, s. 413; URBÁNEK, R.: *Konec Ladislava Pohrobka*, s. 25.

⁶⁰ PALACKÝ, František (ed.): *Archiv Český čili staré památky české a moravské I.* (dále jen AČ I.). Praha 1840, č. 20, s. 294–296; PALACKÝ, F.: *Dějiny národu*, s. 127–128.

⁶¹ MARSINA, Richard – ČIČAJ, Viliam – KOVÁČ, Dušan – LIPTÁK, Lubomír: *Slovenské dejiny*. Martin 1992, s. 56.

⁶² TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, č. 32, s. 384–386; tamtéž, č. 33, s. 386–338: „dominus Johannes Giskra, unus ex nobis tamquam regni nativus incola“.

⁶³ MATUNÁK, Michal: *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*. Kremnica 1928, s. 342–343.

⁶⁴ V roce 1444 potvrdil Fridrich IV. potvrdil Jiskrovi držbu jeho majetků. LICHNOWSKI, Eduard Marie (ed.): *Geschichte des Hauses Habsburg VI.* Wien 1842, č. 752, s. 80; ŠIMEK, František (ed.): *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*. Praha 1937, s. 103.

1446 získal na mezinárodním poli spojence v papeži Evženu IV.⁶⁵ Jiskra se tím těsněji přimkl k Fridrichovi, a když do Vídeňského Nového Města dorazilo poselstvo žádající opět vydání Pohrobka i svatoštěpánské koruny, byl zde i Jiskra, připravený zmařit snahu o jeho vydání a případnou novou korunovaci. Ani tento pokus se uherské šlechtě nezdařil.⁶⁶ Krátce na to napadl Jan Hunyadi pod záminkou nevydání svatoštěpánské koruny a krále Ladislava Jiskrova ochránce, římského krále Fridricha IV. Vpád uherského vojska se omezil pouze na plenění u Vídně a z vojenského hlediska nedosáhl žádného výraznějšího úspěchu. Přesto výrazně tento vpád přispěl k posílení sebevědomí uherské šlechty.⁶⁷

Z rozhodnutí účastníků březnového uherského sněmu byly v roce 1447 definitivně zrušeny funkce všech sedmi hlavních kapitánů.⁶⁸ Tím skončila i Jiskrova funkce hlavního kapitána. Jiskra se však svého postavení odmítal vzdát. Toto rozhodnutí přispělo k soustředění moci v rukou Jana Hunyadiho a k vyostření sporů mezi Jiskrou a uherskou šlechtou.⁶⁹

4 Jiskrovo panství v Uhersku

Během let 1445–1451 dosáhlo Jiskrovo panství své největší rozlohy. Jeho panství se rozkládalo na dnešním středním a východním Slovensku, kde ovládal rozsáhlé oblasti ať už přímou držbou, nebo prostřednictvím svých služebníků. Nejdůležitějším článkem Jiskrova postavení byla královská města. Na středním Slovensku to byla báňská města s centrem v Kremnici a na východě zejména Bardejov, Levoča, Prešov a Košice. Jiskra si za své mocenské centrum na východě zvolil Košice.⁷⁰ Volba na toto královské město nepadla náhodou. Košice byly kvetoucím obchodním centrem na cestě mezi Budínem a Krakovem. Význam města odrážel opakované snahy o jeho dobytí ze strany straníků polského a uherského krále Vladislava během občanské války. V těchto nelehkých chvílích obyvatelé města vždy osvědčili Jiskrovi

⁶⁵ FEJÉR, Georgius: *Joannis Corvini Hunyad*. Budae 1844, č. 29, s. 97–98.

⁶⁶ AČ II., č. 3, s. 409–410.

⁶⁷ SOPKO, J.: *c. d.*, s. 185–186 a 339, pozn. 263.

⁶⁸ MARSINA, R. – ČIČAJ, V. – KOVÁČ, D. – LIPTÁK, L: *c. d.*, s. 56.

⁶⁹ AČ II., č. 5, s. 413; URBÁNEK, R.: *Konec Ladislava Pohrobka*, s. 25.

⁷⁰ PALACKÝ, F.: *Dějiny národu*, s. 446; KRIŽKO, Pavel: *Z dejín banských miest na Slovensku*. Bratislava 1964, s. 304.

věrnost.⁷¹ Košice stejně jako Kremnice měly svou mincovnu. Také zde nechal Jiskra v letech 1440–1452 razit mince se jménem krále Ladislava Pohrobka.⁷² Potřeba peněz dohnala Jiskru 13. května 1451 k pronajmutí práva ražby v košické komoře Pavlovi Modrárovi a Augustinu Grenicerovi za 5000 zlatých na jeden rok.⁷³ Legenda na minci měla být přitom zachována v této podobě: Moneta Ladislai Dei G. R. Ungarie. Avers nese dvojitý kříž. Reverz čtverodělený erb s břevny, českým lvem, rakouským štítem a moravskou orlicí. Dále má každá mince nést značku C (Cassovia) pro košickou mincovnu a iniciálu komorního grófa. Ať už byla potřeba peněz ze strany Jiskry sebevětší, nelze mu upřít zjevnou starost o košické mincování dané přesně vymezenými podmínkami ražby.⁷⁴

Druhým mocenským centrem bylo město Kremnica. Jak vyplývá ze smlouvy z 10. srpna 1443, měl kapitán Kremnice pod sebou podřízená nejen bánská města (Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Pukanec a Ľubetová), ale také hrady Lupča, Zvolen, Viglaš, Revište, Šašov, Kamenec a Novou pevnůstku (novobanskou). Zejména podřízení župního hradu Zvolen kapitánu Kremnice ukazuje význam, který Kremnici připadl za vlády Jiskry.⁷⁵

Hranice Jiskrova panství se vlivem válečných událostí měnily, alespoň rámcově je lze vymezit na západě městem Topolčany.⁷⁶ Odtud jižní hranici jeho panství tvořila Nová Baňa, Pukanec, Banská Štiavnica, Krupina, odtud procházela severně od Lučence k Rimavské Sobotě a k Rožňavě, Smolníku, Jasovu a Moldavě a stáčela se pozvolna k jihu do nitra Uher a pokračovala na území dnešního Maďarska k hradu Abov, opevněnému klášteru Telkibány a pak k Szerencsi a hrádku Tokaji zpět k severu k hradu Zemplínu a odtud dále na sever k hradu Chmeľov až k městu Bardejovu a polské hranici. V severozápadní Špiši procházela kolem 13 spišských měst. Z prostoru Levoče se táhla k Breznu a zpět do prostoru bánských měst na západě.⁷⁷

⁷¹ Košice byly obleženy v únoru a poté znovu v červenci 1441. PALACKÝ, F.: *Archiv Český čili staré památky české a moravské* III. (dále jen AČ III.). Praha 1844, č. 24, s. 18–19; VACH, M.: c. d., s. 206.

⁷² BONFINIUS, A.: c. d., s. 341; PETÁCH, Emil: *Dejiny mincovania v Košiciach*. Košice 1986, s. 49.

⁷³ LUKAČKA, Ján: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. Pod osmanskou hrozbou*. Bratislava 2004, s. 47.

⁷⁴ PETÁCH, E.: c. d., s. 52.

⁷⁵ Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, I 26, l. 15 a, Mírová smlouva z 10. srpna 1443; MATUNÁK, M.: c. d., s. 345–346.

⁷⁶ LUKAČKA, Ján: *Stredoveké Topolčany*. In: *Topolčany vo vrstvách vekov*. Topolčany 1997, s. 116.

⁷⁷ Archív mesta Košice, Schwarzenbachiana, Nr. 232, List ze 7. února 1444; K výčtu měst držících s Jiskrou – Archív mesta Košice, fond Supplementum schramianum 1440–1444–1445,

5 Změna vztahu mezi Janem Jiskrou a jeho hejtmanem Janem Talafúsem

Jiskrovo působení v Uhrách bylo úspěšné díky jeho skvěle vycvičeným žoldnérům a zkušeným vojenským velitelům, na jejichž věrnost a poslušnost se mohl spoléhat.

Rok 1447 přinesl pokračování bojů, které s přestávkami vedli Jiskrovi čeští válečníci již sedm let.⁷⁸ Začala se na nich projevovat únava a objevil se i případ neuposlechnutí rozkazu ze strany Jiskrova hejtmana Talafúse.⁷⁹ Na Velikonoční pondělí (10. 4.) 1447 se sešel Jiskra na Bujaku s gubernátorem Janem Hunyadiem a dalšími uherskými šlechtici, aby spolu jednali o udržení míru. Zdá se, že ještě v průběhu jednání zahájil Jiskrův hejtman Jan Talafús z Ostrova válku, a to výslovně proti Jiskrovi rozkazu, jak o tom Jiskra sám informoval v listu z 15. dubna do Prešova.⁸⁰ Ať už byl důvod porušení rozkazu ze strany Talafúse jakýkoli, snažil se Jiskra této neposlušnosti učinit přítrž. Nesvornost uvnitř Jiskrova tábora by vzhledem k vnějšímu ohrožení ze strany Jana Hunyadiho měla tragické důsledky.⁸¹ Do hry tedy vstupuje možnost těsnějšího připoutání Talafúse k Jiskrovi formou sňatku realizovaného roku 1447. Pro tuto možnost hovoří především Jiskrovo oslovení, kdy Talafúse nazývá přímo svým švagrem.⁸² Určitě nejde o zdvořilostní frázi. Toto oslovení se s odstupem několika let opakuje znovu.⁸³ Méně jisté je, na základě kterého sňatku bylo toto spříznění realizováno? Myslím si, že se tak stalo na základě sňatku Jiskry a Talafúsovy sestry. Tuto teorii by podpořila skutečnost, že Jiskra v roce 1446 ovdověl.⁸⁴ Talafús byl již ženat s Žofií ze Sán. Zbývá tedy pouze možnost, že si Jiskra vzal Talafúsovu sestru.⁸⁵ Doposud nejpřesněji danou situaci interpretoval Jiří Jurok, který toto manželství

část A, s. 19, Nr. 19.180, Kniha válečných počtů města Košic; TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszitai*, č. 33, s. 386–387.

⁷⁸ MAYER, György: *Giskra és huszitái*. Budapest 1886, s. 12–13.

⁷⁹ IVÁNYI, Béla (ed.): *Eperjes szabad királyi város levéltára*. Szeged 1931, č. 312, s. 143.

⁸⁰ Štátny archiv Prešov, pobočka Bardejov, MMB listy a listiny, sign. 234, List z 15. dubna 1447.

⁸¹ Štátny archiv Prešov, pobočka Bardejov, MMB listy a listiny, sign. 485, List z 28. dubna 1447.

⁸² Štátny archiv Prešov, pobočka Bardejov, MMB listy a listiny, sign. 496. List z 30. srpna 1447.

⁸³ CHALOUPECKÝ, Václav (ed.): *Středověké listy ze Slovenska*. Bratislava – Praha 1937, s. 55.

⁸⁴ Jiskrovou první doloženou manželkou byla neteř Šimona Rozgoně, kterou si vzal roku 1442. SZENTPÉTERY, Emericus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum II*. Budapestini 1938, s. 286; Jiskrova žena z rodu Rozgonů zemřela v roce 1447. ŠPIRKO, J.: c. d., s. 67, pozn. 176.

⁸⁵ Talafús se jako dědic Čapka ze Sán psal od roku 1445 po jeho hradu Hukvaldy. SASINEK, František Vítazoslav: *Slovanskí válečníci XV.–XVII. století – Jan Talafús*. In: *Letopis Matice Slovenskej*, 8, sv. 2., č. 27. Turčianský sv. Martin 1871, s. 12; Přesnou dobou sňatku Talafúse

kladl před rok 1451.⁸⁶ Toto manželství trvalo také krátce, protože roku 1450 Jiskra znovu ovdověl.⁸⁷

6 Boje s Pankrácem a obrácení Petra Komorovského

I přes obnovení jednoty mezi Jiskrou a Talafúsem vyšla Talafúsova akce Jiskru dosti draho. Nejednoty v Jiskrově táboře mistrně využil Pankrác ze Sv. Mikuláše, který napadl se svým vojskem mezitím Kremnici. Jiskra spěchal Kremnici na pomoc, ale přišel pozdě. Dne 28. dubna 1447, kdy Jiskrovo vojsko dorazilo do Kremnice, mohl Jiskra pouze informovat svá města o jejím vypálení.⁸⁸ Přesto nebyl úspěch útočníků úplný, protože většina měšťanů se ukryla i se svými majetky na hradě v Kremnici tyčícím se nad městem a sem byla přenesena také větší část zásob zlaté a stříbrné rudy zpracovávané v zdejší městské mincovně.⁸⁹

Během května 1447 napadl Pankrác ze Sv. Mikuláše spolu s Petrem a Mikulášem Komorovským kostel v Banské Bystrici. Jiskra je však záhy donutil k ústupu. Při této akci byl zajat Petr Komorovský.⁹⁰ Velký podíl na dalších bojích měli Jiskrovi hejtmané Talafús a Mikuláš Brcál, kteří ochránili Štiavnik a Spišský Štvrtok a zmařili snahu osvobodit Petra Komorovského z Jiskrova zajetí. Zahnali pak společně útočníky až k Spišské Sobote. Dne 21. července 1447 se sešli spolu Jiskra a Jan Hunyadi v Rimavské Sobote a opět potvrdili mírovou smlouvu, ke které se zavázali už dříve 13. září 1446. Boje s Hunyadim a jeho spojenci ustaly.⁹¹ Během jednání byla Jiskrovi opět potvrzena držba jeho měst a hradů.⁹²

30. srpnu 1447 Jiskra píše, že jeden z bratrů Komorovských se proti němu chystá zaútočit. Muselo jít o Mikuláše, protože jeho bratr Petr byl stále v Jis-

si není jistý. PAPAÍK, David: *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce kondotiér a zbohatlík 15. století*. České Budějovice 2011, s. 159.

⁸⁶ Nejisté se o Talafúsovi jako o možném Jiskrovi švagru zmínil URBÁNEK, Rudolf.: *K historii doby Jiskrovy na Slovensku a východní Moravě*. Praha 1940, s. 61; Podrobněji interpretuje JUROK, J.: *Příčiny, struktury*, s. 235.

⁸⁷ TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, s. 246.

⁸⁸ Štátny archiv Prešov, pobočka Bardejov, MMB listy a listiny, sign. 485, List z 28. dubna 1447; regest listiny vydal IVÁNYI, B.: *Bartfá szabad*, č. 476, s. 82; ŠPIRKO, J.: *c. d.*, s. 61.

⁸⁹ LAMOŠ, Theodor: *Sídelný zemepis Kremnice*. Bratislava 1948, s. 153 a 172.

⁹⁰ SASINEK, František Vítazoslav: *Slovanskí válečníci XV.–XVII. storočia – Komorovskí*. I. Letopis Matice Slovenskej, 8, sv. 2., č. 27. Turčianský sv. Martin 1871, s. 14–15.

⁹¹ ŠPIRKO, J.: *c. d.*, s. 60–62.

⁹² ZICHY, Francisci (ed.): *Codex diplomaticus IX*. Budapest 1899, č. 129, s. 169–170.

kově zajetí. Jiskra byl v této době v spišském městě Kežmarok. Dá se předpokládat, že vybaven zprávami o přípravách nepřítele jistě zajistil, aby byly nepřátelské přípravy v zárodku zmařeny. O nějaké větší vojenské akci totiž prameny mlčí.⁹³ Výsledkem úspěchů Jiskrových zbraní bylo získání Petra Komorovského za spojence. Ten se přiklonil na vítěznou stranu a patrně se tímto přechodem také vyhnul zaplacení vysokého výkupného za své propuštění. Jiskra tak v osobě tohoto šlechtice polského původu v prostoru žup Spiš a Liptov získal výraznou vojenskou oporu.⁹⁴ Definitivním úspěchem pro Jiskru byla pak mírová dohoda mezi ním a polskou královnou Žofií z 2. března 1448, která zaručila kupcům z obou zemí opět klidný přechod uhersko-polské hranice.⁹⁵ Uvážíme-li, že Jiskra se bez výběru různých poplatků a půjček od svých měst neobešel, bylo pro něj opětné oživení obchodu s Polskem prioritou.⁹⁶

Na počátku roku 1448 se tedy situace pro Jiskru vyvíjela příznivě. Jeho největší nepřítel Jan Hunyadi byl plně zaměstnán přípravami na boj s Turky a tak s výjimkou Pankráce mu nehrozilo žádné přímé nebezpečí.⁹⁷ Ve finanční rovině vedl spor o výběr královských příjmů s Jiřím Rozgoněm a Michalem Országem. Ti odmítali vybrat a odvést poplatky ze svých majetků v Jiskrou ovládaných župách. Situace to byla sice nepřijemná, ale sama o sobě ho přímo neohrožovala. Ukazuje však, že Jiskrovy dřívější spojenecké vztahy s Jiřím Rozgoněm vzaly definitivně za své.⁹⁸

Jiskra byl považován za významnou osobnost uherského království, a proto nepřekvapí, že se na něj obrátil listem z 27. června 1448 s přímluvou i nejmocnější katolický velmož v Čechách Oldřich z Rožmberka, aby se přičinil o propuštění syna Přibíka z Klenového.⁹⁹ Zajímavá je především Jiskrova odpověď, kde se k tomu zavazuje. Krom toho informuje Oldřicha o novinkách z Uher, především o chystaném sjezdu v Bratislavě a ujišťuje ho o svém přátelském vztahu. O Jiskrovi víme, že se zdržoval 2. července 1448 ve Vídni. Je pravděpodobné, že se Jiskra tohoto sněmu také sám zúčastnil.¹⁰⁰

⁹³ Štátny archiv Prešov, pobočka Bardejov, MMB listy a listiny, sign. č. 496, List z 30. srpna 1447.

⁹⁴ SASINEK, František Vítázoslav: *Slovanskí válečníci XV.–XVII. storočia – Komorovskí*. In: *Letopis Matice Slovenskej*, 8, sv. 2., č. 27. Turčianský sv. Martin 1871, s. 15.

⁹⁵ Štátny archiv Prešov, pobočka Bardejov, AMB listy a listiny, sign. č. 507, List z 2. března 1448.

⁹⁶ Archív mesta Košice, Schwarzenbachiana, Nr. 232, List ze 7. února 1444.

⁹⁷ ŠPIRKO, J.: *c. d.*, s. 60.

⁹⁸ Štátny archiv Prešov, pobočka Bardejov, AMB listy a listiny, sign. č. 496, List z 30. srpna 1447.

⁹⁹ AČ III., č. 68, s. 45.

¹⁰⁰ Státní oblastní archiv v Třeboni (dále jen SOA Třeboň), fond Historica, sign. 1028; AČ III., č. 69, s. 45–46, List z 2. července 1448.

S ochotou Čechů působit v cizích vojenských službách bylo spojeno i riziko zajetí. Rodiny zajatých českých žoldnéřů se často obracely o přímělu také k církevním institucím, které mohly snadněji v této věci dosáhnout pomoci i od tak mocných šlechticů, jakým byl Jiskra.¹⁰¹

Stále zbývalo dořešit Jiskrův vztah k Pankráci ze Sv. Mikuláše. K jednání mezi nimi došlo 2. března 1448 a poté zavládlo napjaté příměří.¹⁰² K uzavření míru došlo až po jednání v Kremnici 4. května 1449. Jiskra se svými městy, služebníky a straníky bratry Mikulášem a Petrem Komorovským, Joštem z Košavy, bratry Janušem a Ladislavem Rykolfy z Kamenice a Petrem Kollarrem uzavřeli „pravý, křesťanský a věčný mír“ s Pankrácem ze Sv. Mikuláše. Očekávaný klid ale pro Jiskru nenastal.¹⁰³ Hrozilo mu naopak nové vážnější nebezpečí ze strany gubernátora. Mnozí uherští šlechtici se začali obávat vzrůstající moci Jana Hunyadiho. Kryli úmyslně některé přečiny Jiskrových žoldnéřů a úspěšně vehnali oba rivaly do nového válečného konfliktu s úmyslem z něho těžit.¹⁰⁴

7 Střet Jiskry a gubernátora Jana Hunyadiho

Jan Hunyadi shromáždil vojsko už kolem 15. srpna a rozkázal kapitánu Sororinu Czakelovi, aby vyrazil proti Košicím. Jiskra porazil 5. září 1449 vojsko vedené Hunyadovým švagrem Székelym a kapitánem Sororinem Czakelem u vesnice Drienov (Somos) mezi Košicemi a Prešovem. Kapitán Czakel i Szekely padli a mnozí z Uhrů skončili v Jiskrově zajetí.¹⁰⁵ Také gubernátor Jan Hunyadi zaznamenal jistý úspěch, když dobyl Jiskrovu tvrz Moldavu. Následně nařídil s přeživšími obránci krutě zúčtovat. Nechal jim useknout nos, vypíchnout oko a useknout obě ruce. Taková brutalita však vedla jen k většímu odhodlání ze strany Jiskrových vojáků pokračovat v boji a za žádných okolností se nevzdat. Od Moldavy zamířil Hunyadi s vojskem k hradu Viglaš a odtud přímo ke Kremnici, jejíž okolí poplenil. Zde se s ním Jiskra střetl.¹⁰⁶

¹⁰¹ SOA Třeboň, fond Historica, sign. 973, List z 29. října 1447.

¹⁰² Štátní archiv Prešov, pobočka Bardejov, AMB listy a listiny, sign. č. 507, List z 2. března 1448.

¹⁰³ AČ IV., č. 2, s. 330–331.

¹⁰⁴ BONFINIUS, A.: c. d., s. 373; ŠPIRKO, J.: c. d., s. 64.

¹⁰⁵ Neuvádí v čele vojska kapitána Czakela. PALACKÝ, F.: *Dějiny národu*, s. 448; KATONA, Stephano: *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata VI.* (dále jen *Historia critica*). Ordine 13., Pars 2. Budae 1750, s. 668–669. Přináší o něco podrobnější informace o tažení i bitvě.

¹⁰⁶ KATONA, S.: *Historia critica*, s. 669; URBÁNEK, R.: *Pohrobek*, s. 24.

Jiskra Hunyadiho porazil, ale chybí nám informace o průběhu bitvy. Krátce poté se blýskl novým úspěchem tentokrát proti Pankráci, kterému porazil na neznámém místě pět set jízdních. Koncem září byl tak výsledek tohoto střetu rozhodnut.¹⁰⁷

Mír mezi Jiskrou a uherskou šlechtou byl uzavřen už 1. října 1449, ale trvalo nějaký čas, než ho uposlechli všichni zúčastnění. Jiskrův zvolenský hejtman Jorg ze Schwabisdorfu si v této souvislosti stěžoval na vojenské akce města Krupiny, které během bojů od Jiskry odpadlo a pokračovalo v boji ještě po uzavření míru.¹⁰⁸ Obava z obnovení nepřátelství zřejmě vedla k odložení jednání o propuštění zajatců na konec října. Jiskra se 29. října 1449 zdržoval ve Zvolenu, odkud napsal list olomoucké kapitule, ve kterém slíbil vyslat posly k Pankráci ze Sv. Mikuláše, ke gubernátorovi Janu Hunyadymu i k prelátům uherským a jiným pánům, kteří drželi zajatce, na kterých olomoucké kapitule záleželo. Slíbil také, že kapitolu bude informovat o jejich odpovědi. Jiskra sklízel v této době mnohé úspěchy a mohl si dovolit pomoci osvobodit zmíněné zajaté. Sám v té době držel mnoho zajatců, na kterých záleželo naopak straně Hunyadovců.¹⁰⁹

V březnu 1450 pak byla uzavřena mírová smlouva v Mezőkővesd nedaleko Jágru, kde bylo Jiskrovi potvrzeno jeho stávající panství a Jan Hunyadi se zavázal mu vyplatit staré závazky. Hunyadi však dohodu o vyplacení peněz nedodržel. Jiskra se tedy necítil vázán dodržet mírovou smlouvu.¹¹⁰

8 Bratříci a jejich proměnlivý postoj k Janu Jiskrovi z Brandýsa

Hnutí Bratříků vzniklo v padesátých letech 15. století. Podmínky ke vzniku a rozvoji tohoto hnutí byly dány nerespektováním dohod a vzájemnou nedůvěrou mezi Jiskrou a gubernátorem Janem Hunyadim a z toho vznikaly rozbroje a války. Nejprve byla porušena dohoda z 13. 9. 1446 uzavřená mezi Jiskrou a uherskými magnáty, která zaručovala Jiskrovi příslušnost k uherské šlechtě a práva majetková a politická. Od té doby sužovaly Horní Uhry téměř nepřetržitě války a rozbroje, které vyhovovaly neklidným živilům a daly později vzniknout tomuto hnutí. Jiskra byl natolik zaměstnán bojem s gu-

¹⁰⁷ AČ II., č. 36, s. 267.

¹⁰⁸ Štátní archiv v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, Tom. 1, Fons 26, Fasc. 1, N. 15/16/a, List z 1. října 1449.

¹⁰⁹ SOA Třeboň, fond Historica, sign. 973 A.

¹¹⁰ TELEKI, J.: *Hunydiak kora*, s. 256–257, č. 119; TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, s. 245–246.

bernátorem a jeho spojenci, že neměl čas proti nim zasáhnout.¹¹¹ Od roku 1447 přibývá množství lapků, proti kterým nemá kdo účinně zakročit.¹¹² Část těchto lapků a nespokojenců z Jiskrova vojska stála u zrodu hnutí Bratříků, i když samotný název Bratřici je třeba spojit až s jejich samostatným vystoupením v roce 1453. V tomto smyslu se také vyslovil významný český historik Rudolf Urbánek.¹¹³

Bratřici byli pestrou směsicí národností: Slováků, Poláků, Rakušanů, i když jejich základem byli Češi. Vše začalo, když špatně organizované houfy lapků a vojenských zběhů získaly roku 1450 vůdce v bývalém vojáku jiskrovců Petru Aksamitovi. Ten se v srpnu 1450 s Jiskrou ve zlém rozešel. Důvodem nepřátelství byla jakási křivda, které se na něm měl Jiskra údajně dopustit.¹¹⁴ Pro Jiskru nebyl odchod Aksamita nijak výraznou ztrátou. Aksamit s sebou vzal patrně jen několik nejbližších druhů. Situaci, ve které se po odchodu Jiskry ocitl, dokresluje asi nejlépe list, kde uvedl jako místo vydání „pod zelenou jedlí u chladného potoka v hlubokém údolí“, ve kterém slibuje Bardejovu pomstu za oběšení jeho druhů Vysackého a Petříka. Šlo tedy zpočátku o vojenskou sílu dosti pochybné kvality a pověsti, která byla pravděpodobně zpočátku jen větší družinou, se kterou organizoval drobné přepady.¹¹⁵ Většina členů pocházela nepochybně z nižších společenských tříd, a tak mělo formující se hnutí od počátku silný sociální rozměr.¹¹⁶ K tomu je nutné ovšem přidat také náboženský zápal, který fungoval jako další důležitá jednotící síla. Husitské myšlenky nalezly v Horních Uhrách živnou půdu.¹¹⁷ Obyvatelstvo vyčerpané nedávnou občanskou válkou bylo nakloněno husitským myšlenkám. Zejména na Spiši a v Šariši zapustilo husitské náboženství své kořeny; i když nešlo o masovou konverzi obyvatel k husitství, přesto vyvolal tento trend znepokojení a odvetné opatření u nejvyšších uherských hodnostářů. Důkazem je usnesení uherského sněmu v Pešti z 24. června 1449 snažící se o zničení husitského „kacířství“. Je zajímavé, že za centra šíření husitských myšlenek jsou jmenovány právě župy Šariš a Spiš na dnešním východním

¹¹¹ ŠPIRKO, J.: c. d., s. 58–61.

¹¹² Tamtéž, s. 61–62.

¹¹³ URBÁNEK, R.: *K 500. výročí*, s. 100.

¹¹⁴ Regest listiny Petra Aksamita z 14. srpna 1450. IVÁNYI, B.: *Bártfa szabat*, č. 585, s. 100; ŠPIRKO, J.: c. d., s. 82.

¹¹⁵ IVÁNYI, B.: *Bártfa szabat*, č. 86, s. 100.

¹¹⁶ HOFFMANN, F.: c. d., s. 45.

¹¹⁷ ŻABIŃSKI, Grzegorz: *Uwagi dotyczące niektórych aspektów pobytu wojsk Jana Jiskry oraz bratczyków na górnych Węgrzech w 15 wieku*. Práce hystoryczne, 126, roč. 1230, Warszawa 1999, s. 33.

Slovensku, tedy hlavní oblasti Jiskrova panství.¹¹⁸ Jiskra, ač katolík, užitím českých husitských žoldnéřů nepřímo přispěl k ukotvení husitského náboženství na území, které ovládal.¹¹⁹

Jediným centrem Bratříků, které přichází v úvahu pro sledované období, je tábor Haligovce. Právě zde uprostřed lesů na Haligovské skále zbudoval Aksamit za pomoci svých tehdy ještě nepočetných stoupenců svou první stálou základnu.¹²⁰ Právě díky vhodné zvolené poloze, při hranici s Polskem, a nedostupnosti, kterou poskytoval zdejší terén, bylo hnutí ve svých počátcích ušetřeno vážnějších hrozeb. Myslím si, že Jiskra by proti nim zasáhl jistě už během let 1450–1451. Mohu tak usuzovat z toho, že se snažil vždy chránit svá města a jejich obchodní zájmy, které Bratříci zákonitě narušovali, ale musel čelit vážnější hrozbě ze strany Jana Hunyadiho a jeho spojenců.¹²¹

9 Válečné přípravy Jiskry a Hunyadiho

Jiskra byl od počátku roku 1451 v nevýhodě. Už 13. dubna 1451 psal ze Zvolena svému hejtmanu Brcálovi a prosil ho o posily. Informoval, že se proti nim chystá Pankráč ze Sv. Mikuláše a Michal Ország, kteří si zřídili ležení u Topolčan. Boje s nimi zaměstnaly Jiskru až do 22. června 1451, kdy Pankráč požádal Jiskru o mír.¹²²

Nejtěžší boj přímo s gubernátorem Janem Hunyadim měl Jiskra teprve podstoupit. Nemyslel přitom pouze na obranu, ale někdy před prvním červencem 1451 obsadil klášter Šahy. Zde napsal list svým městům Košicím, Levoči, Bardejovu a Prešovu a žádal je o vojenskou pomoc.¹²³ Jiskra se pak 8. srpna z Brezna obrací na bardejovskou radu a informuje ji o tom, že mu mají přijít na pomoc proti gubernátorovi posily pod vedením Martina Brcála z Dobré, švagra Jana Talafúse z Ostrova a Jana Čapka ze Sán. Po jejich příchodu se chystal vytáhnout do pole. Zda všichni jmenovaní hejtmané skutečně

¹¹⁸ WAGNER, Carolus: *Analecta Scepusii I.* Wienae 1774, s. 29.

¹¹⁹ ŠKULTÉTY, Jozef: *Ján Jiskra a český jazyk na Slovensku*. In: Slovenské Pohľady, XXI, Turčianský Sv. Martin 1901, s. 343.

¹²⁰ ŠPIRKO, J.: c. d., s. 83, pozn. 40.

¹²¹ WOLKAN, Rudolf (ed.): *Der Briefwechsel des Aeneas Silvius Piccolomini. III/1. Briefe als Bischof von Siena*. Wien 1918, č. 109, s. 192–193.

¹²² Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, Tom. 1, Fons 26, Fasc. 1, N. 15/16a-b2, List Pankráce ze Sv. Mikuláše z 22. června 1451.

¹²³ CHALOUPECKÝ, V.: *Středověké listy*, č. 57, s. 54–55.

před očekávanou bitvou k Jiskrovi dorazili, není vůbec jisté.¹²⁴ Přímo vyloučit můžeme příchod Brcála, který Jiskru v této době zradil a přešel i se svěřeným městem Kežmarok na stranu gubernátora. To ovšem Jiskra alespoň zpočátku netušil a čekáním na posily od něj se zřejmě zdržel.¹²⁵ O příchodu Talafúse k Jiskrovu vojsku není důvod pochybovat. Jinak je to v případě jeho tchána Čapka, o jehož příchodu vládnou mezi historiky pochyby. Myslím si, že Jiskra dal shromažďovat síly s dostatečným předstihem, tak aby k němu i Čapek stihl dorazit.¹²⁶ Jiskra tak před očekávaným konfliktem shromáždil veškeré dostupné síly.¹²⁷

10 Bitva u Lučence

Bitva u Lučence patří k nejvýraznějším úspěchům Jiskry. Pozornost jí byla věnována už jeho současníky. Zejména uherští kronikáři měli snahu porážku gubernátora omluvit zradou ve vlastních řadách.¹²⁸ V tomto duchu ji interpretovala také maďarská historiografie.¹²⁹ Romány Aloise Jiráska vedly k nekritické glorifikaci této bitvy v české historiografii.¹³⁰ Soustavněji na základě podrobného studia původních pramenů se jí věnoval podrobně až v devadesátých letech 20. století slovenský historik Jozef Drenko. Skutečnost, že od vydání této práce uplynulo již téměř čtvrt století, mě přiměla k rozhodnutí znovu bitvu u Lučence podrobit rozboru a obohatit ji i o některé nepublikované zajímavosti.¹³¹

Zatímco Jiskra čekal na příchod posledních posil, Jan Hunyadi shromáždil vojsko, jehož síla se uvádí mezi 15 000–16 000 mužů, a vyrazil s ním 10. srpna 1451 z Budína. Po týdenním pochodu dorazil k Lučenci.¹³² Klášter Opatová u Lučence mezitím obsadili Jiskrovi muži a opevnili ho. Klášter bránilo 500 Jiskrových vojáků. Kronikář Ebendorfer uvádí o něco vyšší počet – 600 vojáků. Vojsko Jana Hunyadiho při tak výrazné přesile bez problé-

¹²⁴ Tamtéž, s. 54.

¹²⁵ DLUGOSZ, Jan: *Historiae Polonica XIII*. Lipsiae 1712, s. 82; ŠPIRKO, J.: c. d., s. 70, pozn. 194.

¹²⁶ PAPAÍK, D.: c. d., s. 188: „Čapkova účast v bitvě u Lučence není vůbec jistá“.

¹²⁷ BONFINIUS, A.: c. d., s. 374: „Gicra, coactis in superioribus Ungariae auxiliis et ingenti exercitu praesto adfuit“.

¹²⁸ THUROCZ de, J.: c. d., s. 260–261.

¹²⁹ KNAUZ, Nándor: *A Garan-meletti Szent-Benedikti apátság*. Budapest 1890, s. 40.

¹³⁰ JIRÁSEK, Alois: *Bratrstvo. Tři rapsodie I. Bitva u Lučence*. Praha 1940, s. 287–488.

¹³¹ DRENKO, Jozef: *Bitka pri Lučenci 1451*. Lučenec 1991, s. 8–51.

¹³² TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-husztia*, s. 252–253; DRENKO, J.: c. d., s. 32.

mů obklíčilo klášter a znemožnilo tak jeho zásobování. Následně ho začalo dobývat.¹³³ Průběh dobývání zaznamenal německý básník Michal Beheim, který psal uměleckou formou, ale s výrazným důrazem na zachování faktů. Navzdory obrovské přesile všechny útoky uherského vojska proti opevněnému klášteru postupně selhaly. Nemáme přesná čísla o padlých, ale jistou představu si o nich můžeme udělat na základě poznámky od Beheima. Ten zaznamenal ztráty v poměru 12 : 1. Tedy dvanáct mrtvých uherských vojáků na jednoho mrtvého Jiskrova vojáka. Jisté je, že ztráty v uherském vojsku narůstaly neúměrně rychle, aniž by výrazněji oslabily obránce. Proto přikročil Hunyadi k pravidelnému obléhání.¹³⁴ Klášter byl postupně obehnan valem a posádka byla zcela odříznuta od kontaktu s okolním světem. Hunyadi si pak zřídil vojenské ležení nedaleko kláštera. Jiskrovi vojáci v klášteře měli zřejmě minimum zásob a tak nabídli kapitulaci výměnou za svobodný odchod. Ta byla Hunyadim odmítnuta a navíc bylo posádce vyhrožováno krutou smrtí naražením na kůl.¹³⁵

Mezitím Jiskra ukončil shromažďování vojska. Shromáždil kolem 4000 mužů a 7. září dorazil do blízkosti Lučence.¹³⁶ Ve chvíli svého příchodu zapálila jeho armáda ohně jako smluvené znamení pro obléhané v klášteře. Hunyadi shromáždil většinu vojska a vyrazil s ním proti Jiskrovi.¹³⁷ Následně vyrazila z kláštera Jiskrova pěchota, aby podpořila Jiskrův útok. Tato chvíle bývá považována za rozhodující v celé bitvě. Hrstka obléháním vyčerpaných vojáků s vidinou blízké smrti a jen se slabou nadějí na úspěch zaútočila proti části obléhajícího uherského vojska na valech a obrátila ho na útek. Jejich útok pak pokračoval proti nedalekému uherskému táboru. Mezitím došlo patrně ke kontaktu předních hlídek obou vojsk. Po zprávě o výpadu z kláštera posílá Hunyadi část svých sil zpět do týlu na pomoc napadenému táboru. Hlavní část uherského vojska si to vysvětlí jako útek a propadne panice, kterou nebyl schopen již nikdo zastavit.¹³⁸

Od této chvíle již Jiskrovi vojáci pobíjeli přechající a mnoho z nich zajali. Mezi mrtvými byli přední uherští šlechtici Jan Kompolti de Nana a Štěpán

¹³³ BONFINIUS, A.: c. d., s. 373; EBENDORFER, Thomas: *Chronica Austriae*. In: LHOTSKI, Alphons (ed.): *Monumenta Germania historica. Scriptores rerum Germanicarum*. Berlin – Zurich 1967, s. 396.

¹³⁴ Podle básně Michala Beheima. DRENKO, J.: c. d., s. 25.

¹³⁵ TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, s. 252.

¹³⁶ HOFFMANN, F.: *Bratřici*, s. 40; DRENKO, J.: c. d., s. 27.

¹³⁷ BONFINIUS, A.: c. d., s. 374.

¹³⁸ TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, s. 252.

z Pelusi. Po vítězné bitvě zajal Jiskra i jágerského biskupa Ladislava Hedervaryho. Jan Hunyadi se zachránil útekem do Budína.¹³⁹

Kronikáři si vysvětlovali Hunyadovu porážku různě. Ebendorfer ji vysvětloval tím, že Hunyadovi vojáci byli nesvobodní. Thurocz a Bonfini napsali, že Jana Hunyadiho zradili vlastní lidé. Ani jedno z těchto tvrzení neobstojí. Hunyadiho vojáci bojovali ve své zemi proti cizím „českým vetřelcům“ a Hunyadi byl pro ně zachráncem země před Turky. Samotná zrada jednoho šlechtice, ať už reálná, nebo smyšlená, nemohla mít na průběh bitvy zásadní vliv. Hlavní příčinu porážky Jana Hunyadiho je třeba vidět v jeho strategicky chybném rozhodnutí rozdělit vojsko na tři části, které se nedokázaly vzájemně v průběhu bitvy podpořit. Ani heroická odvaha by nebyla hrstce obránců kláštera nic platná, kdyby nedošlo k tomuto tříštění sil na uherské straně.¹⁴⁰

Bitva u Lučence představuje bezesporu největší vojenský úspěch Jana Jiskry z Brandýsa. Uherské vojsko bylo rozeznáno a Jiskra získal i mnoho význačných zajatců. Vítězstvím u Lučence přešla iniciativa dočasně na stranu Jiskry. Z vojenského hlediska šlo o střet velice nerovný. Mělo tomu být navzdory Jiskrově vítězství i nadále. Hospodářské a vojenské možnosti Jiskry a jeho spojenců byly nesrovnatelně slabší oproti možnostem Jana Hunyadiho jako správce uherského království.

Celkově lze hodnotit sledované období let 1445–1451 ve vztahu k Jiskrově moci dvojím způsobem. Vrchol jeho politické moci je třeba hledat na přelomu let 1445–1446. V těchto letech měl Jiskra moc nejenom nad svou rozsáhlou doménou, ale i přímý vliv na správu uherského království. Tento vliv zvolením Jana Hunyadiho za gubernátora úměrně k posilování jeho moci vzal postupně za své a v roce 1447 zmizel docela. Od této doby reprezentoval Jiskra pouze svou moc, i když se zaštiťoval titulem kapitána Ladislava Pohrobka a podporou jeho opatrovníka římského krále Fridricha IV. Dostal se do boje s oficiální mocí uherského království v čele s gubernátorem. Postupně se tak dostával v rámci Uher do čím dál větší politické izolace. Z vojenského hlediska dokázal Jiskra navzdory nepříznivým politickým okolnostem vítězit a rozšířit své území. Jeho soupeř Jan Hunyadi navzdory vícero porážkám od Jiskry a drtivé porážce od Turků na Kosově poli (1448) postupně upevnil svou moc v čele země.¹⁴¹

Jiskra byl čím dál častěji konfrontován se svými omezenými hospodářskými možnostmi. Ze své domény v Horních Uhrách mohl získat omezené prostředky, které výrazně limitovaly početní stav jeho žoldnéřského vojska.

¹³⁹ MAYER, G.: *c. d.*, s. 15.

¹⁴⁰ BONFINIUS, A.: *c. d.*, s. 374.

¹⁴¹ SOPKO, J.: *c. d.*, s. 186–188.

Dalším omezením byla míra ochoty jednotlivých uherských šlechticů přidat se k němu. Ta se s časem spíše snižovala. Ti se spojenectvím s Jiskrou dostávali do role odbojníků vůči oficiální uherské moci a mohli být potrestáni ztrátou majetku i hrdla. Vše tedy záleželo výhradně na vojenských úspěších. Těch se naštěstí dostávalo Jiskrovi i díky jeho vojenským schopnostem ve velké míře. Vítězství u Lučence v roce 1451 představuje jistě velký vojenský úspěch, který má vzhledem k ostatním nepříznivým okolnostem (finanční problémy, rostoucí přesila nepřátel, první zrada v jeho vlastním táboře a rodící se hnutí Bratříků) poněkud hořkou příchuť. Na toto vítězství bojovníků může být jistě každý Čech hrdý, ale nelze ho přeceňovat. Do budoucna potřeboval Jiskra získat zpět zejména ztracený politický vliv na správu uherského království. Čekaly ho další boje a mohl se nadále těšit i z přízně svého pomalu dospívajícího krále. Přízeň mocných bývá ovšem proměnlivá a podléhá různým okolnostem. Často se od nich člověku může dostat všeho, jen od nich nelze čekat vděk.

RESUMÉ

JAN JISKRA Z BRANDÝSA NA VRCHOLU MOCI 1445–1451

Studie přibližuje další důležitou etapu života moravského válečníka Jana Jiskry z Brandýsa. Po ukončení uherské občanské války získal trůn pro krále Ladislava Pohrobka a chránil jeho zájmy spolu s jeho opatrovníkem římským králem Fridrichem IV. V letech 1445–1447 řídil království spolu se šesti dalšími významnými šlechtici. Jeho soupeř Jan Hunyadi podporoval stavovskou monarchii v Uhrách. Nechal se uherskou šlechtou zvolit za gubernátora. Jan Jiskra postupně ztratil vliv na správu Uher. Držel ale stále rozsáhlá území v horních Uhrách jménem nezletilého krále Ladislava. Úspěšně zmařil pokusy o novou korunovaci Ladislava, která ohrožovala legitimitu držby jeho majetků a oslabovala pozici panovníka ve prospěch uherské šlechty. Bojoval se spojenci Jana Hunyadiho i s ním samotným. V bojích užíval žoldnéřskou armádu složenou hlavně z Čechů. V bitvě u Lučence dosáhl velkého vítězství nad gubernátorem Janem Hunyadim. V tomto období se v Jiskrově vojsku objevily případy nejednotnosti, dezerce a dokonce i zrady.

Klíčová slova: středověké Uhry, středověká šlechta, Jan Jiskra z Brandýsa, Ladislav Pohrobek, Fridrich IV., Jan Hunyadi, čeští a moravští válečníci, vojenská historie, bitva u Lucence, Bratřici

SUMMARY

JOHN JISKRA FROM BRANDÝS AT THE HEIGHT OF THE POWER 1445–1451

The article shows another important life period of Moravian warrior John Jiskra from Brandýs. After the end of Hungarian civil war he gained the throne for Ladislaus Posthumous and protected his interests together with his tutor Roman king Frederick IV. During the years 1445–1447 John Jiskra controlled the Kingdom together with other six powerful noblemen. His enemy Jan Hunyadi supported the constitution Monarchy in Hungary. He was voted as a gubernator. Jiskra slowly lost his influence on the political administration. He still held the vast areas in the Upper Hungary on behalf of the under-age king Ladislaus. He successfully thwarted the attempts to a new coronation of Ladislaus that threatened the legitimacy of the tenure of his possessions and also was weakening the position of the monarch in behalf of the Hungarian nobility. He fought with John Hunyadi and with his allies. For the fighting John Jiskra was taking the mercenary army composed mainly of Czechs. In the battle at Lucenec he won a great victory over the gubernator Jan Hunyadi. During this period, there were instances of disunity, desertion and even betrayal.

Keywords: Medieval Hungary, Medieval nobility, John Jiskra from Brandýs, Ladislaus Posthumous, Frederick IV, John Hunyadi, Czech and Moravian warriors, Military history, battle at Lucenec, Hussites

Mgr. Michal Faist
Historický ústav
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Náměstí Svobody 331
500 00 Hradec Králové
Česká republika
e-mail: M.Faist@seznam.cz

ZÁPAS EVROPSKÝCH MOCNOSTÍ V INDICKÉM OCEÁNU V DOBĚ VÁLKY O NEZÁVISLOST USA 1778–1783

Michal Wanner

1. Úvod

Válka o americkou nezávislost patří ke klíčovým událostem 18. století a jako taková byla důkladně zpracována v tisících historických studiích. Jen prostý náhled do zdrojů Kongresové knihovny ve Washingtonu v době zpracování této studie ukázal skoro šest tisíc titulů věnovaných tomuto konfliktu. Zdaleka ne všechna bojiště však byla dostatečně popsána a údaje o nich vytěženy. Naprostá většina prací se věnovala americkým bojištím, válce na moři, v Karibské oblasti a ve Středomoří. Konfliktům evropských velmocí v Asii byla věnována jen malá pozornost. Je tomu tak pravděpodobně proto, že tyto střety zůstaly ve stínu války sedmileté (1756–1763) na straně jedné¹ a konfliktů souvisejících s Velkou francouzskou revolucí v Indickém oceánu (1789–1803) na straně druhé.² Jedinou výjimku tvoří námořní operace francouzského admirála Suffrena. Diskuse o nich však primárně souvisí s diskusí o významu a charakteru této složité osobnosti.³

Asijská bojiště tohoto období si přesto zaslouží pozornost. Většina historiků přijímá při hodnocení války evropskou nebo americkou perspektivu a nedoceňuje přelomový význam války pro evropský obchod v Asii a pro budoucí vývoj Indického subkontinentu. Hodnocení výsledků války je poznamenáno perspektivou britsko-francouzského zápasu v Indii, dopady na nizozemské postavení v Asii jsou zpravidla opomíjeny. Stejně tak nejsou akcentovány důsledky války pro finanční situaci anglické Východoindické společnosti a de-

¹ POCKOCK, Tom: *Battle for Empire: The very first world war 1756–63*. London 1998; MARSTON, Daniel: *The Seven Year's War*. Routledge 2001; BAUGH, Daniel A.: *The Global Seven Years War 1754–1763: Britain and France in a Great Power Contest*. London – New York 2011.

² WANQUET, Claude – BENOIT, Julien (eds.): *Révolution française et océan Indien: Prémices, paroxysmes, héritages et déviance*. Saint-Denis [Réunion] 1996.

³ MEYER, Jean – ACCERA, Martine: *Histoire de la marine française*. Rennes 1994; CARON, François: *La guerre incomprise, ou, Le mythe de Suffren: la campagne en Inde, 1781–1783*. Vincennes 1996; VILLIERS, Patrick – DUTEIL, Jean-Pierre – MUCHEMBLED, Robert (eds.): *L'Europe, la mer et les colonies, XVIIe–XVIIIe siècle*. Paris 1997; TAILLEMITE, Étienne: *Dictionnaire des marins français*. Paris 2002; VERGÉ-FRANCESCHI, Michel (ed.): *Dictionnaire d'Histoire maritime*. Paris 2002; MONAQUE, Rémi: *Suffren: un destin inachevé*. Paris 2009.

finitivní stabilizaci vzájemného vztahu a vzájemné právní pozice anglické Východoindické společnosti a britského státu. Neméně zajímavý je význam těchto střetů v oblasti dějin vojenství. Tato studie se pokouší zmíněné mezery alespoň částečně zacelit a umístit popisovaný konflikt do širších souvislostí.

2 Jedna, dvě nebo tři války

Autor zabývající se problematikou mocenského střetnutí mezi anglickou Východoindickou společností, francouzskými expedičními jednotkami v Indii, nizozemskou Spojenou východoindickou společností (Vereenigde Oostindische Compagnie – VOC) a jejich indickými stoupenci – vládcem knížecího státu Maisúr Haidarem Alím, maráthskou konfederací a mughalským místodržitelem (nizámem) Haidarábádu na jedné straně a správcem Karnátaku, árkádským navábem na druhé straně, musí nutně řešit některé otázky metodického charakteru. Patří mezi ně již samo pojmenování a vymezení konfliktu, který je vnímán několikerým způsobem.

Historikové zabývající se americkou válkou za nezávislost a dějinami britského impéria považují události v Indii a Indickém oceánu za součást rozsáhlého střetnutí dvou koalic ve válce o americkou nezávislost – koalice USA, Francie, Nizozemska a Španělska na jedné straně a Velké Británie na druhé straně. V tomto komplexním smyslu byl indický konflikt vnímán současníky za války i bezprostředně po uzavření míru.⁴ Toto pojetí vesměs přijímají historikové zabývající se dějinami diplomacie, dějinami námořnictva a námořních impérií a dějinami britského impéria.⁵ Další skupina historiků zařazuje konflikt v Indii do série anglo-francouzských střetnutí na indickém subkontinentu.⁶ Historikové Nizozemska zasazují události v Indii do kontextu čtvrté

⁴ LEBOUCHER, Odet-Julien: *Histoire de la dernière guerre entre la Grande-Bretagne, les États-Unis de l'Amérique, la France, l'Espagne et la Hollande, depuis son commencement en 1775, jusqu'à sa fin en 1783*. Paris 1787.

⁵ Srov. např. BAYLY, Christopher Alan: *Imperial Meridian: The British Empire and the World 1780–1830*. New York 1989, s. 95–99; CAIN, Peter J. – HOPKINS, Antony Gerald: *British Imperialism: Innovation and Expansion 1688–1914*. London 1993, s. 96; MARSHALL, Peter James: *The Oxford History of the British Empire*. Sv. 2: *The Eighteenth Century*. Oxford – New York 1998, s. 165, 602–603.

⁶ *The New Cambridge Modern History*. Sv. VIII. Cambridge 1965, s. 229; DAS, Sudipta: *The French Imperialism in India, 1763–1783*. New York 1992, s. 1–292; CALDER, Angus: *Revolutionary Empire, The Rise of the English-speaking Empires from the Fifteenth Century to the 1780s*. London 1981, s. 507–509.

anglo-nizozemské války.⁷ Orientalisté a historikové Indie naopak zařazují veškeré události do kontextu druhé maisurské války (1780–1784), neboť vnímají celý konflikt z hlediska kontextu maisurských válek. Snad nejlépe je tento přístup v kontextu české literatury demonstrován v Dějinách Indie a některých starších pracích.⁸

Skutečností je, že průběh jednotlivých válek nelze od sebe zcela oddělit, neboť události těchto konfliktů byly navzájem propojeny a jednotlivé koncepční přístupy mají své opodstatnění. Autor tohoto příspěvku samozřejmě chápe zápas evropských mocností v Asii v tomto období na jedné straně jako výslednici předchozího vývoje naplněného mocenským střetem mezi východoindickými společnostmi Anglie, Francie a Nizozemska, domnívá se však, že popsané konflikty lze nepochybně zařadit do kontextu války o americkou nezávislost. Ve prospěch této teze lze uvést hned několik argumentů. Válka o americkou nezávislost měla vlastní příčiny, vlastní logiku a vlastní vyústění. Začala o několik let dříve, i vlastní vstup Británie a Francie do války v Indickém oceánu časově předcházela propuknutí druhé maisurské války. Skutečnost, že francouzská eskadra a francouzské expediční jednotky byly vyslány do Indického oceánu, nevyplývala primárně ze zájmů indických knížat, ale především ze snahy řešit problémy francouzských zájmů v Indickém oceánu a také zájmu evropských spojenců Francie (ohrožení nizozemských pozic v Kapsku a jižní Indii). Francouzské kolonie v Indii udržovaly s potenciálními spojenci z řad indických knížat jen nepřímý kontakt prostřednictvím francouzských vojenských dobrodruhů. Tyto kontakty vytvářely prostor pro budoucí politiku revanše, která však směřovala primárně proti anglické moci, nikoli ve prospěch indických spojenců. Většina bojů byla sváděna královskými jednotkami a námořnictvem, pouze britské pozemní síly v Asii zastupovaly jednotky Východoindické společnosti, což vyplývalo z jejího monopolního postavení v obchodu s Asií. Role nizozemské Spojené východoindické společnosti a jejího vojska byla v konfliktu zcela marginální.

Každá z válek byla ukončena jinou mírovou smlouvou, kterou uzavíraly v každém případě jiné subjekty. Boje války o americkou nezávislost v Indii byly ukončeny uzavřením předběžných mírových smluv v Paříži mezi Francií a Británií 20. ledna 1783 (podepsána 3. září 1783 ve Versailles) a Británií a Nizozemskem 2. září 1783 (podepsána 20. května 1784 v Paříži). Druhá mai-

⁷ EDLER, Friedrich: *The Dutch Republic and The American Revolution*. Baltimore 1911 (Reprint Honolulu 2001), s. 190; ISRAEL, Jonathan: *The Dutch republic: Its rise, Greatness and Fall, 1477–1806*. Oxford 1995, s. 1097.

⁸ STRNAD, Jaroslav – FILIPSKÝ, Jan – HOLMAN, Jaroslav – VAVROUŠKOVÁ, Stanislava: *Dějiny Indie*. 2. doplněné vyd. Praha 2006, s. 643–645; KRÁSA, Miroslav – MARKOVÁ, Dagmar – ZBAVITEL, Dušan: *Indie a Indové, od dávnověku k dnešku*. Praha 1997, s. 170–172.

surská válka byla uzavřena mírovou smlouvou v Mangalúru 11. března 1784. Jestliže podle podmínek pařížských smluv lze v asijském kontextu označit za vítěze Brity a za poražené Nizozemce, podle podmínek mangalurské smlouvy byl vítězem Haidar Alí. Všechny tyto argumenty ukazují na nutnost respektovat rozdělení jednotlivých konfliktů, aniž by byl opomíjen celkový kontext událostí.

3 Situace ve Francii

Pařížský mír z 10. února 1763 ukončil nejen sedmiletou válku v Evropě i ve světě, ale i francouzské ambice směřující k vybudování rozsáhlého panství v Indii. Francouzi sice obdrželi zpět všechna teritoria i obchodní privilegia, která získali před sérií anglo-francouzských konfliktů začínajících v roce 1749, rozsáhlé oblasti indického subkontinentu v té době již však přímo či nepřímo ovládala anglická Východoindická společnost.⁹ Porážka v sedmileté válce zdevastovala francouzské osady v Indii a jejich obchod a zadlužila francouzskou Společnost východních Indií natolik, že stát v roce 1770 přistoupil nejprve k suspendování a posléze ke zrušení této obchodní společnosti.¹⁰ Obnova francouzských kolonií na Indickém subkontinentu tak zůstala na bedrech státu. Francouzské kolonie byly neopevněné a v zoufalém stavu a snadno mohly podlehnout nejen Angličanům, ale kterékoli indické armádě. Tato skutečnost byla zpočátku rozhodující pro udržování dobrých vztahů mezi Francouzi a indickými knížaty prostřednictvím francouzských dobrodruhů a žoldnéřů. Francouzský obchod v Indii se v tomto období nijak výrazně nerozvíjel, přinášel jen malý daňový výnos a tato skutečnost formovala i všeobecný názor ve Versailles, že Indie nemá valného významu. Jedinou výjimku v tomto ohledu tvořilo vedení námořnictva, v jehož globálních strategických úvahách hrály francouzské základny v Indickém oceánu stále značnou roli.¹¹

Když 4. července 1776 propukla válka Spojených států amerických o nezávislost, v myslích mnoha francouzských politiků doposud tajně podporujících americké úsilí o nezávislost probudila naději na odvetu a znovuzískání pozic ztracených v průběhu předešlé války. K předním představitelům této válečné strany patřil hrabě Antoine de Sartine, který v letech 1774–1780

⁹ JENKINSON, Charles: *A Collection of All the Treaties of Peace, Alliance, and Commerce Between Great Britain and Other Powers*. Sv. 3. London 1785, s. 177–201.

¹⁰ SEN, Siba Pada: *The French in India, 1763–1816*. New Delhi 1971, s. 40–47.

¹¹ DAS, S.: *c. d.*, s. 281–283.

působil jako státní tajemník námořnictva. Posílení válečné flotily a kolonií a napadení Británie v jejím novém panství v Indii byly jeho hlavními cíly. Sartinovi se podařilo provést některé reformy, především přivést do řad námořnictva, k nelibosti aristokracie, nové schopné lidi často neurozeného původu.¹²

Sartine rovněž nadále budoval na ostrově Île de France (Mauritius) velkou vojenskou základnu, „abychom byli schopni poslat do Indie velké expediční síly. Angličané tam mají nad námi velkou převahu.“ Nutno říci, že zdaleka ne všichni sdíleli tento názor, např. Victor-Francois, druhý vévoda de Broglie, maršál Francie, se domníval, že je příliš pozdě a naděje na zvrát situace je mizivá. Nebyl zdaleka sám, kdo tvrdil, že „je třeba ponechat naše kolonie v Asii svému osudu.“¹³ Tento rozpor v základní strategii francouzské strany se měl projevit ještě před začátkem nové války.

Válečná strana ve Francii nenáviděla generálního guvernéra francouzských kolonií v Indii Jeana Lawa de Lauriston, mimo jiné i pro jeho skotský původ. Obvinila ho proto z liknavosti a zrady. Je pravdou, že Law se soustředil více na obnovu obchodu ve francouzských koloniích a nejevil zájem o účast v nové válce. Obvinění ze zrady se však nepochybně nezakládalo na pravdě. Sartine na jeho místo jmenoval v roce 1777 Guillauma Léonarda de Bellecombe, muže s pověstí chrabrého a rozhodného člověka.¹⁴

Pouhá odvaha však nebyla v Indii dostatečnou kvalifikací. Bellecombe se v Indii nevyznamal. Ihned po příjezdu do hlavní francouzské základny v Pondichéry (Puduččéri) se pustil do opravy zcela dezolátních opevnění. Nutno říci, že Francie nesměla podle článku 11 podmínek pařížského míru z roku 1763 budovat žádná opevnění v Bengálském subahu.¹⁵ Nyní, kdy důvody dodržování mírové dohody fakticky pominuly, nová výstavba vyžadovala další prostředky. Bellecombe proto odeslal Sartinovi dopis, ve kterém ho žádal o poskytnutí 2 milionů livrů. Z Francie došlo jen 400 tisíc. Další žádosti nebyly shledány oprávněnými a Bellecombe se na ně nedočkal odpovědi. Choval navíc nedůvěru ke všem indickým knížatům arazil politiku izolace, která se v nastávajícím konfliktu stala Francouzům osudnou.¹⁶

¹² GLANCHANT, Roger: *Suffren et le temps de Vergennes*. Paris 1976, s. 192–194.

¹³ Citováno podle TAILLEMITE Étienne: *La stratégie navale française dans l'océan Indien au XVIIIe siècle*. In: HAUDRERE, Philippe – ESTIENNE, René – LE BOUEDEC, Gérard (eds.): *Le flottes des Compagnies des Indes 1600–1857*. Lorient 4–6 mai 1994. Vincennes 1996, s. 319–325, citace s. 322.

¹⁴ SEN, S. P.: *c. d.*, s. 172.

¹⁵ JENKINSON, C.: *c. d.*, s. 178.

¹⁶ DELEURY, Guy – D'SOUZA, Florence: *One Last Effort*. In: VINCENT, Rose (ed.): *The French in India. From Diamond Traders to Sanskrit Scholars*. Bombay 1990, s. 94.

4 Obsazení francouzských kolonií

Když se Francie 15. července 1778 postavila po bok Spojených států amerických a vyhlásila válku Velké Británii, Východoindická společnost byla na tuto situaci zcela nepřipravena. Warren Hastings, generální guvernér Východoindické společnosti v Kalkatě, byl plně zaměstnán jednak zápasem se svými rivaly v Kalkatské radě v čele s Philipem Francisem,¹⁷ jednak nechtěnou válkou s Maráthy. Bombajská prezidencie, konfrontovaná s „rostoucí mocí Maráthů“, vyhlídkou „nad kterou hojně naříkali“,¹⁸ se snažila udržet si nad vývojem v expandující říši Maráthů kontrolu, a proto 6. března 1775 podepsala v Suratú smlouvu o vojenské podpoře s Raghunáthem Ráem (zvaný Rághóba), jedním z pretendentů na trůn pěšvy punského, stojícího v čele maráthské konfederace. Výměnou Britové obdrželi ostrovy Salsat a Basain a daňové výnosy v Suratú a Bharúci v Gudžarátu. Přestože anglická eskadra porazila maráthské vojsko a jednotky z Bombaje úspěšně bojovali s Rághóbovými odpůrci, Warren Hastings a kalkatská rada nařídili okamžité stažení jednotek a vyslali svého vlastního vyslance, plukovníka Uptona, aby situaci urovnal. Obavy kalkatské rady plynuly z obav, že teritoriální expanze společnosti bude jen tříštit a oslabovat civilní i vojenské síly společnosti.

Upton 1. března 1776 uzavřel smlouvu v Purandharu, která zastavila britskou podporu Rághóbovi, ale ponechala Britům jejich zisky. Situace se změnila, když do Púny dorazil osobní vyslanec Ludvíka XVI., rytíř Joseph Alexis Pallobot de Saint-Lubin a byl zde srdečně přijat. 18. června 1777 se mu podařilo uzavřít s Nánou Fadnavísem, čelným představitelem regentské rady, francouzsko-maráthskou dohodu „o věčném přátelství“ a prodat Maráthům několik děl, pušek a další vojenské techniky.¹⁹ Zpráva o francouzských aktivitách v Púne a zvěst o vyhlášení války mezitím změnila Hastingsovo stanovisko. Plně se postavil za bombajskou prezidencii a souhlasil s vysláním vojáků, kteří měli dosadit Rághóbu na trůn v Púně. Tato armáda čítající jen 3 900 mužů (z toho 592 Evropanů) měla chaotické vedení. Záhy byla obklíčena a donucena ke kapitulaci u Vadgáonu. Bombaj musela vrátit Maráthům veškerá území obsazená po roce 1773, předat jim některé daňové výnosy a stáh-

¹⁷ Podrobněji včetně edice základních pramenů WEITZMAN, Sophia: *Warren Hastings and Philip Francis*. Manchester 1929, s. 92–133.

¹⁸ FORREST, George W. (ed.): *Selections of the Letters, Despatches and Other State Papers Preserved in the Bombay Secretariat, Maratha Series*. Bombay 1885 (Reprint Nabu Press 2011), s. 141, 250.

¹⁹ DELEURY, G. – D'SOUZA, F.: c. d., s. 91–93.

nout své vojenské jednotky do Bengálska. Warren Hasting odmítl akceptovat takové podmínky a pokračoval ve válce.²⁰

V březnu 1778 Hasting vyslal do Bombaje 6000 vojáků pod velením plukovníka Leslieho. Tyto jednotky se shromáždily v Kálpi v Avadhu a podnikly pochod napříč Indií do Suratu. Plukovník Leslie na cestě zahynul a byl vystřídán plukovníkem Williamem Goddardem. Těmto jednotkám se podařilo v únoru 1779 dorazit do Suratu, obsadit Ahmadábád, Basáin a Gválíjar a stabilizovat situaci.²¹ Jádrem jednotek Východoindické společnosti tak bylo v době propuknutí války s Francií soustředěno v severní a střední Indii a zabývalo se nákladným zápasem s jiným nepřítelem.

Neméně neutěšená byla situace v madráské prezidencii anglické Východoindické společnosti. Hastings neměl dost sil na to, aby zabránil puči, který zde v červnu 1777 provedla skupina kariéristů a korupčníků proti guvernéru Pigotovi, který se pokusil napravit nešvary, jejichž společným jmenovatelem byly úplatky, dary a privilegia, které naváb Karnátaku Muhammad Alí uděloval zaměstnancům anglické Východoindické společnosti výměnou za půjčky. Pigot zemřel v internaci a generální guvernér Hastings nakonec musel uznat status quo. Pigotův nástupce Thomas Rumbold se nejen nepokusil o konsolidaci poměrů, ale obdobně zavrženíhodným způsobem sám získal během dvou let 750 000 liber šterlingů.²² Za to se pustil do sporů s nizámem Haidarabádu o guntúrskou oblast v Severních Sarkárech. A to vše za situace, kdy byla pokladna prezidencie prázdná, armáda demoralizovaná a nedostatečně vybavená k vedení větších válečných operací. Přesto několikanásobně převyšovala francouzské síly, a tak ihned po příchodu zpráv o vyhlášení války napadla, tentokrát se souhlasem generálního guvernéra, francouzské faktorie na indické půdě.²³

21. srpna 1778 město Pondichéry obklíčila armáda anglické Východoindické společnosti pod velením generála Hectors Munroa, muže, který se proslavil v bitvě u Buxaru (1764), která přinesla Britům definitivní kontrolu nad Bengálskem. Vojsko anglické Východoindické společnosti převyšovalo pětinasobně francouzskou posádku. Bellecombe mobilizoval obyvatelstvo na stavbu bastionů, ale příkop nebyl vyhlouben do konce, násep a hradby nebyly dokončeny. V té době se v Pondichéry objevil i francouzský vojenský dobrodruh René Madec, který organizoval výpady z města. Ale převaha nepřítele byla příliš velká, než aby tyto akce mohly změnit situaci. Poslední

²⁰ RATHOD, N. G.: *The Great Maratha Mahadaji Scindia*. New Delhi 1994, s. 11.

²¹ DAVIES, Mervyn A.: *Warren Hastings: A Maker of British India*. London 1935, s. 252–260, 275.

²² LAWSON, Philip: *The East India Company: A History*. London – New York 1993, s. 111.

²³ DAVIES, M. A.: c. d., s. 435.

nadějí obyvatel Pondichéry byla francouzská flotila. Velitel eskadry François Lollivier de Tronjoly disponoval řadovou lodí a fregatou. Bellecombovi se podařilo ještě vyzbrojit několik indických obchodních lodí, takže jeho eskadra značně převyšovala nepočetné anglické námořní síly v oblasti pod velením komodora Edwarda Vernona ml. Bellecombe ve snaze zlepšit atmosféru ve městě halasně ohlásil vítězství Francouzů v námořní bitvě, dokonce byla odsloužena děkovná mše, ale admirál Trondjoly, podobně jako jeho předchůdci, se vyhýbal riskantním bitvám. Když 20. července připlula anglická eskadra, celé město údajně ztichlo v očekávání velkého boje. Nastala noc, a když ráno Bellecombe vyšel na verandu guvernérského paláce, zjistil, že francouzská flotila zmizela. Zbývala jen naděje, že střet se odehrává daleko na moři, ale i ta se záhy ukázala jako lichá. 10. srpna 1778 došlo ke srážce, kterou bylo možno považovat za francouzský úspěch. De Tronjoly však poté odplul na ostrov Île de France.²⁴

Anglický námořní výsadek tak mohl téměř bez překážek obsadit nechráněné pobřeží a dokončit obklíčení města. Bombardování bylo stále silnější, i Bellecomba zranil úlomek střely. 13. října začal generální útok na město. Večer byl dobyt hlavní příkop, 15. října se již Angličané nalézali 30 metrů od poslední obranné linie. Bellecombe proto 16. října svolal válečnou radu, a ta rozhodla o kapitulaci. 19. října 1778 vstoupili Angličané pod vedením generál-majora Hectora Munroa do města.²⁵

Situace se pro Francouze nevyvíjela dobře ani v dalších koloniích. Čandarnagar v Bengálsku se vzdal bez boje, guvernér Chevalier prchnul z města, ale byl zatčen a později byl propuštěn do Francie na čestné slovo.²⁶

Angličané rovněž 19. března 1779 obsadili francouzskou faktorii v Mahé (Máhi, Majjali) na Malabarském pobřeží Indie. Mahé leželo na území Maisúru a bylo významným přístavem. Pro Haidara Alího navíc představovalo cestu, kterou proudily na jeho území francouzské zbraně a munice. K obsazení města došlo těsně před jednou z těchto dodávek.²⁷ Haidar Alí, muslimský vojevůdce, který ovládal tento stát od roku 1761, varoval Brity před tímto postupem. Britská odpověď však vyzněla v tom smyslu, že Máhi, Telíceri a nizozemský Kóčín existují jako nezávislé evropské kolonie od 17. století a jsou proto legitimním cílem ve válce evropských mocností. Obsazení Mahé v únoru 1779, které proběhlo bez boje, však Haidar Alí považoval za nepřá-

²⁴ SEN, S. P.: *c. d.*, s. 72–78.

²⁵ Tamtéž, s. 79–80.

²⁶ Tamtéž, s. 89–90.

²⁷ PRADEEP, Barua: *The State at War in South Asia*. Lincoln /Nebraska/ 2005, s. 79.

telský akt a zahájil přípravy k odvetě. Obsazení Mahé tak znamenalo obrat v dosavadním průběhu války.²⁸

5 Vstup Maisúru do války

Maisurský sultanát dominoval v jižní Indii od šedesátých let 18. století. Haidarovi Alímu se podařilo vybudovat silný, národnostně poměrně jednotlý stát s kannadským obyvatelstvem, který záhy proslul hutnictvím železa, výrobou skla a hrubých tkaných látek. Haidar Alí však prosazoval modernizaci nejen v hospodářství. Tento muslimský vládce, slovy guvernéra Straceyho, „učinil svou armádu hroživou placením a odměňováním pečlivě shromážděné skupiny dezertérů z řad Evropanů a topasů, spolu s místními sipáhi, které vycvičil“.²⁹ Podle údajů generála Johna Smitha z roku 1757 čítala Haidarova armáda: „5000 sipáhiů-granátníků, 8000 dalších sipáhiů vycvičených po evropském vzoru, 49 kanonů malých i velkých ráží. Prapor složený z 1000 topasů. Jednotku evropské kavalérie o 60 mužích, 150 evropských dělostřelců, 4000 střelců s mušketami. Jistý počet dělostřelců s raketami a polními děly a 8000 mughalských koní a 12 000 jezdců.“³⁰

S touto armádou vycvičenou po evropském vzoru uskutečňoval od šedesátých let 18. století územní expanzi na úkor svých slabších sousedů. Podařilo se mu proniknout na Malabarské pobřeží Indie a ovládnout přístav Kalikat (dnešní Kozhikode). Ve spolupráci s anglickou Východoindickou společností se pokusil o vybudování námořnictva. Společnost mu totiž nabídla možnost výstavby válečných lodí v docích v Bombaji, které měly velkou tradici a byly v rukou zkušených konstruktérů v místní komunitě Pársů.³¹

Vztahy mezi Brity a maisurským sultánem Haidarem Alím však byly velmi špatné. Pokusy Britů zastavit maisurskou expanzi ve spojení s Maráthy a vojsky arkádského navába a posléze i nizáma Dakšinu v první anglo-maisurské válce (1767–1769) neskončily úspěšně. Sultánově vysoce mobilní armádě se podařilo nizámovo vojsko vedené britským generálem Josephem Smithem vymanévrovat. Plně se zde projevila jeho převaha v jezdectvu, která

²⁸ BRYANT, G. J.: *The Emergence of British Power in India, 1600–1784. A Grand Strategic Interpretation*. Woodbridge 2013, s. 286.

²⁹ Orme Manuscripts, British Library, Oriental and India Office Collections, OV33, fond 1–11, Výtah z dopisu Johna Straceyho guvernérovi a radě v Bombaji, datovaný v Merjie 31. října 1766.

³⁰ Orme Manuscripts, British Library, Oriental and India Office Collections, OV10, fond 13r. OIOC, Joseph Smith Robertu Ormovi 5. listopadu 1767.

³¹ LENMAN, Bruce: *Britain's Colonial Wars 1688–1783*. Harlow 2001, s. 186.

mu umožnila odříznout nepřátelskou armádu od zásobovacích linií. Počátkem roku 1769 Haidar Alí porazil na západě vojsko anglické Východoindické společnosti vyslané z Bombaje a bleskovým přesunem na Koromandelské pobřeží ohrozil klíčovou britskou základnu v Madrásu. 4. dubna 1769 sultán přiměl Brity k uzavření mírové smlouvy kodifikující vzájemnou výměnu dobytých území a formálně zavazující obě strany k vzájemné pomoci v případě napadení nepřítelem.³²

Zatímco vedení madráské prezidencie žádalo prostředky na výstavbu jízdních jednotek, ředitelé Východoindické společnosti v Londýně požadovali naopak finanční zdrženlivost a poslali do Madrásu na jaře 1769 komisi k prověření válečných nákladů, neboť prohra ve válce se podepsala na poklesu cen akcií.³³ Londýnské vedení v obavě z domnělých i skutečných aktivit Francouzů požádalo o pomoc Královské námořnictvo, s jehož pomocí v předchozí válce nemohlo počítat. V roce 1770 tak do Madrásu doplula malá eskadra vedená sirem Johnem Lindsayem. Lindsay, stejně jako nástupce komodor Harland, však s sebou přivezli instrukce koruny, na jejichž základě, často v rozporu s právním stavem, měli zasahovat do politiky prezidencie.³⁴

V následujících konfliktech mezi Maisúrem a Maráthskou konfederací Britové neposkytli Haidarovi Alímu žádnou pomoc. Izolovaný Maisúr tak utrpěl porážku. Není divu, že Haidar Alí neměl o Angličanech valného mínění: „Přišli, jak říkají, směňovat své výrobky, avšak pouze olupují zemi o její bohatství, o její obyvatelstvo, o její úrodnost, o její slávu. Výměnou za poklady, které vyvázejí, přivezli do Hindustánu své neřesti, své choroby a své nesnáze. S knížaty, která jim pro svou důvěřivost, anebo nešťastnou náhodou padnou do rukou, jednájí jako se zbožím, které se vystavuje na tržišti, a hodnotí je jen podle toho, nakolik mohou posloužit zájmům těchto chtivých cizinců. Počet jejich zrad a krivých přísah se rovná počtu jejich smluvních závazků a ujištění.“³⁵

Napadení francouzské kolonie Mahé Angličany Haidar Alí vnímal jako snahu omezit svou moc na vnitrozemí jižní Indie a odříznout mu cestu k francouzské vojenské pomoci. Nebyla to pravda, cílem madráské rady bylo jen vyhnání Francouzů z jejich kolonií, události se však již daly do pohybu.

³² Tamtéž, s. 187.

³³ BRYANT, G. J.: *The Cavalry Problem in the Early British Indian Army, 1750–1785*. War in History, 2, 1995, s. 1–21.

³⁴ DODWELL, Henry Herbert (ed.): *The Cambridge History of British Empire*. Sv. IV: *British India 1497–1858*. Cambridge 1929, s. 277–279.

³⁵ Citován je překlad Jaroslava STRNADA publikovaný v *Dějínách Indie*. Praha 2008, s. 643 podle díla MICHAUD, Joseph François: *Histoire des progres et de la chute de l'empire de Mysore sous les régnes d'Hyder Aly et Tippoo-Saib*. Sv. 1. Paris 1801, s. 46–47.

Haidar Alí změnil spojení. Nyní se spojil s Maráthy, kteří byli v té době s anglickou Východoindickou společností ve válečném stavu. Dalším předpokládaným spojencem byl nizám Haidarábádú, kterého spory s madráskou vládou o oblast Guntúru rovněž přivedly do protibritského tábora. Cílem společné operace těchto knížat nebylo oficiálně nic menšího, než „vyhnání anglického národa z Indie.“³⁶ V praxi však jak Haidar Alí, tak nizám chtěli připojit území Severních Sarkárů, které pro anglickou Východoindickou společnost bylo naopak důležitou spojnicí mezi Karnátakem a Bengálskem. Tak jako tak se však anglická Východoindická společnost ocitla, slovy generálního guvernéra Warrena Hastingsse, ve „válce buď probíhající, nebo hrozící v každém rohu a s každou mocností v Hindustánu.“³⁷

V červenci roku 1780 maisúrský vládce vpádl s osmdesátitisícovou armádou do Karnátaku. Jeho armáda byla pravděpodobně nejsilnějším vojskem, jaké kdy indický kníže shromáždil. Byly v něm stovky francouzských žoldnéřů, ale také tisíce uprchlíků z armády mimořádně nepopulárního Muhammada Alího. Začala tak druhá maisúrská válka, jejíž průběh se neustále proplétal s britsko-francouzským konfliktem. Haidarova armáda prošla průsmyky východního Ghátu a ve snaze zbavit anglické a arkádské opěrné body potravinové základny pálila vesnice v severní části území arkádského navába. Haidar Alí se neúspěšně pokusil obsadit Tiruččiráppalli, úspěšně se však zmocnil Šrírangamu a Taňčávúru. Vyplenil Vélúr a Kánčipuram a zmocnil se Tirunelvéli, Pálaijankóttaije a Vásudévanallúru. Britové odpověděli vysláním pětitisícové armády, která měla eliminovat tyto úspěchy.³⁸

Haidar Alí poslal ze svého tábora u Arkádu svého nejstaršího syna Típúu, aby zabránil spojení britských posíl postupujících z Guntúru na sever, na pomoc armádě plukovníka Hectora Munroa u Madrásu. 10. září 1780 maisúrská armáda pod velením Haidarova syna Típúu zaútočila u Pullalúru dělostřeleckou palbou a raketami na tento pomocný oddíl pod velením plukovníka Williama Baillieho.³⁹ Projevila se zde paradoxně indická technická převaha nad vojsky Východoindické společnosti v podobě raket v železných trubkách s účinnou střelivinou a doletem několik set metrů. Baillimu se podařilo zformovat rozprášené jednotky do dlouhé obdélníkové formace, která chránila zásobovací vozy, a postupovat pomalu vpřed, ale údajný výbuch

³⁶ Citováno podle RAY, Rajat Kanta: *Indian Society and the Establishment of British Supremacy, 1765–1818*. In: MARSHALL, Peter James (ed.): c. d., s. 508–529, citace s. 519.

³⁷ Citováno podle PARRY, John H.: *Trade and Dominion: The European Oversea Empires in the Eighteenth Century*. London 1971, s. 175.

³⁸ MOON, Penderel: *The Conquest and Dominion of India*. London 1989, s. 200.

³⁹ Bitva je známa jako bitva u Pullalúru nebo Pollilúru, též bitva u Policore či bitva u Perambakamu. Lokalita leží asi 20 kilometrů severně od Kánčipuramu v dnešním Tamilnádu.

mezi zásobovacími vozy a následný útok Haidarovy jízdy vedl k destrukci čela formace a Britové utrpěli vysoké ztráty.⁴⁰ Z 3 820 vojáků 336 padlo. Baille a mnoho jeho důstojníků bylo zajato a odvezeno do hlavního města Maisúru Šrírangapattanam.⁴¹

Madráskou vládu zastihl Haidarův útok neschopnou účinnějšího odporu. Hector Munro pod dojmem zpráv o této události opustil Madrás, kde ve spěchu zanechal množství vojenského materiálu. Své kanony svrhl do vodní nádrže u Kančipuramu. Britové dále těžce nesli především obsazení Taňčávúru, které Haidarovi umožnilo přetnout spojení mezi Madrásem a jižními kraji Karnátu, které zásobovaly prezidencií potravinami. Rovněž spojení s Bengálskem po souši bylo přerušeno, veškeré posily a zásoby bylo nutno přepravovat po moři s rizikem, že padnou do rukou francouzských korzárů. Brity zachránil fakt, že Haidar Alí nevyužil dosavadních vítězství a nezaútočil na Madrás. Místo toho pokračoval v dobývání pevnosti Árkádu, které se zmocnil 3. listopadu 1780.

Za této situace vyslal generální guvernér Warren Hastings do Madrásu expediční síly pod vedením sira Eyera Coota. Cootova armáda však nedisponovala jezdeckvem a její zásobování bylo možné jen po moři. Postupovala proto podél pobřeží, od kterého se obávala odpoutat. Tato armáda dorazila do Karnátu v listopadu 1780 a počátkem následujícího roku porazila Haidarova vojska v několika menších střetech – u Porto Novo, opět u Pullalúru a u Šolíngúru. Típú byl v důsledku těchto úspěchů nucen upustit od dobývání Vandívaše. Obléhaný Vélúr se tak podařilo zásobovat potravinami.⁴²

Příchod Cootovy armády situaci stabilizoval, ke zvratu však nedošlo. Naopak. Típú dál slavil dílčí úspěchy a získával cenné bojové zkušenosti. V prosinci 1781 úspěšně dobyl Čitúr a 18. února 1782 porazil oddíl plukovníka Braithwaita u Anagundi nedaleko Taňčávúru. Zmocnil se deseti děl a celý oddíl složený ze 100 Evropanů, 300 jezdců a 1400 sipáhijů zajal.⁴³

Bombajská prezidencie v létě 1782 vyslala své jednotky do Teličeri a zahájila tak operace proti maisurským državám na Malabarském pobřeží Indie. Haidar ihned odvolal Típúa na západ, aby čelil této hrozbě. Tento krok zlepšil britskou situaci v Karnátu, donutil však bombajskou prezidencií v prosinci 1782 k vyslání dalších jednotek pod vedením plukovníka Matthewse. Tyto jednotky překročily Západní Ghát a zmocnily se Bednúru. Matthews tím však přecenil své síly. Nedokázal udržet zásobovací linie a záhy byl v Bednú-

⁴⁰ PRADEER, B.: *c. d.*, s. 80.

⁴¹ MOON, P.: *c. d.*, s. 201–202; BRYANT, G. J.: *c. d.*, s. 290–291.

⁴² MOON, P.: *c. d.*, s. 202, 203.

⁴³ BRYANT, G. J.: *c. d.*, s. 295, 304–305.

ru obležen Típuovou armádou. Byl nucen kapitulovat. Se svými 17 důstojníky byl převezen do Šrírangapattnamu a později do horské pevnosti Kabbal Durga, kde byli nuceni vypít jed.⁴⁴

6 Střetnutí s Nizozemci

V létě 1781 dorazil do Madrásu nový guvernér lord Macartney. Do Indie přivezl informaci o vstupu Nizozemska do války. Mimo Indie v té době již probíhaly britsko-nizozemské střety. Když v srpnu 1781 dorazily na Sumatru zprávy o vypuknutí britsko-nizozemského nepřátelství v Evropě, britský guvernér pevnosti Fort Marlborough v Benkulenu (dnešní Bengkulu) na západním pobřeží Sumatry obdržel z Bombaje instrukci, aby zničil nizozemské základny na tomto pobřeží ostrova. Protože nedlouho poté dorazilo do přístavu pět anglických East Indiamanů, bylo možno akci zrealizovat. Henry Botham, jeden z místních ředitelů Východoindické společnosti, se s těmito loděmi a stovkou vojáků na palubě vydal do Padangu. Hlavní resident VOC v Padangu, Jacob van Heemskerck se vzdal se všemi ostatními osadami bez boje 18. srpna 1781. Pravděpodobně netušil, jak slabé jsou Bothamovy síly. Britové se na místě zmocnili 500 000 florinů ve zboží a hotovosti. Pevnost v Padangu byla zničena. Nizozemci tak ztratili řadu významných opěrných bodů v Indickém oceánu.⁴⁵

Macartney ihned po příjezdu do Indie nařídil obsazení nizozemských opěrných bodů v Indii. Situace nizozemských kolonií nebyla dobrá. Nizozemské faktorie nalézající se východně od mysu Dobré naděje měly být chráněny svým vlastníkem, Spojenou východoindickou společností. Společnost však byla v tomto období již natolik slabá, že žádala o pomoc nizozemské námořnictvo. Nejprve se však nedostávalo lodí, a když už byla plavidla k dispozici, nebyla schopna zabránit Britům v obsazení indických kolonií. Nágapattanam, správní centrum nizozemských kolonií na Koromandelském pobřeží, padl po třítydenním obléhání v listopadu 1781 do britských rukou. Mezi obránci města byly i dvě tisícovky Haidarových vojáků. V únoru 1782 admirál Edward Hughes obsadil i přístav Trikunámale na Šrí Lance, obecně považovaný za nejlepší přístav v Bengálském zálivu. Britové tak zcela ovládli

⁴⁴ Tamtéž, s. 313–314.

⁴⁵ MEINSMÁ, Johannes Jacobus: *Geschiedenis Van de Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen*. Delft 1872 (Reprint 2009), s. 203.

námořní trasy klíčové pro zásobování jejich jednotek na východním pobřeží Indie.⁴⁶

7 Válka na moři

Vstup Nizozemska do války situaci v Africe i v Asii zkomplikoval. Angličané projevíli zájem i o Kapsko, strategický opěrný bod na cestě do Indie. Viceadmirál George Derby, jehož eskadra vyrazila v březnu 1781 na pomoc Gibraltar, poslal pět řadových lodí pod velením komodora George Johnstona do Indie. Eskadra vezla vojsko pod velením generála Williama Medowse.

Hrabě de Castries, který vystřídal Sartinea na postu francouzského státního tajemníka námořnictva, byl znepokojen možností ztráty jižního cípu Afriky, a rozhodl se zkřížit britské plány. Eskadra, složená z pěti řadových lodí, jedné korvety a osmi transportních plavidel pod velením Pierra-André de Suffren de Saint-Tropez měla ochránit nizozemskou osadu na mysu Dobré naděje, a jak jen to bude možné, přenést válku do Indického oceánu. Vyrazila z Brestu 22. března 1781.⁴⁷

Tato eskadra 16. dubna 1781 napadla britské válečné lodě v přístavu Porto Praya na Kapverdách a uštědřila jim nepříjemné ztráty. Šlo o velmi riskantní akci, při které byla navíc porušena neutralita Portugalska. „Neměl jsem žádnou šanci na vítězství na otevřeném moři. Musel jsem proto více využít situace a zaútočit na ně /Angličany/ na pozici, která dávala šanci na úspěch,“ napsal Suffren po akci do svého deníku.⁴⁸ Francouzské lodě byly přímou palbou anglických lodí rovněž těžce poškozeny a nezbylo jim, než se stáhnout. V důsledku střetnutí se však odjezd Johnstonovy flotily zpozdil o 15 dní. Suffren tak získal čas k dosažení mysu Dobré naděje, vylodění francouzských posil a posílení obrany kolonie. Když Johnstonova eskadra dorazila 24. července, tedy skoro měsíc po Francouzích do Kapska, zjistila, že kolonie je dobře vybavena vojskem i potravinami. Rozhodla se proto neútočit a omezila se na zajmání obchodních lodí. Suffren byl za úspěšný útok na Kapverdách

⁴⁶ RODGER, Nicholas Andrew Martin: *The Command of the Ocean: A Naval History of Britain 1649–1815*. London 2006, s. 356.

⁴⁷ PRESLES, Claude des: *Suffren dans l'Océan Indien (1781–1783)*. Paris 1999, s. 55–62.

⁴⁸ Citováno podle *La Puissance Navale dans l'Histoire* (dále jen *La Puissance Navale*). In: NICOLAS, L.: *Du Moyen Age à 1815*. Sv. 1. Paris 1958, s. 274.

povýšen na kontradmirála a Maltézský řád, jehož byl členem, mu propůjčil titul bailli.⁴⁹

Suffrenova eskadra pokračovala k ostrovu Île de France, kde se měl Suffren podřídit velení starého kontraadmirála hraběte d'Orvese. Suffren se s d'Orvesem dostal do sporu o jmenování některých důstojníků, ale 9. února 1782 d'Orves zemřel a Suffren si uvolnil ruce k dalšímu tahu. S jedenácti řadovými loděmi, třemi fregatami, třemi korvetami a několika transportními loděmi se vydal na cestu k pobřeží Karnátaku.⁵⁰

Skutečnost, že jak Nágapattanam, tak Trikunámálé jsou v britských rukou, stavěla Francouze, kteří nedisponovali žádným opěrným bodem, do obtížné situace. Neměli vlastní základnu a stála proti nim flotila pod vedením energického admirála Hughese s tuctem řadových lodí a podporou dobře vybavených základen v Madrásu a Bombaji.⁵¹

Suffren se rozhodl dobýt Trikunámálé, které chtěl proměnit v základnu pro další operace. Nejprve ale musel porazit eskadru protivníka. V noci na 16. února 1782 se Hughesovi podařilo zajmout šest francouzských lodí s několika sty vojáky a poté se ukrýt pod ochranu baterií v Madrásu. Suffren dorazil na místo setkání s konvojem nedaleko města Sadurangappattanam až dalšího dne. Tam došlo k první z pěti bitev, které měli svést oba admirálové. Francouzům se podařilo vylákat protivníka na rejdu. Suffren se rozhodl pro neobvyklý taktický postup. Místo lineární taktiky se rozhodl pro koncentrovaný útok na zadní voj nepřítel, a to na stejném kurzu s ním. Rychlejším postupem než nepřítel chtěl zdvojit řadu svých lodí tak, aby útočila ve dvou liniích po obou bocích nepřítel. Padající soumrak a především nedostatek orientace i válečného ducha d'Orvesových důstojníků však zabránily úspěchu tohoto plánu. Přestože bitva neměla jasného vítěze, Britové po střetnutí odpluli směrem k Cejlonu.

Po příjezdu francouzské eskadry se Haidar Alí pokoušel dosáhnout kooperace s francouzskou eskadrou. Vládce Maisúru a francouzský admirál se několikrát setkali. Vypadalo to, že vzniká koalice proti Angličanům, zahrnující Francouze, Nizozemce a Haidara Alího. Spolupráce však měla své limity.

⁴⁹ MASSON, Philippe: *Pierre André de Suffren de Saint-Tropez. Admiral Satan (1729–1788)*. In: SWEETMAN, Jack (ed.): *The Great Admirals. Command at Sea 1587–1945*. Annapolis 1997, s. 175.

⁵⁰ *Journal de Bord du Bailli de Suffren, dans l'Inde 1781–1784* (dále jen *Journal de Bord*). Rennes 1995, s. 81–88.

⁵¹ SEN, S. P.: *c. d.*, s. 238–239.

Nizozemců bylo málo a Haidar Alí se obával posílení francouzských pozic v Indii.⁵² Spolupráce obou vůdců nicméně přinášela výsledky.

Odjezd anglické flotily umožnil Suffrenovi po dohodě s Haidarem Alím realizovat 10. března 1782 výsadek 3000 francouzských vojáků přivezených z Maskarén v Porto Novo (Parangippéttai) na Koromandelském pobřeží. Přítomnost a pomoc flotily umožnila na druhé straně Haidarovi Alímu ovládnout významný opěrný bod, Kudulúr.⁵³

O osm dní později Suffren znovu zaútočil na Hughese na výspě Provedien, na východním pobřeží Cejlonu. Britský velitel měl tentokrát k dispozici 11 lodí. Bitva skončila Suffrenovým taktickým vítězstvím. Angličané měli těžce poškozené dvě řadové lodě a odpluli do Nágapattanamu. Suffren nalezl 30. dubna 1782 útočiště v přístavu Batticaloa na jihovýchodním pobřeží ostrova.⁵⁴

Bitva na mysu Provedien nicméně eskalovala napětí mezi Suffrenem a jeho podřízenými. Zachytil je armádní důstojník Hubért de Froberville: „Po nějaký čas byla demonstrována mimořádná laxnost v plnění povinností. Rozkazy výkonného velitele odstranily mnohé členy námořního důstojnického sboru neochotné se ohnout, ti však nenalezli ve svém veliteli onen nepřekonatelný týmový duch, veřejný zájem, ke kterému jsou vychováváni kadeti, a který určuje, honoruje a věkem podporuje ty, kteří zestárlí ve službě. V důsledku toho jsme žili v intrikách, které vypukly po rezignaci třiceti nebo čtyřiceti těchto důstojníků.“⁵⁵

8 Bussyho expedice

Když Francie vyhlásila 15. července 1778 válku Británii, na Ministerstvu kolonií ležely desítky plánů na vyhnání Angličanů z Indie. Jejich autoři, Jean Baptiste Chevalier, Louis-Laurent Dolisy, hrabě de Modave, Jean Law de Lauriston a desítky dalších bombardovali ministerstvo svými návrhy. Mnohé z nich byly dosti nekonkrétní. Sartine si proto vzpomněl na Charlese Josepha Patissiera, markýze de Bussy-Castelnau, někdejšího hrdinného dobyvatele Dakšinu, a požádal ho o radu. Bussy neviděl možnost, jak změnit situaci na indickém subkontinentu ve francouzský prospěch. Spíše než o obnovu mocenských pozic v Indii však Sartine, v souladu s celkovou strategií bý-

⁵² MOON, P.: *c. d.*, s. 204.

⁵³ SEN, S. P.: *c. d.*, s. 242–244.

⁵⁴ PRESLES, C.: *c. d.*, s. 96.

⁵⁵ MASSON, P.: *c. d.*, s. 181–182.

valého ministra zahraničí, Étiennea Françoise, vévody de Choiseul směřující k restauraci francouzských pozic v celosvětovém měřítku, usiloval o vázání části britských sil na východě a oslabení či destabilizaci britských držav na východě.⁵⁶

Snad nejlépe tento záměr dokládá memorandum Ludvíka XVI. z 11. listopadu 1781: „Záměrem krále není udržet dobytá území, která jeho síly mohou v Indii získat. [Velitel Bussy] by měl knížatům oné země zdůraznit, že král Francie vrátí původním vlastníkům výboje, které by získal na úkor svých nepřátel. Jeho jediným cílem je oslabit moc Angličanů v Indii, a obnovit a prosadit rovnováhu, která zaručí těmto knížatům mírovou držbu jejich států.“⁵⁷

Bussy se ve svém *Memorandu o stavu záležitostí v Indii* vyslovil pro spojení s největším nepřítelem Angličanů v celé Indii, Haidarem Alím, kterého charakterizoval jako prostého velitele žoldnéřů maisúrského rádži. Popsal předpokládané kroky tohoto muže a doporučoval vytvořit koalici s Haidarábádem, Maisúrem a Maráthy. Pokud šlo o dobytí Bengálska nebo spojení s Velkým Mughalem, tyto plány Bussy považoval za nerealistické. Pozice Angličanů v Bengálsku považoval za neotřesitelné, a mughalský císař Šáh Álám II. byl v té době jen anglickou loutkou.⁵⁸

Bussy byl 11. listopadu 1781 jmenován „výkonným velitelem pozemních a námořních sil od mysu Dobré naděje až po kontinent a moře Asie“. Jak ukazuje jeho deník, měl značné obavy z osudu indického tažení. Koalice mezi indickými feudály se mu jevila jako obtížně dosažitelná. Bez ohledu na to, že Británie byla plně zaujata válkou v Americe, v Indii bylo mnoho anglických vojáků a 70 tisíc sipáhiů. Domníval se, že je nutno shromáždit alespoň devět tisíc vojáků, ale dostal jen šest tisíc. S takovými silami bylo podle jeho názoru možno udržet jen Pondichéry.⁵⁹

13. listopadu 1781 opustil Francii, aby se vydal s malou eskadrou složenou z lodí Saint-Michel a L'Illustre a třech transportních lodí do Indie. Expedice pod Bussyho vedením nezačala dobře. U Kanárských ostrovů se k nim měla přidat eskadra pod velením de Guichena, vezoucí dělostřelectvo, ale větší část lodí této eskadry zajali Angličané nebo je poškodila bouře. Na lodích navíc propukla epidemie kurdějí. Zemřelo 500 vojáků, zbytek vojska byl nebojeschopný.⁶⁰

⁵⁶ DAS, S.: c. d., s. 280.

⁵⁷ Citováno tamtéž, s. 285.

⁵⁸ MARTINEAU, Alfred: *Bussy et l'Inde française 1720–1785* (dále jen *Bussy*). Paris 1935, s. 326–329.

⁵⁹ WANQUET, C. – BENOIT, J. (eds.): c. d., s. 45.

⁶⁰ ROUX, Joseph Siméon: *Le Bailli de Suffren dans l'Inde*. Paris 1862, s. 130, 167.

Bussy dorazil počátkem dubna na mys Dobré naděje, zde se ale dověděl o britské eskadře mající za cíl zničit jeho síly. Nizozemskému veliteli ponechal na místě 650 vojáků a 2. května 1782 vyrazil na ostrov Île de France, kde vyměnil polovinu vojska. Zde jej zastihl dopis hraběte de Castriese z Paříže. Dopis obsahoval absurdní rozkaz táhnout na Kalkatu, pokusit se o obsazení Bengálska, zatímco vojevůdce Velkého Mughala Nadžaf Chán měl se svou armádou táhnout na Banáras.⁶¹

Vydat se do Bengálska znamenalo zničit celou armádu. Bussy nevzal rozkaz z Versailles na vědomí a rozhodl se plout do Karnátaku. Netušil, že situace se začíná opět měnit v britský prospěch. Generálními guvernérovi Warrenu Hastingsovi se podařilo penězi a sliby odradit haidarábádkého nizáma od spojení s Maisúrem. 17. května 1782 uzavřel mírovou dohodu s Maráthy v Salbái, která ukončila čtyři roky bezvýsledných bojů a Britům přinesla jen držbu ostrova Salsat.⁶² Nedlouho poté britský útok vedený z bombajské prezidencie na Malabarské pobřeží a do Východního Ghátu přenesl válku na území nepřítelů. To donutilo Haidara Alího ustoupit na vlastní území a přejít do defenzivy.⁶³

9 Nové střety na moři

Suffren obdržel v květnu 1782 z Paříže rozkazy, které mu nařizovaly přerušení kampaně a návrat na Île de France, odkud měl dopravit Bussyho expediční sbor do Indie. Domníval se však, že šestiměsíční absence francouzské flotily v oblasti by otřásla věrohodností Francie jako spojence Haidara Alího a ohrozila jeho postavení. Nemohl se spolehnout ani na pomoc nizozemských lodí, protože ty se omezovaly na ochranu Batávie a Kapského města. Rozhodl se proto o své vůli zůstat u indických břehů. Aniž by své rozhodnutí s kýmkoli konzultoval, sdělil svým kapitánům: „Velmi dobře, pánové, mám k Vám jen několik slov. Rozhodl jsem se zůstat v Indii. Proč, víte stejně dobře jako já.“ Své rozhodnutí odůvodnil tím, že to, co královny instrukce „především zakazují, je nečinnost jeho eskadry“.⁶⁴

Suffrenova eskadra proto 3. června 1782 opustila Batticaloa a zamířila ke Koromandelskému pobřeží. Z dánské kolonie v Tranquebaru (Tarangambádi) vyslal Suffren posla k Haidarovi Alímu a navrhl mu společný překva-

⁶¹ MARTINEAU, A.: *Bussy*, s. 334–338.

⁶² PARRY, J. H.: *c. d.*, s. 176.

⁶³ MOON, P.: *c. d.*, s. 202, 204.

⁶⁴ LA VARENDE, Jean de: *Suffren et ses ennemis*. Paris 1948, s. 207.

pivý útok na Brity okupovanou nizozemskou základnu v Nágapattanamu. Přijal projevy obdivu vládce Maisúru i jeho materiální pomoc a předal mu, což mu bylo později Brity nemálo vyčítáno, i všechny anglické zajatce. Dříve než došlo ke společné akci, se před městem objevila britská eskadra.⁶⁵

Admirál Suffren se zde 6. července 1782 potřetí střetl s Hughesem. Boj se v důsledku náhlé změny větru proměnil v izolovaná střetnutí jednotlivých lodí.⁶⁶ Zmatku, který propukl ve francouzském táboře v důsledku domnělé kapitulace lodi *Sévère*, Suffren později využil k sesazení řady nepohodlných podřízených a upevnění svých pozic. Angličané, kteří museli po střetu opravit škody na lodích, se stáhli do Madrásu. Suffren ustoupil ke Kúdalúru, kde se po 26. červenci několikrát osobně sešel s Haidarem Alím v jeho vojenském táboře.

Rozhovory organizované s orientální pompou ukázaly, že Haidar Alí byl velmi nespokojen s činností francouzských sil a požadoval další posily. Ty potřeboval i Suffren. První francouzský konvoj mířící do Indie byl zničen britským admirálem Barringtonem v květnu 1782, ale druhý dorazil na místo určení. Suffren v té době disponoval celkem 15 plavidly. S nimi se přiblížil k Trikunámálé a vysadil zde oddíl, který Bussy přivezl z Francie. Hughes, který si velmi cenil této základny, dorazil na místo příliš pozdě. Posádka kapitulovala 31. srpna 1782. Britský admirál usoudil, že je nutno místo znovu obsadit. Předpokladem bylo ale vítězství v dalším střetu se Suffrenem.⁶⁷

K bitvě došlo 3. září. Suffrenův plán opět selhal kvůli neposlušnosti jeho podřízených, Nedošlo k útoku z obou boků na nepřátelský zadní voj, protože „pouze *Héros*, *Illustre* a *Ajax* bojovaly zblízka a v linii. Ostatní se bez ohledu na svou pozici nepokoušely o žádné manévry a pálily z větší vzdálenosti – přesněji řečeno za dostřelem svých děl“,⁶⁸ jak se rozčiloval v dopise Castriesovi Suffren. Hrdinný boj Francouzů nicméně způsobil Britům takové ztráty, že se ještě jednou vzdálili, tentokrát do Bombaje. Dobyť Tirikunámálé s dobře vybaveným arzenálem umožnilo důkladnou opravu vážně poškozených lodí.⁶⁹

Současně došlo k dalšímu střetu mezi Suffrenem a jeho důstojníky. Čtyři z nich byli zbaveni funkcí. Suffren žádal de Castriesa, aby z Francie přijel jediný důstojník, kterému by mohl věřit, a který by ho v případě nouze mohl zastoupit, například kapitán hrabě François d'Albert de Rions. Místo toho

⁶⁵ PRESLES, C.: c. d., s. 98–103.

⁶⁶ BERTRAND, Michel: *Suffren de Saint-Tropez aux Indes*. Paris 1991, s. 249–262.

⁶⁷ PRESLES, C.: c. d., s. 117–121.

⁶⁸ Citováno podle *La Puissance Navale*, s. 279.

⁶⁹ *Journal de Bord*, s. 174–180.

obdržel nevelké posily. Šlo o tři lodě pod velením kapitána de Peyniera. Dvě další, Orient a Bizarre, v důsledku špatné navigace skončily na pobřežních skalách. Flotila měla nyní 15 řadových lodí s neúplnými posádkami.⁷⁰

Po zářijovém střetnutí Suffren nabyl přesvědčení, že je obklopen nepřáteli, a upadl do hluboké deprese. Eskadra přezimovala, aby unikla monzunům, v nizozemském přístavu Ačin na Sumatře. Na rozhodující kampaň se připravovali rovněž Britové. Vláda, která měla Hughesovi za zlé, že navzdory příhodným okolnostem nedokázal dosáhnout vítězství, poslala do Indie viceadmirála Hyda Parkera. Admirál vyplul v prosinci z Rio de Janeiro do Indie. Podařilo se mu tam dorazit, i když jeho loď Cato se rozbila na Malabarském pobřeží a posádka se stala načas zajatci místního obyvatelstva. Hughes tak zůstal velitelem a obdržel významné posily v podobě pěti řadových lodí. V té době měl k dispozici celkem 18 lodí.⁷¹

Rok 1783 začal řadou drobných srážek. Dne 11. ledna francouzské řadové lodi donutily ke kapitulaci fregatu Coventry. Angličané se pomstili 10. června zajetím korvety Naiade. Události na souši se ale pro Francouze nevyvíjely příznivě.

10 Bussyho tažení a střetnutí u Kúdálúru

16. března 1783 dorazil Bussy na Koromandelské pobřeží a vylodil se ne daleko Kúdálúru. Dověděl se zde, že v prosinci 1782 zemřel Haidar Alí. Nezbývalo mu než doufat, že jeho nástupce, sultán Típú, zůstane francouzským spojencem. Situace Francouzů byla přesto velmi vážná. Angličané měli dvojnásobnou převahu. Země byla zcela rozvrácena činností všech armád. Mnohé obce se proměnily v ruiny. Projevoval se nedostatek skotu a koní, všechny strany měly nedostatek prostředků. Ve francouzské armádě řádily kurděje, které si vyžádaly mnoho životů. I Bussy vážně onemocněl.⁷²

Bussymu bylo více než šedesát let. Už postrádal dřívější výdrž a chladnokrevnost. Pamětník výpravy Paul de Barras, budoucí předseda Konventu a nejvýznamnější člen Direktoria (1755–1829), ho ve svých vzpomínkách nazýval „loutkou“ nebo „karikaturou“ a popsal ho jako neschopného, povídavého starce, který se více zajímal o svůj oděv a paruku, než o potřeby

⁷⁰ *Journal de Bord*, s. 180–184.

⁷¹ MAHAN, Alfred Thayer: *The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783*. New York 1987, s. 458–459, 461.

⁷² MARTINEAU, A.: *Bussy*, s. 342–343.

armády.⁷³ Tento obraz však stěží odpovídá skutečnosti. Vzpomínky na minulost před třiceti lety jistě zastiňovaly Bussyho pohled na reality soudobé Indie. Více se klonil ke spojení se starým známým, nizámem Alím, než se synem uzurpátora trůnu sultánem Típúem. Haidar Alí se svého času choval vůči Francouzům nepřátelsky. Žádal, aby Bellecombe prováděl rozsáhlou válečnou činnost, ale guvernér Pondichéry pro něco takového neměl dostatek prostředků. Guvernéři jednotlivých kolonií, např. Mahé byli s Haidarem Alím často v konfliktu. Bussy byl odjakživa přívržencem udržování stávajících dynastií na indických trůnech a proto se kriticky stavěl k nastolení Haidara Alího. Ve svém deníku o něm a jeho synu Típúovi napsal: „Tito dva svým původem a povahou zloději a tyrani si nezaslouží, aby jim Vaše Veličenstvo věnovalo pohled, v Indii nejsou nahlíženi a ličení jinak než na základě těchto dvou označení. Všem knížatům v Asii, až po nedotknutelné se hnusí: opravdu to jsou jen monstra.“ Vyslovoval se proto proti alianci s Típúem, neboť podle jeho názoru „tato aliance je hlavním faktorem, který držel všechna knížata Asii ve vzdálenosti francouzského národa“.⁷⁴ Doporučoval proto spíše alianci se súbédárem Dakšinu, nizámem Alím a Maráthy, ale ani nizám Alí, ani maráthská knížata si v té době nepřála vytvořit s Maisúrem spolek proti Angličanům. Zůstal tedy věren politickému racionalismu a navázal styk s nedůvěřivým sultánem Típúem.⁷⁵

Angličané v té době vyslali proti Bussyho silám celou madráskou armádu. Anglickému oddílu měl velet generál Coote, který před 22 lety zajal Bussyho v bitvě u Vandívaše. Coote však zemřel na cestě z Kalkaty do Madrásu. Nový velitel anglické armády, generál James Stuart se 21. května 1783 vydal na jih ke Kúdálúru, kde se nalézal Bussyho hlavní stan. Postavení francouzského velitele se zkomplikovalo v důsledku nedostatku potravin. Za této situace Bussy ztratil obvyklou opatrnost a nařídil zrekvírovat skot v okolí, což vyvolalo bouře mezi domorodci. Sultán Típú sice poslal Francouzům na pomoc své jednotky, ale jejich velitel Saíd Sáhab postupoval velmi opatrně a francouzský velitel s nimi v praxi nemohl počítat. Posílal list za listem Suffrenovi na Cejlon, aby co možná nejdříve připlul k městu.⁷⁶

Počátkem června 1783 se armády stojící u Kúdálúru ocitly ve vzdálenosti pouhých tří kilometrů od sebe. Bussy ležel se svým vojskem na pravé straně

⁷³ BARRAS, Paul-Jean-François-Nicolas: *Mémoires de Barras, Membre du Directoire*. Paris 1895–1896. Sv. 1: *Ancien Régime, Révolution*, s. 28, 32.

⁷⁴ Citováno podle MARTINEAU, Alfred: *Journal de Bussy, Commandant Général des forces de terre et de mer dans l'Inde. 13 Novembre 1781–31 Mars 1783*. Pondichéry – Paris 1932, s. 339–340.

⁷⁵ Tamtéž, s. 346–353.

⁷⁶ Tamtéž, s. 354–358.

řeky Ponnaijáru, která byla obklopena z obou stran širokými plochami mazzlavého písku. Zmíněný prostor byl neprůchodný pouze pro dělostřelectvo, pro pěchotu však nebyl překážkou. Stuart se ji rozhodl překročit na nejnvhodnějším místě a obejít město z jihu. Pod rouškou noci tak obsadil významné pozice a francouzská armáda se ocitla v nevýhodném postavení. 13. června 1783 ve čtyři hodiny ráno Angličané zahájili útok na pravém křídle. Snažili se vpadnout nepříteli v týl a Francouze obklíčit. Angličané předsunuli své baterie a pod dělostřeleckou palbou postupovali na pravém křídle. Francouzští sipáhiové, najatí nedávno a jen špatně vycvičení, kladli jen malý odpor. Až v poslední chvíli, když už se zdálo, že major Stuart dosáhl svého cíle, francouzská děla, dovedně rozmístěná Bussym, začala pálit na Angličany. Ztráty byly tak velké, že Angličané ustoupili. Po hodině následoval další útok na pravém křídle. Bussy přesunul posily z levého křídla a Angličané opět ustoupili. Během dalších třech hodin Angličané napadli pravé křídlo. Irčan Bent, který velel obraně na tomto úseku, prokazoval divy udatenství a dokázal strhnout své vojáky. Kulka ho trefila ve chvíli, kdy se snažil zadržet vojáky prchající před anglickým útokem. Za hodinu následoval další útok na pravém křídle. Tentokrát se Angličanům podařilo obsadit jedno bráněné místo, byť za cenu velkých ztrát. Značné ztráty a nesnesitelné horko zastavily boj.⁷⁷

Večer se Bussy rozhodl opustit Kúdalúr. Bylo to nepochybně správné rozhodnutí. Angličané, kterých bylo sedmkrát více, mohli získat kdykoli další posily. V bitvě ztratili Francouzi okolo 200 vojáků, anglické ztráty dosáhly asi 2000 mužů. Bitva u Kúdalúru bezesporu prokázala Bussyho válečnický talent. Dokázal nejen vzdorovat mnohonásobné přesile protivníka, ale ušetřil mu i významné ztráty. Nyní se nemusel obávat zásadních útoků nepřítel, spíše dlouhého obležení. Doufal, že Suffrenova eskadra připluje k městu.⁷⁸

Suffren, neboli „admirál-satan“, jak jej v tomto období začali s oblibou nazývat spojeneční domorodci i Angličané, se skutečně v ohrožené oblasti objevil. Spěchal tam i Hughes, aby Bussyho odřízl od spojení se Suffrenovou eskadou.⁷⁹ 20. června 1783 se zde odehrála bitva, která ukončila vojenské akce na všech frontách. Přestože dvouapůlhodinový střet byl mimořádně krvavý, opět nepřinesl rozhodné vítězství. Francouzské posádky bojovaly statečně, ztráty však byly značné. Francouzské eskadře se podařilo zahnat britské lodě na sever k Madrásu. Suffren zakotvil před Kudulúrem, kde byl triumfálně přijat Bussyho vojáky. Bussy všemožně blahopřál Suffrenovi, vzdvihoval ho do popředí a sám se držel stranou. To, co se pozdějším pamět-

⁷⁷ Tamtéž, s. 359–364.

⁷⁸ Tamtéž, s. 365.

⁷⁹ Moon, P.: *c. d.*, s. 207.

níků jevílo jako nedostatek iniciativy a podivínství, bylo však spíše Bussyho promyšleným diplomatickým tahem.⁸⁰

Situace britských obléhatelů se zhoršila, k dalším střetům však nedošlo, protože 29. června 1783 Hughes informoval svého protivníka, že mezi Anglií a Francií panuje v Evropě již několik měsíců mír. Když byla tato zpráva oficiálně potvrzena, Suffren na ní reagoval údajně slovy, která ukazují značnou únavu a vyčerpání francouzské flotily: „Díky Bohu za mír, protože je jasné, že v Indii, ačkoli jsme měli prostředky, jak prosadit právo, by bylo vše ztraceno. Očekávám vaše rozkazy s netrpělivostí a vřele se modlím, aby mi umožnily odplout.“⁸¹ 6. října 1783 se francouzská flotila vydala na plavbu domů. Bussy odevzdal Angličanům město Kúdálúr a přesídlil do zničeného Pondichéry. Generál Stuart, který se dostal do sporů s guvernérem Macartneyem, byl odvolán a odplul do Anglie.

10 Pařížská a mangalúrská mírová smlouva

Výsledky popsaných bojů byly kodifikovány v mírových smlouvách uzavírajících válku o nezávislost Spojených států amerických. Mírová smlouva s Francií byla podepsána 20. ledna 1783 v Paříži a formalizována byla 3. září 1783 ve Versailles. Válečné operace byly přerušeny. Francouzi odmítli nadále podporovat maisurského vládce a obdrželi zpět všechny základny do té doby obsazené Brity (Balasúr, Kásimbázár, Jugdii (Yougdia), Dháku, Patnu, Mačilípatnam, Kalikat a Surat). Nepodařilo se jim však restaurovat vliv, kterého požívali až do porážky v sedmileté válce. Nedosáhli ani práva opevňovat své osady.⁸² Jak již bylo konstatováno, je otázkou, zda toto bylo cílem francouzské politiky. Restaurace mocenských pozic v Indii nebyla cílem velitelů francouzské pozemní armády, spíše šlo o to vázat s pomocí indických spojenců část anglických pozemních i námořních sil daleko od klíčových bojišť. Nasazení francouzské indické armády však nebylo efektivní. Válka na vzdáleném bojišti spíše vyčerpávala francouzské síly. Francouzi ve válce přecenili své možnosti a v podstatě ztratili nemalou část prestiže u indických knížat, jinak sympatizujících s deklarovanou francouzskou snahou o restauraci status quo a politické rovnováhy. Pokračování britsko-francouzského soupeření tak jen dále podpořilo britskou teritoriální expanzi v Indii.⁸³

⁸⁰ *Journal de Bord*, s. 274.

⁸¹ Citováno podle MAHAN, A. T.: c. d., s. 464.

⁸² JENKINSON, Ch.: c. d., s. 334–342, články 13–16 týkající se francouzské Indie, s. 339–340.

⁸³ DAS, S.: c. d., s. 287.

Francouzské kolonie se po válce opět soustředily na obchod a udržovaly i nadále styk s potenciálními nepřáteli Britů, včetně sultána Típúa. Bussy byl jmenován generálním guvernérem francouzské Indie. Francouzským enklávám však nevládl dlouho. Zemřel 7. ledna 1785, pohřben byl v Pondichéry.⁸⁴

Suffren byl po indickém tažení označován za mistra válečného umění, indická kampaň jej vynesla na výsluní popularity. Bylo pro něj vytvořeno čtvrté místo viceadmirála, stal se rytířem Řádu sv. Ducha, což bylo nejvyšší možné vyznamenání ve Francii. Navzdory jeho ofenzivnosti nicméně zůstává faktem, že v žádné z bitev, které Suffren svedl, nedosáhl rozhodujícího vítězství. Nikdy se mu nepodařilo zničit celou nepřátelskou eskadru nebo její významnou část. Během bitev nebyla potopena dokonce jediná loď. Suffren nalezl v admirálu Hughesovi obratného soupeře. Suffrenovy inovativní pokusy tváří v tvář dobře připravené flotile, vedené schopným velitelem, byt orientovaným na tradiční lineární taktiku, nevedly k žádným rozhodným výsledkům.⁸⁵

Suffrenovo úsilí zastiňuje částečně fakt, že Indický oceán nebyl prioritním bojištěm ani pro námořnictvo, které se zde nemohlo opřít o kvalitní základny, jakými zde disponovali Britové či Nizozemci. Britové dokázali soustředit v Indickém oceánu mnohem větší síly. Neztratili kontrolu nad tímto rozsáhlým teritoriem a od roku 1778 v podstatě blokovali všechny klíčové základny Francouzů i jejich spojenců.⁸⁶

Skutečně poraženými byli v této válce Nizozemci. Mezi Nizozemskem a Francií nebyla uzavřena žádná alianční dohoda a Nizozemci se proto nemohli opřít o silnějšího partnera. Museli proto jednat s britskými komisaři separátně a dostali se do vleku událostí, když Francie a její spojenci pokročili v mírových jednáních. To byl ostatně hlavní důvod urychleného uzavření příměří s Británií v lednu 1783. Zatímco mezi Francouzi a Brity byl nastolen status quo ante bellum, Nizozemci na základě předběžné mírové smlouvy z 2. září 1783 v Paříži, stvrzené 20. května 1784 tamtéž, ztratili přístav Nágapattanam, který zůstal v britských rukou.⁸⁷ Nizozemsko tak přišlo o město s 277 vesnicemi, které drželo od 30. prosince 1676. Toto území stálo od roku 1690 v čele správy nizozemských kolonií na Koromandelském pobřeží. Nágapattanam byl střediskem textilní výroby i soukromého obchodu. Po jeho ztrátě se novým centrem nizozemských kolonií na Koromandelském pobřeží stal Pulikát. Výstavba nového centra spolykala většinu zisků z prodeje míst-

⁸⁴ *Journal de Bord*, s. 373–435.

⁸⁵ LEWIS, Michael: *The Navy of Britain: A Historical Portrait*. London 1948, s. 487–490.

⁸⁶ TAILLEMITE, É.: c. d., s. 325.

⁸⁷ JENKINSON, Ch.: c. d., s. 420–430.

ních látek a udržování řady faktorii bylo natolik neefektivní, že byly postupně zavírány.⁸⁸

Přístav Trikunámale na Cejlonu obsazený Suffrenem byl Nizozemsku vrácen díky francouzské podpoře na pařížské mírové konferenci. Francie prostě usoudila, že Nágapattanam „je neškodnější“ než Trikunámale,⁸⁹ neboť zde byl dobrý, celoročně využitelný přístav, odkud bylo možno kdykoliv ohrozit plavbu v celém Bengálském zálivu. Nágapattanam ležící na Koromandelském pobřeží naopak patřil k přístavům tradičně v říjnu a lednu ohrožovaným severovýchodním monzunem.

Britové navíc podle šestého článku smlouvy s Nizozemci získali právo volné plavby a obchodu jihovýchodně od Indie.⁹⁰ Tato skutečnost později umožnila britský průnik do dosavadního hájemství nizozemské Spojené východoindické společnosti a usnadnila vznik kolonií v Singapuru, na Borneu a v Austrálii.⁹¹ Prohra ve válce o americkou nezávislost tak potvrdila úpadek nizozemské moci v Indickém oceánu a byla velkou ranou pro upadající Spojenou východoindickou společnost. Během války prakticky ustal obchod, pokusy o obchod pod neutrální vlajkou měly jen omezený dopad. Malárie v Batávii zredukovala jednotky společnosti, z 1150 vojáků bylo zdravých a bojeschopných pouhých 187. Volání generálního guvernéra De Klerka k nizozemské vládě po vyslání posíl vyznělo naprázdno.⁹² Společnost ve válce ztratila loď a náklad v hodnotě 10 milionů guldenů.⁹³ Společnost se dostala do vleklé finanční krize, která ji neopustila až do jejího zániku. Válka navíc přilákala do indických vod nové konkurenty z Evropy a nedlouho poté i ze Spojených států amerických.⁹⁴

⁸⁸ PRAKASH, Om: *The New Cambridge History of India II/5: European Commercial Enterprise in Pre-Colonial India*. Cambridge 1998, s. 172–173, 233, 300.

⁸⁹ Vergennes Raynevalovi, 18. ledna 1783. Citace HARLOW, Vincent Todd: *The Founding of the Second British Empire*. Sv. 1. London 1952, s. 392.

⁹⁰ JENKINSON, Ch.: c. d., s. 422.

⁹¹ TARLING, Nicholas: *Anglo-Dutch Rivalry in the Malay World, 1780–1824*. Historical Journal, Vol. 7, 1964, No. 1, s. 177–179.

⁹² GAASTRA, Femme S.: *The Dutch East India Company, Expansion and Decline*. Leiden 2003, s. 164.

⁹³ ISRAEL, J.: c. d., s. 1097.

⁹⁴ Srov. autorovy studie: *The Beginnings of the American Trade Expansion in Asia 1783–1812*. West Bohemian Historical Review. Pilsen – Hamburg 1/2011, s. 31–45; *Imperial Asiatic Company in Trieste and Antwerp – The Last Attempt of the Habsburg Monarchy to Penetrate East Indian Trade 1781–1785*. Miscellanea historico-archivistica, sv. XIX, Warszawa 2012, s. 177–202.

Anglická Východoindická společnost pod vedením generálního guvernéra Warrena Hastingsse dokázala uhájit pozice získané v období sedmileté války a v následujícím období. Vojenská i námořní moc společnosti posílily. V jednom směru ale válka znamenala i pro Angličany prohru. Cena za vítězství byla příliš vysoká. Války s Maisurem vysály zisky získané v Bengálsku po získání dívání v roce 1765. Peníze putovaly na výstavbu sipahijských armád v Indii, nikoli do zvýšeného importu zboží do Evropy. Náklady války vedly k těžké finanční krizi společnosti, která vyvrcholila v Británii v roce 1772.⁹⁵

Armáda Východoindické společnosti nebyla sto dobýt Maisúr, rovněž maisurská armáda byla značně vyčerpána. Válka byla vedena se střídavými úspěchy. Stuartova armáda se spojila s jednotkami plukovníka Fullartona v taňčávúrské oblasti, kde se zmocnila města Koimbaturu a několika dalších opěrných bodů. Dočasně ohrozila i Típúovo hlavní město Šrírangapattan. V lednu 1784 se Típú zmocnil Mangalúru, kde byla 11. března 1784 uzavřena, do značné míry proti vůli generálního guvernéra Warrena Hastingsse, mírová smlouva. Na základě této smlouvy si obě strany vrátily obsazená území a zajatce. Britové ztratili kontrolu nad nemalou částí jižní Indie a Típú dosáhl velkého psychologického vítězství. Britští zmocněnci byli nuceni odejít do města, které na nich Típú dobyl, a podepsat smlouvu, jež byla vnímána jako ponižující. Byla to poslední dohoda, ve které indický kníže diktoval podmínky Britům. Spíše než mírovou smlouvou byla mangalúrská smlouva dohodou o příměří, klidem zbraní před budoucí válkou.⁹⁶

Mangalúrská dohoda je mnohými historiky chápána jako začátek konce anglické Východoindické společnosti. Válka ukázala hloubku krize systému budování moci Východoindické společnosti v Indii prostřednictvím ovládání vládců regionálních říší, na kterém soukromě parazitoval nemalý počet zaměstnanců společnosti. Spojení obchodu a moci zkrachovalo, protože uvrhlo společnost do zbytečných, nekontrolovatelných a drahých válek. Akcie společnosti v důsledku míru poklesly a společnost byla uvržena do další finanční krize. To byla velká příležitost pro britský stát vyčerpaný válkou a oslabený ztrátou 13 amerických kolonií. Obchod s Indií představoval šestinu britského národního příjmu.

Britský parlament zřídil vyšetřovací komisi. Její podrobné zprávy z let 1782–1783, stejně jako bouřlivé odsudky Roberta Burka ve sněmovně pro-

⁹⁵ SYRRET, David: *Shipping and the American War, 1775–83*. London 1970, s. 519–520, 537–538; LENMAN, Bruce P.: *Colonial Wars and Imperial Instability, 1668–1793*. In: MARSHALL, P. J.: c. d., s. 165.

⁹⁶ MOON, P.: c. d., s. 208–209.

budily britskou veřejnost a přiměly vládu jednat. Na půdě parlamentu tak poprvé zazněla lítost, že noha Angličana kdy vstoupila na indickou půdu. Zazněly hlasy volající po obnově obchodu s Indií po vzoru britského obchodu v Číně. Tyto hlasy však byly umlčeny vysvětlením, že obchod s Čínou závisí na příjmu z Indie a opuštění Indie by znamenalo přenechat ji Francii.⁹⁷

Řešení bylo nakonec nalezeno v Pittově indickém zákonu z roku 1784. Jeho cílem bylo nahradit nedostatky Regulačního zákona z roku 1773 a podřídit Východoindickou společnost kontrole britské vlády. Zákon zřizoval šestičlenný Kontrolní výbor, složený ze dvou příslušníků kabinetu a čtyř členů Tajné rady, který měl „dohlížet, řídit a kontrolovat“ teritoria společnosti.⁹⁸ V praxi však spíše dohlíželi na civilní, vojenské a daňové záležitosti Východoindické společnosti. Byla tak predestinována společná správa Indie orgány koruny a Východoindické společnosti, přičemž koruna zůstala nejvyšší autoritou ve všech rozhodnutích. Generální guvernér Indie byl jmenován korunou a byly posíleny jeho pravomoci v oblasti války, diplomacie a daní, a to na úkor guvernérů v Madrásu a Bombaji. Obdržel dokonce právo veta vůči rozhodnutím direktoria Východoindické společnosti.⁹⁹ Jakkoli byla tato legislativní norma kompromisem, zastavila korupci prováděnou zaměstnanci společnosti a zvýšila pravomoci generálního guvernéra natolik, aby nemohlo dojít k podepsání obdobné smlouvy, jako byla smlouva mangalurská, bez jeho vědomí.

Mírové smlouvy z let 1783 a 1784 však z globálního hlediska znamenaly ještě mnohem víc pro Indii jako celek. Válka připravila indická knížata o významného evropského spojence ochotného budovat rozsáhlou protianglickou koalici. Rovněž ukázala neschopnost indických knížat společně vystoupit proti vzrůstající britské moci pohlcující postupně nástupnické útvary rozpadající se Mughalské říše. Technologická převaha anglických armád opírající se dokonalou kontrolu námořních cest ještě posílila, Francouzi jako dodavatelé evropských technologií indickým armádám vypadly ze hry. Cesta k další britské expanzi v Indii se tak ještě více otevřela. Indie roku 1784 ztratila schopnost čelit anglické dominanci.

⁹⁷ Cobbett's *Parliamentary History of England: From the Norman Conquest, in 1066 to the Year 1803. Comprising the period from the tenth of May 1782, to the first of December 1783*. Sv. 23. Bagshaw 1814, s. 801, 1231, 1301–1302.

⁹⁸ KEAY, John: *The Honourable Company: A History of the English East India Company*. Basingstoke 1991, s. 390.

⁹⁹ FURBER, Holden: *The East India Directors in 1784*. *Journal of Modern History*, sv. 5, (Pros. 1933), č. 4, s. 479–495. Zde i kompletní citace primárních dokumentů.

RESUMÉ

ZÁPAS EVROPSKÝCH MOCNOSTÍ V INDICKÉM OCEÁNU V DOBĚ VÁLKY O NEZÁVISLOST USA 1778–1783

V úvodu studie se autor podrobně zabývá vymezením asijského bojiště války o nezávislost USA a poukazuje na různé přístupy k chápání vymezení tohoto konfliktu a jeho vztahu k jiným konfliktům v Asii sledovaného období. Následně podává klíčové informace o událostech války na asijských suchozemských i námořních bojištích. Konstatuje, že hodnocení výsledků války bývá poznamenáno perspektivou britsko-francouzského zápasu v Indii. Sledovaná válka přitom není pouhým článkem v řetězci britsko-francouzských zápasů o Indii, nýbrž konfliktem, jehož výsledky měly široké souvislosti. Akcentuje důsledky války pro finanční situaci anglické Východoindické společnosti a definitivní stabilizaci vzájemného vztahu mezi anglickou Východoindickou společností a britským státem a zdůrazňuje přelomový charakter války pro evropský obchod v Asii (úpadek nizozemské, ale i francouzské pozice, vstup nových konkurentů do tohoto obchodu) a pro budoucí vývoj celého Indického subkontinentu (krach posledního pokusu o vznik široké protianglické koalice).

Klíčová slova: americká válka za nezávislost 1775–1783, 2. anglo-majurská válka 1780–1784, 4. anglo-nizozemská válka 1780–1784, francouzsko-britský zápas o Indii, britská koloniální expanze v Indii, francouzské koloniální impérium v Asii, nizozemské koloniální impérium v Asii, britské koloniální impérium v Asii, dějiny námořní války v 18. století, dějiny vojenských v 18. století, dějiny diplomacie v 18. století

SUMMARY

THE STRUGGLE OF EUROPEAN POWERS IN THE INDIAN OCEAN DURING THE AMERICAN WAR OF INDEPENDENCE 1778–1783

In the beginning of the study the author deals with a specification of Asian battlefields during the American War of Independence and shows various approaches to understanding this conflict and its relationship with other conflicts in Asia in the observed period. Then, the crucial information

about battle events on land and also naval Asian battlefields are presented. It is stated that the evaluation of results is used to be marked by the perspective of British-French fight in India. However, the battle, which is followed, is not only a component in the chain of British-French battles for India but a conflict of which results seemed to have the larger context. Furthermore, consequences of the war for a financial situation of the British East India Company as well as a definitive stabilization of a mutual relation between the British East India Company and the British state are underlined. Afterwards, it is emphasized how significant was a character of the war for the European trade in Asia (the decline of a Dutch and also French position, the entrance of new competitors into this trade) and for the future development of the whole Indian subcontinent (the failure of the last trial to establish a wide anti-English coalition).

Keywords: American War of Independence 1775–1783, the Second Anglo–Mysore War 1780–1784, the Fourth Anglo-Dutch War 1780–1784, French-British fight for India, British colonial expansion in India, French colonial imperium in Asia, Dutch colonial imperium in Asia, British colonial imperium in Asia, history of naval war in the 18th century, military history in the 18th century, history of diplomacy in the 18th century

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Michal Wanner, Ph. D.
odbor archivní správy a spisové služby
Ministerstvo vnitra ČR
Milady Horákové 133
166 21 Praha 6 – Dejvice
Česká republika
e-mail: michal.wanner@mvcr.cz

KATOLICKÝ SJEZD V KROMĚŘÍŽI A V OLMOUCI V ROCE 1901 V KONTEXTU NÁRODNOSTNÍCH SPORŮ¹

Jitka Jonová

Katolické sjezdy se staly velmi rozšířeným fenoménem od druhé poloviny 19. století. Představovaly jeden z projevů spolkové činnosti. Katolické sjezdy se měly stát nástrojem náboženské a mravní obnovy společnosti. Sjezdy obecně představovaly snahu demonstrovat státoprávní a kulturně politické postoje novým způsobem – spolkovou činností, která se od šedesátých let 19. století intenzivně rozvíjela na rovině společenské i profesní.² Při katolických sjezdech se věnovala pozornost jak náboženským aktivitám (mše svatá, společná modlitba apod.), tak také vzdělávacím, včetně sociálních a politických otázek.³

Církev byla přesvědčena o důležitosti sjezdové činnosti.⁴ Sama hierarchie si uvědomovala důležitost katolických sjezdů. Královéhradecký biskup Eduard Jan Nepomuk Brynych (1852–1902) v letech 1897 a 1902 uspořádal diecézní katolické sjezdy. Jeho přičiněním vzrostl i počet křesťanskosociálních spolků.⁵

¹ Studie vznikla v rámci projektu CMTF_2014_005 „Katolická církev na Moravě v průběhu 19. a 20. století“, uděleném v rámci studentské grantové soutěže Grantovou radou UP v Olomouci.

² Srov. EFMERTOVÁ, Marie C.: *České země v letech 1848–1918*. Praha 1998, s. 295.

³ Největší vliv na nárůst katolických spolků, sdružení a v neposlední řadě i politických stran měla encyklika Lva XIII. *Rerum novarum* z 15. května 1891, v níž církev zaujala oficiální stanovisko k sociální otázce. Encyklika neoslovila ani většinu dělnictva, zato měla velký ohlas u mladých kněží. Na jejím základě tedy byly zakládány křesťanské odbory, křesťanskosociální strany apod. Srov. *Rerum novarum*, encyklika Lva XIII. z 15. května 1891. In: *Sociální encykliky (1891–1991)*. Praha 1996, s. 19–56; McLEOD, Hugh: *Náboženství a lidé západní Evropy (1789–1989)*. Brno 2007, s. 140.

⁴ *O důležitosti a potřebě sjezdu katolického* (Řeč vlp. P. T. Šilingra OSA na schůzi katolicko-politické jednoty boskovské v Olešnici). In: První sjezd katolíků česko-slovanských v Brně 30. a 31. července, 1. srpna 1894 (dále jen První sjezd). Příloha k „Míru,“ Brno 1894, s. 9.

⁵ Srov. KADLEC, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin*. 2. Praha 1991, s. 222–223; POLC, Jaroslav V.: *Stručný přehled dějin českých a moravských diecézí po třicetileté válce*. Praha 1995, s. 62.

V roce 1894 se v Brně konal první sjezd českých katolíků,⁶ v roce 1901 pak uspořádal katolický sjezd olomoucký arcibiskup Theodor Kohn (1845–1915). Složitá národnostní situace přispěla k tomu, že se konal katolický sjezd zvlášť pro Němce a zvlášť pro Čechy. Sám arcibiskup Kohn dokonce při návštěvě Ad Limina v Římě žádal papeže Lva XIII. o encykliku o nacionalismu a jazykové otázce.⁷ Sjezd katolíků „olomoucké arcidiecéze a všech českoslovanských zemí“ byl uspořádán v Kroměříži 25.–27. srpna 1901 a v Olomouci ve dnech 7.–9. září byl pro Němce (Deutschen Katoliken Versammlung in Olmütz).⁸

Arcibiskupovo rozhodnutí uspořádat katolické sjezdy bylo oznámeno reskriptem z 2. listopadu 1900. S ohledem na své pracovní vytížení pověřil kanovníka Viléma Blažka, aby na přípravné práce dohlížel.⁹ S přípravami kroměřížského sjezdu se začalo na začátku od konce května 1901, místní přípravný výbor byl svolán z podnětu kanovníka Františka Taufera, který měl konání kroměřížského sjezdu na starosti.¹⁰ Příprava sjezdu se konala s plnou podporou arcibiskupa Kohna, který také přípravnému výboru vyprošoval Boží pomoc při přípravě.¹¹

V průběhu příprav bylo upuštěno od výzvy v novinách spolkům a studentstvu zda chtějí svoje zvláštní schůze mít na programu s odůvodněním, že pořádaný katolický sjezd nemá vyznívat politicky. Zároveň byla patrná snaha, aby sjezd nebyl příliš finančně náročný a mohly se ho tedy zúčastnit i méně majetní (vstupné se mělo vybírat jen na koncerty, za ubytování měla

⁶ *První sjezd*. Ten se udál ve znamení nápravy nedostatků panujících ve střední dělnické třídě a měl být osvěžením a posílením náboženského a mravního ducha v našem národě. Srov. VI. všeobecný sjezd katolíků českoslovanských v Olomouci. (12.–15. srpna 1911). ZAMYKAL, Ladislav (ed.): *Zpráva o průběhu sjezdovém*. Olomouc 1913, s. 2.

⁷ JONOVÁ, Jitka: *Arcibiskup Theodor Kohn a jeho postoj k národnostní otázce*. In: MAREK, Pavel a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno 2011, s. 151–161.

⁸ Srov. WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd. IV. *Die Konfessionen*. Wien 1995, s. 208–209; HUBER, Kurt Augustinus: *Kirche in Mähren-Schlesien im 19. und 20. Jahrhundert. Strukturen, Probleme, Entwicklungen*. In: BAHLCKE, Joachim – GRULICH, Rudolf (Hrsg.): *Katholische Kirche und Kultur in Böhmen*. Münster 2005, s. 121.

⁹ Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), pobočka Olomouc, fond Vilém Blažek, inv. č. 6, Olomouc 16. 1. 1901.

¹⁰ Od 27. 5. byl veden Protokol místního výboru v Kroměříži. 28. 5. pak byla svolána schůze na 30. května. ZAO, pobočka Olomouc, fond Katolický sjezd Arcidiecéze olomoucké v Kroměříži (dále jen Kat. sjezd Kroměříž), nezpracováno.

¹¹ ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, Telegram 12. 6. 1901, nezpracováno.

být vybírána 1 koruna). Po sjezdu pak měla být vydána sjezdová publikace s příspěvky referentů apod.¹²

Jednotlivá rozhodnutí přípravného výboru byla konzultována s olomouckou konzistoří, tak je zpravidla přijala a dala další doporučení; např. požadovala, aby jako v německých zemích byli přizváni akademikové, a to konkrétně koleje Arnošta z Pardubic,¹³ výbor dbal na dodržování stanovených témat řečníky, vybírání měli být primárně řečníci z olomoucké arcidiecéze, odmítnuta měla být politická témata apod.¹⁴

Pozornost byla věnována i německým obyvatelům Kroměříže, měli být pozváni soukromými dopisy, nikoliv veřejně na plakátech. Podobně bylo usneseno, aby na německý sjezd katolíků do Olomouce byla vyslána z Kroměříže deputace. I když bylo politické vyznění sjezdu odmítnuto, k referátu o politických poměrech byl vyzván Mořic Hruban (zvažovalo se jeho zadání A. C. Stojanovi, nakonec mu byl přidělen referát o autoritě v církvi a státě).¹⁵ V průběhu přípravy doporučil místodržitelský rada Sedláček i hrabě Thun z obav o nepatřičné politické vyznění zrušit plánované téma „o politických poměrech v naší říši“.¹⁶ S arcibiskupskou konzistoří byla témata projednávána a zároveň mohli pořadatelé potvrdit, že většinově jsou voleni řečníci z olomoucké arcidiecéze (byl vypracován seznam vhodných osob za jednotlivé děkanáty).¹⁷

Postupně byl sestaven program pro účastníky, zajištění řečníci na sjezdové schůzi, ale také v neposlední řadě ubytování pro účastníky). Přihlašování účastníků se pak dělo prostřednictvím farních úřadů.¹⁸

Mezi řečníky měl být i Jan Šrámek, který se sám v červenci dotazoval na přípravné práce, zda na sjezdu bude věnována pozornost tématům, kte-

¹² ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, kniha, Zápis ze schůze z 25. 6. 1901, nezpracováno.

¹³ ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, Weinlich, Olomouc 4. 7. 1901, nezpracováno.

¹⁴ ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, Weinlich, 26. 7. 1901, nezpracováno.

¹⁵ Později však Hruban toto téma změnil na pojednání O významu a cílech katolických sjezdů. ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, Schůze 6. 7. 1901, nezpracováno.

¹⁶ ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, Protokol schůze ze dne 17. 7. 1901, nezpracováno.

¹⁷ ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, Zápis ze schůze 3. 8. 1901, nezpracováno.

¹⁸ Např. na schůzi 12. srpna s ohledem na blížící se termín konání sjezdu v Kroměříži bylo stanoveno nezbytné vybavení pro předsednictvo (včetně počtu psacích per a archů papíru). ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, nefoliováno, Zápis ze schůze 12. 8. 1901, nezpracováno.

rým se věnuje.¹⁹ Šrámkovy pozdější zdravotní obtíže znemožnily jeho pozvání.²⁰ Jiný z řečníků, František Nábělek, doporučoval, aby program byl sestaven účelně a nemařil se čas zbytečnostmi, jaké téma své přednášky navrhoval vztah rozumu, vědy a víry.²¹

Návrh programu z 8. srpna byl konzistoří schválen. Konzistoř však požadovala, aby vzhledem k tomu, že se nebude vybírat vstupné, bylo zabráněno, aby se do schůzí nedostaly „podvratné živly“. Vstupenku měly dostat tedy jen organizátorům známé osoby. Taktéž bylo vyzváno, aby papeži a státnímu sekretáři ohlášeno konání sjezdu (podepsaný latinský text měl být dodán konzistoři, která jej do Říma zašle). S ohledem na to, že Šrámek byl nemocen, mělo být upuštěno od snahy, aby na sjezdu vystoupil.²²

Podle stejných pravidel a požadavků jako sjezd v Kroměříži se připravoval i olomoucký sjezd.²³ Sám Kroměřížský sjezd vzbudil zájem i mezi Čechy v zahraničí, rozhodl se zúčastnit např. Vincenc Zapletal OP, profesor biblických studií ve švýcarském Fribourgu.²⁴

Sjezd²⁵ byl zahájen v neděli 25. srpna 1901 vyzváním Ducha svatého v kostele sv. Mořice a po požehnání se účastníci shromáždili ve dvoraně Květné zahrady, kde se konala zahajovací schůze. Počet účastníků měl být tak velký, že se do dvorany vešla asi jen desetina všech zúčastněných.

Při zahajovací řeči přivítal účastníky starosta Kroměříže, dr. Pištecký. Bylo přečteno papežské breve. Předsedou sjezdu byl zvolen kvasický starosta hrabě Jaroslav Thun, prvním místopředsedou se stal poslanec Mořic Hruban z Olomouce a druhým rolník František Lakomý z Křelova. Za katolíky německé národnosti jménem přípravného výboru německého sjezdu promluvil hrabě Stolberg, který prohlásil, že v hlavních jednacích tématech jsou Němci za jedno s Čechy, vždyť všichni jsou syny jedné církve. Poznamenal, že Němci jako katolíci nemohou chovat nenávisť vůči Čechům, vždyť by tím porušovali přikázání lásky k Bohu a bližním.²⁶

¹⁹ ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, 30. 7. 1901, nezpracováno.

²⁰ Místo něj měl promluvit dr. Horský. ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, Zápis ze schůze 3. 8. 1901, nezpracováno.

²¹ ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, 9. 8. 1901, nezpracováno.

²² ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, Blažek, Olomouc 12. 8. 1901, nezpracováno.

²³ ZAO, pobočka Olomouc, fond Vilém Blažek, kart. 1, inv. č. 6.

²⁴ ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, Zápis ze schůze 16. 8. 1901, nezpracováno.

²⁵ Program sjezdu srov. Mír, 24. 8. 1901, s. 2.

²⁶ V novinách je také poznamenáno, že hrabě Stolberg mluvil česky, ač tento jazyk plynne neovládá. Srov. Našinec, 28. 8. 1901, č. 100, s. 1.

Byly také přečteny pozdravné telegramy a listy např. od pražského arcibiskupa Lva Skrbenského²⁷ či státního sekretáře kardinála Rampolly.²⁸ První přednášku měl biskup Bauer, který se věnoval tematice Ducha svatého. Následoval projev Mořice Hrubana, který mluvil o důležitosti a cílech katolických sjezdů a o myšlenkách cyrilometodějské. Ve svém referátu postavil proti všenemeckému heslu „Pryč od Říma“ slovanské heslo „K Římu“. Po dalších pozdravných řečech následoval závěrečný referát Valouška o sociální otázce. Následoval koncert v kolonádě arcibiskupské zahrady.²⁹

V pondělí (26. 8. 1901) se účastníci v 7.30 setkali na Velkém náměstí, odkud se odebrali průvodem³⁰ do kostela sv. Mořice, kde byla slavena slavnostní pontifikální mše svatá. Od 9 hodin pak začal další sjezdový program, byly opět čteny pozdravné telegramy (např. od shromážděných na sjezdu v Litoměřicích), dopoledne to byl referát dr. Nábělka o vědě a víře a dr. Neuschla o manželství a rodině.³¹

Třetí den sjezdu (27. 8. 1901) se dopoledne pracovalo v různých skupinách (např. misie, Charita, otázky rolnictva, živnostnictva apod.),³² které pak přednesly své rezoluce. Poté byly předneseny příspěvky dr. Horského o spolcích a příspěvek Štáblův o katolickém tisku. Na závěr se ujal slova arcibiskup Kohn, poděkoval všem za organizaci a zdařilý průběh sjezdu.³³ Při závěrečné řeči vyzdvihl osobnosti, které se navzdory okolnostem hrdě hlásily ke katolictví (maršál Villars, vojevůdce Radecký). Na zahájení bylo 20 000 účastníků, další den asi 12 000 a do posledního dne zůstalo 6 000.³⁴ V prosinci bylo

²⁷ ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, Dolní Břežany 23. 8. 1901 – dopis, nepracováno.

²⁸ ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, 21. 8. 1901, nepracováno.

²⁹ Srov. Našinec, 28. 8. 1901, č. 100, s. 1; Mír, 26. 8. 1901, s. 1.

³⁰ Pro průvod byla stanovena přesná pravidla, v čele šla hudba, následovaly různé katolické spolky a na závěr šli jednotlivci, další hudební tělesa pak byla rozdělena rovnoměrně po celém průvodu. Pro dozor nad pořádáním průvodu byl určen p. Petr Řičánek. Srov. ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, kniha, Zápis ze schůze z 12. 8. 1901, nepracováno.

³¹ Srov. Našinec, 28. 8. 1901, č. 100, s. 2; Mír, 27. 8. 1901, s. 1–4.

³² Srov. HUBER: *Kirche in Mähren-Schlesien im 19. und 20. Jahrhundert*. In: *Katholische Kirche und Kultur in Böhmen*, s. 121.

³³ Původně byl na závěr plánován ještě banket, ale organizační výbor jej na schůzi 17. 7. 1901 zrušil, protože považoval zakončení sjezdu arcibiskupovým proslovem za důstojnější, pořádání banketu by také představovalo velké obtíže a nebylo by možné zaručit jeho vhodný průběh. ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, kniha, Zápis ze schůze z 17. 7. 1901, nepracováno.

³⁴ Srov. Našinec, 28. 8. 1901, č. 100, s. 3; Mír, 28. 8. 1901, s. 1–4; BOTEK, František – KLEIBER, Albert: *Facta loquuntur*. Olomouc 1903, s. 75–80. Podrobnější znění projevů srov. Našinec, 30. 8. 1901, s. 1–2.

rozhodnuto, že k hotové tiskové zprávě bude arcibiskupu Kohnovi zasláno věnování a poděkování za rozhodnutí o uspořádání sjezdu a uhrazení sjezdových výloh.³⁵ Texty referátů přednášející po sjezdu zasílali organizátorům, byly často přetiskovány v novinách.³⁶ Vzhledem k tomu, že někdy v novinách byly otištěny promluvy zkomoleně (bez podkladů od řečníka), u tiskové zprávy se dbalo na správnost a prováděly se korektury.³⁷

Olomoucký sjezd³⁸ německých katolíků se započal v sobotu 7. září 1901, kdy ráno se ubíral průvod spolků a dalších účastníků do katedrály, kde byla pontifikální mše svatá a vzývání Ducha svatého. Na zahajovací schůzi byl předsedou zvolen hrabě Stolberg a místopředsedy Albert Kleiber z Kroměříže, Fuchs z Opavy a Opil z Olomouce. Během konání sjezdu byly předneseny pozdravy a schváleny rezoluce o církevním umění, hudbě a školství. K církevnímu umění měl referát František Botek, o hudbě Kurka.

V neděli ráno byla slavnostní pontifikální mše svatá sloužená arcibiskupem Kohnem. První referát měl Aueracher s tématem „Bez náboženství není stát možným.“ Byly schváleny rezoluce o katolických spolcích a sociální otázce. O nedostatku autority mluvil učitel Moser z Vídně. Následovala volba komisaře pro konání příštího sjezdu, jímž byl zvolen generální vikář Weinlich. Závěrečnou řeč měl arcibiskup Kohn.³⁹ Na 9. září pak byla plánována pouť na Svatý Kopeček. Účastníků sjezdu bylo tolik, že se museli rozdělit na dvě skupiny, jedna byla v chrámu sv. Michaela a druhá v kněžském semináři. Sjezdu se účastnilo asi 8 000 osob a pouti na Svatý Kopeček pak 1000 poutníků.

Arcibiskupův sekretář František Botek hodnotil sjezd jako zdařilý, ačkoliv městská rada olomoucká měla dělat vše možné, aby konání sjezdu znemožnila nebo alespoň znesnadnila.⁴⁰ Poslední poznámka naznačuje, že ne vše bylo v pořádku. Ačkoliv oba uspořádané sjezdy byly skutečně velmi úspěšné, zhoršení nastalo v postavení arcibiskupa Kohna v arcidiecézi.

V červenci 1901 se skutečně objevily první znepokojivé zprávy o olomoucké arcidiecézi. Nuncius Taliani referoval, že arcibiskup dává příliš na odív svoji štedrost a to způsobuje nenávisť až odpor vůči tomuto prelátovi.

³⁵ ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, Kroměříž 22. 12. 1901, nezpracováno.

³⁶ ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž, texty projevů určené k tisku, nezpracováno.

³⁷ ZAO, pobočka Olomouc, fond Kat. sjezd Kroměříž ZAO, nezpracováno. Na zkomolení svého projevu v Míru si stěžoval biskup Bauer, 25. 12. 1901.

³⁸ Program sjezdu srov. Olmützer Zeitung, 27. 8. 1901, s. 1.

³⁹ Srov. Mír, 14. 9. 1901, s. 1. Text řeči arcibiskupa Mír, 21. 9. 1901, s. 1.

⁴⁰ Srov. BOTEK, F. – KLEIBER, A.: c. d., s. 74–75.

vi. Jako příklad hodný pozornosti státnímu sekretáři uvádí generální vizitaci šternberského děkanátu.⁴¹ Zde mělo dojít k projevům nepřátelství ze strany místního obecního představenstva. Nepřátelství vůči arcibiskupovi mělo dle nuncia narůstat natolik, že dokonce dochází k veřejným projevům nepřátelství vůči arcibiskupu Kohnovi podobně jako při uvedené vizitaci. Češi měli mít pocit, že se jich arcibiskup nedostatečně zastává. Této skutečnosti měly využívat liberálně orientované noviny k útokům proti církvi. Zvláště Neue Freie Presse ve svém článku zmiňovalo nevoli, kterou vyvolává jednání současného arcibiskupa. Srovnává Kohna a jeho předchůdce, kardinála Fürstenberga. Kohn měl svoji dobročinnost příliš stavět na odiv. Toto namísto vděčnosti zapříčiňovalo nevraživost. Podle nuncia situaci arcibiskupa zhoršovala i národnostní spory. Ačkoliv Němci měli být národnostně v menšině, vyžadovali přístup, jako by byli většinou, tyto národnostní třenice pak zavdávaly podněty ke sporům jak na veřejnosti, tak i v církvi. Situace nuncius považoval za velice delikátní a složitou a navzdory klidu a energickému přístupu arcibiskupa Kohna se situace v diecézi zhoršila. Dále uvedl, že pražské noviny Katolické listy zmiňovaly, že český klérus na Moravě měl být v opozici vůči plánovanému katolickému sjezdu v Olomouci. Rovněž bylo uvedeno, že opozice proti Kohnovi se měla formovat i kvůli jeho přílišnému zaujetí pro církevní majetek. Na okraji bylo připsáno: „Možná je to také tím, že mons. Kohn je opravdu příliš tvrdý vůči všem a zvláště kléru, což se projevuje tím, že se chová více jak tyran než jako otec. A také pro to nejen Němci vystupují proti němu, ale stává se faktem, že klérus jak český tak německý jej nemá v lásce.“⁴²

V době konání katolického sjezdu v Kroměříži referoval nuncius, že se v denním tisku dozvídal o nevoli, s kterou katolické sjezdy vnímali liberálové, měli je považovat za demonstraci katolicismu. Tehdy se jednalo o sjezdy v Litoměřicích, Olomouci a Kroměříži. Katolické sjezdy popisoval jako hojně navštěvované. To, že vyvolávaly odpor liberálů, nepřekvapilo, vždyť se na sjezdech vyhlašoval nesouhlas s hnutím Los von Rom. V Litoměřicích uspořádali liberálové protidemonstraci, ale ta byla uklidněna policií. Kroměřížský sjezd označil jako početnější než litoměřický, účast měla být asi 12 000 osob. Uvádí, že i v Kroměříži měl být učiněn pokus o narušení sjezdu.⁴³

⁴¹ Probíhal 7.–22. července 1901. Srov. např. Mír, 20. 7. 1901, s. 1. Zmíněna je např. neúčast starosty v Hnojicích.

⁴² Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano (dále jen ASV), fond Arch. Nunz. Vienna. Borso 698, f. 363r–364v, Taliani, 23. 7. 1901.

⁴³ ASV, fond Arch. Nunz. Vienna. Borso 701, f. 460r–461r, Taliani, 26. 8. 1901.

Na začátku září 1901 referoval nuncius o hnutí Los von Rom ve vztahu ke konaným katolickým sjezdům. Katolické sjezdy považoval za možnou demonstraci pravověří vůči hnutí Los von Rom nebo starokatolictví. Olomoucký sjezd měl být shromážděním německých věřících, ale podle nuncia arcibiskup Kohn organizoval tento sjezd grandiózním způsobem, což dráždilo liberály, kteří proto pořádali demonstrace. Olomoucká městská rada se nejprve měla podílet na přípravě sjezdu, ale na poslední chvíli byla vylekána germanofilskou demonstrací, proto od podílu na přípravách odstoupila. Neue Freie Presse (označen jako prožidovské periodikum) měl poznamenat, že také Řím není spokojen s působením olomouckého ordináře, což má vysvětlovat opožděné požehnání od papeže. Liberálové měli považovat sjezd za katolickou demonstraci a označovat jej jako „klerikální hry“.⁴⁴

V den ukončení katolického sjezdu v Olomouci započal nuncius svůj list zprávou, že se různým liberálům od socialistů pro demokraty nepodařilo zabránit obrovské demonstraci víry a oddanosti katolickému náboženství, které byly vyjádřeny na katolickém kongresu v Olomouci. Bojkot sjezdu byl neúspěšný. Arcibiskup měl k shromážděným u semináře proslov, v němž vyjádřil radost nad úspěšným průběhem sjezdu. Arcibiskup označil kongres za triumf víry. Celé město bylo plné katolíků z různých částí Moravy, soukromé domy i veřejné hotely byly naprosto přeplněné. Katolické spolky přicházely beze strachu do Olomouce, kterou ozdobily množstvím praporů. Hlavní shromáždění se muselo kvůli velkému množství účastníků rozdělit a to do dvou částí.⁴⁵ Všichni shromáždění proklamovali potřebu svobody a nezávislosti Svatého stolce, rokovali o úkolech katolíků ve veřejném životě a o dalších aktuálních otázkách. Zvláště se jednalo také o hnutí Los von Rom a o jeho agitaci, byly odmítnuty jeho myšlenky a proklamováno, že je možné být dobrým Němcem a zároveň věrným Římu. Moudře se podařilo zabránit antiklerikálním provokacím. Byly zaslány holdovací telegramy papeži, císaři a arcivévodovi nástupci Františku Ferdinandovi. Včera ráno byla v katedrále v Olomouci slavnostní bohoslužba a obrovské množství lidu přijalo Eucharistii. Antiklerikálové byli velmi zaneprázdněni snahou narušit kongres.⁴⁶

Oba katolické sjezdy byly velkým úspěchem arcibiskupa. I když výše se objevují první výtky vůči jeho osobě a povaze, úspěch kongresu převážil. Státní sekretář kardinál Rampolla v odpovědi na zprávu o katolickém sjezdu v Olomouci vyřídil nunciovi díky za zprávy i od papeže a zároveň vzkázal

⁴⁴ Srov. ASV, fond Arch. Nunz. Vienna. Borso 706, f. 162–163v; Taliani, 4. 9. 1901.

⁴⁵ Kostel přímo sousedí s budovou semináře.

⁴⁶ ASV, fond Arch. Nunz. Vienna. Borso 701, f. 474r–475r. Taliani, 9. 9. 1901.

pochvalu pro arcibiskupa Kohna. Svatý otec si měl být vědom velkého podílu arcibiskupa na úspěšném konání katolického sjezdu.⁴⁷

Papež Lev XIII. u příležitosti zakončení katolického sjezdu v Olomouci zaslal Kohnovi krátký dopis. Chválil ho za uspořádání kongresu, že se nelekal obtíží, odhodlal se k tomuto úkolu k prospěchu duší a jeho dlouhodobá práce si zaslouží chvály. Přál mu, aby vynaložené náklady na dílo přinesly hojný užitek. Na závěr udělil jemu a všemu lidu apoštolské požehnání.⁴⁸

Právě i úspěšný katolický sjezd přispěl k návrhu jmenovat Theodora Kohna kardinálem, ze strany Vídně však bylo jmenování odmítnuto.⁴⁹ A byla to právě Vídeň, která preferovala jiného kandidáta.⁵⁰ Ministr kultu to odůvodňoval skutečností, že Slované mají slovanského kardinála v Praze (kardinál Skrbenský z Hříště, pozn. aut). Závažnější důvod však byla skutečnost, že v olomoucké arcidiecézi měly nastat velké obtíže v souvislosti s tendencemi proti arcibiskupu Kohnovi. Ty byly způsobeny zvláště jeho ultranezávislostí a také trochu přezíravostí vůči všem ostatním.⁵¹ V případě Kohna nuncius výslovně zmínil narůstající antipatii a nepřátelství mezi arcibiskupem a diecézí, duchovenstvo nevyjímaje.⁵²

Situace se nakonec zhoršila natolik, že v březnu 1904 podal arcibiskup Kohn v Římě svoji rezignaci na olomoucký arcibiskupský stolec.⁵³

Zmínovaná žádost arcibiskupa Kohna o encykliku o nacionalismu byla realizována v podobě „pouhého“ apoštolského listu Lva XIII. z 20. srpna 1901. Tento list však ke zklidnění vypjaté národnostní situace nepřispěl. Podobně i oba katolické sjezdy, které arcibiskup Kohn uspořádal, ač měly zdařilý prů-

⁴⁷ ASV, fond Arch. Nunz. Vienna. Borso 701, f. 476r. Rampolla, 19. 9. 1901.

⁴⁸ Srov. *Leonis XIII Pontificis Maximi Acta*, Vol. XXI. Romae 1902, s. 164–165. Průvodní list nuncia k papežskému listu u příležitosti konání katolického sjezdu v Olomouci byl odeslán 22. 9. 1901. Srov. ASV, fond Arch. Nunz. Vienna. Borso 701, f. 477r.

⁴⁹ ZLÁMAL, Bohumil: *Kapitoly ze života olomouckého arcibiskupa Dr. Theodora Kohna – neúspěšného mecenáše české univerzity na Moravě*. Vlastivědný věstník moravský, 45, 1993, s. 21; Týž: *Dějiny olomoucké arcidiecéze*, s. 73; KOHN, Theodor: *Lebensdenkwürdigkeiten*. Graz 1921, s. 112–113; ASV, fond Arch. Nunz. Vienna. Borso 690, f. 76r–v. Taliani, 12. 4. 1902.

⁵⁰ Eugen Karl Valussi (1837–1903), tridentský arcibiskup od 1886, ale kardinálem jmenován nebyl. V roce 1902 nebyl jmenován kardinálem žádný z rakouských biskupů, až v roce 1903 Johann Baptist Katschthaler (1832–1914), arcibiskup salzburský od 1900. Srov. SAUER, Edith: *Die politischen aspekte der österreichischen Bischofsnennungen 1867–1903*. Wien 1968, s. 246, 254.

⁵¹ ASV, fond Arch. Nunz. Vienna. Borso 690, f. 73r–74r. Taliani, 8. 4. 1902.

⁵² ASV, fond Arch. Nunz. Vienna. Borso 690, f. 76r–v. Taliani, 12. 4. 1902.

⁵³ Podrobněji ke Kohnově rezignaci srov. JONOVÁ, Jitka: *Theodor Kohn. Kniže – arcibiskup olomoucký, titulární arcibiskup Peleusijský*. Olomouc 2010, s. 147–216 (nepublikovaná doktorská práce).

běh, ke zklidnění národnostní situace nepřispěly. Právě národnostní spory mezi Čechy a Němci nemálo přispěly i ke zhoršování postavení arcibiskupa Kohna v diecézi, které nakonec vyvrcholilo jeho rezignací.

RESUMÉ

KATOLICKÝ SJEZD V KROMĚŘÍŽI A V OLOMOUCI V ROCE 1901 V KONTEXTU NÁRODNOSTNÍCH SPORŮ

Katolické sjezdy byly pořádány v českých a moravských diecézích od konce 19. století. V roce 1901 se rozhodl olomoucký arcibiskup Theodor Kohn uspořádat katolický sjezd v olomoucké arcidiecézi. Nejednoduchá národnostní situace jej vedla k rozhodnutí, že byl uspořádán sjezd zvláště pro české (v Kroměříži) a německé (v Olomouci) obyvatelstvo. Program, výběr řečníků či témat byl prováděn v součinnosti s arcibiskupskou kurií, která dbala na to, aby sjezdy neměly politické vyznění či aby byli upřednostňováni řečníci z arcidiecéze.

Oba sjezdy byly velmi úspěšné, konaly se za hojné účasti lidu, vyzněly v církevním duchu. Určitá nespokojenost byla patrná na straně antiklerikálního tisku. Zároveň se však objevovaly zprávy o sporech mezi arcibiskupem a olomouckou městskou radou. Ani příznivé vyznění těchto sjezdů nezabránilo zhoršování se postavení arcibiskupa Kohna v diecézi, které pak vyvrcholilo jeho rezignací na olomoucký arcibiskupský stolec.

Klíčová slova: Theodor Kohn, olomoucká arcidiecéze, katolické sjezdy, nacionalismus

SUMMARY

CATHOLIC CONGRESS IN KROMĚŘÍŽ AND OLOMOUC IN 1901 – IN THE CONTEXT OF NATIONAL CONFLICTS

Catholic Congresses were organized in Bohemian and Moravian dioceses since the end of the 19th century. In 1901 Olomouc Archbishop Theodor Kohn decided to organize a Catholic congress in Olomouc archdiocese. The complicated national situation led him to the decision to divide the congress in two parts: for Czech inhabitants in Kroměříž and for German inhabitants in Olomouc. A programme, a choice of speakers or topics were created in a cooperation with archbishop's curia, which took care of non-political meaning of congresses as well as non-preferential choosing archdiocese's speakers. Both congresses were very successful, gave the religious impression only and a participation of people was high. However, certain discontentment seemed to be evident in anticlerical print. At the same time, news about conflicts between Archbishop and Olomouc city council appeared. Not even a favourable result prevented worsening Archbishop Kohn's position in the archdiocese, which later culminated in his resignation from Olomouc archbishop's throne.

Keywords: Theodor Kohn, Olomouc archdiocese, Catholic congresses, nationalism

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Jitka Jonová, Th.D.
Katedra církevních dějin a dějin křesťanského umění
Cyrilometodějská teologická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Univerzitní 22
771 11 Olomouc
Česká republika
e-mail: jitka.jonova@upol.cz

OPOŽDĚNÁ NEZÁVISLOST DŽIBUTSKA: STRATEGICKÉ POSTAVENÍ FRANCOUZSKÉ KOLONIE V AFRICE, CCA 1917–1977

Jan Dvořáček – Jan Záhořík

1 Úvod

Džibutsko (Džibutská republika, *Džumhúríjat Džíbútí, République de Djibouti*) se nachází v severovýchodní Africe u úžiny Báb al-Mandab, v jednom ze strategicky nejexponovanějších bodů celého kontinentu, který Afriku spojuje s Arabským poloostrovem a zároveň ji od něho odděluje.¹ I přes svou malou rozlohu 23 200 km² je Džibutsko relativně etnicky homogenní a od počátků kolonialismu bylo domovem Afarů, Somálců a Arabů.² Rozloha a etnická kompozice Džibutska též vyjadřuje zásadní aspekt celého Rohu Afriky, tedy velkou etnickou diverzitu a vícere koloniální dědictví vycházející z různých italských, francouzských a britských zájmů a teritoriálních záborů v této oblasti. Z geografického hlediska je Džibutsko součástí jednoho z méně vlídných regionů v Africe s velmi teplým a suchým klimatem. Na straně druhé se však jeho strategická poloha projevuje mimo jiné přítomností francouzských i amerických základů.³ Dějiny Džibuti od koloniálních dob do současnosti byly ovlivněny neustálou rivalitou dvou hlavních etnických skupin, Afarů a somálských Íssů, která ovlivňovala dění i v sousední Etiopii.⁴ Až do nezávislosti Džibutska podporovala Francie místní Afary, z jejichž řad se až do vzniku republiky rekrutovali představitelé politické elity, zatímco prvním prezidentem nezávislého státu se stal v roce 1977 zástupce somálských Íssů, jenž později ustavil v zemi jednostranický systém.⁵

¹ Tato studie je součástí grantu SGS-2014-005.

² Viz např. ROUAUD, Alain: *Pour une histoire des Arabes de Djibouti, 1896–1977*. In: *Cahiers d'études africaines*, vol. 37, 1997, n° 146, s. 324.

³ BRASS, Jennifer N.: *Djibouti's unusual resource course*. In: *Journal of Modern African Studies*, vol. 46, 2008, n° 4, s. 525.

⁴ YASIN, Mohammed: *Trans-Border Political Alliance in the Horn of Africa. The Case of the Afar-Issa Conflict*. In: FEYISSA, Dereje – HOEHNE, Markus Virgil: *Borders and Borderlands as Resources in the Horn of Africa*. Oxford 2010, s. 88–89.

⁵ SCHRAEDER, Peter J.: *Ethnic Politics in Djibouti: From 'Eye of the Hurricane' to 'Boiling Cauldron'*. In: *African Affairs*, vol. 92, 1993, n° 367, s. 206–207.

Z ekonomického hlediska byla nejdůležitějším aspektem Francouzského Somálska, jak se Džibutsko v koloniální době nazývalo, železnice spojující přístav Džibuti s hlavním městem Etiopie, Addis Abebou a tím i s celým regionem Rohu Afriky, zatímco přístav zajišťoval námořní spojení s Indickým oceánem a Rudým mořem.⁶ Džibutsko tak představuje svého druhu hraniční území, v němž se střetávají africké a asijské vlivy i globální mocenské zájmy. Zároveň sloužilo jako hlavní a jediná francouzská koloniální enkláva vsunutá do teritorií s primární nadvládou Britů. Ještě před ustavením kolonie sloužil například přístav Obock severně od Džibuti pro dopravu základního zboží, ale i zbraní a munice pro etiopskou armádu císaře Menelika II.⁷ Tento trend se ještě zvýšil v období před historicky významnou bitvou u Adowy, ale i poté, především s ohledem na výstavbu železnice Addis Abeba–Džibuti.⁸

V této studii se budeme zabývat cizími zájmy (především francouzskými a etiopskými) v Džibutsku a jeho strategickým postavením v rámci Rohu Afriky. Výchozím bodem historické analýzy bude výstavba železnice, spojující Džibutsko s Addis Abebou. Tato významná součást infrastruktury v Rohu Afriky též spojila i rozdělila francouzské a etiopské zájmy jak uvnitř Etiopie, tak v Džibutsku. Studie je založena z velké části na francouzských archivních pramenech a sleduje velmi málo zkoumané téma nedávných dějin severovýchodní Afriky a pozdního kolonialismu.

2 Železnice z Džibuti do Addis Abeby

Rozhodnutí o výstavbě železnice spojující etiopské vnitrozemí s Rudým mořem a Indickým oceánem bylo významným milníkem v rozvoji Etiopie, jakož i vztahů mezi mocnostmi usilujícími o vliv v Etiopii (Itálie, Velká Británie, Francie). Od svého prvopočátku představovala železnice Addis Abeba–Džibuti ekonomickou páteř nejen Etiopie, ale celého regionu, který se na konci 19. století potýkal nejen s evropskou expanzí, ale též s rozkvětem a teritoriálními záboři etiopského impéria za vlády Menelika II (1889–1913). Dějiny železnice ukazují vzestup Etiopie i její úpadek v posledních dekádách.

Železnice byla prvním a nejdůležitějším průmyslovým projektem v Etiopii, poskytujícím nejkratší spojení s Rudým mořem o délce 784 km s převý-

⁶ Djibouti je kupříkladu vitální pro obchod s khatem, spojující Etiopii s Arabským poloostrovem; např. GEBISSA, Ezekiel: *Leaf of Allah. Khat and Agricultural Transformation in Harerghe, Ethiopia (1875–1991)*. Oxford 2004.

⁷ RUBENSON, Sven: *The Survival of Ethiopian Independence*. Addis Ababa 1991, s. 369.

⁸ Např. CAULK, Richard: *Between the Jaws of Hyenas. A Diplomatic History of Ethiopia (1876–1896)*. Wiesbaden 2002, s. 603–605.

šením zhruba 2400 metrů⁹ Konstrukce železnice představovala jasný záměr koloniálních mocností dominovat Rohu Afriky. Menelik II. si byl vědom, že bez železnice zůstane Etiopie izolována a jeho logickým krokem k rozvoji etiopské ekonomiky tak byla výstavba spojení s francouzským přístavem v Džibuti, založeným roku 1888. Teprve vítězství etiopské armády nad Italy v bitvě u Adowy v roce 1896 přimělo francouzské úřady k souhlasu s železničním spojením etiopského vnitrozemí s Francouzským Somálskem (Côte Française des Somalis). Schválení výstavby projektu však provázelo několik problémů na francouzském území. Za prvé se obyvatelé území obávali, že železnice jen umožní další expanzi evropského kolonialismu. Za druhé, majitelé velbloudích karavan se obávali konkurence v podobě železnice, která mohla významně ohrozit jejich obchodní aktivity. Koncese na výstavbu železnice byla nakonec udělena švýcarskému inženýrovi Alfredu Ilgovi, jenž se zároveň zapsal do dějin jako architekt nového hlavního města Etiopie, Addis Abeby.¹⁰ Francouzská společnost Compagnie impériale de chemins de fer éthiopiens (CIE) začala s výstavbou v roce 1897.

Hned na počátku se společnost potýkala s množstvím finančních problémů a její správci apelovali na Brity, aby se též zapojili do projektu. V roce 1902 byla CIE převedena pod kontrolu koloniálních úřadů v nově vybudovaném městě Dire Dawa ve východní Etiopii. Trojstranná dohoda z 13. prosince 1906 rozdělila Etiopii mezi tři zóny zájmu Francie, Itálie a Velké Británie.¹¹ O dva roky později se CIE změnila na Compagnie du chemin de fer franco-éthiopien (CFE),¹² a mezi lety 1909 a 1959 jí předsedal Charles Michel Côte. Železnice byla oficiálně otevřena roku 1917, tedy dvacet let od zahájení stavby. Po druhé světové válce vedly další investice k zrychlení dopravy mezi Addis Abebou a Džibuti. Od roku 1948 poskytovala CFE třikrát týdně spojení se zastávkami v Dire Dawa, Awaši a Modžo, a přímou linku na přepravu zboží.¹³

⁹ O železnici existuje zejména ve francouzštině celá řada textů, např. VAN GELDER PINEDA de, Rosanna: *Le Chemin de fer de Djibouti à Addis-Abeba*. Paris 1995; BASUYAU, Vincent: *Le chemin de fer de Djibouti à Addis Abeba*. Paris 1991; GASCON, Alain: *Fin du chemin de fer, fin de Grande Éthiopie. La mort annoncée du chemin de fer de Menilek*. In: CHALÉARD, J. L. – CHANSON-JABEUR, Ch. – BÉRANGER, Ch. (éds.): *Le chemin de fer en Afrique*. Paris–Karthala 2006, s. 35–54.

¹⁰ KÜNG, Heribert: *Staatsminister Alfred Ilg (1854–1916), ein Thurgauer am Hof Kaiser Menelik II. von Äthiopien*. Zürich 1999.

¹¹ ZEWDE, Bahru: *A History of Modern Ethiopia, 1885–1991*. Oxford 2001, s. 84–85.

¹² PRIJAC, Lukian: *Antony Klobukowski et le traité franco-éthiopien de 1908*. Paris 2003.

¹³ Centre des Archives diplomatiques de Nantes (dále CADN), AA-Ambassade/B, kart. 29, Bulletin of Franco-Ethiopian Chamber of Commerce, n° 4, May 1948.

Struktura CFE se významně změnila po podpisu smlouvy mezi Etiopií a Francií dne 12. listopadu 1959. Výsledkem smlouvy bylo rozdělení CFE mezi rovnocenné francouzské a etiopské podílňiky. V čele společnosti stála rada ředitelů, byla složená z šesti Etiopanů a šesti Francouzů. Zároveň se zvýšily investice do modernizace trati sahající do výše 19 miliónů franků určené na kompletní rekonstrukci části trati z Dire Dawa do Addis Abeby mezi lety 1960 a 1966. Etiopský program investic v této oblasti byl usnadněn poskytnutím grantů od francouzské vlády. To zároveň etiopské straně umožnilo posílat vybranou část personálu trati na každoroční výcvik do Francie, který byl poskytován francouzskými státními drahami SNCF za účelem postupného zvyšování kvalifikace zaměstnanců železnice. Smlouva zároveň poskytla Etiopii vlastní prostředky v Džibuti, jakož i další koncese v oblasti železniční dopravy.¹⁴ V šedesátých letech se zároveň velmi diskutoval projekt železnice, vedoucí do Sidamo,¹⁵ ale nikdy nedošlo k implementaci dohody z roku 1964 o jejím zřízení. Když roku 1977 získalo Francouzské teritorium Afarů a Issů (od 1967 název bývalého Francouzského Somálska) nezávislost pod jménem Republika Džibuti, došlo k převedení práv na železnici na oba sousední státy (Džibuti a Etiopie, pozn. aut.) a v březnu roku 1981 byla vytvořena *Compagnie du chemin de fer Djibouto-Éthiopienne* (CDE) se společným výkonným výběrem.

3 Francouzsko-etioipské zájmy v Džibuti

Na konci 19. století bylo Džibuti místem četných diplomatických setkání, zejména v důsledku zhoršujících se vztahů mezi Itálií a Etiopií po bitvě u Adowy, jakož i kvůli silícímu vlivu Ruska v Rohu Afriky, neboť Rusové podporovali ortodoxní křesťanský stát v Etiopii.¹⁶ Pro Francouze měla výstavba železnice ještě jeden význam a tím byla stanice Dire Dawa, kde na počátku 20. století vyrostlo nové město, jež sloužilo jako svého druhu „sanatorium pro francouzskou komunitu v Džibuti, migrující sem během léta kvůli suchému klimatu ve své kolonii“.¹⁷ V té době dosahovalo Džibutsko rozlohy přibližně 23 000 km² se zhruba 800 000 obyvateli. Kolonie hosti-

¹⁴ CADN, AA-Ambassade/B, kart. 60, Speech of the Emperor Haile Selassie during the official visit of General de Gaulle to Ethiopia, 28 August 1966.

¹⁵ Tehdejší název jedné z provincií na jihu Etiopie.

¹⁶ LEWIS, David Levering: *The Race to Fashoda. European Colonialism and African Resistance in the Scramble for Africa*. New York 1987, s. 123–125.

¹⁷ ZEWDE, Bahru: *The City Centre: A Shifting Concept in the History of Addis Ababa*. In: ZEWDE, Bahru (ed.): *Society, State, and History. Selected Essays*. Addis Ababa 2008, s. 485.

la americké, francouzské a německé jednotky, jakož i nepočetný japonský kontingent. Jejich přítomnost měla velký význam pro celou východní Afriku s ohledem na to, že se jednalo o strategické místo na křižovatce námořních a obchodních cest. Oblast dnešního Džibutska přitahovala pozornost svých sousedů a dalších námořních mocností po dlouhou dobu moderních dějin. Co bylo hlavním důvodem toho, že si Francouzi ponechali dané teritorium až do roku 1977, tedy poměrně dlouho po dekolonizaci většiny Afriky? Abychom správně porozuměli francouzské politice v Rohu Afriky, musíme se vrátit do doby takzvaného dělení Afriky na konci 19. století, jež se rozproudila po Berlínské konferenci v letech 1884–1885. To byl příklad francouzské přítomnosti v tadžurském zálivu, situovaném v těsné blízkosti úžiny Báb al-Mandab, oddělující Jemen od Džibutska.

Politika spolupráce mezi oběma zeměmi byla umocněna Léoncem Lagardem a jeho misí, která rozvinula vztahy s východoetiopským muslimským Hararem a následným přesunutím úřadu do Addis Abeby v roce 1896. Menelik II. přivítal Lagarda vřele, objímaje ho před vchodem do svého paláce. Císař vyjádřil přání obnovit smlouvu, uzavřenou králem Ludvíkem Filipem, potvrzující úlohu Džibuti jako jediného místa pro etiopský obchod. Smlouva též poskytovala Francii mnoho privilegií. Na rozdíl od jiných diplomatů a agentů evropského kolonialismu v Africe byl Lagarde schopen dosáhnout diplomatického úspěchu bez větších nákladů finančních i lidských.

O vřelosti vztahu mezi Lagardem a představitelem etiopského císařství svědčí i událost před bitvou u Adowy, při níž Ras Makonnen svěřil do náručí Lagardovi kolébku se spícím dítětem, budoucím císařem Haile Selassiem, a požádal jej, aby se v případě úmrtí v bitvě postaral o svěřeného následníka trůnu.¹⁸ V roce 1897 podepsaly Etiopie a Francie smlouvu, která ustavila hranice mezi oběma teritorii. Během konference v Londýně roku 1906 si tři evropské mocnosti, tedy Itálie, Francie a Velká Británie, rozdělily sféry ekonomického vlivu v Etiopii výměnou za garanci teritoriální suverenity. Po podpisu smlouvy se vztahy mezi Francií a Etiopií zhoršily, neboť Etiopané přestali Francouzům důvěřovat a považovali trojstrannou dohodu za ohrožení své nezávislosti. Francouzské Somálsko a Etiopie sdílely několik společných zájmů s ohledem na jejich geografickou polohu.

Po osvobození Etiopie od italské okupace v roce 1941 se otázka znovuobnovení železnice a rozvoj přístavu v Džibuti stane primárním zájmem Francie v oblasti. Sílicí pozice Velké Británie v regionu však vedla francouzské politiky k přímému jednání s Britskou vojenskou správou ohledně obnove-

¹⁸ CADN, AA-Ambassade/B, kart. 20, Extrait de l'Auvergne chez elle et à travers le monde par Raymond Cortat, s. 5.

ní působení francouzského personálu na železnici, zatímco cílem britského velení bylo zachování pozic v Somálsku a kontrola vstupu do Rudého moře.¹⁹ Po skončení druhé světové války se Džibuti ve Francouzském Somálsku transformovalo roku 1949 na svobodný přístav a jak správa, tak policie byly zajištěny francouzskými úřady.²⁰

Roku 1953 v době „gaullistické opozice“ podnikl generál de Gaulle velkou cestu po francouzském impériu v Africe, včetně Francouzského Somálska. Na konci cesty navštívil též Etiopii, aby se setkal s císařem Haile Selassiem, s nímž navázal kontakt již při císařově exilu v Londýně během italské okupace, a aby ocenil jeho úspěchy.²¹ Státní návštěva v srpnu 1966 byla důležitá hned z několika důvodů. Za prvé šlo o opětování císařovy návštěvy Paříže v roce 1959. Za druhé se návštěva odehrávala na pozadí bouřlivých demonstrací v Džibutsku na podporu nezávislosti, které dosáhly vrcholu právě při de Gaullově pobytu v Džibuti. Nacionalistický projekt Velkého Somálska (spojení Italského, Britského, Francouzského Somálska, východoetiopské oblasti Ogađen, respektive i severovýchodní Keni) byl hlavním tématem rozhovorů mezi oběma představiteli. Tato záležitost rezonovala ve vztazích mezi oběma zeměmi přinejmenším od roku 1959. Etiopskou vládu zajímala především otázka sovětské zbrojní podpory Somálsku, jež se začala výrazně zvyšovat právě od roku 1966, jakož i otázka britského odchodu z Adenu, který byl naplánován na rok 1968 a ve svém důsledku znamenal rozšíření arabského vlivu v bezprostřední blízkosti Etiopie. Z toho důvodu hledala Etiopie způsob, jak vybavit svou armádu, například prostřednictvím francouzské vojenské spolupráce. Smyslem bylo vytvoření rovnováhy v oblasti kvality i kvantity vojenského vybavení, i vzhledem k tomu, že americké dodávky zbraní byly považovány za nedostatečné v porovnání se somálským vybavením.

Prezident Charles de Gaulle sice zpochybňoval možnosti somálské vojenské hrozby, ale zároveň přislíbil zvážit etiopské požadavky. Na závěr rozhovoru s etiopským premiérem Aklilu Habte Woldem se de Gaulle dotkl otázky etiopských obav z budoucnosti Francouzského Somálska: „Musíme též zvážit fakt, že Džibutsko bylo součástí etiopského impéria. Víc, než kdykoliv jindy, od založení železnice Džibuti-Addis Abeba se stalo Džibuti naším přirozeným prostorem... Pokud místní úřady respektují práva afarské majority, etiopské zájmy budou uchráněny. Pokud Francie odejde, byli bychom neradi

¹⁹ CADN, AA-Ambassade/B, kart. 20, Franco-Ethiopian talks on Djibouti 1944–1948, Memorandum on the French policy in Ethiopia on 22 June 1944, GB/TP, s. 1–3.

²⁰ CADN, AA-Ambassade/B, kart. 20, About the Port of Djibouti: Letter of the Minister of Foreign Affairs to Ambassador of France in Addis Abeba, A. L. n° 29, 7 December 1945.

²¹ *Foccart parle I: entretiens avec Philippe Gaillard*. Paris 1995, s. 105–106.

znevýhodnění, nebyli bychom rádi, pokud by Íssové získali vše a Afarové nic.“²²

Francouzský přístup k teritoriu byl diskutován během každého setkání, a to i na té nejvyšší politické úrovni. Je třeba říci, že v dané době byla ve Francii představa nezávislého Džibutska vnímána jako nepřijatelná, což již ale dávno neplatilo ve vztahu k ostatním zemím subsaharské Afriky. Na straně druhé je třeba zmínit snahy Etiopie směřující k podpoře džibutské nezávislosti s vidinou vytvoření takzvané Velké Etiopie z dob vlády císaře Menelika II. V tomto smyslu byla rovněž diskutována francouzská podpora etiopských ozbrojených složek, a to především formou přímého poskytování zbraní či finančních prostředků, sloužících k jejich nákupu.

Generál de Gaulle reagoval na etiopskou snahu o posílení armády jednoznačným stanoviskem: „V principu nemá Francie žádný zájem na posilování Etiopie.“ Tato odpověď byla pro etiopskou stranu natolik zřejmá, že již neusilovala o další jednání. V srpnu 1966 navštívil generál de Gaulle Francouzské Somálsko a Addis Abebu, kde v rozhovoru s císařem opakoval, že Francouzi nemají žádnou motivaci ve Francouzském Somálsku zůstat. O dva týdny později vystoupil Haile Selassie s veřejným prohlášením, v němž Francouzské Somálsko označil za jednu ze ztracených etiopských provincií, která by měla být z historického, ekonomického i strategického hlediska integrální součástí Etiopie. Označil dokonce Afary za většinovou populaci země a Somálce za nedávné migranty. Dle jeho názoru byly zájmy obyvatel Francouzského Somálska v souladu se zájmy etiopskými.²³

Referendum v Džibuti roku 1967 bylo organizováno francouzskou vládou jako reakce na demonstrace a nepokoje v poslední kolonii v Africe. Počet hlasů pro a proti odpovídal zhruba etnickému rozložení populace, neboť většina Afarů hlasovala pro nezávislost, zatímco většina Íssů proti nezávislosti.²⁴ Referendum v každém případě umožnilo vytvořit nový status kolonie, zaručující teritoriální autonomii při zachování členství v rámci Francouzské republiky. Referendum z března 1967 tak umožnilo rekonstituci vazeb s Francií pod novým názvem – Francouzské území Afarů a Íssů – odkazující ke složení obyvatelstva. To představovalo velký úspěch především pro Afary, jejichž strana, Národní svaz za nezávislost (NUI), dominovala džibutské politice.

²² Tamtéž, s. 528.

²³ SPENCER, John H: *Ethiopia at Bay: A Personal Account of the Haile Selassie Years*. Algonac 1984, s. 332.

²⁴ *Année africaine 1967*. Chronique des États – le Territoire des Afars et des Issas, s. 515.

Výše zmíněné referendum se stalo předmětem kritiky ze strany Organizace spojených národů, protože Francie nesouhlasila s účastí pozorovatelů OSN, byť bylo zvykem, že v zemích takzvaného Třetího světa probíhal monitoring voleb pod záštitou OSN. Odmítnutí spolupráce s OSN v kombinaci s nepřehlednou politickou situací charakterizovanou mnoha neregulérnostmi při volbách mělo velký dopad na vztahy mezi Francií a Francouzským územím Afarů a Issu (TFAI): „Bylo smutné, že Francie, která učinila tolik v otázce dekolonizace, ohrozila svou image před zraky celého světa. Bylo zřejmé, že lidé Francouzského Somálska chtějí nezávislost. Na straně druhé je třeba poznamenat, že zde panovala reálná obava ze ztráty ekonomické pomoci v případě vyslovení se pro nezávislost.“²⁵

Oficiální francouzské diplomatické zdroje popisují referendum z března 1967 jako demokratické a zdůrazňují, že obyvatelé bývalého Francouzského Somálska se nevyslovili pro nezávislost. Dle francouzských statistik odevzdalo hlasy 37 221 z celkového počtu 39 312 zaregistrovaných voličů. Z nich se vyslovilo pro zachování spojení s Francií 22 555, zatímco pro nezávislost hlasovalo 14 666.²⁶ Somálská vláda výsledky referenda neakceptovala, neboť dle jejích slov nešlo o demokratickou volbu. Francie silně oponovala pan-somálskému hnutí, založenému na koncepci Velkého Somálska, které mělo zahrnovat i Území Afarů a Issů.²⁷ Etiopie se silnou somálskou menšinou v regionu Ogaden zastávala podobně rezervované stanovisko. Regionální a etnická rivalita a existence politických stran s různými podporovateli (Etiopie, Somálsko) vedla ke zvýšení násilí v průběhu 70. let, tedy těsně před vyhlášením nezávislosti.²⁸ Aby si pojistila své bezpečnostní a ekonomické zájmy v Africe, uzavřela Francie řadu dohod o spolupráci v oblasti a iniciovala rozmístění vojenských základů v různých afrických státech, Francouzské území Afarů a Issů nevyjímaje.²⁹

²⁵ CADN, AA-Ambassade/B, kart. 21, Telegram of the IV. Diplomatická komise v Paříži – Territoire français des Afars et des Issas, n° 4271, New York, 15 December 1967, podepsán M. Armand Bérard.

²⁶ *Documents diplomatiques français* (DDF) 1967, vol. I, s. 334. Dnes je velmi obtížné hodnotit průběh tohoto referenda, nicméně výsledky publikované v oficiálních dokumentech ve Francii víceméně odrážejí etnickou kompozici mezi Afary a Issy, a jsou tudíž v souladu s výše uvedeného tvrzení. Na druhou stranu není žádný důkaz o tom, že by Issové volili svobodně, jak uvádí citovaný dokument francouzské zahraniční politiky.

²⁷ MARKS, Thomas A. *Djibouti: France's Strategic Toehold in Africa*. In: *African Affairs*, vol. 73, 1974, n° 290, s. 101.

²⁸ *New Trouble for French Colony on Red Sea*. In: *MERIP Reports*, 1976, n° 45, s. 22.

²⁹ MARKS, T. A.: c. d., s. 95–97.

V roce 1971 francouzský prezident Pompidou v rozhovoru s etiopským ministrem zahraničí Aklilu Habte Woldem prohlásil, že Francie bude chránit Etiopii před somálskými plány a odpoví na žádosti USA a Velké Británie ohledně zachování bariéry proti vstupu Sovětského svazu ze Somálska a Jižního Jemenu. Pompidou zároveň vyjádřil pochopení nad tím, že pokud Francie někdy odejde z Území Afarů a Íssů, může Etiopie považovat za nutné přistoupit k sebeobraně všemi možnými prostředky.³⁰

4 Závěr

I přes svou malou rozlohu bylo Džibutsko vždy významným místem ve strategicky významném Rohu Afriky. Obklopeno italským, britským a etiopským impériem, francouzské teritorium zvané nejprve Francouzské Somálsko, poté Francouzské území Afarů a Íssů (TFAI) a nakonec v období nezávislosti Džibutsko přispělo svým dílem k rozdělení somálsky hovořících obyvatel, ale zároveň spojilo vnitrozemí Rohu Afriky s pobřežím a zapojilo jej prostřednictvím železnice a přístavu do mezinárodního obchodu. Krátce po skončení koloniální vlády v Džibutsku a ustavení socialistické vojenské vlády v Etiopii přestalo železniční spojení fungovat a teprve relativně nedávno došlo k obnovení činnosti na trase Dire Dawa-Džibuti, zatímco celková rekonstrukce železnice bude dlouhodobým procesem. Ekonomický a politický status Džibutska byl dramaticky ovlivněn změnami v sousedních zemích, Somálsku a Etiopii, poté, co došlo k pádu diktátorských režimů na počátku devadesátých let. Džibutská vláda ztratila své ochránce, což vedlo k mobilizaci uprchlíků a demobilizovaných vojáků, určených k boji proti různým ozbrojeným skupinám.³¹ Na konci devadesátých let se důležitost Džibuti mnohonásobila vzhledem k eritrejsko-etioopské válce, jež vrátila přístavu někdejší význam a lesk z období existence železnice. To vedlo takřka vzápětí k expanzi a modernizaci přístavu, aby odpovídal potřebám a požadavkům Etiopie.³² Etiopie i nadále zůstává hlavním mezinárodním klientem přístavu v Džibuti. To na druhé straně neznamená, že by vztahy mezi oběma zeměmi byly poklidné, jak odhalují pravidelné spory o výši zdanění a cen. Na straně druhé Džibutsko zaznamenalo hmatatelné výsledky, plynoucí z ustavení

³⁰ SPENCER, J. H.: c. d., s. 333.

³¹ ABDALLAH, Abdo A.: *State Building, Independence and Post-Conflict Reconstruction in Djibouti*. In: DAHRE, Ulf Johansson (ed.): *Post-Conflict Peace-Building in the Horn of Africa*. Lund 2007, s. 275–276.

³² STYAN, David: *Djibouti: Changing Influence in the Horn's Strategic Hub*. In: Chatham, AFP BP 2013/01, s. 5.

dobrých vztahů s Etiopií. Příkladem může být elektřina, jejímž je nyní Etiopie výsadním exportérem a jejíž export z Etiopie vedl v Džibutsku ke snížení cen, přispívajících k ekonomickému oživení.³³ Naopak, stabilní podmínky v Džibuti přinesly ekonomické oživení i do Etiopie, neboť tamní přístav stále slouží (kromě Somalilandu) jako hlavní exportní místo pro etiopské zboží.

RESUMÉ

OPOŽDĚNÁ NEZÁVISLOST DŽIBUTSKA:

STRATEGICKÉ POSTAVENÍ FRANCOUZSKÉ KOLONIE V AFRICE, CCA 1917–1977

Během koloniálního období přitahoval Roh Afriky zájmy řady mocností, zejména díky své strategické poloze spojující vnitrozemskou Afriku s Indickým oceánem, Blízkým východem a Středomořím. Od otevření Suezského kanálu se tak celý region stal významnou námořní cestou spojující evropské, asijské a africké obchodní trasy. Francouzské koloniální aktivity v Rohu Afriky začaly zhruba ve stejný čas a kulminovaly výstavbou železnice mezi Džibuti a Addis Abebou (dostavěné roku 1917). Všechny zmíněné aspekty hrály významnou úlohu při dekolonizaci území. Opožděná nezávislost Džibutska vyvolávala tenze mezi Francií a Etiopií, které se zkomplikovaly po nezávislosti Somálska v roce 1960, jehož teritoriální nároky zesílily v souvislosti s ideou tzv. Velkého Somálska.

Klíčová slova: Džibutsko, Etiopie, Somálsko, Francie, kolonialismus, železnice

SUMMARY

THE BELATED INDEPENDENCE OF DJIBOUTI:

*THE STRATEGIC POSITION OF THE FRENCH COLONY IN AFRICA,
CA. 1917–1977*

For decades, the Horn of Africa has attracted the attention of world powers, especially because of its strategic position on the geopolitical map,

³³ Tamtéž, s. 6–7.

which enables it to control a strategically important region in the Middle East and in the Indian Ocean. Since the opening of the Suez Canal, the whole region has become one of the most important sea waterways connecting European, African and Asian trade routes. French colonial activities in the Horn started around the same time and culminated in the construction of a strategic railway from Djibouti to Addis Ababa. All of the above-mentioned aspects played a very significant role during the time of decolonization. The belated independence of the sea port of Djibouti caused tensions in Franco-Ethiopian relations, which became extremely complicated after the independence of Somalia, whose territorial claims had intensified after 1960.

Keywords: Djibouti, Ethiopia, Somalia, France, colonialism, railway

doc. PhDr. Jan Záhořík, Ph.D.
Centrum afrických studií
Katedra blízkovýchodních studií
Filozofická fakulta
Západočeská univerzita v Plzni
Sedláčkova 15
37 763 Plzeň
Česká republika
e-mail: jzahorik@khv.zcu.cz

Mgr. Jan Dvořáček
Centrum afrických studií
Katedra blízkovýchodních studií
Filozofická fakulta
Západočeská univerzita v Plzni
Sedláčkova 15
37 763 Plzeň
Česká republika
e-mail: dvoracekhonzal@seznam.cz

ČESKOSLOVENSKÝ ÚSTAV ZAHRANIČNÍ A POKUSY PROSADIT PÉČI O PODKARPATORUSKÉ KRAJANY

David Hubený

Nezanedbatelný vliv na politický vývoj Podkarpatské Rusi v meziválečném období měli tamější rodáci, kteří se odstěhovali a usadili v zahraničí, zejména v USA. O jejich významu svědčí i prostý fakt, že prvním guvernérem Podkarpatské Rusi byl americký Rusín Grigorij Žatkovič. Zahraniční krajané hráli významnou roli jednak jako ekonomičtí spojenci při prosazování hospodářských zájmů státu, jednak jako spolutvůrci veřejného a tím pádem i politického mínění ve svých nových domovech. Pro spolupráci s krajany existovalo množství spolků, které však měly ryze soukromý charakter. Na konci dvacátých let se proto zainteresované ústřední úřady rozhodly zřídit jakýsi zastřešující orgán, kterým se v roce 1928 stal Československý ústav zahraniční. Vzдор svému názvu se jednalo o soukromý spolek, byť za účasti ministerstev, která měla své virilní zástupce v předsednictvu spolku. Snad právě pro účast několika ministerstev se ústav potýkal s pravidelnými finančními obtížemi, částečně závisel na aktivitách dobrovolníků a nadšenců a na svoji činnost musel opakovaně po státních orgánech žádat o subvence a připomínat, že mimo jiné podporuje krajany stížené hospodářskou krizí a pročeskoslovenská zahraniční krajanská periodika.¹

Ústav se od počátku fakticky zaměřoval na krajany českého a slovenského původu, resp. na emigranty z Podkarpatské Rusi ve svých přehledech velkých menšin v zahraničí zcela zapomínal,² či snad je přiřazoval mezi záležitosti týkající se Slováků na základě toho, že i jiné organizace věnující se péči o vystěhovalce a krajany, konkrétně Československý červený kříž, se přinejmenším po nějakou dobu na obyvatele Podkarpatska díval právě tímto způsobem.³ Je to však nepravděpodobné, protože mezi členy výboru ústavu⁴ nalezneme

¹ Národní archiv (dále jen NA), fond Předsednictvo ministerské rady (dále jen fond PMR), kart. 1418, sign. 107/757.

² AUERCHAN, J. – TURČÍN, R.: *Přehled československých zahraničních menšin a krajanských aglomerací*. In: Ročenka Československého ústavu zahraničního 1930 (dále jen Ročenka 1930). Praha 1930, s. 17–32.

³ *Přehled dobrovolné péče o krajany a vystěhovalce v Československu*. In: Ročenka 1930, s. 58–60.

⁴ Za zmínku jistě také stojí, že všichni kandidáti na členství ve vedení ústavu byli na žádost Ministerstva práce a sociální péče prověřeni Policejním ředitelstvím v Praze. Krok odůvod-

Augustina Vološina a mezi náhradníky členů výboru figuruje Ivan Parkányi.⁵ Na ustavující schůzi byl pozván i Jaromír Nečas, přední odborník na podkarpatorské problémy.⁶ Vološin a Parkányi se sice zpočátku občas na schůzích výboru ústavu objevovali, ale v zápisech chybí stopy o jejich vystoupeních a brzy jejich účast ochabla,⁷ což možná také naznačuje, že vůbec nemuseli chápat budoucí důležitost ústavu, popř. neměli možnost se jeho činnosti více věnovat. Své funkce podrželi až do roku 1932.⁸ Od roku 1933 podkarpatorské zájmy zastupovali představitelé Zemského výboru v Užhorodě, právník z Rachova Antonín Štefan a mukačevský učitel Andrej Popovič jako náhradník. V listopadu 1935 se stal hlavním zástupcem tajemník sociální demokracie z Užhorodu Antonín Kekus, jehož zastupoval Antonín Štefan.⁹ Ústav se vyloženě na oba nové reprezentanty v podobě Štefana a Popoviče těšil v naději, „že tito pánové přinesou naší činnosti cenné podněty a vzbudí o naše úkoly zájem na Podkarpatské Rusi, jehož bohužel dosud postrádáme“. Zároveň ústav přislíbil, že s ohledem na finanční náklady spojené s vysíláním osob z Podkarpatska do Prahy budou podkarpatorské záležitosti probírány přednostně na těch schůzích, na nichž bude jistá účast podkarpatorských reprezentantů.¹⁰ Do práce komisí či odborů však nebyli zapojeni¹¹ a neúčastnili se ani valných hromad.¹² Po prestižní stránce to tedy byl určitý pokles, nicméně se zdá, že po faktické stránce se nic nezměnilo. Byť byla naděje, že od nových reprezentantů Podkarpatské Rusi bylo možno očekávat, že o věc budou mít skutečný zájem. Bohužel v ústavu chyběl rovněž tlak z druhé stra-

ňovalo jednak účastí představitelů několika ministerstev, jednak tím, že „činnost projektovaného ústavu má míti pro národ a pro stát důležitý význam zvláště v otázce vystěhovalecké a péči krajanské, záležitosti velmi mnoho na výběru činovníků pro předsednictvo i výbor i na volbě úředníků ústavu. Tito, poněvadž ústav má sloužiti všem vrstvám národa a požívatí jejich důvěry, mají zastupovati jeho různé vrstvy kulturní, hospodářské, sociální a politické a býti bezúhonně pověsti.“ Archiv hlavního města Prahy (dále jen AHMP), fond Spolkový katastr, kart. 941, sign. SK XXIII/1625.

⁵ *Československý ústav zahraniční v prvním roce své činnosti*. In: Ročenka 1930, s. 35–36; AHMP, fond Spolkový katastr, kart. 941, sign. SK XXIII/1625.

⁶ NA, fond Československý ústav zahraniční I. (dále jen fond ČÚZ I.), kart. 2.

⁷ NA, fond ČÚZ I., kart. 4 a 5.

⁸ NA, fond ČÚZ I., kart. 3.

⁹ NA, fond ČÚZ I., kart. 2 a 3.

¹⁰ NA, fond ČÚZ I., kart. 2.

¹¹ NA, fond ČÚZ I., kart. 3.

¹² NA, fond ČÚZ I., kart. 4.

ny, tj. členem ústavu nebyl žádný podkarpatoruský spolek krajanů žijících v zahraničí.¹³

Podkarpatské Rusi se z činnosti ústavu dotklo v roce 1928 jen zaslání modlitební knížek amerických Rusínů pro jednu výstavu a poskytnutí informací o lesní těžbě na Podkarpatské Rusi.¹⁴ Ve výroční zprávě za rok 1930 však již zmínku o Podkarpatsku nenalezneme, ač ve více než 4 000 číslech jednacích, která toho roku ústav vyřídil, se jich jistě mnoho týkalo podkarpatoruských krajanů, ale viditelný vnějškový silný zájem vidět není. Teprve v roce 1934 je ve výročních zprávách opět zřejmý zájem o Podkarpatsko, a to jednak díky účasti užhorodského starosty Konstantina Hrabára na ústavní akci I. dne československého zahraničí a finančnímu příspěvku užhorodského zemského výboru na odborné zemědělské školení krajanské mládeže ve Francii, kam směřoval i zájem podkarpatoruských zemědělských dělníků hledajících sezónní zaměstnání. Na několik dalších let však zmínky o Podkarpatorusech opět chybí.¹⁵

Relevantní představitelé podkarpatoruských obyvatel a předvídavější českoslovenští reprezentanti již krátce po vzniku ústavu začali usilovat o to, aby tento věnoval patřičnou pozornost podkarpatoruským krajanům. V listopadu 1931 se na Tiskový odbor Předsednictva ministerské rady, III. odbor Ministerstva zahraničních věcí a Československý ústav zahraniční obrátil představitel ČTK na Podkarpatské Rusi s návrhem, aby byl subvencován bulletin sbírající informace z Podkarpatské Rusi a východního Slovenska, který by ve státní správě smyslu informoval o dění na tomto území. Vydáván měl být v rusínštině, nicméně psané latinkou, aby co nejlépe vyhovoval severoamerickým rusínským redakcím, které byly závislé na informacích většinou od opozičních kruhů, tudíž o dění na východě republiky psaly velmi nepřátelsky. Cílem bylo dodávat již hotové články, které by noviny jen převzaly a otiskly. Podobný bulletin v roce 1932 chystala Podkarpatoruská tisková korespondence v Užhorodě. Jeho zaměření bylo především na zprávy hospodářského charakteru: investice, doprava, zemědělství, elektrifikace, meliorace atd. Podkarpatoruská tisková korespondence zažádala Československý ústav zahraniční o podporu a pomoc při šíření zpráv o Podkarpatské Rusi i ve zbývajících částech republiky, ač to bylo mimo kompetenci a zaměření ústavu. Ústav alespoň tuto aktivitu doporučil pozornosti a případné spolupráci Tiskovému odboru Předsednictva ministerské rady.¹⁶

¹³ AHMP, fond Spolkový katastr, kart. 941, sign. SK XXIII/1625.

¹⁴ NA, fond ČÚZ I., kart. 3.

¹⁵ NA, fond ČÚZ I., kart. 3.

¹⁶ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

V této době, tedy na přelomu let 1931 a 1932, se objevily ještě další snahy o zohlednění podkarpatoruských krajanů. Jednalo se zejména o vybídky různých spolků, např. Podkarpatoruského svazu osvětového v Užhorodě, aby se ústav zabýval i podkarpatoruskou emigrací. Z Podkarpatské Rusi odcházelo velké procento slovanského obyvatelstva i během republiky. Podobně na tom bylo Slovensko. Většina těchto exulantů směřovala do zahraničí, aniž by předem měla zajištěné místo a v důsledku hospodářských obtíží nemohli o sobě své rodině podat zprávu, natož se vrátit do Československa.¹⁷ Jedním z cílů ústavu se staly snahy pomoci těmto osobám, ale též akce, aby krajané napomohli ekonomické spolupráci mezi jejich novou a starou vlastí, včetně podpory cestovního ruchu s důrazem na přírodní krásy Podkarpatska.¹⁸

Ústav pobídky k péči o podkarpatoruské krajany uznával jako oprávněné a udával, že to sám cítí jako mezeru ve své činnosti, nicméně se odvolával na neznalost vhodných osob, absenci dalších nezbytných kontaktů a omezené finanční zdroje. Ústav se o radu obrátil nejen na Podkarpatskou Rus, ale i na pracovníka prezidentské kanceláře Ivana Párkányiho, který byl podkarpatoruského původu. Mezi osobami, které byly doporučovány jako vhodné, resp. později se aktivně ke spolupráci nabízely, byl například pozdější vysoký úředník Předsednictva ministerské rady Viktor Barany, jenž byl považován za vhodného adepta pro řízení podkarpatoruské korespondence.

Další vlna zájmu se objevila na podzim 1932. Tehdy se na ústav prvně obrátili Podkarpatorusové ruského směru s tím, že by se ústav měl zajímat i o krajany z nejvýchodnější země republiky, hlavně na americkém kontinentu. Podle některých odhadů žilo v zahraničí půl milionu Podkarpatorusů, zejména v USA, Kanadě, Brazílii, Argentině a Paraguayi, což převyšovalo téměř o sto tisíc počet Podkarpatorusů na Podkarpatské Rusi. V sousedních zemích Československa také žily nezanedbatelné skupiny Rusínů: v Rumunsku se mělo podle jejich údajů jednat o 36 obcí (cca 11 000 osob) a v Jugoslávii o 10 obcí (cca 15 000 osob). Dva až tři tisíce Podkarpatorusů pak pracovalo v Belgii a mnoho se jich nacházelo ve Francii. Vzdor tomu se s odkazem na skutečnost, že menšina Podkarpatorusů vytvářela skutečnou vlast, chtěla tato menšina být rozhodujícím hlasem ve věcech národní budoucnosti.

¹⁷ NEČAS, F. O.: *Vystahovalectvo z ČSR, zvláště zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi vo svetle číslic*. In: Ročenka 1930, s. 13–15.

¹⁸ AUERHAN, Jan: *Jak by mohli zahraniční krajané prospěti národohospodářskému rozvoji staré vlasti*. In: Ročenka 1930, s. 92–94; Týž: *Jak mohou zahraniční krajané prospěti staré vlasti propagací cizineckého ruchu*. In: Ročenka 1930, s. 95–96; URBAN, Klement: *Československo cílem turistů*. In: Ročenka 1930, s. 97–106 a viz všechny stanovy spolku v AHMP, fond Spolkový katastr, kart. 941, sign. SK XXIII/1625.

O spolupráci se zahraničními bratry Podkarpatské Rusi stáli¹⁹ a oprávněně se strachovali o osud etnických příbuzných v Maďarsku, kde žilo odhadem 150 000 osob podkarpatoruského původu.²⁰

Podmínkou akce vedené tímto směrem bylo odsouhlasení projektu vedením ústavu a Černínským palácem a hlavně, jestli se na to podaří získat finanční prostředky – cca 6 000 Kč pro externistu obstarávajícího korespondenci s přispěvateli do ústavem vydávaného periodika *Krajan*. Spolupráci přislíbil spolek podkarpatoruských studentů ruské orientace *Vozrožděniye*, který byl silnější než organizace podkarpatoruských studentů směru ukrajinského. Představitel ústavu Jan Auerhan, jinak prezident Státního ústavu statistického, však v reakci na tento podnět připomněl, že na Podkarpatsku není vyřešena jazyková otázka a není ani známa síla obou táborů a podotýkal, že není možno spolupracovat jen s jedním směrem. Postavil se proti externistům a úřadování v jiném než československém jazyce. Podobného názoru byl i Černínský palác, který doporučoval, aby se ústav věnoval spolupráci se studentskými organizacemi v Praze a v ústavním tisku se uveřejňovaly zprávy z Podkarpatské Rusi – ovšem v češtině a slovenštině. Ústav proto alespoň zjišťoval, s kým by bylo možné spolupracovat a jaké tiskoviny a kam docházejí, aby byl aspoň trochu znalostně vybaven na řešení dvou základních problémů: jazyka a financí na zvláštního referenta a vytvoření tiskoviny pro podkarpatoruské krajany. Otázku rovněž řešilo ministerstvo zahraničních věcí, které vyslanectví ve Washingtonu pověřilo, aby získalo potřebné údaje. Rozhodující však byla otázka finanční, a tak ačkoliv vedení ústavu i ministerstva uznávalo nutnost pečovat o své krajany a čelit maďarské agitaci, v době hospodářské krize se na tento potřebný projekt nedokázaly sehnat peníze,²¹ ač je zjevné, že by v realu šlo o marginální částku. S tím na nějakou dobu prosazování podkarpatoruských zájmů ustalo.

Další plány na prosazení podkarpatoruského směru činnosti se objevily až počátkem roku 1936. Tentokrát se uvažovalo o vzniku specializovaného odboru ústavu zaměřeného na krajany z Podkarpatské Rusi. Dne 8. února 1936 se sešla přípravná komise podkarpatoruského odboru Československého ústavu zahraničního, na níž zaznělo, že domácí Podkarpatorusové opakovaně volají po rozšíření zájmu o Podkarpatorusy v Severní Americe. Jako vhodná příležitost k jejich připomenutí se jevil III. Masarykův den československého zahraničí a sekce na výstavě Československé lidovýchovy a tisku v zahraničí, která se měla konat v Národním muzeu v první polovině března

¹⁹ Русский народный голос, 18. III. 1938.

²⁰ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

²¹ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

1936.²² V březnu na plenární schůzi podkarpatoruští studenti pak již poněkolkáté požadovali, aby se ústav věnoval i zahraničním Podkarpatorusům, což předsednictvo přijalo jako další urychlovač k již zahájeným pracím.²³

Nicméně hlavní myšlenkou bylo, aby vznikl do jisté míry autonomní podkarpatoruský odbor s primárním zaměřením na kontrapropagandu, jmenovitě proti Alexeji Gerovskému, vlivnému krajanovi ve Spojených státech.²⁴ Přitom nutnost takových aktivit se pociťovala již v roce 1929!²⁵ Jedním z úkolů by bylo vydávání tiskovin (zvláštní příloha Krajana) a šíření zpráv o dění na Podkarpatské Rusi mezi severoamerickými Podkarpatorusy. Došlo také k volbě předsedy a svolavatele přípravného výboru, jímž se stal ing. Jan Brandejs. Ještě na této schůzi se objevily obavy z vhodnosti názvu „podkarpatoruský“, který nemusel být příjemný ruskému a ukrajinskému směru, leč termín „rusínský“ nesnášely oba směry ještě více. Uvažovalo se také, jak by reagovali Rusíni v Polsku a SSSR, ale došlo se k závěru, že termín „podkarpatoruský“ je již natolik zaužíván, že by jeho použití „asi narazilo na nejmenší odpor.“

S ohledem na prezentovanou drtivě převažující ruskou orientaci podkarpatoruských severoamerických krajanů, bylo rozhodnuto, aby se odbor prozatím orientoval rusky, neboť spolupráce obou směrů se nezdála reálná. Objevila se také myšlenka, aby byly odbory dva, ruský a ukrajinský, ale jelikož ve Spojených státech měl převahu ruský směr a v tomto projektu byly proruští aktivisté agilnější, bylo rozhodnuto, aby odbor prozatím vznikl jako rusky orientovaný, nicméně v případě dostatečného zájmu ze strany spolupracovníků ukrajinského směru měl vzniknout i odbor ukrajinský.²⁶ O orientaci odboru se vedly spory i v rámci ústavu a ministerstva zahraničních věcí. Antonín Hartl z ministerstva zahraničních věcí doporučoval ukrajinský směr. Další úředník Černínského paláce, Jaromír Doležal, nepokládal „zatím zřízení podkarpatoruského odboru a projednání této věci v předsednictvu za naléhavé“. Další podnět, tentokrát od Josefa Hanče z generálního konzulátu v New Yorku, pak dodával, že není potřeba do Spojených států vysílat vlastní lidi, nýbrž se orientovat na místní nadšence a aktivisty, kteří oplývají energií a pílí.²⁷

²² NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

²³ NA, fond ČÚZ I., kart. 6.

²⁴ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

²⁵ NA, fond ČÚZ I., kart. 6.

²⁶ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

²⁷ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

Existence podkarpatoruského odboru při Československém ústavu zahraničním měla napomáhat snaze, aby se čeští a slovenští krajané obraceli se žádostmi o spolupráci i na Podkarpatorusy „a tím vytvořili podmínky u těchto k orientaci československé“. Jednomyslně pak bylo vysloveno „přání, aby Československý ústav zahraniční zřídil v rámci své organizace podkarpatoruský odbor“, který by se specializoval jen na Severní Ameriku, byť další krajané z Podkarpatské Rusi se nacházeli v evropských zemích.²⁸ V září 1936 bylo stran podkarpatoruského odboru zaregistrováno – zřejmě z rusínských kruhů – „přání, aby v něm rozhodovali Čechoslováci (vzhledem ke vzájemným sporům mezi Rusy a Rusíny) a aby jeho činnost se vztahovala toliko na příslušníky z Podkarpatské Rusi v cizině“.²⁹ Nicméně návrh nového jednacího řádu ústavu z listopadu 1936 podkarpatoruský odbor, nebo americký odbor vůbec neznal...³⁰

Jak už je zřejmé, vedle jmenovaného Československého ústavu zahraničního se o krajany již zajímalo jeho resortní ministerstvo. Černínský palác a Československý ústav zahraniční byli o dění v krajanském hnutí informováni např. prostřednictvím československých zastupitelských úřadů, které podávaly zprávy o vzniku různých krajanských spolků v nejrůznějších oblastech. Tato péče však nebyla naprosto účinná a objevovaly se stesky československých úředníků, že krajané přijíždějící na návštěvu „z Ameriky [jsou] lidé tak předpojatí“, že s nimi pomalu nemá smysl jednat, neboť „sledují svoje cíle“.³¹ Oficiální tisk přitom takové delegace vítal, neboť se domníval, že ocení pokrok, jaký Podkarpatská Rus učinila pod československým vedením. Pravda, média se některých osob obávala, jako např. Alexeje Gerovského, který byl vnímán jako maďarský člověk.³² Podobného názoru byly i další novinové články.³³ Právě delegace ze Spojených států, která se ohlásila na konci roku 1937, přiměla Československý ústav zahraniční k zahájení rozsáhlejší aktivity, které bylo zoufale třeba, neboť výroční zpráva ústavu za rok 1937 se podkarpatoruských krajanů téměř netýkala a nebyť zmínky o obnově jednání o vzniku podkarpatoruského odboru, nebyla by jim věnována ani vlastní subkapitola.³⁴ Československý ústav zahraniční v té souvislosti doufal, že získá pro své potřeby nějakého podkarpatoruského studenta, kterého by na práci

²⁸ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

²⁹ NA, fond ČÚZ I., kart. 6.

³⁰ NA, fond ČÚZ I., kart. 2.

³¹ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

³² Podkarpatoruské hlasy, 20. XI. 1937.

³³ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

³⁴ NA, fond ČÚZ I., kart. 2 a 3.

přikázalo ministerstvo školství a osvěty v rámci pomocné akce pro strádající inteligenci. Studenta chtěl ústav získat ještě před vznikem samotného odboru, aby již pomohl s přípravnými pracemi na různé akce. Ministerstvo žádost vedlo v patrnosti a zřejmě bylo v případě realizace odboru ochotné nějakého studenta poskytnout.³⁵

Ústav obě dotčená ministerstva také informoval o připravovaných stanovách zamýšleného odboru, který měl vzniknout na základě § 3, bod 11 stanov ústavu, který umožňoval vznik vnitřních úřadoven napomáhajících ústavu v činnosti. Odbor měl být do určité míry autonomní a jeho úkolem byla kontrapropaganda. Je smutné, že větší péče o zahraniční Podkarpatorusy se začala organizovat až pod tlakem domácích Rusínů, resp. Československý ústav zahraniční reagoval na rozhlasový projev podkarpatorského guvernéra Konstantina Hrabára z podzimu 1937. Tehdy také odpovědní pracovníci Československého ústavu zahraničního uvažovali, že orgán zodpovědný za spolupráci se zahraničními Podkarpatorusy by mohl být přičleněn ke guvernérovu úřadu. Sám Hrabár informaci o zamýšleném vzniku organizace tohoto typu uvítal, leč nechtěl se osobně angažovat, neboť byl úřední osobou, nicméně přislíbil, že věc bude podporovat. A skutečně „svému“ Zemskému úřadu v Užhorodě doporučil, aby na podobný projekt finančně přispěl. Členům Československého ústavu zahraničního doporučoval ke spolupráci Augustina Vološina, který kdysi ve vedení ústavu již byl, ale proti němu se rozhodně vyslovili již angažovaní Rusíni a proto byl pominut. Osvětový sbor v Užhorodě se pak zdál ještě méně vhodný. Hrabár také přispěl nápadem, aby se vydával ilustrovaný čtrnáctideník, který by se dobře využil jak v zámorí, tak i na Podkarpatské Rusi, kde taková tiskovina chyběla.

Smyslem podkarpatorského odboru (podle připravovaných stanov odboru, § 2) bylo:

„a) upravit a soustředit evidenci zahraničních Podkarpatorusů původem z Československa;

b) sledovati, podněcovati a podporovati národní, kulturní a hospodářské styky jejich se starou vlastí;

c) působiti k tomu, aby se státní záštitou a podporou, organisovanou péčí veřejnou a dobrovolnou, jakož i vlastní svépomocí zahraničních Podkarpatorusů se pracovalo soustavně k jejich národnímu, hospodářskému, kulturnímu a mravnímu povznesení a povzbuzovala se jejich příchýlnost k Československé republice;

³⁵ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

d) snažiti se o to, aby hospodářský, sociální a kulturní rozvoj zahraničních Podkarpatorusů byl ku prospěchu celého jejich národa i republiky Československé.³⁶

Tento cíl měl obstarávat celý ústav, který by měl ku pomoci dva pomocné orgány, totiž „poradní sbor Podkarpatoruské odboru“ a „správní výbor Podkarpatoruského odboru“ (§ 3). Poradní sbor měl vzniknout na návrh správního výboru, na jehož návrh by byli členové povoláni Československým ústavem zahraničním z různých korporací a úřadů, kteří se o zahraniční Podkarpatorusy nějakým způsobem interesují. Početně neměl být tento sbor nijak limitován a jeho úkolem bylo navrhovat „ideový program“ odboru a posuzovat jeho agendu a navrhovat ústavu „do správního výboru Podkarpatoruského odboru ze svého středu sedm členů, kteří jsou zároveň řádnými členy Československého ústavu zahraničního“. Poradní sbor se měl scházet alespoň jednou za rok a usnášet se prostou většinou přítomných (§ 4).

Správní výbor měl mít sedm členů navržených poradním sborem a předsednictvem Československého ústavu zahraničního, dále čtyři virilisty, resp. po jednom reprezentantu ministerstva zahraničních věcí, ministerstva školství a národní osvěty a dvou představitelů ústavu. Další tři členové měli být kooptováni správním výborem. Funkční období volených i kooptovaných byl jeden rok. Jmenování virilistů platilo až do jejich odvolání. Z takto složeného výboru se na každý rok volili předseda, dva místopředsedové a dva jednatelé a pokladník. Všechny funkce byly čestné, ale mohla jim být za „jejich objednané služby [...] přiznána odměna“. Správní výbor rozhodoval prostou většinou a muselo být přítomno alespoň pět členů. Úkolem výboru bylo vést agendu odboru a navrhovat ústavu rozpočet odboru a v případě jeho schválení jej také realizovat a získávat pro své aktivity další prostředky (§ 5). Správní výbor si mohl pro svoji potřebu vydat jednací řád, který podléhal schválení předsednictva ústavu (§ 8). Likvidace odboru se mohla provést usnesením valné hromady ústavu „vyslyšev o tom dříve mínění jeho správního a poradního sboru“ (§ 9). Zamýšlený odbor by byl součástí Československého ústavu zahraničního, který byl jako právnická osoba „nositelem práv a závazků Podkarpatoruského odboru“. Ústav také schvaloval všechny finanční náklady. Jako spojka mezi odborem a ústavem by posloužili virilisté. Ústav také měl rozhodovat otázky vymykající se běžné agendě odboru a v případě, že by nastala situace v rámci poměru mezi odborem a ústavem nepředvídaná v organizačním řádu, rozhodovalo předsednictvo ústavu. Předseda či jeho zástupce se samozřejmě mohl kdykoliv zúčastnit jednání poradního sboru nebo správního výboru a ujmout se vedení dané schůze. Kancelářskou prá-

³⁶ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

ci by vykonávali zaměstnanci ústavu (§ 7). Představitel Černínského paláce, Antonín Hartl, ještě soukromně doporučoval, aby předseda odboru měl právo veta, aby se předešlo nejrůznějším třenicím, ba i protistátním projevům,³⁷ ke kterým s ohledem na neustálenou jazykovou a národnostní situaci mohlo docházet.

Do zamýšleného poradního sboru či podkarpatoruského odboru jako odborníky a poradce se podařilo získat např. Ilju Hadžegu a několik dalších učitelů a soudců, kteří všichni byli ruského směru. Jako pražský Podkarpatorus byl vyhlédnut již dříve jmenovaný Viktor Barany.³⁸

Pro nezbytnost vzniku podkarpatoruského odboru svědčily i Ročenky Československého ústavu zahraničního. Například v ročence pro rok 1937 se v přehledu činnosti československého zahraničí za rok 1936 o krajanech z Podkarpatska vůbec nehovořilo,³⁹ ba dokonce ani v číselném přehledu, kde se výhradně psalo o Čechách, Slovácích a Čechoslovácích, ale nikoliv o Rusínech, Podkarpatorusech, Rusech či Ukrajincích.⁴⁰ O Podkarpatsku se psalo jen velmi okrajově v souvislosti s III. Masarykovým dnem československého zahraničí a Jubilejním fondem československého zahraničí, na nějž se vybíralo především v českých zemích a částečně na Podkarpatské Rusi.⁴¹ Projekt podkarpatoruského odboru však padl kvůli nedostatku financí.

Existovaly ještě úvahy, že by bylo vhodné, aby existoval nějaký spolek zabývající se zahraničními Podkarpatorusy.⁴² Proto mělo vzniknout sdružení snažící se „organisovati styky s Podkarpatorusy v cizině“. Práce nejprve začaly na spolku, který by se týkal velkorusky orientovaných Rusínů, a v případě zájmu Ukrajinců měl vzniknout i pro ně zvláštní spolek. Práce na vzniku ruský orientovaného spolku byly přinejmenším na začátku drženy v tajnosti, neboť jak se vyjádřil jeden z českých aktivistů, František Špála, „kdyby se Ukrajinci dověděli o této akci, jistě by zasáhli a hleděli vše znemožnit“. V obou případech by však musely spolupracovat s uvažovaným utrakvistickým podkarpatoruským odborem Československého ústavu zahraničního. Dva samostatné spolky měly vzniknout proto, že představitelé obou směrů přímo na Podkarpatsku nebyli s to spolupracovat. Ruský orientovaný spolek, ale v případě vzniku i ukrajinský, měl existenci styků zajišťovat prostřednic-

³⁷ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

³⁸ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

³⁹ SEDLÁČEK, Jan: *Československé zahraničí roku 1936*. In: Ročenka Československého ústavu zahraničního 1937 (dále jen Ročenka 1937). Praha 1937, s. 25–29.

⁴⁰ TURČÍN, Rudolf: *Nejdůležitější čísla o čs. zahraničí*. In: Ročenka 1937, s. 33–34.

⁴¹ ŠVIHOVSKÝ, Věnceslav: *Jubilejní fond čs. zahraničí*. In: Ročenka 1937, s. 8–12.

⁴² NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

tví adresářů jak osob, tak spolků, náboženských organizací, škol a dalších sdružení. Dalším bodem činnosti spolku by byl sběr krajanské literatury a distribuce československých tiskovin, jakož i podpora krajanských aktivit, včetně výprav do ČSR a studia na československých školách. Z toho plynul i další cíl, totiž napomáhat reintegraci reemigrantům. Spolek měl úzce spolupracovat s Československým ústavem zahraničním při „rozvoji vztahů zahraničních Podkarpatorusů se starou vlastí“ a „podporovati hospodářské styky mezi Československem, zejména na [sic!] Podkarpatskou Rusí a cizinou prostřednictvím zahraničních Podkarpatorusů“.⁴³ Tiskový orgán ústavu, časopis *Krajan*, měl být doplněn o podkarpatoruskou problematiku a vydáván v příslušném jazyku. Za tím účelem se hledal náležitě jazykově vybavený Podkarpatorus do redakce a podobně zdatná písařka.

Na rozšíření portfolia ústavu měla zájem vedle ministerstva zahraničních věcí ještě další ministerstva: ministerstvo školství a národní osvěty, ministerstvo sociální péče a ministerstvo průmyslu, obchodu a živností. Spojenými silami usilovala o vznik Československého ústavu a informační kanceláře (Czechoslovak Institute and Informations Bureau) v USA, který by vydával anglojazyčný časopis *Czechoslovak Revue* hájící československé zájmy a postoje. Inspirací pro takovou instituci byly podobné projekty Maďarů, Poláků a Italů, jejichž propagační práce byla samozřejmě Československu nepřátelská. Dotčená ministerstva se domnívala, že ústav by se časem stal finančně nezávislým, neboť by si dovedl získat finanční podporu bohatých krajanů, protože by se hrál též roli ekonomického koordinátora. Jednou z podob této hospodářské činnosti by byla ústavem řízená činnost vystěhovalcké poradny na Podkarpatské Rusi, která by umožňovala vytvářet k organizaci dobré vztahy již na samém počátku emigrace.

Pozoruhodné je, že českoslovenští představitelé nechtěli pracovat jen jednostranně směrem na západ, ale propagovali výkony Československa při povznesení Podkarpatské Rusi i v Sovětském svazu.⁴⁴

K větší aktivitě se úřady dostaly až v období před Mnichovem, kdy se podařilo otevřít kancelář v Chicagu, která se měla starat o potřeby krajanů v oblasti školství a kultury. Obsazena však měla být jen Čechem a Slovákem.⁴⁵ O Podkarpatorusovi se zřejmě neuvažovalo, nicméně již během přípravných prací byl konzultován úřad guvernéra Podkarpatské Rusi, aby se dohodla spolupráce „české, slovenské a podkarpatoruské složky krajanské větve se-

⁴³ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

⁴⁴ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

⁴⁵ NA, fond PMR, kart. 1418, sign. 107/757.

veroamerické“.⁴⁶ Kancelář přestala být vydržována krátce po okupaci. V roce 1938 se však kancelář nevěnovala vystěhovaleckým a krajanským otázkám, nýbrž propagaci vlasti a sbírce na obranu republiky.⁴⁷

Úsilí o vznik podkarpatorského odboru bylo sice projevem zájmu o bývalé příslušníky tohoto území, ač mnohdy odešli ještě dříve, než se Podkarpatská Rus stala součástí Československa, jenže se tak dělo pozdě, ba dokonce velmi pozdě a byla to nepopiratelná chyba, zvláště když podle údaje z konce roku 1937 se v USA vydávalo 30 deníků pro Podkarpatorusy v nejrůznějších jazykových mutacích, ale žádný z nich nebyl pročeskoslovensky orientovaný.⁴⁸ Zajímavé bylo, že mezi podkarpatorskou emigrací prý nebylo jazykových sporů, o to více se však střetávali na poli náboženském, uniaté versus pravoslavní a uniaté mezi sebou o celibát.⁴⁹ Podkarpatorské organizace byly zasaženy hospodářskou krizí a poklesem přílivu čerstvých emigrantů. Obojí podlamovalo činnost tamějších spolků, jak finančně, tak personálně, neboť ve Spojených státech narozené generace již nejevily mnoho zájmu o domovinu rodičů.⁵⁰

O to snáze mohla československá propaganda (a peníze) ovlivnit tyto skupiny. Jenže ústav o takovou roli nejevil zájem, ba odmítl v létě 1937 podpořit přednáškové turné po Belgii, Francii a Jugoslávii jistého „P. Cibery z Užhorodu“,⁵¹ v němž můžeme tušit Pavla Cibereho, pozdějšího reprezentanta Podkarpatské Rusi v exilové Státní radě. Poskytnutí příspěvku na zájezd členů Klubu československých zahraničních akademiků na Moravu, Slovensko a Podkarpatskou Rus v roce 1937 opravdu nemohlo zahraniční krajany pročeskoslovensky orientovat a zájezd k Podkarpatorusům v Jugoslávii o rok dříve⁵² také nemohl ovlivnit tu nejsilnější složku podkarpatorských krajanů, totiž severoamerickou. S ohledem na rozsáhlou protistátní agitaci vedenou z mnoha směrů byla ospalá reakce československých míst zcela neadekvátní a nepochybně se podepsala na růstu radikálních směrů na Podkarpatské Rusi, což se zejména projevilo v období Mnichova a hlavně po něm. Nutno však také dodat, že celkově péče o krajany měla mnoho bolavých míst,⁵³ ale

⁴⁶ NA, fond ČÚZ I., kart. 6.

⁴⁷ NA, fond PMR, kart. 1418, sign. 107/757.

⁴⁸ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

⁴⁹ A–Zet, 28. X. 1936.

⁵⁰ A–Zet, 28. X. 1936.

⁵¹ NA, fond ČÚZ I., kart. 6.

⁵² NA, fond ČÚZ I., kart. 6.

⁵³ Podrobněji viz *Naliehavé úkoly krajanskej pečlivosti*. In: Ročenka 1937, s. 35–39.

v případě krajanů z Podkarpatské Rusi šlo také o státně bezpečnostní záležitost, která byla trestuhodně zanedbána.

Zvýšený počet bývalých příslušníků československého státu nejrůznějších národností v zahraničí vedl ústřední úřady ke snaze po zefektivnění péče o tyto osoby, což se hlavně dotklo Československého ústavu zahraničního. Impuls tomu byl dán nejen Mnichovskou zradou a Vídeňskou arbitráží, ale i faktem, že krajanské spolky ve Spojených státech, zřejmě i díky činnosti kanceláře ústavu v Chicagu,⁵⁴ ale též v Jugoslávii,⁵⁵ které se v dřívějších dobách nijak zvlášť nemilovaly, se dokázaly spojit a vytvořit např. Americkou národní radu Čechů, Slováků a Karpatorusů, čímž byl dán příklad i roztržtým československým spolkům v bývalé vlasti, aby se také sjednotily, jak ostatně zaznělo na jedné z porad na půdě Československého ústavu zahraničního z 23. listopadu 1938.⁵⁶ Je samozřejmé, že ani onen sjednocovací proces ve Spojených státech nebyl úplný a neobešel se bez různých vzájemných osobních bojů, osočování a tahanic, jak dokládá rozhovor Vojty Beneše pro New Yorkské listy z poloviny prosince 1938, v němž popsal svoji předchozí činnost a údajné rozhodnutí navrátit se do Česko-Slovenska.⁵⁷ Ústav ale neměl žádnou vůli do tamějšího sjednocovacího procesu zasahovat nebo dokonce americké krajany nějak ovlivňovat, ač se mu přinejmenším jeden snaživý řečník nabízel, bývalý francouzský legionář z Ameriky, který deklaroval „věřím v Novou republiku“, takže se domníval, že „návštěva Vojty Beneše, bývalého prezidenta Beneše a Jana Masaryka [...] není to, co krajané zasluhují“.⁵⁸ Jednání o efektivnosti přitom bylo několik a vzniklo i větší množství návrhů, jak takového cíle dosáhnout. Od roku 1938 navíc existoval americký odbor vedený Antonínem Sumem.⁵⁹

Ústav sám nejvíce plédoval pro své postátnění a přejmenování na Zahraniční úřad, jak navrhl úřad ministra Hugo Vavrečky z 30. listopadu 1938, neboť takto měl být s to lépe zajistit potřeby krajanů, včetně toho základního, totiž zjišťování, jaké potřeby to vlastně jsou. Některé osvědčené spolky, např. spolek Komenský pro podporu československých zahraničních škol, měly podle plánu s určitou volností působit i nadále. Prvním úkolem takto

⁵⁴ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

⁵⁵ NA, fond ČÚZ I., kart. 4.

⁵⁶ NA, fond ČÚZ I., kart. 6 a 8.

⁵⁷ New Yorkské listy, 13. XII. 1938.

⁵⁸ NA, fond ČÚZ I., kart. 8.

⁵⁹ AHMP, fond Spolkový katastr, kart. 941, sign. SK XXIII/1625; NA, fond ČÚZ I., kart. 3.

postátněného úřadu měla být sociální péče o krajany.⁶⁰ Podle návrhu stanov (článek 1) měl spolek „prospívat československým příslušníkům a krajanům v cizině, sledovat jejich poměry a život, podněcovat a podporovat jejich styky s mateřskou zemí i jejich styky vzájemné a snažiti se o to, aby rozvoj těchto styků byl ku prospěchu národu a republiky Československé.

Zahraniční ústav zabývá se i otázkami vystěhovaleckými.

Dalším účelem Zahraničního ústavu jest pečovati o spolupráci korporací v oboru činnosti ústavu, soustřeďovati a usměrňovati ji.“

Že se mělo jednat též o příslušníky Podkarpatské Rusi, dokládá článek druhý, který stanovoval, že „jeho jednací řeč je česká, slovenská a podkarpatoruská“. Koneckonců i důvodová zpráva neopomínala Podkarpatorusy: „Měli jsme až dosud na dva a čtvrt milionu příslušníků československého národa za hranicemi republiky a na půl milionu Podkarpatorusů. K nim přibude pravděpodobně další milion Čechů, Slováků a Podkarpatorusů, kteří budou odsouzeni žít za hranicemi svého mateřského státu. Bude to prakticky znamenat, že celá čtvrtina československého národa, odpoutána od národního kmene a mateřského státu, bude tvořit jeho zahraniční krajanskou složku. Každý čtvrtý Čechoslovák bude krajanem.“ Nebylo tedy divu, že se objevila snaha tuto péči centralizovat a ukončit tak dosavadní roztržistěnost. Návrh se přitom inspiroval podobnými organizacemi, které mělo Německo, Maďarsko a Polsko.⁶¹ S identickým návrhem o několik dní později vystoupil rovněž Československý ústav zahraniční, který ke svému návrhu připojil dopisy dalších významných korporací zabývajících se péčí o krajany, které vyjádřily naprostou podporu předloženému projektu. S návrhem se plně ztotožnil Černínský palác, který navrhl, aby s ohledem na převod podstatné části krajanské péče na Předsednictvo ministerské rady přišel s příslušným zákonem právě tento úřad. Kromě toho doporučovalo, aby se v osnově zákona a statutu pamatovalo na „možnost zřizovati odbočky anebo federativně přidružovat orgány, které by si pro krajanskou péči vybudovali sami Slováci a Podkarpatští Rusové (Ukrajinci)“.⁶²

Konec roku 1938 se vůbec nesl ve znamení zlepšení vztahu centrální vlády v Praze a autonomní vlády v Chustu, alespoň to tvrdilo samo Předsednictvo ministerské rady ve své částečně nemístně optimistické zprávě pro česko-slovenské vyslanectví ve Washingtonu určené především pro uklidnění tamější početné rusínské emigrace,⁶³ tudíž i této otázce se snad mohlo dostat více po-

⁶⁰ NA, fond PMR, kart. 3162, sign. 666/81.

⁶¹ NA, fond PMR, kart. 3162, sign. 666/81.

⁶² NA, fond PMR, kart. 2095, sign. 401/1261.

⁶³ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR, fond Trezorové spisy, II/2, 1938.

zornosti. Dne 20. prosince 1938 se konala mimořádná valná hromada ústavu, na níž byl přítomen též reprezentant podkarpatoruské autonomní vlády Vicentij Šandor, který se aktivně zapojil do rozpravy, zda budovat jednotný ústav pro celou republiku, nebo zda budou mít jednotlivé konfederativní složky státu vlastní krajanské instituce. Šandor odmítl úvahy o samostatných institucích, ale požadoval, aby stanovy spolku vytvářely pevnější pouto mezi jednotlivými národnostmi, než jen zmínku o podkarpatoruském jazyku jako jedné ze tří jednacích řečí. Chtěl, aby i podkarpatoruská a slovenská vláda měly své zástupce ve vedení ústavu a samozřejmě, aby podkarpatoruská řeč byla nahrazena jazykem ukrajinským.⁶⁴ Šandor měl o celé věci reformy ústavu a vzniku Zahraničního ústavu informovat ministra chustské vlády Juliana Révaye.⁶⁵ Za prosazováním jednotného ústavu ze strany autonomní vlády v Chustu jistě stálo vědomí vlastní ekonomické slabosti a tím pádem neschopnosti ufinancovat vlastní instituci takového charakteru. Čeští reprezentanti ústavu totiž v udržení jednotného ústavu pro všechny části trialistického státu nevěřili a počítali, že přinejlepším by mohlo dojít k federaci tří národních ústavů.⁶⁶

Březnové události zabránily tomu, aby se podkarpatoruským krajanům začalo věnovat více péče, třebaže péče o krajany měla pokračovat i po okupaci, neboť na všech říšskoněmeckých zastupitelských úřadech měl působit „zvláštní přidělenec pro otázky protektorátu“, ale jak trefně poznamenal československý exilový tisk, šlo s úspěchem pochybovat, že „protektorátní Svaz pro Čechy v zahraničí může mítí přitažlivost pro naše krajany žijící ve svobodných zemích. Pro krajany ve Vídni, jichž je asi 40 000, a pro krajany v Sudetech, jichž je na milion, bude tento Svaz ovšem jediná organizace, jež bude povolena“.⁶⁷

Na Československý ústav zahraniční navázala Domovina zahraničních krajanů při Národní radě české, která ještě rozhodnutím z druhé republiky a proti vůli ústavu, jenž měl zejména námitky vůči zvolenému jménu,⁶⁸ převzala jeho povinnosti. Domovina, poněkud snaživě, požádala v dubnu 1939, aby peníze určené na podporu krajanů v SSSR mohla použít na aktivity kdekoliv jinde. Předsednictvo ministerské rady k tomu jen podotklo, že „není připomínek k použití peněžní podpory [...] pro strádající zahraniční krajany bez ohledu na to, odkud tito krajané pocházejí“. Věc s touto téměř autori-

⁶⁴ NA, fond ČÚZ I., kart. 4.

⁶⁵ NA, fond ČÚZ I., kart. 5.

⁶⁶ NA, fond ČÚZ I., kart. 5 a 6.

⁶⁷ Československé zprávy, č. 11, 26. dubna 1939, s. 4.

⁶⁸ NA, fond ČÚZ I., kart. 5.

tativní připomínkou postoupilo k přímému vyřízení ministerstvu sociální a zdravotní správy.⁶⁹ Vzhledem k tomu, že v Sovětském svazu těžko mohli být příznivci politického vývoje, které potkalo jejich bývalou vlast po 15. březnu 1939, šlo ze strany zaměstnanců Předsednictva ministerské rady o pokyn k faktickému financování politického exilu a jeho činnosti.

Během druhé světové války v rámci československého státního zřízení v exilu obdoba Československého ústavu zahraničního nevznikla, ale podkarpatorským otázkám se permanentně věnovala zejména silová ministerstva a také Státní rada. Po válce se již ústav o podkarpatorské krajany z logických důvodů nezajímal. Každopádně se krajanům z Podkarpatské Rusi během první republiky nedostalo náležité péče. Snahy ústavu, jednotlivců i některých organizací se nepodařilo fruktifikovat a náležitě využít, což bylo údajnými slovy francouzského ministra zahraničí Charlese Maurice de Talleyrand-Périgord „horší než zločin. Byla to chyba“. Na tento nedostatek pak republika doplatila vzrůstem protičeskoslovenských nálad a zejména pak tím, že některé podkarpatorské krajanské organizace za druhé světové války nepodporovaly setrvání Podkarpatské Rusi v rámci republiky. Ty sice neměly vliv na osud této části republiky, ale spoluurčovaly postoje československé exilové reprezentace k dané problematice. Na druhou stranu Československý ústav zahraniční a někteří další si alespoň uvědomovali tento nedostatek a snažili se, byť neúspěšně, o nápravu daného stavu. V případě péče o československé krajany německého a maďarského, popř. židovského původu se totiž nekonalo vůbec nic, třebaže se tito mohli na ústav obracet a jejich žádosti byly vyřizovány jako všechny ostatní. Samostatný německý, maďarský či židovský odbor a příslušné zastoupení ve vedení ústavu mohly být přinejmenším milým gestem, které snad mohlo i pár osob přitáhnout ke státu a vytvoření československého politického národa. Samotná ochota ústavu přijmout v případě zájmu o vstup loajální příslušníky menšin⁷⁰ v tomto případě nedostačovala.

⁶⁹ NA, fond PMR, kart. 1418, sign. 107/757.

⁷⁰ NA, fond ČÚZ I., kart. 6.

RESUMÉ

ČESKOSLOVENSKÝ ÚSTAV ZAHRANIČNÍ A POKUSY PROSADIT PÉČI O PODKARPATORUSKÉ KRAJANY

Československý ústav zahraniční měl za úkol pečovat o krajany československého původu v cizině. Nejednalo se však o oficiální ústřední státní úřad, nýbrž o pouhý spolek, třebaže za účasti několika ministerstev. Krajanům z Podkarpatské Rusi se během první republiky nedostalo náležité péče. Snahy ústavu, jednotlivců i některých organizací o nápravu tohoto stavu se nepodařilo fruktifikovat a náležitě využít. Ponechání volného pole maďarské a další Československu nepřátelské agitaci negativně ovlivnilo podkarpatské krajany a ti následně v protičeskoslovenském duchu ovlivňovali vývoj ve své bývalé vlasti, což se projevilo zejména za druhé republiky, ale částečně i za druhé světové války. Na druhou stranu Československý ústav zahraniční a někteří další si alespoň uvědomovali tento nedostatek a snažili se, byť neúspěšně, o nápravu daného stavu.

Klíčová slova: Československý ústav zahraniční, Podkarpatská Rus, krajané, krajanská péče

SUMMARY

CZECHOSLOVAK FOREIGN INSTITUTE AND ATTEMPTS TO ENFORCE CARE FOR SUBCARPATHIAN COUNTRYMEN

The Czechoslovak Foreign Institute was tasked with care for countrymen of Czechoslovak origin abroad. Nevertheless, it was not an official state office but only an organisation with a participation of few ministries. Compatriots from Subcarpathian Rus did not receive a proper care during the First Republic. Attempts of the institute, individuals as well as some organisations to rectify this state were not successful. As a result, a free sphere of Hungarian and other anti-Czechoslovak hostile agitation negatively influenced Subcarpathian countrymen who subsequently shaped the development in their former homeland in an anti-Czechoslovak spirit. This primarily became evident in the Second Republic but partially also during the World War II. On the

other side, the Czechoslovak Foreign Institute and some others were aware of this shortcoming and tried to improve the situation, howbeit unsuccessfully.

Keywords: Czechoslovak Foreign Institute, Subcarpathian Rus, country-men, compatriotic care

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. David Hubený
Oddělení fondů samosprávy a státní správy z let 1918–1945
Národní archiv
Archivní 4/2257
149 00 Praha 4
Česká republika
e-mail: David.Hubeny@nacr.cz

K POČÁTKŮM NĚMECKO-RAKOUSKÉ ROZTRŽKY (BŘEZEN–ČERVEN 1933)

Miroslav Šepták

1 Úvod

Uspořádání Rakouska patřilo mezi nejdůležitější problémy mezinárodní politiky v meziválečné době. Otázka, zda bude zachováno jako samostatný celek nebo integrováno do vyšší státoprávní jednotky, zaměstnávala nejdříve politika a diplomata. Připojení k Německu (anšlus) bylo mezi obyvateli republiky pod Alpami velmi populární a to z důvodu vědomí etnické souvátěžitosti k říšským Němcům, očekávání řešení hospodářských problémů a v neposlední řadě v důsledku neexistence rakouské státní a národní identity.¹

Podobné tendence vyvolávaly ostražitost především ve Francii a Itálii, kde si jakékoli posílení Německa nepřáli. Berlín realizaci velkoněmecké koncepce apriorně neodmítal, ale dostatečně známý postoj dvou vítězů války jej nutil k oficiální zdrženlivosti. Od skončení války představoval anšlus daleko důležitější téma v Rakousku než v Německu. V první polovině roku 1933 dochází náhle k zásadnímu obratu, jehož příčiny a vyústění jsou předmětem předložené studie.

Po mocenských změnách v lednu téhož roku Adolf Hitler, obávaje se mezinárodní izolace a nejistého domácího postavení, chtěl co nejrychleji dosáhnout výrazného diplomatického úspěchu. A tak obrátil svoji pozornost k zemi pod Alpami. Kancléř vyjádřil názor na místo Rakouska v německé politice ve svém programovém spise *Můj boj*. Považoval provedení anšlusu za životní úkol své generace, neboť „Německé Rakousko se musí vrátit do velké německé vlasti... Stejná krev patří do stejné říše“.² Anšlus znamenal pro Hitlera přirozené řešení rakouské otázky a prestižní záležitost zároveň, a proto jej povýšil na jeden z primárních cílů německé zahraniční politiky. Nevycházel přitom primárně z geostrategicko-ekonomických úvah, nýbrž z ideologicko-emocionálních pohnutek. Zpočátku spoléhal na uchvácení moci nacisty prostřednictvím předčasných parlamentních voleb, které ale rakouská vládní koalice striktně odmítala. Kromě toho počátkem března pře-

¹ MOLT, Harro: „... Wie ein Klotz inmitten Europas“. „Anschluß“ und „Mitteleuropa“ während der Weimarer Republik 1925–1931. Frankfurt am Main – Bern – New York 1986.

² HITLER, Adolf: *Mein Kampf*. München 1939, s. 1.

stal rakouský parlament reálně fungovat. S ohledem na uvedené skutečnosti zvolil Hitler odlišnou strategii – kombinaci záměrných provokací a posléze i násilí.

2 Nedorozumění se prohlubuje

Za počátek roztržky mezi Vídní a Berlínem bych označil na první pohled banální proslov bavorského ministra spravedlnosti Hanse Franka, muže, jenž nezasáhl do bilaterálních vztahů obou německých států naposledy. Dne 8. března 1933 v rozhlasové řeči pozdravil rakouské nacisty, údajně utiskované a trpící pod terorem úřadující spolkové vlády kancléře Engelberta Dollfusse. Vídeň žádala německý Zahraniční úřad o vysvětlení; považovala Frankova slova za nepřípustné vměšování do čistě vnitropolitických záležitostí.³ Proslov bavorského ministra vyvolal negativní ohlas v rakouském tisku a nezůstal bez povšimnutí ani v zahraničí.⁴

Rakouská reakce na Frankovu řeč popudila německé představitele, především Hitlera. Studenou frontu z Berlína pocítil na vlastní kůži tamní nově jmenovaný rakouský vyslanec Stephan Tauschitz. Ačkoliv pobýval v německé metropoli již několik týdnů, německý diktátor ho přijal, s poukazem na dosavadní zaneprázdněnost, až počátkem dubna. Hned v úvodu rozhovoru neskryval Hitler rozmrzelost nad aktuálním vývojem v alpské republice. Důrazně žádal vypsání předčasných parlamentních voleb, v rámci nichž by nacisté mohli získat třetí nejvyšší počet mandátů. K tomu rakouský titulář podotkl, že Dollfussův kabinet se tomu nebrání – ovšem až poté, co provede důkladnou reformu ústavy umožňující dosažení většího vlivu národním a občanským silám. Nato Hitler poradil Tauschitzovi utvoření široké protisocialistické fronty za participace „skutečných“ nacionálních proudů, které dosud nejsou zastoupeny ve vládě, ačkoli údajně mají mezi obyvatelstvem

³ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin (dále jen PAAA), fond Politische Abteilung II. (dále jen PA II.), Österreich, Politik, Band 22 (dále jen ÖP, Bd. 22), R 73306, II Oe 303, 22. März 1933, Speer Köpkemu; PAAA, fond PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, II Oe 311 (bez podpisu Heerenovi), 22. März 1933.

⁴ Např. Reichspost, Nr. 80, 20. März 1933, s. 3. Výstřižek z Reichspostu spolu s dalšími komentáři z rakouských novin je přiložen PAAA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, A. 246, 22. März 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu; Österreichische Staatsarchiv, Wien, Archiv der Republik (dále jen ÖStA, AdR), Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten (dále jen BMfÄ), fond Neues Politisches Archiv (dále jen NPA), Gesandtschaft London, Karton Nr. 39, Zl. 106/Pol., 20. März 1933, Franckenstein Dollfussovi.

statisíce stoupenců.⁵ Německý kancléř formuloval své požadavky výhrůžně a nikoli jako přátelské rady. Netrvalo dlouho a uplatnil později několikrát opakovaný scénář. Nejdříve ukázal druhé straně vlídnou tvář. Když pak neuspěl, přešel k výhrůžkám a později i k násilí, přičemž neváhal dosáhnout cíle za každou cenu a všemi prostředky.

Dollfuss nechtěl riskovat úplné ochlazení vztahů s Německem, a proto, když mu počátkem května vlivný člen předsednictva křesťanskosociální strany, štyrský hejtman a ministr školství Anton Rintelen nabídl zprostředkovat rozhovory s rakouskou NSDAP, souhlasil. Následná vyjednávání jsou dodnes zahalena rouškou tajemství a patrně nikdy nebude jejich pozadí zcela vysvětleno, poněvadž se zatím nepodařilo nalézt dostatečně průkazné dokumenty.⁶ Štyrský hejtman mluvil s vedoucím rakouských nacistů Theem Habichtem a ten mu předestřel požadavek na rekonstrukci vlády. V kabinetu vedeném Rintelenem neměli již zasedat zástupci autoritativního hnutí Heimwehr, za to nacisté vznesli nárok na dvě až tři ministerská křesla včetně rezortu vnitra.⁷ Následně se Habicht pravděpodobně dvakrát sešel s kancléřem. Navrhl Dollfusovi vytvoření přechodného kabinetu křesťanských socialistů a nacistů, který by zemi přivedl na podzim k předčasným volbám. V nich by nacisté vedli volební kampaň výhradně proti sociální demokracii a nikoli proti křesťanským socialistům. Jejich výsledek by nic nezměnil na pokračování koaliční spolupráce včetně setrvání Dollfusse v kancléřské funkci, protože zahraničí by nacistu v čele rakouské vlády neakceptovalo. Habicht vzápětí dodal: „Mezi námi a křesťanskými socialisty existuje jen válka nebo mír, třetí neexistuje.“⁸ Argumenty obou stran zůstaly neměnné. Rozhovory uvízly ve slepé uličce.⁹

O dalším vývoji pokusů o německo-rakouské dorozumění není k dispozici mnoho informací. Existují určité náznaky o cestě tehdejšího ministra spravedlnosti Kurta Schuschnigga do Mnichova. V bavorské metropoli měl

⁵ Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha (dále jen AMZV), fond Politické zprávy Vídeň 1933 (dále jen PZ Vídeň), politická zpráva č. 6 (dále jen PZ), 4. dubna 1933, Fierlinger.

⁶ K průběhu jednání srov. RINTELEN, Anton: *Erinnerungen an Österreichs Weg. Versailles, Berchtesgaden, Großdeutschland*. München 1941, s. 215–216.

⁷ Požadavek dvou křesel byli s největší pravděpodobností křesťanští socialisté ochotni splnit. WINKLER, Franz: *Diktatur in Oesterreich*. Zürich 1935, s. 54. Identická informace obsažena v AMZV, PZ Vídeň, PZ periodická č. 2, 10. července 1933, Bořek–Dohalský. Legační rada František Bořek Dohalský informoval o snaze nacistů obdržet pět křesel.

⁸ GOLDINGER, Walter (ed.): *Protokolle des Klubvorstandes der Christlichsozialen Partei 1932–1934*. Wien – München 1980. Vorstand, 6. Mai 1933, s. 241–242.

⁹ Nejpodrobněji SCHUSCHNIGG, Kurt: *Dreimal Österreich*. Wien 1937, s. 240–242.

údajně diskutovat s Hitlerovým zástupcem Rudolfem Hessem.¹⁰ Tak jako tak, jednání nadále nikam nevedla. Předsednictvo křesťanskosociální strany na zasedání 6. května znovu odmítlo požadavek rakouských nacistů na vypsání nových voleb. Přetrvávaly obavy nad divokým průběhem volební kampaně i nad výsledky samotného klání. Dobrodružství v podobě zásadních změn politické mapy Rakouska nechtěl nikdo z přítomných podstoupit.¹¹

Kuloární vyjednávání rakouských nacistů „podpořil“ Hitler opakovanými provokacemi vůči Rakousku, aby ukázal, kdo bude diktovat podmínky.¹² Další nedorozumění mezi Berlínem a Vídní způsobila Dollfussova karikatura uveřejněná 25. dubna v nejdůležitějším a nejznámějším deníku německé NSDAP *Völkischer Beobachter*. Pokus zesměšnit rakouského kancléře nemohl zůstat v metropoli na Dunaji bez reakce. Ballhausplatz ihned Berlín upozornil na negativní vliv takovýchto činů na vývoj vzájemné relace.¹³ Na intervenci vyslance Tauschitze přislíbil ministerský ředitel Zahraničního úřadu Gerhard Köpke zamezit podobným publicistickým počínům.¹⁴

3 Od Frankovy návštěvy po zákaz rakouských nacistů

Po zveřejnění Dollfussovy karikatury následovala další provokace Německa vůči Rakousku. Hitler pověřil Hanse Franka, aby jel do Vídně a tlumočil tam „pozdravy vůdce německého lidu“.¹⁵ Německý kancléř nezvolil bavorského ministra spravedlnosti náhodně. Pod Alpami jistě nezapomněli na Frankův březnový pokus o vměšování se do vnitřních záležitostí republiky, a proto rakouská oficiální místa neotálela s negativní reakcí. Vládní

¹⁰ LUDWIG, Eduard: *Österreichische Sendung im Donauraum. Die letzten Dezennien österreichischer Innen- und Außenpolitik*. Wien 1954, s. 125. Velkoněmecký politik Franz Langoth tvrdí bez uvedení podrobností, že se tak dělo na přímý pokyn kancléře Dollfusse. LANGOTH, Franz: *Kampf um Österreich. Erinnerungen eines Politikers*. Wels 1951, s. 106.

¹¹ GOLDINGER, W.: c. d., s. 241–242.

¹² PAAA, PA II., ÖP, bez čísla, Diplomatische und konsularische Vertretungen, R 73883, Telegramm, Wien, Nr. 54, 1. Juni 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu.

¹³ ÖStA, AdR, BMfÄ, fond Österreichische Vertretungsbehörden im Ausland (dále jen ÖVB), Gesandtschaft Berlin, Karton Nr. 15, Zl. 22.053-13, 26. April 1933, Peter Tauschitzovi; Zl. 24/Pol., 29. April 1933, Tauschitz Peterovi, ke zprávě je přiložen i výstřížek z *Völkischer Beobachter*, Nr. 115, 25. April 1933 s kontroverzní karikaturou.

¹⁴ ÖStA, AdR, BMfÄ, ÖVB, Gesandtschaft Berlin, Karton Nr. 15, Zl. 24/Pol., 29. April 1933, Tauschitz Peterovi.

¹⁵ Lidové listy, č. 111, 13. května 1933, s. 2.

Reichspost zveřejnil 9. května úvodník, kde označil plánovaný pobyt německých nacistů ve Vídni za „nežádoucí a nevíтанou návštěvu“.¹⁶

Hitler dal najevo své pobouření o den později v rozhovoru s vyslancem Tauschitzem.¹⁷ Debata dokumentovala prudký nárůst napětí v bilaterálních vztazích. Rakouský diplomat se v prostorách říšského kancléřství ještě ani nestačil nadechnout a Hitler vyhrožoval bojkotem Rakouska, tradičního výletního a dovolenkového cíle německých občanů, zatím po dobu jednoho roku. Postěžoval si také na nepřátelský tón psaní mnoha rakouských periodik. Upozornil vyslance, že invektiva vůči národnímu socialismu znamená zároveň útok vůči Německu a německému lidu. Hitler zvlášť zmínil uvedený článek Reichspostu, jenž označil za urážku vynikajících vůdců strany a německé vlády i jeho jakožto vedoucího představitele nacistů. Tauschitz opo-
noval obviněním Německa z růstu napětí ve vzájemných vztazích. Poukázal na systematické útoky Berlína vůči Dollfussově osobě, Frankovým březnovým projevem počínaje a karikaturou ve *Völkischer Beobachter* konče. Poté zmínil připravovanou návštěvu německých nacistů ve Vídni. Bude-li mít zdvořilostní charakter, pak je vše v nejlepším pořádku. Pokud ji ale němečtí představitelé zneužijí k protivládním propagačním a agitačním účelům, příslušná místa přijmou odpovídající opatření.¹⁸ Přetrvávající nedorozumění chtěl zmírnit ministr zahraničí Konstantin von Neurath; v rozhovoru s Tauschitzem označil za výhradní účel Frankovy návštěvy rakouské metro-
pole účast na odborné právnické konferenci.

Bavorský ministr spravedlnosti přiletěl do Vídně 13. května. Hned na le-
tišti čekalo německé nacisty mrazivé přijetí v podobě sdělení o nežádoucím
charakteru jejich pobytu. Frank a jeho společníci nebrali upozornění váž-

¹⁶ Reichspost, Nr. 128, 9. Mai 1933, s. 1–2, článek „Unerwünschter Besuch“.

¹⁷ ÖStA, AdR, BMfA, NPA, Gesandtschaft Berlin, Karton Nr. 11, Zl. 125/Pol, 10. Mai 1933, Tauschitz Dollfussovi; RAUSCHER, Walter (ed.): *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938*, Bd. 9, *Österreich im Banne des Faschismus (24. Februar 1933 bis 6. August 1934)*, Dok. Nr. 1295, Auszug aus einem Bericht des Gesandten Tauschitz, 10. Mai 1933. Wien 2014, s. 97–98. Obsahově se s dokumentem shoduje zpráva britského vyslance Erica Phippse ministru zahraničí Johnu Simonovi, pořízená na základě rozhovoru s Theodorem Hornbostelem. Documents on British Foreign Policy 1919–1939, Series 2, Volume 5, Doc. No. 147, Phipps (Vienna) to Simon, 16. May 1933. London 1956, s. 242–243.

¹⁸ Příslušnou zprávu vyslance Tauschitze prokazatelně kancléř Dollfuss četl a její obsah vzal na vědomí. ÖStA, AdR, BMfA, NPA, Gesandtschaft Berlin, Karton Nr. 11, Zl. 125/Pol, 10. Mai 1933, Tauschitz Dollfussovi; ručně psaná poznámka z 14. května od generálního sekretáře rakouského ministerstva zahraničí Franze Petera „Vom Bundeskanzler zum Kenntnis genommen“.

ně.¹⁹ Vrchol návštěvy člena bavorské exekutivy představoval štvavý projev ve Štýrském Hradci. V něm vyhrožoval spolkové vládě brzkým nástupem rakouských nacistů k moci. Neopomněl urazit Dollfusse, jehož s ohledem na malý vzrůst nazval „malým Metternichem“.²⁰ Frank později Neurathovi přiznal zcela vědomé použití hanlivých vyjádření na adresu rakouské vlády. Jednal údajně z rozčilení nad nepřátelským chováním hostitelů. Ve Štýrském Hradci rakouské orgány narychlo uzavřely vybrané příjezdové komunikace do města a později na jistou dobu zatkli Frankova osobního řidiče.²¹

Skandální projev nezůstal bez odezvy. Rakouská vláda nemohla nad posledními událostmi jednoduše mávnout rukou, poněvadž by tím vyslala signál o vlastní slabosti. Franka bez dlouhého přemýšlení vyhostila ze země.²² Následovala v meziválečné době unikátní válka slov mezi dvěma „bratrskými“ německými státy.²³

Stupňující se konflikt podkryl zajímavou skutečnost o mocenských strukturách Třetí říše. Zatímco Hitler neústupně požadoval prosazení rakouských nacistů do veřejného života a systematicky stupňoval nátlak na neposlušného souseda, vysocí činitelé Zahraničního úřadu, především Konstantin von Neurath a Gerhard Köpke, chtěli celou záležitost urovnat diplomatickou cestou. Nabádali rakouské kolegy k zachování rozvahy a slibovali učinit vše

¹⁹ Foreign Relations of the United States, Volume 1, The Minister in Austria (Stockton) to the Acting Secretary of State, 18. May 1933, s. 428–432. In: <http://uwdc.library.wisc.edu/collections/FRUS> [cit. 13. 2. 2015]. Americký vyslanec Stockton projevil ve zprávě sympatie k Dollfussově vládě. Účelové vyličení událostí nabídl Frank ve svých pamětech. Smysl cesty údajně spočíval v účasti na konferenci spolku nacistických právníků. Frank opomenul návštěvu Štýrského Hradce, ve Vídni zase na hlavních ulicích čekali statisíce lidí. FRANK, Hans: *Im Angesicht des Galgens. Deutung Hitlers und seiner Zeit auf Grund eigener Erlebnisse und Erkenntnisse; geschrieben im Nürnberger Justizgefängnis*. München 1953, s. 285–288.

²⁰ ÖStA, AdR, BMfÄ, ÖVB, Gesandtschaft Berlin, Karton Nr. 15, Zl. 26/Pol, 15. Mai 1933, Tauschitz Peterovi; Zl. 22540–13–33, 17. Mai 1933, Peter Tauschitzovi.

²¹ PAAA, fond Büro des Reichsministers, Österreich, R 28393 k, 18. Mai 1933, Záznam rozhovoru Franka s Neurathem.

²² Weltblatt, Nr. 114, 17. Mai 1933, s. 1–2; Arbeiter-Zeitung, Nr. 135, 17. Mai 1933, s. 2.

²³ PAAA, PA II., ÖP (bez čísla), Nationalsozialismus, Konsularberichte Innsbruck, R 73500, Deutsches Konsulat Innsbruck, Nr. 396, 9. Juni 1933, Saller (německý generální konzul) tyrolské spolkové vládě; Propagandistische Tätigkeiten von Parteiorganisationen im Ausland gegen die österreichische Regierung, R 73522, A. 523, 19. Mai 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu. Početné výstřižky převážně z československých, rakouských a německých novin ilustrující situaci jsou k dispozici NA, Ministerstvo zahraničních věcí – Výstřižkový archiv I., kart. 865, 866.

v rámci svých kompetencí ke zmírnění napětí, i když zároveň i oni otevřeně přiznávali svázané ruce.²⁴

Na zasedání německé vlády 26. května rozhodl Hitler o kombinaci provokací s těžkým úderem v hospodářské oblasti. Odmítl s rakouskou stranou vést dialog, neboť by tím údajně oslabil pozice tamních nacistů.²⁵ Rakousko podle německého kancléře samo vyostřilo situaci troufalým vyhoštěním Franka. Rozezlený Hitler „navrhl“ státní opatření v rámci obhospodařování deviz známé jako tzv. Tausend Mark-Sperre s cílem radikálně omezit příjmy alpské republiky z cizineckého ruchu. Ukládalo každému občanovi Německa povinnost zaplatit při překročení hranice s Rakouskem poplatek ve výši 1 000 říšských marek.²⁶ Opatření mělo podle kancléřových představ přivodit pád Dollfusovy vlády a způsobit vypsání nových parlamentních voleb.²⁷ „Tyto nové volby“, předpovídal Hitler, „budou znamenat vnitřní glajchšaltaci Rakouska, aniž by byl nutný vnější anšlus“.²⁸

Kancléřovo rozhodnutí nepřijali přítomní členové vlády zdaleka bez výhrad. Neurath nesměle vyjádřil obavy ze ztráty rakouského trhu, významného odbytiště zejména pro německý průmysl. Podporu získal od ministra hospodářství Hjarmara Schachta. V roce 1932 činil rakouský export do Německa 65 milionů marek, německý export do podalpské republiky dokonce 160 milionů, z nichž 40 milionů připadalo na hotové výrobky. Přerušení obchodně politických vztahů by podle Schachta znamenalo pro Německo zvýšení nezaměstnanosti a ztrátu 120 milionů marek bez možnosti nalezení adekvátní náhrady. Ani státní sekretář pro propagandu Walter Funk rovněž nezavíral oči před hrozící hospodářskou ztrátou a navrhl, aby říšská vláda zintenzivnila v Rakousku agitaci, která povede ke kýženému pádu Dollfusova kabinetu. Pro tyto účely měla být uvolněna z vládních prostředků mi-

²⁴ ÖStA, AdR, BMfA NPA, Berlin, Karton Nr. 11, Zl. 28/Pol., 19. Mai 1933, Tauschitz Peterovi. Když Tauschitz informoval Köpkeho o průběhu Frankovy návštěvy, ministerský ředitel odpověděl lakonicky: „No Bože, co mám dělat, než to vzít v úvahu.“ O situaci Zahraničního úřadu poznamenal: „Nyní vidíte, excellence, v jaké situaci se tu... nacházíme. Nacionální socialismus zvítězil v Německu stoprocentně na všech liniích.“

²⁵ MINUTH, Karl-Heinz (ed.): *Akten der Reichskanzlei, Regierung Hitler, Teil 1, 1933/34, Bd. 1, 30. Januar 1933 bis 31. August 1934*. Dok. Nr. 142, Ministerbesprechung vom 26. Mai 1933, 16:15 Uhr. Boppard am Rhein 1983, s. 491–493.

²⁶ Výjimku představoval tzv. malý pohraniční styk. 1 000 říšských marek se tehdy rovnalo asi 8 000 československých korun.

²⁷ Hitlerův záměr potvrdil i jeden z jeho nejbližších spolupracovníků Josef Goebbels, jenž o zavedení tzv. Tausend Mark-Sperre později ve vlastním deníku poznamenal: „To povede k pádu Dollfusse. Tak to je i míněno. S tím zlomíme pánům ve Vídni vazy.“ REUTH, Ralf Georg (ed.): *Josef Goebbels: Tagebücher*. Bd. 2. 1930–1934. München – Zürich 1992, s. 804–805.

²⁸ MINUTH, K. H.: c. d., s. 493.

mořádná subvence 100 000 marek. Dále Funk doporučil efektivněji využít stávající možnosti propagandy, například prostřednictvím z Berlína financovaného listu Wiener Neueste Nachrichten.

Hitler si však žádné komplikace nepřipouštěl. Věřil ve správnost svého rozhodnutí a očekával vyřešení rakouské záležitosti ještě v průběhu léta. Pokud by Německo k opatření nepřistoupilo, hrozil by podle diktátora příklon Rakouska k Malé dohodě.²⁹ Vláda nakonec kancléřův „návrh“ schválila, čímž uvolnila cestu k další konfrontaci s Vídní. Aby ještě více vystupňovala tlak na republiku pod Alpami, dala pokyn k uzavření německo-rakouské hranice.³⁰ Odvetná akce Vídně nedala na sebe dlouho čekat. Na pokyn vlády rakouské policejní orgány tvrdě zakročily proti nacistickým vůdcům. Dollfussův kabinet dále rozhodl o omezení německého dovozu a o zavedení sazby pěti šilinků na osobu za každé překročení německé hranice.³¹

Ani pokus ochromit turistický ruch v alpské republice Německu nestačil. Na základě požadavků z Berlína zamýšlela rakouská NSDAP donutit Dollfusse ke splnění vlastních požadavků násilím. Zatímco zpočátku k podpoře svých argumentů využívala například petard zabalených do papíru, nejpozději od června 1933 přešla k ničení budov, mostů, cest i železnic výbušninami a k atentátům na vybrané osoby. Vše probíhalo v době, kdy Hitler opět přišel s další provokací vůči Rakousku. I přes námitky Zahraničního úřadu osobně požadoval jmenování Thea Habichta tiskovým atašé berlínského vyslanectví ve Vídní, jemuž měl v nové funkci pomáhat člen rakouské NSDAP Hans Cohrs.³² Patrně nikdo nepodlehil iluzi, že by jmenování pánové patřili mezi přední znalce rakouského tisku. Smysl akreditace spočíval v udělení diplomatické imunity, pod jejíž záštitou mohli oba nerušeně pokračovat v nacistické a tudíž protivládní agitaci.³³ Rakouská strana jim odmítla udělit agrément, vycházejíc z platných zásad mezinárodního práva, že uvedený krok patří

²⁹ Tamtéž, s. 493–495.

³⁰ Reichpost, Nr. 150, 31. Mai 1933, s. 1; Wiener Zeitung, Nr. 126, 1. Juni, s. 1.

³¹ ENDERLE-BURCEL, Getrude (ed.): *Protokolle des Ministerrates der Ersten Republik. Abteilung VIII, Kabinett Dr. Engelbert Dollfuß*, Bd. 3, 22. März 1933 bis 14. Juni 1933. Dok. Nr. 878, 31. Mai 1933. Wien 1984, s. 424–428; Neue Freie Presse, Nr. 24683, 1. Juni 1933, s. 1–2; Prager Presse, Nr. 149, 1. Juni 1933, s. 2; Lidové listy, č. 127, 2. června 1933, s. 3.

³² Bundeskanzleramt, Auswärtige Angelegenheiten (ed.): *Dokumente zum Konflikt zwischen Deutschland und Österreich*. Wien 1934, Dok. Nr. 9, Verbalnote der deutschen Gesandtschaft in Wien vom 27. Mai 1933, s. 10; RAUSCHER, W.: c. d., Dok. Nr. 1307, Meldung für Bundeskanzler Dollfuß, 27. Mai 1933, s. 111–112; PAAA, Büro des Reichsministers, Österreich, R 28393 k, 19. Mai 1933, záznam Völcker.

³³ PAAA, Büro des Reichsministers, Österreich, R 28393 k, Záznam úředníka Zahraničního úřadu, podpis nečitelný, 19. Mai 1933.

mezi exkluzivní záležitostí suverénního státu.³⁴ Berlín ostentativně tuto argumentaci ignoroval a Habicht a Cohrs odjeli do alpské republiky, kde je 12. června spolu s dalšími nacisty zatkla policie. Učinili tak poté, co rakouská NSDAP spáchala další trestné činy.³⁵ Německý vyslanec ve Vídni ihned proti zatčení Habichta a Cohrse protestoval. Uváděl porušení exterritoriality, poněvadž oba patřili ke členům zdejšího německého vyslanectví. Rakouské úřady je ale považovaly za soukromé osoby.³⁶ Zatčení Habichta, Cohrse a dalších nacistů vyvolalo v Německu odvetnou akci.

Rádně akreditovaný rakouský tiskový atašé v Berlíně Erwin Wasserbäck byl 13. června bez udání důvodů označen za nežádoucí osobu a vyzván k neprodlenému opuštění území Německa.³⁷ Následně příslušníci gestapa obklíčili Wasserbäckův dům. Tiskového atašé bez ohledu na diplomatickou imunitu zatkli, aby po intervenci rakouských oficiálních míst kvapně opustil Berlín.

Dominový efekt dalších vzájemných rozmíšek tím zdaleka neskončil. Teroristické akce rakouských nacistů vznikající za spolupráce s německou vládou stranou dosáhly pomyslného kulminačního bodu. Za osmnáct červnových dnů způsobily zranění čtyřiceti osmi osobám a čtyři ztráty na životech.³⁸ Až

³⁴ Bundeskanzleramt, Auswärtige Angelegenheiten: c. d., Dok. Nr. 10, Verbalnote des Bundeskanzleramtes Auswärtige Angelegenheiten an die deutsche Gesandtschaft in Wien vom 27. Mai 1933, s. 10; Dok. Nr. 11, Memorandum der deutschen Gesandtschaft in Wien vom 29. Mai 1933, s. 10–11; Dok. Nr. 12, Vom Bundeskanzleramt, Auswärtige Angelegenheiten, am 30. Mai 1933 der deutschen Gesandtschaft in Wien übermittelte Aufzeichnung, s. 11–14; RAUSCHER, W.: c. d., Dok. Nr. 1306, Bundeskanzleramt/Auswärtige Angelegenheiten an die deutsche Gesandtschaft. Verbalnote, 27. Mai 1933, s. 111.

³⁵ Bundeskanzleramt, Büro des Bundesministers für Sicherheitswesen (ed.): *Das Braunbuch. Hakenkreuz gegen Österreich*. Wien 1933, s. 8. Šlo například o atentát na vůdce tyrolského Heimwehru Richarda Steidleho či přepad policie v tyrolském Kufsteinu.

³⁶ ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Deutschland I/12, Karton Nr. 87, Zl. 22985–13–33, Aktenvermerk des Bundeskanzleramtes für die Auswärtige Angelegenheiten vom 13. Juni; Bundeskanzleramt, Auswärtige Angelegenheiten: c. d., Dok. Nr. 13, Aktenvermerk des Bundeskanzleramtes, Auswärtige Angelegenheiten vom 13. Juni 1933, s. 14; RAUSCHER, W.: c. d., Dok. Nr. 1317, Aktenvermerk Bundeskanzleramt/Auswärtige Angelegenheiten, 13. Juni 1933, s. 124–125.

³⁷ ÖStA, AdR, BMfÄ, NPA, Liasse Deutschland I/12, Karton Nr. 87, bez čísla, Schreiben von Bülow an den österreichischen Gesandten Ing. Tauschitz, Berlin, 13. Juni 1933; Bundeskanzleramt, Auswärtige Angelegenheiten: c. d., Dok. Nr. 16, Schreiben Staatssekretärs von Bülow an den österreichischen Gesandten Ing. Tauschitz, Berlin, 13. Juni 1933, s. 17; PAAA, Büro des Reichsministers, Österreich, R 28393 k, Fernschreiben Nr. 7, London, 14. Juni 1933, Bülow Neurathovi.

³⁸ DONER-BRADER, Eszter (ed.): *Protokolle des Ministerrates der Ersten Republik. Abteilung VIII, Kabinett Dr. Engelbert Dollfuß*, Bd. 4, 16. Juni 1933 bis 27. Oktober 1933. Dok. Nr. 888, 30. Juni 1933. Wien 1984, s. 148.

útok provedený 19. června na členy pomocného oddílu policie křesťansko-německých cvičenců v hornorakouském Kremsu s bilancí tří desítek raněných, z toho tří osob těžce, donutil spolkovou vládu jednat.³⁹ Kabinet musel alespoň navenek přijmout opatření směřující k obnovení veřejného pořádku, jinak v rozhořčené rakouské veřejnosti mohly začít sílit tendence k nespokojenosti. Po delší rozpravě tedy vydal zákon o zákazu činnosti NSDAP.⁴⁰ I přesto vlna násilností pokračovala.

4 Závěr

Na jaře 1933 učinil Hitler mylnou kalkulaci, když pokládal brzké provedení anšlusu za ryze formální záležitost a otázku času. Nepočítal s opačným názorem rakouské vlády v čele s kancléřem Dollfussem. V nacistickém pojetí představovala podalpská země pouhou německou provincií se všemi z toho vyplývajícími důsledky. Pokus o rekonstrukci Dollfussova postoje k anšlusu a k nacismu naráží na nedostatek relevantních pramenů. Kancléř považoval nacismus za mylný světový názor a nesouhlasil s Hitlerovou vizí „rozmělnění“ Rakouska ve Velkoněmecké říši.⁴¹ Anšlus jako takový neodmítal, ale přijímal jej pouze za předpokladu jednání Berlína jako rovný s rovným. O něčem podobném Hitler nepřemýšlel a namísto toho okázale demonstroval svoji nadřazenost. Po několik let panoval v německo-rakouských vztazích nepřijemný chlad. K normalizaci vzájemného poměru došlo teprve v létě 1936 podepsáním tzv. červencové smlouvy.⁴²

³⁹ Tři mrtvé uvádí Bundeskanzleramte. Büro des Bundesministers für Sicherheitswesen: *c. d.*, s. 9; Právo lidu, č. 143, 20. června 1933, s. 1. Naopak v DONER–BRADER, Eszter: *c. d.*, Dok. Nr. 884, 19. Juni 1933, s. 21, poznámka 3, se vyskytuje informace o dvou ztrátách na životech. Atentát si nakonec vyžádal dvě oběti.

⁴⁰ Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, Nr. 240/1933, Verordnung der Bundesregierung vom 19. Juni 1933, womit der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei (Hitlerbewegung) und dem Steirischen Heimatschutz (Führung Kammerhofer) jede Betätigung in Österreich verboten wird, 20. Juni 1933, 74. Stück, s. 569.

⁴¹ TAUSCHER, Anton (ed.): *So sprach Kanzler*. Wien 1935, s. 119.

⁴² JEDLICKA, Ludwig – NECK, Rudolf (ed.): *Das Juliabkommen von 1936. Vorgeschichte. Hintergründe und Folgen. Protokoll des Symposiums in Wien am 10. und 11. Juni 1976*. Wien 1976.

RESUMÉ

K POČÁTKŮM NĚMECKO-RAKOUSKÉ ROZTRŽKY (BŘEZEN – ČERVEN 1933)

Pro meziválečnou dobu nezvyklá roztržka mezi Německem a Rakouskem pramenila z úsilí říšského kancléře Adolfa Hitlera provést co nejrychleji anšlus. V nacistických představách mělo být Rakousko degradováno z pozice suverénního státu na pouhou německou župu. Kabinet v čele s Engelbertem Dollfussem odmítal nacistickou vizi „rozmělnění“ alpské republiky v Německu a požadoval korektní jednání. O něčem takovém nechtěl Hitler ani slyšet a rozhodl se dosáhnout svého cíle záměrnými provokacemi. Ani ty však nepřinesly očekávaný efekt. Rakousko požadavky Německa nadále vytrvale odmítalo, čas od času ale ukázalo ochotu zasednout k jednacímu stolu. Po provokativní návštěvě bavorského ministra Hanse Franka vyhlásilo v květnu 1933 Německo vůči Rakousku tzv. Tausend Mark Sperre. Vzniklé nedorozumění na dlouhou dobu zásadním způsobem poznamenalo bilaterální vztahy obou zemí.

Klíčová slova: Německo, Rakousko, anšlus, Adolf Hitler, Engelbert Dollfuss, roztržka

SUMMARY

*ABOUT THE BEGINNING OF GERMAN-AUSTRIAN CONFLICT
(MARCH–JUNE 1933)*

The unusual conflict between Germany and Austria in the interwar period resulted from the effort of Chancellor of Germany Adolf Hitler to achieve the Anschluss as soon as possible. In Nazi ideas, Austria ought to be degraded from a sovereign state to a position of a normal district. The Cabinet led by Engelbert Dollfuss refused the Nazi vision of annexation of the alpine republic to Germany and demanded politically correct treatment. Nevertheless, Hitler did not accept that and decided to reach his goal through intentional provocation. However, nor was it successful. Austria still resisted to German demands but from time to time they were willing to negotiate. After the provocative visit of Bavarian Minister Hans Frank, Germany declared the so called Tausend Mark Sperre on Austria in May 1933. The

misunderstanding that has arisen fundamentally left a mark on bilateral relations of both countries for a long time.

Keywords: German, Austria, anschluss, Adolf Hitler, Engelbert Dollfuss, conflict

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Miroslav Šepták, Ph.D.
Národní archiv
Oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek
Archivní 4/2257
149 00 Praha 4 – Chodovec
Česká republika
e-mail: miroslav.septak@nacr.cz

STRÁŽ OBRANY STÁTU V POLITICKÉM OKRESE ŽAMBERK V LETECH 1936–1939

Jan Lukáč

1 Úvod

Politický okres Žamberk byl ve třicátých letech 20. století tvořen soudními okresy Králíky, Rokytnice v Orlických horách a také soudním okresem Žamberk. Tento region byl odedávna oblastí výhradně německou, jež se díky tomuto faktu, ale i díky strategické poloze vyskytoval v plánech německé Wehrmacht na ovládnutí Československa. Ostatně fotografie ukazující freneticky nadšené obyvatelstvo města Králíky, během příjezdu německé armády a následné návštěvy Adolfa Hitlera, naprosto pregnantně deklarují vztahy některých příslušníků sudetoněmeckého obyvatelstva k tehdejšímu Československu. Jednotkou Stráže obrany státu (dále jen SOS nebo Stráž), která měla na starosti oba tyto soudní okresy, byl první prapor Stráže obrany státu Rychnov nad Kněžnou, obzvláště jeho druhá a třetí rota. Obě tyto rotu střezily hřebeny soudních okresů Králíky a Rokytnice v Orlických horách a spolupracovaly s pevnostním vojskem v již vybudovaných pevnostech. Druhá a třetí rota prvního praporu Stráže obrany státu byly konkrétně nasazeny na území mezi městem Králíky až po obec Kunštát v Čechách.

Samotná Stráž obrany státu vznikla na základě Vládního nařízení č. 270/1936 dne 23. října 1936. Vznik těchto jednotek byl zapříčiněn situací, která se od roku 1933 začala vyvíjet v sousedním Německu. Postupem doby byly úkoly Stráže nastalou vnitropolitickou situací měněny a příslušníci v jednotkách zastoupení se stali přímými, takřka, prvosledovými účastníky bojů, které předznamenaly následnou druhou světovou válku. Bylo přikročeno k realizaci 38 praporů SOS, nicméně nakonec došlo k dobudování 31 praporů. Prapory byly rozděleny teritoriálně a každý z nich měl přesně danou územní působnost, od které se odvíjely i samotné názvy, dle dislokace velitelství praporu SOS. Velitelství praporů byly zřízeny v sídle okresního úřadu, jehož obvod se zpravidla nacházel ve středu střežené oblasti. První prapor SOS měl své sídlo v Rychnově nad Kněžnou. Do tohoto obvodu spadaly politické okresy Hradec Králové, Lanškroun, Nové Město nad Metují, Rychnov nad Kněžnou a Vamberk. Hraniční úsek, jenž se nacházel v kompetenci rychnovského praporu, měřil 63 km. První rota rychnovského praporu střežila úsek od Nového Hrádku po Masarykovu chatu na Šerlichu, druhá

rota SOS od Bedřichovky po Bartošovice a třetí rota SOS od Klášterce nad Orlicí po Lichkov. K praporu dále přináležely i samostatné jednotky jako např. Četnický pohotovostní oddíl z Hradce Králové nebo Samostatná četa SOS Králíky.

Prapory se dělily podle klasického armádního klíče na roty, čety a družstva a velitelé byli vybíráni z toho nejlepšího důstojnického kádru, který se nacházel v řadách československé armády. Z řad profesionálních ozbrojených formací byla nejvíce zastoupena finanční stráž, která ve své působnosti v regionu Orlických hor měla řadu celních úřadů a oddělení finanční stráže, na nichž vykonávala svou rezortní službu. V Orlických horách byli k praporu SOS Rychnov nad Kněžnou zařazeni téměř všichni příslušníci finanční stráže. Naproti tomu, nejmenší zastoupení v době největšího ohrožení republiky, lze vykázat z řad policie. Příslušníci československé policie se podíleli na výkonu služby v rámci prvního praporu SOS až od října 1938, tudíž se nikdy nedostali do přímých bojů se sudetoněmeckými bojůvkami.

Velitelem praporu byl ustanoven mjr. František Kynych.¹ Přiděleným úředníkem finanční stráže se stal inspektor první třídy Karel Marčík, jenž byl přidělen ke dni 16. listopadu 1936.² Z řad četnictva se stal příslušníkem praporu npor. František Šabata, který byl k praporu přidělen 7. června 1937.³

¹ František Kynych se narodil 29. prosince 1893 v Nové Pace v rodině Antonína Kynycha, přádelnického mistra, a Anny Kynychové rozené Fejfarové. Prezenční službu František Kynych nastoupil u pěšího pluku č. 74, s nímž se účastnil bojů v Karpatech proti vojskům carského Ruska. Dne 19. července 1915 vstoupil v Sorokách do ruských legií, byl zařazen do 12. roty prvního čs. střeleckého pluku. Bitvu u Zborova absolvoval již ve svazku sedmé roty třetího čs. střeleckého pluku, kde utrpěl vnitřní zranění v důsledku výbuchu granátu. V Rusku absolvoval důstojnickou školu ve Sludance, z níž byl vyřazen 16. června 1919 v hodnosti podporučíka. Po návratu do vlasti vstoupil do československé armády. Fr. Kynych měl pověst velmi dobrého důstojníka a váženého velitele. O jeho činnosti u SOS se pochvalně vyjádřil velitel sboru gen. Váňa: „Velmi dobrý velitel praporu SOS. Za mobilizace se osvědčil jako rozvážný a iniciativní velitel. Udržel vždy kázeň a vojenský pořádek u jednotek SOS.“ Dále: „Přímý, ukázněný, obětavý a skromný, chování mimo službu vzorné“, pak následuje: „Povinnosti chápe velmi svědomitě, je iniciativní a má vyvinutý smysl pro odpovědnost“. Po vzniku protektorátu vstoupil Fr. Kynych do odbojové organizace Obrana národa a stal se vojenským velitelem okresu Rychnov nad Kněžnou. Jeho ilegální činnost byla odhalena a následovalo zatčení Gestapem. Fr. Kynych byl odsouzen k šesti letům vězení. Svůj rest si odbyl ve věznici Grafentona – Thuringen, kde se dočkal osvobození. Zemřel 29. října 1968. VÚA, Kmenový list Františka Kynycha.

² Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Rychnov nad Kněžnou, fond Okresní úřad Rychnov nad Kněžnou (fond OúRK), Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1786, inv. č. 2313, Rozdělovník finančních náležitostí, četnictva, finanční stráže a vojska za dobu od 11. 7. 1938 do 15. 7. 1938.

³ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1786, inv. č. 2313, Rozdělovník finančních náležitostí, četnictva, finanční stráže a vojska za dobu od 26. 8. 1938 do 31. 8. 1938.

Příslušníci rychnovského praporu SOS absolvovali počáteční výcvik na jaře 1937.⁴ V listopadu roku 1937 proběhl cvičný poplach, přičemž tato událost byla obohacena ostrou střelbou v blízkosti samotných příslušníků SOS. Ovšem tento poplach nebyl velitelem praporu příliš pozitivně kvitován, mjr. Kynych se vyjádřil ve smyslu, že větší část příslušníků postrádá základní taktickou průpravu a taktéž ústupový boj neproběhl dle velitele praporu podle stanovených kritérií.⁵

Z archivních dokumentů je patrné, že určité jednotky rychnovského praporu prošly následnou reorganizací.⁶ Nejvíce je to vidět zejména u čtvrté čtyry první rotý SOS, která je zmiňována pouze v archivních dokumentech z května 1938 a nikoliv ze září 1938. V červnu, v červenci, v srpnu a v září čtvrtá četa v rámci první rotý nefiguruje vůbec.⁷ Na druhé straně se naopak v září 1938 objevuje osmá četa první rotý, která se v květnových seznamech nevyskytuje. Lze proto předpokládat, že čtvrtá četa první rotý byla zrušena v kontextu numerace a přechíslována na četu číslo osm. Četě číslo osm velel v době zářijové krize roku 1938 vrchní strážmistr Josef Pučegl, který byl v květnu 1938 velitelem sedmé čtyry první rotý. V tomto období měla první rota čt sedm, v září 1938 měla již čt osm, ovšem bez čtyry číslo čtyři. Čtvrté četě první rotý v květnu 1938 velel inspektor první třídy finanční stráže Josef Nežádal. Jeho jméno se v září 1938 objevuje již na postu velitele páté čtyry první rotý SOS.

Taktéž výzbroj i výstroj u prvního praporu SOS Rychnov nad Kněžnou byla stejná jako u ostatních jednotek. Co se týče výstrojních a výzbrojních

⁴ HOLUB, Ota: *Třicátá pátá hraniční oblast* (dále jen *Třicátá*). Hradec Králové 1983, s. 32.

⁵ Tamtéž, s. 34.

⁶ V SOKA Rychnov nad Kněžnou se nachází tři kartony dokumentů objasňujících činnost prvního praporu Stráže obrany státu. Kartony obsahují písemnosti v podobě hlášení z hranic, výstrojních a výzbrojních součástek a dalších náležitostí, které mají převážně logistickou povahu. Zajímavým poznatkem je skutečnost, že velitelská struktura praporu, obzvláště velitelů rot a čet, se rozchází se jmény, jež jsou publikována v knize Jaroslava Beneše. Literatura vážící se k problematice SOS je dosti kvalitní, ovšem informací objasňujících činnost prvního praporu SOS je nedostatečné množství. Výjimkou je práce Václava MATOUŠE: *Orlické hory a Podorlicko*. In: Sborník vlastivědných prací 2. Situace v Orlických horách a Stráž obrany státu v letech 1936–1939. Rychnov nad Kněžnou 1969 a kniha Oty HOLUBA: *Třicátá pátá hraniční oblast*. K dokreslení situace, obzvláště nazírané sudetoněmeckým prismaem, přispěly kroniky pohraničních obcí soudních okresů Králíky a Rokytnice v Orlických horách. V neposlední řadě je třeba zdůraznit i využití soukromé sbírky dokumentů charakterizující činnost prvního praporu SOS, která se nachází v držení Pavla Rulíka z Týniště nad Orlicí. HOLUB, O.: *Třicátá*, s. 163.

⁷ Čtvrtá četa první rotý není zaznamenána v sestavě praporu již od 26. května 1938. SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1786, inv. č. 2313, Rozdělovník finančních náležitostí, četnictva, finanční stráž a vojska.

součástí, ty byly obstarávány z větší části hospodářskou správou Pěšího pluku 30 Aloise Jirásky, který byl dislokován ve Vysokém Mýtě.⁸ Vojenský úředník, jenž měl v kompetenci dodávky pro první prapor SOS, byl kpt. Václav Bárta. Střelivo bylo dodáváno ze sborové zbrojnice v Josefově.⁹ Vystrojení i samotné vyzbrojení družstev SOS zabezpečovaly jednotlivé četnické stanice a oddělení finanční stráže. V rámci prvního praporu SOS zabezpečovaly logistické služby četnické stanice: Nový Hrádek, Nové Město nad Metují, Dobruška, Bystré, Dobré, Solnice, Rychnov nad Kněžnou, Javornice, Klášterec nad Orlicí, Nekoř, Jablonné nad Orlicí, Kyšperk, Slatina. Pro finanční stráž, vykonávala tuto činnost oddělení: Kounov, Nový Hrádek, Osečnice, Skuhrov, Liberk, Pěčín, Kunvald, Žamberk a Králíky.¹⁰ Jak uvádí zpráva z 10. dubna 1939,¹¹ obdržel během své činnosti první prapor SOS Rychnov nad Kněžnou: 506 pušek (čtyři ztraceny v boji), 505 bodáků s pochvou (čtyři ztraceny v boji), 145 620 nábojů pro pušku (6 820 použito v boji), 3 382 ručních granátů¹² (138 použito v boji) a 30 kulometů vzor 26.¹³

Prapor vlastnil rovněž dvě motorová vozidla. Prvním byl nákladní automobil Praga RV registrační značky 50 833 a osobní automobil Jawa 700 registrační značky 59 233.¹⁴ Přednosta okresního výboru v Rychnově nad

⁸ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1785, inv. č. 2304, Dodaná výstroj a výzbroj 1938–1939.

⁹ Střelivo bylo praporu taktéž dodáváno z odloučeného muničního skladu v Hradci Králové, např. 20. září 1938 obdržel prapor z tohoto skladu 250 útočných granátů vzor 34. SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1785, inv. č. 2304, Dodaná výstroj a výzbroj 1938–1939.

¹⁰ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1785, inv. č. 2304, Dodaná výstroj a výzbroj 1938–1939.

¹¹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1785, inv. č. 2304, Dodaná výstroj a výzbroj 1938–1939.

¹² Konkrétně šlo o granáty vzor 21/1858 kusů, vzor Janeček/54 kusů, vzor 34/964 kusů a vzor 32/506 kusů. SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1785, inv. č. 2304, Dodaná výstroj a výzbroj 1938–1939.

¹³ Do 10. dubna 1939 byly všechny kulometry předány Wehrmachtu. Ohledně ztracené a zničené výstroje uvádí dokument, jenž sumarizuje mimořádná květnová opatření v roce 1938, počty ztracených nebo zničených výstrojních součástí, a to: sedm košil letních, 16 podvlékaček letních, 61 onucí letních, 19 plášťových řemínků, 35 železných kroužků k stanovým dílcům, 24 čistících šňůr, 24 mazniček, 50 krabic masových konzerv, 922 kávových konzerv, 184 kilogramů sucharů a 46 kapesních ob vazů. SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936 – 1939/, kart. 1785, inv. č. 2304, Dodaná výstroj a výzbroj 1938–1939, Doplnění zásob a projednání ztrát, 13. září 1938.

¹⁴ Automobil Praga měl najeto k 2. dubnu 1939 celkem 6 709 km. Tachometr automobilu Jawa vykazoval ujetých 36 458 kilometrů. Potvrzení na nákladní automobil Praga RV a osobní

Kněžnou Dr. Jaroslav Guth byl o nákupu vozidel informován 8. ledna 1937.¹⁵ V obdržené zprávě se pravilo, že automobily obdrží úřad v nejbližších dnech. Zpráva zasláná presidiem zemského úřadu v Praze nabádá ke zřízení garáže: „Garáž musí mít plochu 3 m × 7 m, musí být 3 m vysoká a s vjezdem 3 metry. Musí být uzavřená a pod dohledem.“¹⁶ Jawa 700 se stala součástí prvního praporu SOS a byla v provozu od čtvrtého února 1937.¹⁷ Praga RV nastoupila službu u jednotky 26. února 1938. Vozidla byla v dubnu 1939 předána četnickému pohotovostnímu oddílu v Náchodě.¹⁸

V důsledku údajných přesunů německých vojsk v blízkosti česko-německé hranice zareagovala československá vláda v pátek 20. května 1938 tím, že vyhlásila částečnou mobilizaci. Byl povolán první ročník záloh, uzavřeny státní hranice a uvedeny letecké jednotky do pohotovosti. Tentýž den byla vyhlášena i velitelská pohotovost a v noci byly obsazovány československé hranice, včetně objektů stálého opevnění.¹⁹ Během následujícího dne obsadila armáda a příslušníci Stráže obrany státu hranice. Po jedenácté hodině v noci heslo „Provedte Zborov 25!“ obdrželo i velitelství jednotlivých praporů SOS.²⁰ Během krátké doby byl rozkaz předán všem velitelům čet a družstev SOS po celé hranici od Aše až po Jasín.²¹ V deštivé noci z pátku na sobotu

Jawa 700. SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1938/, kart. 1786, inv. č. 2310, Motorová vozidla praporu SOS 1937–1939.

¹⁵ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1938/, kart. 1786, inv. č. 2310, Motorová vozidla praporu SOS 1937–1939.

¹⁶ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1938/, kart. 1786, inv. č. 2310, Motorová vozidla praporu SOS 1937–1939, Důvěrná zpráva presidia zemského úřadu v Praze přednostovi okresního úřadu v Rychnově nad Kněžnou z 30. prosince 1937.

¹⁷ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1938/, kart. 1786, inv. č. 2310, Motorová vozidla praporu SOS 1937–1939, Stav služebních vozidel ke dni 31. března 1938.

¹⁸ Během likvidace praporu SOS obdržel jeho velitel automobil Tatra. SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1938/, kart. 1786, inv. č. 2310, Motorová vozidla praporu SOS 1937–1939, Motorová vozidla u SOS – odevzdání.

¹⁹ Už 22. května do 19 hodin nastoupilo k 19. hraničářskému pluku v Žamberku 75 % povolovaných záložníků. CIHLÁŘ, Jiří: *Těžká léta na Orlickoústecku. 1929–1939*. Ústí nad Orlicí 2000, s. 77.

²⁰ MAREK, Jiří: *Smrt v celním pásmu. Historické reportáže o ostraze čs. hranic v letech 1918–1948*. Cheb 2000, s. 104.

²¹ Dřívější nácvik přinášel v těchto krizových dnech své uplatnění: „Velký vliv na rychlost podání informací, mělo i operativní cvičení ohledně navázání spojení, které probíhalo na žádost Hlavního štábu československé armády dne 29. dubna 1938. V 20.00 hod. bylo navázáno spojení s oddělením finanční stráže Olešnice v Orlických horách a Králíky.“ BENEŠ, Jaroslav: *Stráž obrany státu 1936–1939*. Dvůr Králové nad Labem 2007, s. 105.

nastoupilo službu v jednotkách SOS celkem 27 710 mužů.²² V těchto dnech se k SOS poprvé přidaly také vojenské posily, nástup proběhl bez překážek, ovšem u některých praporů došlo k dezerci.²³ Problémy se vyskytovaly převážně z hlediska výstrojního a výzbrojního, neboť četnické stanice, kde mělo k vyzbrojení a vystrojení dojít, nebyly dostatečně naskladněny. Nástup jednotek SOS na česko-německé hranici probíhal pět hodin a zakončen byl v šest hodin ráno. V Čechách poslední družstva SOS dosáhla určených prostorů do sedmi hodin ráno dne 21. května 1938.²⁴ Velitel prvního praporu SOS obdržel rozkaz 20. května v 23.50 hodin.²⁵ Pohotovost byla vyhlášena na všech místech, kde byly dislokovány jednotky prvního praporu SOS do 75 minut.²⁶ Četnický pohotovostní oddíl dorazil do Rychnova nad Kněžnou v noci ve dvě hodiny a třicet minut.²⁷

K časnému dopravení příslušníků družstev SOS pomáhalo i rekvírování civilních motorových vozidel. Například kyšperský obchodník Alois Liebich musel poskytnout své nákladní auto, které 21. května zajišťovalo rozvoz vojenských posil SOS.²⁸ Stejně tak bylo použito i auto soukromého dopravce z Kyšperka Jana Procházky. Jeho automobil byl použit za účelem vyzkoušení četnické stanice v Čermné.²⁹ Tato služba byla samozřejmě civilními osobami vykonána pod nátlakem ze strany zákona a armády, ale z archivních materiálů vyplývá, že velké množství osob, které propůjčily svá vozidla do služeb mobilizovaného státu, se náhrady za ujeté palivo vzdalo ve prospěch ohrožené republiky.³⁰

První kompletní jednotkou SOS, která jako první zaujala svůj obranný úsek v prostoru Olešnice v Orlických horách, byla třetí četa první roty doplněná 10 záložníky z Dobrušky. Její velitel vrchní strážmistr četnictva František Cidlina již ve čtyři hodiny ráno hlásil veliteli praporu splnění úko-

²² MAREK, J.: *c. d.*, s. 105.

²³ BENEŠ, J.: *c. d.*, s. 122.

²⁴ LÁŠEK, Radan: *Jednotka určení SOS*. Díl I. Praha 2006, s. 76–77.

²⁵ BENEŠ, J.: *c. d.*, s. 108.

²⁶ LÁŠEK, R.: *c. d.*, s. 76.

²⁷ BENEŠ, J.: *c. d.*, s. 108.

²⁸ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1938/, kart. 1786, inv. č. 2310, Motorová vozidla praporu SOS 1937–1939.

²⁹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1938/, kart. 1786, inv. č. 2310, Motorová vozidla praporu SOS 1937–1939.

³⁰ Jako například Pivovar právovarečného měšťanstva v Dobrušce, majitel autobusové dopravy v Dobrému Josef Franc nebo respicient finanční stráže Jan Jukl z prvního družstva SOS četa Králíky. SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1938/, kart. 1786, inv. č. 2311, Použité dopravní prostředky 1938.

lu.³¹ Ostatní jednotky rychnovského praporu zaujaly svá postavení a čekaly na další rozkazy. Velice zajímavý je fakt, že velitel prvního praporu SOS mjr. Kynych se ve svém hlášení z 30. července 1938 příliš pozitivně nevyjadřoval ohledně opatření, která byla uskutečněna v květnu tohoto roku: „Možno spíše předpokládat, že plán provedení je více méně prozrazen a při eventuálním opakování musíme počítat s násilnými akcemi, podporovanými a živěnými zvenčí.“³² Také upozorňoval na to, že počet příslušníků SOS v Orlických horách je nedostačující a předpovídal v případě ozbrojeného konfliktu jejich brzkou likvidaci.³³

Neustále se zvyšující napětí mezi Československem a Německem, vyvrcholilo v prvním měsíci podzimu 1938. Po neúspěchu mise lorda Waltera Runcimana byl v pondělí 5. září prezidentem republiky Edvardem Benešem předložen tzv. čtvrtý plán, který schvaloval požadavky sudetských Němců z dubna 1938. Místo vyjednávání vyvolali příslušníci sudetendeutsche Partei v pohraničí nepokoje, které se vláda snažila zklidnit vyhlášením výjimečného stavu v některých okresech a dalšími radikálními zásahy. Vedení SdP poté uprchlo do Německa. Dne 14. září vydalo po dohodě s Hitlerem prohlášení, že řešením situace může být jen odstoupení pohraničních oblastí Německu. V důsledku vnitropolitických a obzvláště mezinárodněpolitických událostí přistoupila československá vláda 23. září 1938 k vyhlášení všeobecné mobilizace. Po 21. hodině se vláda sešla na mimořádném zasedání a usnesla se na vyhlášení mobilizace podle § 23 branného zákona, přičemž schválila vyhlášku o vstupu státu do branné pohotovosti. Mobilizace byla vyhlášena rozhlasem v 22.30 hodin a jako první mobilizační den byla určena neděle 25. září 1938.

Již před vyhlášením všeobecné mobilizace se angažovali příslušníci prvního praporu SOS v bojích se sudetoněmeckým protivníkem. Dne 17. září, byly vytyčeny hlavní organizační zásady sudetoněmeckého Freikorpsu. Den poté, 18. září, vydal Henlein Freikorpsu rozkaz, kterým upravoval náplň a úkoly na tyto jednotky kladené: „Hranice musí být stále znepokojovány bojovými podniky. Vpády malých úderných oddílů, přepady pohraničních stráží a pohraničních osádek musí se dít na běžícím pásu. Přitom platí zásada: vpadnout, způsobit zmatek, pokud možno získat rukojmí a zmizet.“³⁴ Velitelská místa v rámci sudetoněmeckého Freikorpsu obsadili příslušníci SA a s nimi později i sudetští Němci. V kladské a severomoravské oblasti měla

³¹ MATOUŠ, Václav: *c. d.*, s. 138.

³² HOLUB, O.: *Třicátá*, s. 163.

³³ Tamtéž.

³⁴ CIHLÁŘ, J.: *c. d.*, s. 87.

působit první skupina – Slezská – se sídlem ve Vratislavi a jejím velitelem se stal poslanec SdP dr. Fritz Köllner. Ostatní oblasti Freikorpsu byly v Drážďanech, Bayreuthu a ve Vídni, hlavní štáb v čele s K. H. Frankem a náčelníkem Pfrognerem pak na zámku Donndorf v Bavorsku. Tyto čtyři skupiny byly od 29. září 1938 rozšířeny o další dvě skupiny, všech těchto šest skupin Freikorpsu mělo západoevropské činitele přesvědčit, že situace v českém pohraničí může být řešena pouze jeho odtržením od zbytku Československa nebo německou válečnou intervencí.³⁵ Pro vybudování jednotek ve Slezsku³⁶ přidělily nacistické ozbrojené síly dr. Köllnerovi do Vratislavi tři důstojníky a 24 poddůstojníků Wehrmachtu a potřebné zásoby střeliva a zbraní.³⁷ V následujících dnech měl celý sudetoněmecký Freikorps dosáhnout celkového počtu 40 000 mužů.³⁸

2 Bartošovice

K nejsilnějšímu přepadu v Orlických horách došlo v Bartošovicích z 21. na 22. září 1938.³⁹ Bartošovice tvořily důležité centrum obrany celého předpolí těžkého opevnění, které se táhlo na hřebeni žamberckými lesy. Německé obyvatelstvo se nelišilo od svých soukmenovců v okrese prakticky v ničem.⁴⁰ Ač ještě roku 1937 projevoval německý kronikář obce Josef Weisse soustrast

³⁵ Velení čtyř skupin bylo následující: Slezsko I – velitel Fritz Köllner, Sasko II – velitel Franz May, Bavorská Ostmarka III – velitel Willi Brandner, Oblast Alp/Podunají IV – velitel Friedrich Bürger s úsekem Linec (Horní Podunají) – velitel Jobst. STRAKA, Karel: *Vojáci, politici a diplomaté. Československá vojenská delegace na jednáních mezinárodního výboru v Berlíně. A odstoupení českého pohraničí v říjnu 1938*. Praha 2008, s. 125.

³⁶ K 27. září 1938 měla skupina Schlesien 6 851 mužů organizovaných v rámci 11 praporů po 37 rotách. Ve výzbroji se nacházely čtyři těžké kulomety, pět lehkých kulometů, 300 pušek a 90 pistolí. Tamtéž, s. 173.

³⁷ HOLUB, O.: *Tricátá*, s. 203.

³⁸ K prvnímu říjnu 1938 byl početní stav Sudetoněmeckého Freikorpsu 33 954 mužů. STRAKA, K.: *c. d.*, s. 176.

³⁹ K přestřelce mezi jednotkou Stráže obrany státu a sudetoněmeckými bojovníky došlo také 19. září 1938 v obci Kunštát (dnes Orlické Záhoří) v tehdejší soudní okrese Rokytnice v Orlických horách. Další incident byl zaznamenán dne 23. září 1938, kdy byla přepadena celnice v Dolní Lipce. Celnice v Nové Vsi se stala terčem útoku Freikorpsu dne 21. září 1938. Během tohoto přepadu přišel, následkem výbuchu granátu, o oko dozorce finanční stráže Jaroslav Rázek. Na následky těžkého zranění, které utrpěl v boji, zemřel voják Antonín Krupička.

⁴⁰ Již druhého června 1938 bylo na hlídce u mostu v Bartošovicích, ve složení voják Jaroslav Schovanec, Josef Ježek, dvakrát vystřeleno. Útočníci nebyli identifikováni. HOLUB, O.: *Tricátá*, s. 156.

nad smrtí T. G. Masaryka slovy: „U příležitosti úmrtí T. G. Masaryka byla vztyčena na obecním úřadu státní vlajka na půl žerdi. Škola a veřejné budovy vztyčily smuteční vlajku. Obyvatelstvo přijalo zvláštní účast na události.“⁴¹ Tak již o rok později se zápisy vedou ve velkoněmeckém duchu: „Jaká radost zachvátila všechny, když se rozšířila v rozhlasu skoro neuvěřitelná zpráva o osvobození Rakouska. Bez přestávky zůstaly všude přijímače v provozu. Zejména ve dnech 11. a 12. března pracovali obyvatelé Bartošovic málo, protože byl sledován stále jen přenos z Východní Marky. Adolf Hitler osvobodil v Rakousku 6,5 milionu Němců – kdy bude následovat dalších 3 ½ milionu?“⁴²

Na položenou otázku bartošovického kronikáře chtěli příslušníci sudetoněmeckých ozbrojených skupin odpovědět co nejdříve. Jelikož velitel šesté čety druhé rotý SOS praporčík Karel Schoř⁴³ byl od svého informátora z řad sudetských Němců obeznámen s podrobnostmi nastávajícího útoku, mohl dle potřeby zajistit obranu k útoku vytipovaných objektů.⁴⁴ Podle informátora, který posléze také zběhl za hranice, se terčem příštího útoku měla stát celnice, četnická stanice a poštovní úřad.⁴⁵ Po 22. hodině spatřila posádka krytu číslo dva pohybuující se stíny, které mířily jejich směrem.⁴⁶ Četař osádky byl zasažen kamenem do hlavy, nicméně neztratil duchapřítomnost a vydal povel ke kulometné palbě, načež kulometník do míst předpokládaného výskytu útočníků vypálil dva zásobníky. Samotný útok na celnici byl započat v 23.55 hodin, kdy na budovu dopadly první granáty.⁴⁷ Hlídka SOS zahlédla v noční tmě několik stínů, které neuposlechly výzvu, schovaly se za násep a začaly s ostřelováním a házením granátů.⁴⁸ Hlídka SOS měla ovšem zákaz

⁴¹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, Pamětní kniha obce Bartošovice 1921–1941, s. 175.

⁴² SOKA Rychnov nad Kněžnou, Pamětní kniha obce Bartošovice 1921–1941, s. 175.

⁴³ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1785, inv. č. 2301, Hlášení rot a čet 1938.

⁴⁴ HOLUB, O.: *Třicátá*, s. 209.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Již 24. června 1938 byla u bartošovického mostu spatřena dvě černá německá osobní auta, z kterých vystoupili tři muži v civilu a most měřili. Tyto osoby doprovázel správce německého celního úřadu v Bartošovicích. Po chvíli auta opět odjela směrem k Rozenthalu. Tuto událost nahlásil strážmistr Pilař. SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1785, inv. č. 2301, Hlášení rot a čet 1938, Četnická stanice Bartošovice dne 24. 6. 1938 v 10.40 hodin hlásí. Podobná komise posílená o tři příslušníky SS byla spatřena dne 20. září 1938 u Zemské brány příslušníky první čety třetí rotý. SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1785, inv. č. 2301, Hlášení rot a čet 1938, Četnická stanice Bartošovice dne 24. 6. 1938 v 10.40 hodin hlásí.

⁴⁷ STEHLÍK, Eduard – VAŇOUREK, Martin: *Zapomenutí hraničáři*. Mohelnice 2002, s. 34.

⁴⁸ HOLUB, O.: *Třicátá*, s. 210.

střílet směrem na německé území. Přepadení celnice provedl oddíl Freikorpsu, skládající se z „henleinovců“ z bartošovického okolí, kteří přešli z Německa státní hranici poblíž obce Vrchní Orlice a podél hraniční říčky došli až do Bartošovic. V době útoku se dle vyprávění pomocného dozorce finanční stráže Františka Klečky měli v budově nacházet správce oddělení finanční stráže s přidělenými vojáky.⁴⁹ Československá hlídka po krátké přestřelce ustoupila kolem četnické stanice za vojenské objekty. V prudké palbě byla opuštěna i četnická stanice a její příslušníci se stáhli k vojenským hlídkám. Ordneři obložili budovu přinesenými otýpkami roští a slámy, některé naházeli dovnitř, polili hořlavinou a zapálili.⁵⁰ Pak se stáhli na druhou stranu hranice a odtud házením granátů a střelbou bránili hašení ohně.

Jelikož bylo vystřeleno několik signálních raket, byli vzburcováni i vojáci hraničářských jednotek, které střežily těžké opevnění v okolí Bartošovic. Ze vzpomínek poručíka pěchoty Eduarda Bruny vyplývá, že do boje o celnici byly přímo zapojeny také jednotky pevnostního pásma. Vojáci v Kunvaldu obdrželi o napadení telefonickou zprávu, která zapříčinila okamžité vyhlášení poplachu. Ihned došlo k vytvoření přepadové čety, která vyrazila na pomoc bartošovickým obráncům. V blízkosti obce se vojáci rozdělili do dvou skupin a společně pokračovali do středu Bartošovic. Přestřelka neměla dlouhého trvání, neboť poté, co ordneři zjistili, že je proti jejich řadám nasazena pravidelná armáda, boj rychle ukončili a stáhli se k hranici. Vojáci v palbě pokračovali i poté, když bylo patrné, že jednotky Freikorpsu se již nacházely na říšskoněmeckém území.⁵¹ Nutno podotknout, že tento případ je spíše jen světlou výjimkou, neboť dle rozkazu ministerstva národní obrany se k osvobození obsazených budov, které jdou osvobodit pouze útokem, nesměly poskytovat armádní jednotky. Díky naskládaným otýpkám v okolí celnice se oheň rychle rozšířil a celá celnice vyhořela do základů.

Na oheň řádící v bartošovické celnici vzpomíná desátník Bohumil Zámečník, v září 1938 člen osádky pěchotního srubu R – S 63 „Centrála“: „Venku před hořící budovou postával bezradně jeden z celníků. Požádal mě, zda bych nevlezl dovnitř a nepřinesl mu dvě služební knihy, které nechal ležet kdesi na schodech. Šel jsem tedy dovnitř a hledal. Obě knihy jsem naštěstí rychle našel, vzal jsem je a utíkal pryč. Sotva jsem vylezl z celnice ven, zřítíl se uvnitř strop. Potom jsme se museli od budovy vzdálit, neboť tam podle celníků prý ještě zůstalo nějaké puškové střelivo a hrozila jeho exploze. Vzpomínám si, že poručík Kratochvíl obráncům celnice vytýkal, proč nás o pomoc

⁴⁹ LÁŠEK, R.: *c. d.*, s. 93.

⁵⁰ MATOUŠ, V.: *c. d.*, s. 150.

⁵¹ STEHLÍK, E. – VAŇOUREK, M.: *c. d.*, s. 36.

nepožádali včas, když měli zprávy o tom, že se v Bartošovicích něco chystá. V takovém případě by všechno mohlo skončit úplně jinak.“⁵²

Na boj o celnici reagoval i bartošovický kronikář: „Jedna nejhrůznější noc byla z 21. na 22. září. Krátce po půlnoci byl zpozorován v dolní části svit ohně. Předtuchy sílily, když byla slyšet detonace a střelba. Skoro všichni obyvatelé pozorovali svit ohně, přece se nikdo neodvážil ven. Svit ohně byl celou noc viditelný a prvně ráno byl vyzván okolo 5. hodiny hejtman hasičů Rudolf Saliger od četnictva, aby začal s hasičími pracemi. Částečně vysmívaví, na druhou stranu rýpaví byli hasiči čeští.“⁵³

Za útok na bartošovickou celnici zaplatili Němci jedním mrtvým a třemi zraněnými. K osvětlení událostí kolem přepadu bartošovické celnice značnou měrou přispívá i dopis dozorce finanční stráže Františka Šimečka, který je adresovaný neznámému vrchnímu respicientovi. Dopis sám je velice cenný zejména proto, že byl napsán s minimálním časovým odstupem od inkriminovaných událostí, a díky tomu obsahuje i mnoho nových informací, které nebyly dosud v literatuře publikovány.⁵⁴

⁵² Tamtéž, s. 37.

⁵³ SOKA Rychnov nad Kněžnou, Pamětní kniha obce Bartošovice 1921–1941, s. 181.

⁵⁴ „Pane vrchní respiciente! Tragédie bartošovického oddělení přenesla se s námi do Klášterce, a jak už to v české povaze bývá, že když se nepereme s cizinci, pereme se sami se sebou. A výsledek? Správce oddělení pan vrchní respicient Hampejs, všemocný vládce, byl přeložen k nádražnímu celnímu úřadu do Jaroměře na podřízené místo. A nyní Vám aspoň trochu vyliším naše poslední dny v Bartošovicích. Jaký bude asi rok 1938, jsme už tušili začátkem února. Poplach střídal poplach, doplňovaly se zbraně, zvyšoval se stav, poměry se přibližovaly jak u nás, tak u sousedů, pevnostní pásmo se s velkým chvatem dostavovalo, a tak v plné pohotovosti zastihl nás 21. květen. Věděl jsem hned jako ostatní, že tentokrát je to vážné, a věřte mi, byli jsme všichni odhodláni nežli ustoupit, raději zemřít. Leč vše dopadlo později jinak. Škoda! Náš úsek byl od Exnerovy pily až k Vrchní Orlici. Roztroušená naše družstva doplněná četníky a vojáky SOS byla zakopána mezi prvním pásmem lehkého opevnění a železobetonovými kulometnými hnízdy. V nich byli prezenčně sloužící vojáci. Asi po třech týdnech zdálo se, že z toho přece jenom nic nebude. Napětí sláblo. O tři neděle později opustili nás vojáci SOS. Prezenční vojsko se muselo z přední linie vzdálit, a tak jsme tady zůstali sami – četnictvo s finanční stráží a zaujali jsme pozice v kulometných hnízdech. Obsadili jsme jen ta nejdůležitější, jelikož nás bylo málo, a pak jsme měli na starosti ještě hlídkování, které nám zabralo až 14 hodin denně na jednotlivce. Červenec a srpen byl poměrně klidný. Konec srpna věstil, že září bude přece jenom nejdůležitějším činitelem v našem bytí či nebytí. Září – situace se přibližovala každým dnem. Hned v prvních dnech zmizeli do Německa vůdci SdP: Fritz Weinberg, stolař Weinberg, obchodník Saliger, správce mlékárny Urusi, učitel a zubní technik Prokopec. Za nimi asi za tři dny podvůdci SdP: řídící učitel Reisner, učitel Schmied, hostinský Knoblich, mladý Hirsperk, Franke holič i řezník, Pisch a jiní. Tak to chodilo každý den a do týdne byly Bartošovice i s okolními vesnicemi skoro liduprázdné. Za hranice utíkaly celé rodiny i s dětmi a dobytkem. Někteří neměli ani času vzít dobytek s sebou. Jen z Bartošovic bylo přes 350 lidí pryč. Zůstali pouze Aliger naproti četnické stanici, Weisovi z konzumu, Nutz, lyžař Neumann, Neumann ze mlýna, pak několik starých žen a mužů. Z Čechů

Když se finančníci z bývalého bartošovického oddělení stáhli do vnitrozemí a když uplynulo několik dní, mohla již nacistická vojska nerušeně projít kolem trosk bývalé celnice a kronikář Josef Weisse si mohl směle pozname-

zůstali Mačatovi a Taibrovi, kteří však na noc chodili do Zaječín. Naše ženy se rozjely tam, kde která měla někoho z přízně. Moje žena však nejbližší, do Žamberka. Hotové stěhování národů. Začaly se množit incidenty, přestřelek a případů přibývalo každým dnem. My jsme se odstěhovali definitivně do kulometných hnízd, přišli zpátky vojáci SOS na posilu a začala mobilisace. Útoků z druhé strany přibývalo a začalo to od Kunštátu. 20. 9. 1938 přepaden celní úřad v Kunštátě, 21. 9. přepaden a zapáleno oddělení finanční stráže v Nové Vsi – jeden dozorce těžce zraněn. 22. 9. zapálen a vyhořen celní úřad Bartošovice, 23. 9. přepaden celní úřad v Dolní Lipce, zachráněn však čtyřmi služebními psy (psi byli vždy poslání na útočníky, takže granáty, které útočníci házeli z velké dálky, se k celnímu úřadu nedostaly), 25. 9. smrtelně zraněn dozorce Josef Navrátil (dříve sloužil v Nové Vsi) – 2. 10. v Rychnově zemřel. Útočníci byli den ze dne drzejší a jejich útoky prudší. Útočili na naše postavení, kulometná hnízda i na osamělé hlídky. Útoky prováděli obyčejně od desáté hodiny večerní do šesté hodiny ranní. Útočili na nás pistolemi, rakouskými puškami, těžkými kulomety i ručními granáty. Někdy to bylo hotové peklo a my přesto, že jsme nesměli střílet, měli jsme toho dost a spustili jsme naše kulometry. K nám se přidaly kulometry z těžkého opevnění, které bylo za námi, a tak třeba tři hodiny v jednom kuse řval celý úsek. Byla to krásná hudba z naší strany, jen škoda, že musela tak brzy umlknout a nemohla se k ní přidat z našich pevností děla a ostatní. Nyní Vám vyličím, jak to vypadalo u celního úřadu v Bartošovicích v době přepadení. Na celním úřadě byl vrchní respicent Hampejs s vrchním respicentem Ptáčkem a pěti vojáky. Navrátil s vojákem hlídkoval u Vrchní Orlice, Růžička v lese ku Orlické chatě a já se svobodníkem Bulíčkem před Mačatovými. Kolem 21. hodiny se všechny hlídky sešly u Mačatových. Čekali jsme, že dnešní noci to zřejmě padne na náš celní úřad. Ve 21.30 bylo přepaden kulometné hnízdo č. 6 a Růžička, ježto to bylo v jeho rajonu, šel na pomoc. Kolega Navrátil šel proto nad celní úřad z druhé strany. Já se svobodníkem zůstal skryt na svém místě u Mačatů. Tam jsme čekali až do 23.30, kdy se mi situace začala nelíbit, a proto jsem se přemístil blíže k Peškově zahradě. Do půlnoci se mi zdály být minuty hodinami. Tušil jsem správně. Pět minut před půlnocí padly první granáty na budovu celního úřadu a peklo začalo. Spěchal jsem proto se svobodníkem kolem Friedricha nahoru k celnímu úřadu. Rakety červeně střídaly jedna druhou, granáty se jen sypaly a kolem nás a nad námi to svištělo. Mnoho jsme tam platni nebyli, jelikož jsme byli obklíčeni ze tří stran, přece však jednoho vojáka jsme odtamtud vysvobodili. Celní úřad Němci přece dobyli a my byli rádi, že jsme se z toho dostali se zdravou kůží se všemi ostatními. Raněn nebyl nikdo. Do rána byly ještě čtyři útoky, celní úřad zapálen a shořel do základu. Pro nás nejhorší bylo to, že jsme nemohli střílet, jen se bránit a ustoupit. Četníci v našem úseku se příliš nevyznamenali. Když byl celní úřad přepaden, náš velitel čtyř praporčíků četnictva Schoř byl ve vesnici, a když slyšel, co se děje, sedl na motocykl a ujel do těžkého opevnění. Druhý četník byl stížen zhroucením nervů, a tak to bylo vždy. S finančníky však vojáci hlídkovali rádi. Celá komedie trvala do 5. října, kdy to zase polevilo. Na místě jsme byli však až do 10. října, kdy naše četa ustoupila do Kunvaldu. 14. října bylo bartošovické oddělení (jen zaměstnanci, ostatní shořelo) přeloženo do Klášterce nad Orlicí. Inspektorát máme v Žamberku a přednostou je inspektor I. třídy Hajzler z Králík. Správcem oddělení je vrchní respicent Kouřil z Belé pod Bezdězem. Doufáme, že bude správný. Přísný může být, jen aby byl spravedlivý. Já byl nakonec rád, že se nám podařilo zachránit alespoň nábytek, třeba poškozený. Tímto končím a ještě jednou Vás všechny zdravím. Prosím, pane vrchní respicente, po přečtení to spalte. Šimáček s paní. Klášterec nad Orlicí 13. 2. 1939.“ Soukromá sbírka Pavla Rulíka z Týniště nad Orlicí.

nat: „Obyvatelstvo nosilo své nedělní šaty, protože dnes je den, jaký nezažily ještě Orlické hory. Tak historické velikosti a jedinečnosti. Údolí Orlických hor obydlené od spořivého, pilného, mírného národa bylo ještě před pár dny dějištěm nesmírné bídy. Nyní ale je hodina osvobození. Na ulici, kterou musí projít německé oddíly, stojí málo doma zůstávajících lidí jako zeď a jsou obrovsky, téměř dětinský šťastní, nyní jejich tak dlouho očekávaný osvoboditel je na cestě.“⁵⁵

3 Lichkov a Mladkov

Menší potyčky byly zaznamenány také v Mladkově, kde Freikorps napadl zdejší celnici, za pomoci služebních psů se podařilo pozice uhájit a útočníky hozené ruční granáty nezpůsobily žádnou škodu. Veškeré střety a přestřelky v králické oblasti se uskutečnily ještě před přijetím mnichovského diktátu, paradoxem proto zůstává, že největší akci provedly německé orgány společně s jednotkami Freikorpsu až 9. října 1938. V čase, kdy již osud Československa byl zpečetěn a nic nemohlo změnit či narušit zábor příhraničních oblastí. Dle zprávy sepsané velitelem čtvrté čtyřtřetí rotý SOS praporčíkem Aloisem Kubou došlo k přepadu jednotky následovně: „Hlásím, že dne 9. října 1938 o 19. hod. a 15. min. byla přepadena 4. četa 3. rotý SOS oddíly SA a oddíly sudet. legie v počtu asi 300 mužů, kterými byla celá 4. četa odzbrojena a vzata do zajetí. Dne 9. 10. 1938 o 17. hod. 45. min. dlel velitel 4. čtyř prap. Kuba se svým zástupcem štrážm. Kouckým a štrážm. Lorencem na četnické stanici, kde byli zaměstnáni. V tom okamžiku vešel do kanceláře četnické stanice důstojník SA oddílů, který se představil jako „Kompaniekomandant“ a oznámil, že obdržel od svých vyšších důstojníků rozkaz, aby ihned odejel s menším oddílem 4 auty do Lichkova a Mladkova za účelem zadržení a vrácení předčasně již postupujících oddílů říš. něm. vojska z Mittelwalde na Lichkov a Mladkov, aby nedošlo k případným srážkám hlídek čsl. a říš. něm. vojska, ježto říš. něm. vojsko má zabírat Lichkov a Mladkov teprve dne 10. 10. 1938 o 12. hod. Jelikož prap. Kuba, štrážm. Koucký a štrážm. Lorenc předpokládali, že údaje tohoto důstojníka jsou správné, a aby se skutečně případným srážkám hlídek SOS a říš. něm. vojska předešlo, odjel štrážm. Koucký s uvedeným důstojníkem a 4 auty z Lichkova do Mladkova, kde dle hlášení štrážm. Kouckého opakovalo se to samé jako na četnické stanici v Lichkově. Po odjezdu těchto říšských aut vyrozuměl prap. Kuba všechna 3 družstva 4. čety SOS o případu a dal rozkaz k pohotovosti. Za malou chvíli přiblížily

⁵⁵ SOkA Rychnov nad Kněžnou, Pamětní kniha obce Bartošovice 1921–1941, s. 184.

se v nastalé tmě nepozorovaně oddíly sudet. legie a oddíly SA k samotnému Lichkovu, který ze všech stran obklíčily. Nejprve byly napadeny hlídky SOS, odzbrojeny a zajaty. Poté vnikly oddíly SA a oddíly sudet. legií do ubikací družstev příslušníků SOS, které rovněž odzbrojily a zajaly, ježto příslušníkům SOS nebylo možno této přesile klásti odpor, ani nebylo možno již ustoupiti. Při tomto přepadu byl těmito oddíly postřelen do ramene levé ruky příslušník II. družstva, 4. čety SOS, voják Jan Koblížek, který byl pak říš. něm. sanit. odd. ošetřen a dopraven na ošetrovnu do Mittelwalde a nyní se má nacházeti v nemocnici v Habelschwerdtu.⁵⁶ Zajatí příslušníci III. družstva 4. čety SOS a to: strážm. Šrámek, desátník Krivohlávek, vojín Dytřt, Skalický a Mainer byli ještě dne 9. 10. 1938 večer dopraveni autem do Mittelwalde, kde byli drženi přes noc a dne 10. 10. 1938 byli dopraveni zpět do Lichkova. Ostatní příslušníci SOS byli přes noc umístěni v lokále hostince Emila Rossenbergera v Lichkově a sice od 9. 10. 1938 20. hod. do 10. 10. 1938 9. hod., odkud byli pak všichni příslušníci SOS v počtu 34 mužů a příslušníci četnické stanice Lichkov odvezeni do Mladkova, kde jim byly vydány jejich služební zbraně a odtud propuštěni k další cestě přes Těchtotín do Jablonného n/Orl., kam dorazili dne 10. 10. 1938 o 11. hod. 45. min. Dodatečně hlásím, že zajatým příslušníkům 4. čety SOS i příslušníkům četnické stanice Lichkov byly odebrány v Lichkově při přepadení všechny služební i soukromé zbraně a z ubikací pak byly jednak oddíly SA a oddíly sudet.legií a civilním obyvatelstvem odcizeny různé výstrojí a výzbrojní součástky jakož i soukromé věci, které již nebyly příslušníkům SOS ani příslušníkům četnické stanice Lichkov vůbec vráceny, ačkoliv důstojníci SA oddílů ujišťovaly příslušníky SOS, že všechny ztracené a odebrané předměty budou vydány.⁵⁷

Německé oddíly neřádily jen v samotném Lichkově, ale také i v sousedním Mladkově, kde byla takřka stejným způsobem zajata třetí četa třetí rotý SOS. V hlášení z února 1939, které bylo koncipováno velitelem praporu SOS, se praví: „U 3. čety SOS umístěné v okolí Mladkova událo se zajetí čety obdobně. Dne 10. října v 0.1 hodinu po půlnoci byla četa a všechny hlídky přepadeny současně místními ordnery zesílenými ještě z Lichkova, četa byla zajata a odzbrojena.“⁵⁸ V každém hlášení o zajetí obou čet třetí rotý je

⁵⁶ Toto zranění si vyžádalo delší hospitalizaci, neboť ještě 2. listopadu 1938 se voják Jan Koblížek nacházel v nemocnici v Habelschwertu v Německu. Okresní úřad v Rychnově nad Kněžnou, Stráž obrany státu, čj. 1662/dův. Soupis raněných a zabitých příslušníků. Soukromá sbírka Pavla Rulíka z Týniště nad Orlicí.

⁵⁷ SOKa Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1785, inv. č. 2302, Přepadení 4. čety SOS 1938, Hlášení z 12. 10. 1938.

⁵⁸ SOKa Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1785, inv. č. 2302, Přepadení 4. čety SOS 1938, Hlášení z 12. 10. 1938, Výstroj a výzbroj pro

zmíněna ztracená a odcizená výstroj a výzbroj. Během boje a následného zajetí v Lichkově, respektive v Mladkově, se německé oddíly „činily“ tak, že vojákům SOS zcizovaly takřka vše.⁵⁹ Na tento fakt ve svém hlášení naráží i mjr. Kynych: „Velitel 3. čety SOS prap. četn. Kuba, spolu s vel. 3. čety vrch. stržm. četn. Juditkou, žádal říš. něm. důstojníka o vrácení odebraných věcí výstroje a výzbroje. Něm. důstojník však požadavek velitelů čet odmítl, s tím že mu o tom není známo, ztratilo-li se něco, že tak museli učiniti ordneři, za které on odpovědnost nenese. Dodal, že po ztracených součástkách bude pátrati, a najde-li něco, že tyto budou zaslány do Jablonného. Dosud se však tak nestalo.“⁶⁰ Jen několik hodin po incidentech v obcích Lichkov a Mladkov bylo celé území bývalého soudního okresu Králíky zabráno německou brannou mocí a na dalších bezmála sedm let včleněno do nově vzniklé župy Sudetenland.

4 Vrchní Orlice

Nejtragičtějším a zároveň nejzákeřnějším útokem na československou státní moc v pohraničí Orlických hor byl incident, který se odehrál dne 25. září 1938. V tento den v ranních hodinách, byla napadena střelbou dvoučlenná hlídka ve složení dozorce finanční stráže Josef Navrátil a vojín Jiří Bárta. Hlídka byla postřelována z nedaleké německé školy, která se ovšem ještě nacházela na československém území. První kulka vystřelená z německé pušky, zasáhla pažbu Navrátilovy karabiny.⁶¹ Druhá si již našla svůj cíl, zasáhla Navrátila do zad a těžce poškodila jeho plíce.⁶² Vojín Bárta běžel pro nejbližší pomoc a následně byl dozorce Navrátil odtransportován do nemocnice v Rychnově nad Kněžnou. Lékaři v rychnovské nemocnici vážně zraněného příslušníka SOS okamžitě operovali a prohlásili, že jeho zranění je vážné, ale nikoliv životu nebezpečné. Navrátil měl v nemocnici zakázáno,

SOS – ztráty – hlášení. Příloha 2.

⁵⁹ Během obou těchto incidentů přišla třetí a čtvrtá četa SOS, mimo jiné, o jednu osvětlovací pistoli, pušku vzor 24, 1 020 nábojů 7,92 mm vzor 23, jako trofej posloužila Němcům i četnická šavle stržm. Josefa Frinty. SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1785, inv. č. 2302, Přepadení 4. čety SOS 1938, Hlášení z 12. 10. 1938, Seznam chybějící výstroje a výzbroje, jakož i soukromých předmětů příslušníků S. O. S. 12. 10. 1938.

⁶⁰ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1785, inv. č. 2302, Přepadení 4. čety SOS 1938, Hlášení z 12. 10. 1938.

⁶¹ HOLUB, Ota: *Stůj! Finanční stráž* (dále jen *Stůj*). Praha 1987, s. 113.

⁶² LÁŠEK, R.: *c. d.*, s. 103.

vzhledem ke svému zranění, vést jakékoliv rozhovory. Na pokoji byl taktéž hospitalizován jeho kolega a příslušník finanční stráže z novoveského oddělení Jaroslav Rázek, který se v nemocnici podroboval operaci oka. Proto je zřejmé, že zákaz mluvení nedodržoval a s kolegy, na pokoj přibyl i další finančník František Bílek z Kunštátu, občas slovo prohodil. Snad nejvýmluvnějším důkazem jeho naprosté loajality vážící se k ohrožené vlasti jsou jeho slova, která pronesl jen několik málo dnů před svou smrtí: „Jen aby to nebylo všechno zbytečné, rád bych třeba zemřel, jen aby to alespoň národu a vám všem prospělo.“⁶³

Na kolegu Navrátila vzpomíná finančník František Bílek: „Zemřel 2. října v náručí své matky, která na moje pozvání přijela. Doslovně se utopil ve vlastní krvi, když se mu průstřelem počala valit do plic. Čest jeho památce a jeho boji za svobodu. V sobotu 26. září měl mít svatbu, jeho snoubenka se o jeho zranění dozvěděla až poté, když nepřišel na svatbu. Když později přijela do nemocnice v Rychnově nad Kněžnou a dozvěděla se, že je již mrtev, padla do mdlob, jako podřatý strom. To byly ty nejhroznější chvíle mého života, neboť jsem se současně dozvěděl, že musíme opustit čsl. hranice a Orlické hory.“⁶⁴ Přes veškerou snahu lékařů nakonec Josef Navrátil v rychnovské nemocnici svému zranění dne 2. října 1938 podlehl.

Na svého příbuzného Josefa Navrátila vzpomínala v Hradci Králové v roce 1994 paní Marie Rejlová: „Josef Navrátil se narodil r. 1910 v Sudkově na Moravě. Byl synovcem naší tety Arnošky Bednářové, učitelky v Leštině na Moravě, kde byl její manžel ředitelem obecné školy. Josef Bednář se narodil v Plošticích u Hradce Králové. Byl bratrem Marie Bednářové-Součkové, která byla naší babičkou. Můj otec František Probošt, narozený v Třebechovicích r. 1880, byl zaměstnancem na Zemském finančním úřadě v Praze a na žádost Josefa Navrátila zařídil, že byl přijat jako dozorce finanční stráže v Bartošovicích. Dne 25. 9. 1938 byl zákeřně Němci zastřelen jako člen Stráže obrany státu. Na tomto místě postavili krásný pomník k uctění jeho památky.“⁶⁵ Byl pohřben na Moravě a jeho pohřbu se osobně účastnil čs. generál Karel Kutlvašr. Touto vzpomínkou chci uctít jeho památku za jeho velkou oběť pro vlast!“⁶⁶

⁶³ Tamtéž, s. 104.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Událost připomíná ve Vrchní Orlici pomník, který byl slavnostně odhalen 6. července 1946 s textem: „Zde byl v době zvýšeného ohrožení republiky dne 25. 9. 1938 ve věku 28 let německým vrahem zákeřně zastřelen Josef Navrátil doz. fin. stráže jako člen „Stráže obrany státu“. „Nezapomínejme!“

⁶⁶ Soukromá sbírka Pavla Rulíka z Týniště nad Orlicí.

Během vyšetřování události bylo zjištěno, že palba proti hlídce byla vedena jak ze školní budovy ve Vrchní Orlici, tak i z německého území.⁶⁷ Na přepadu hlídky se mělo podílet tři až pět teroristů Freikorpsu, kteří ihned po vystřelení několika ran utekli za hranice. Po tomto incidentu byly československými orgány zahájeny rozsáhlé prohlídky německého obyvatelstva a jejich obydlí v obci.⁶⁸ Německý kronikář si poznamenal: „V noci z 24. na 25. září byl postřelen od sudetoněmeckých bojovníků Freikorpsu bartošovický financ Navrátil. Navrátil zemřel po několika dnech v nemocnici v Rychnově nad Kněžnou. V Bartošovicích byly velké domovní prohlídky statní policií a vojskem. Hledány byly zbraně a muži Freikorpsu. Uzavřené domy byly vypáčeny, všechn majetek jeden přes druhý vyházen a nejlepší ukraden a odvečen. Zvláště zle řádila soldateska u Otty Knoblichu čp. 204, Eduarda Weisse čp. 28 a v pekařství Riesner čp. 57. Nejhuře byl ale zřízen obchod, sklad, sklep a byt místního vůdce SdP Wenzela Saligera čp. 144. Potraviny, jako rýže, mouka, káva a další byly rozsypany dohromady na zemi.“⁶⁹

Střelec, který zasáhl samotného Navrátila, nebyl v září 1938 zjištěn, nicméně díky zájmu badatelů byla dne 7. května 1999 sepsána zpráva a podáno svědectví pana Jindřicha Hermana narozeného 24. září 1913. V protokolu vysvětlujícím postřelení dozorce finanční stráže Josefa Navrátila se uvádí: „Za války jsem pracoval v Bartošovicích v Orlických horách v truhlárně starosty obce Johana Weinbergra, kam jsem ze Zaječín denně docházel. V té době tam se mnou m. j. pracoval i Pötter Willi, bytem Vrchní Orlice č. p. 71. V té době mu mohlo být asi 26 let. V jednom dni se přede mnou a i před ostatními zaměstnanci přiznal, že to byl on, kdo v září 1938 postřelil finance Navrátila. Velice dobře se na to pamatuji, protože v této souvislosti říkal, že půjde do kláštera. Již však měl příkaz k nástupu do armády, takže jak to s ním bylo dál, již nevím. Po nějaké době přestal docházet do firmy za práci a já jsem se o něho nestaral.“⁷⁰ Svědectví takřka devadesátiletého muže je zajímavé v tom smyslu, že ukazuje náhlé vystřízlivění z německého fanatického nadšení roku 1938. Zmínka o klášteře svědčí jistě o tom, že vrah dozorce Navrátila měl zřejmě černé svědomí a svého činu litoval.

⁶⁷ HOLUB, O.: *Stůj*, s. 235.

⁶⁸ SOKA Rychnov nad Kněžnou, Pamětní kniha obce Bartošovice 1921–1941, s. 182.

⁶⁹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, Pamětní kniha obce Bartošovice 1921–1941, s. 182.

⁷⁰ Záznam o podání informace, vysvětlující okolnosti postřelení dozorce finanční stráže Josefa Navrátila v Bartošovicích 7. května 1999. Soukromá sbírka Pavla Rulíka z Týniště nad Orlicí.

5 Závěr

Schválením mnichovského diktátu boj na hranicích s Německem skončil. Příslušníci SOS odcházeli poslední. 3. října 1938 byli zaměstnanci finanční stráže vyčleněni ze Stráže obrany státu a plně využiti v resortní službě. Společně s příslušníky nově zřízených pohraničních četnických stanic zaujali svá stanoviště na provizorních odděleních na demarkační čáře. Po vzájemné dohodě ministerstva vnitra s ministerstvem národní obrany přestaly prapory SOS od 4. října 1938 podléhat vojenskému velení.⁷¹ Šlo o významnou změnu oproti stavu, který nastal po vyhlášení mobilizace čs. armády. Od 4. října 1938 podléhaly jednotky SOS výhradně ministerstvu vnitra prostřednictvím místních orgánů politické správy.

Změnu dislokace pocítil i první prapor SOS Rychnov nad Kněžnou, který musel opustit své pozice v oblastech soudního okresu Králíky a soudního okresu Rokytnice v Orlických horách. Z politického okresu Žamberk byly zabrány oba soudní okresy Králíky a Rokytnice v Orlických horách a některé obce ze soudního okresu Žamberk. V důsledku propuštění většího počtu příslušníků SOS byla v rámci prvního praporu SOS změněna jeho struktura, počty čet a mužstva. Po odstoupení pohraničí byli do prvního praporu SOS začleněni také příslušníci státní policie, kteří v dřívějších měsících roku 1938 nebyli do stavu vůbec zahrnuti. Jednalo se zejména o policisty, kteří měli své domovské stanice na severu Čech.⁷²

Po opuštění "předmnichovských" působišť bylo umístění čet prvního praporu SOS následující:⁷³

⁷¹ BENEŠ, J.: *c. d.*, s. 214.

⁷² Šlo o policisty z České Lípy (18 osob), z Duchcova (25 osob), z Chomutova (osm osob), z Jablonce nad Nisou (dvě osoby), z Liberce (51 osob), z Litoměřic (10 osob), z Lovosic (10 osob), z Mariánských Lázní (20 osob), z Mostu (10 osob) a z Ústí nad Labem (24 osob). Všem těmto 178 státním policistům velel kapitán Václav Lízálek z Mariánských Lázní. SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, kart. 1784, inv. č. 2297, Prapor SOS Rychnov, Seznam příslušníků policejního strážního sboru 1938, Seznam policejních zaměstnanců určených za příslušníky SOS a přidělených k praporu SOS Rychnov nad Kněžnou, k výkonu efektivní služby ve stráži k 26. říjnu 1938.

⁷³ Zde jsou ilustrovány změny v počtu čet uvnitř všech tří rot. Oproti seznamům z května a září 1938 je patrný úbytek Četnického pátracího oddílu a v důsledku odtržení Králík i absence Samostatné čety Králíky. Taktéž chybí Samostatné družstvo Nová Ves a pátá četa druhé rotы SOS. Naproti tomu se navýšil počet čet u třetí rotы SOS o četu číslo pět. SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, kart. 1784, inv. č. 2297, Prapor SOS Rychnov, Seznam příslušníků policejního strážního sboru 1938.

První rota SOS

První četa – Nový Hrádek, druhá četa – Sněžné, třetí četa – Dobřany, pátá četa – Kounov, šestá četa – Osečnice, sedmá četa – Skuhrov, osmá četa – Lukavice.

Druhá rota SOS

První četa – Jaroslav, druhá četa – Javornice, třetí četa – Pěčín, čtvrtá četa – Kameničná, šestá četa – Kunvald.

Třetí rota SOS

První četa – Klášterec nad Orlicí, druhá četa – Nekoř, třetí četa – Dolní Dobrouč, čtvrtá četa – Jablonné nad Orlicí, pátá četa – České Libchavy.

Kvůli odstoupení pohraničí Německu byly přemístěny finanční inspektoryáty a oddělení finanční stráže. Vznik vrchního inspektorátu finanční stráže v Rychnově nad Kněžnou byl důležitý i pro jednotky SOS, neboť i ony v součinnosti s orgány finanční stráže a v jejich obvodech vykonávaly svou službu. Z velení celého prvního praporu SOS, které bylo umístěno v Rychnově nad Kněžnou, zbyli v červenci 1939 již jen čtyři příslušníci, šlo o dva důstojníky (posádkový velitel a představený správce budov), jeden rotmistr (správce budov) a jeden dělesloužící (přidělený k potřebě posádkovému veliteli).⁷⁴ Oděv a výstroj bývalých „sosáků“ byly předány pátému praporu Vládního vojska.⁷⁵

RESUMÉ*STRÁŽ OBRANY STÁTU V POLITICKÉM OKRESE ŽAMBERK*

V LETECH 1936–1939

Jednotkou nasazenou v rámci Stráže obrany státu v politickém okrese Žamberk se stal první prapor SOS v čele s jeho velitelem mjr. Františkem Kynychem. Studie popisuje samotné ustanovení, vznik a popis činnosti Stráže obrany státu, na jejichž bedrech leželo zabezpečení a neprostupnost státní hranice v nejkrizovějším období to znamená v roce 1938. Taktéž bylo přistoupeno k charakteristice výzbroje a výstroje, motorizace, logistickému

⁷⁴ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1786, inv. č. 2316, Likvidace praporu a čsl. branné moci 1938–1939, Počty likvidujícího personálu, hlášení 11. července 1939.

⁷⁵ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond OúRK, Prapor stráže obrany státu /1936–1939/, kart. 1786, inv. č. 2316, Likvidace praporu a čsl. branné moci 1938–1939, Výstroj bývalých jednotek SOS, potvrzení stvrzenek 30. srpna 1939.

zabezpečení a dalším prvkům, které utvářely náplň práce těchto jednotek. V článku se nachází také vyobrazení několika ozbrojených střetů v příhraničních soudních okresech Králíky a Rokytnice v Orlických horách. Cílem práce je podrobný popis činnosti příslušníků Stráže obrany státu na severovýchodě Čech a tím pádem také osvětlení některých událostí v tomto regionu.

Klíčová slova: Stráž obrany státu, první prapor SOS, mobilizace, finanční stráž, Králíky, Rokytnice v Orlických horách

SUMMARY

STATE DEFENSE GUARD IN THE POLITICAL DISTRICT ŽAMBERK IN 1936–1939

A troop embattled under the State Defense Guard in the political district Žamberk became the first battalion SOS with its leader major František Kynych. The study describes origins and activities of the State Defense Guard which had to protect state borders in the most critical period, i.e. in 1938. Furthermore, the author examines arms and gear, motorization, logistic security and other elements which were a part of troops' work. The article also includes pictures of some armed conflicts in cross-border judicial districts Králíky and Rokytnice in the Orlické Mountains. The aim of the research is a detailed description of activities of the State Defense Guard's members in North-Eastern Bohemia which also clarifies some events in this region.

Keywords: State Defense Guard, first battalion SOS, mobilization, finance guard, Králíky, Rokytnice in the Orlické Mountains

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Bc. Jan Lukáč
Čapkova 536
517 21 Týniště nad Orlicí
Česká republika
email: Lukac.J@seznam.cz

BEZPEČNOSTNÍ POMĚRY NA TĚŠÍNSKU V OBDOBÍ TŘETÍ REPUBLIKY VE SVĚTLE PAMĚTNÍCH KNIH STANIC SBORU NÁRODNÍ BEZPEČNOSTI

Ondřej Kolář

V posledním desetiletí odborná scéna zaznamenala prudký vzrůst zájmu o historii československého policejního aparátu.¹ Dosavadní badatelská pozornost se soustředila zejména na meziválečné období, v menší míře též na komunistickou éru – v tomto případě se však stala předmětem zájmu jednak činnost Státní bezpečnosti,² jednak projevy protirežimního odporu v policejních řadách.³ Zatím však chybí práce, které by podrobněji zkoumaly poválečné působení bezpečnostních složek na lokální úrovni, ačkoliv dosud publikované studie poukázaly na podnětnost podobného výzkumu.⁴ Z hlediska policejní historie je také poněkud opomíjeno období třetí republiky v letech 1945–1948, přestože šlo o období v řadě ohledů přelomové.

Předkládaný článek by se měl stát skromným příspěvkem k zaplnění obou výše uvedených mezer. Předmětem studia je působení Sboru národní bezpečnosti (SNB) na území části Těšínska, která v letech 1938–1939 prošla polskou a následně německou okupací.

¹ K nejvýraznějším projevům uvedeného trendu patří pořádání Konferencí policejních historiků v pražském Muzeu policie ČR. Na podzim 2014 se uskutečnil již 9. ročník. Problematika policie a četnictva se také stále častěji stává tématem studentských prací – viz např. KLEČACKÝ, Martin: *Převzetí rakouského četnictva československým státem 1918–1919*. Praha 2010 (nepublikovaná magisterská diplomová práce); ZÁLEŠÁK, Pavel: *Četnictvo v okrese Hodonín v letech 1938–1939*. Brno 2013 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce). Ve vztahu ke zkoumanému regionu zasluhuje pozornost zejména BARTEČKOVÁ, Ivana: *Činnost Zemského četnického velitelství ve Slezsku v letech 1918–1928*. Olomouc 2013 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

² TOMEK, Prokop: *Okres na východě 1960–1989: občané a nejnižší článek Státní bezpečnosti na příkladu okresu Havlíkův Brod*. Praha 2008.

³ SVOBODA, Libor: „*Nebylo mi povoleno se hájit*“ aneb *k osudu bývalého poručíka SNB a agenta-chodce Jana Hoška*. In: GALAŠ, Radek (ed): *Almanach příspěvků z II. konference policejních historiků*. Praha 2007, s. 56–80; Týž: *Štátní kapitán Bohumil Valtr*. In: GALAŠ, Radek (ed): *Almanach příspěvků z III. konference policejních historiků*. Praha 2008, s. 337–357.

⁴ Viz LACKO, Martin – SABO, Ján: *Žandár troch režimov*. Bratislava 2011; KOLÁŘ, Ondřej: *Kariéra příslušníka SNB v letech 1945–1952 ve světle archivních dokumentů a vzpomínek* (dále jen *Kariéra*). Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické, 61, 2012, s. 233–240.

Pro zkoumaný region se dochoval unikátní soubor pamětních knih četnických stanic (resp. od roku 1945 stanic SNB), které zachycují zejména meziválečné období, ale též první léta po druhé světové válce. Památníky byly na četnických stanicích vedeny již v rakousko-uherské éře, v Československu jejich existenci kodifikoval výnos Ministerstva vnitra ze 7. ledna 1921. Během nacistické okupace byla kronikářská činnost četnictva zastavena, k jejímu obnovení došlo z rozkazu hlavního velitele SNB majora Oldřicha Kryštofa z 15. prosince 1945. Uvedený rozkaz mimo jiné ukládal doplnit do památníků informace o událostech roku 1938 a průběhu okupace v obvodech stanic a zaznamenat údaje o předválečných příslušnících stanice, kteří se zapojili do odboje nebo byli nacisty perzekvováni.⁵

Nové záznamy se do památníků zpravidla zapisovaly jednou ročně po předchozím schválení okresním velitelem. Právě dochované koncepty, zasílané k posouzení nadřízeným, představují cenný podklad, který umožňuje pozorovat rozdíly mezi „oficiální“ historií (tedy obsahem samotného památníku) a bezprostředním pohledem policistů – kronikářů, byť i samotné koncepty byly přirozeně ovlivněny autocenzurou. Některé dokumentované zásahy do konceptů vypovídají o postupné ideologizaci bezpečnostní služby a silicím vlivu KSČ uvnitř bezpečnostního sboru.

Památníky četnických stanic lze označit za doposud nepříliš využívaný pramen pro regionálně-historické bádání. Mimo líčení bezpečnostních poměrů a interních záležitostí četnictva uvedené zdroje obvykle zachycují i hlavní společenské a hospodářské události v příslušných obvodech a mohou se tak stát vhodným informačním doplňkem k obecním či školním kronikám. Specifikum četnických památníků tkví v tom, že jejich autory byli v drtivé většině cizinci – osoby výrazněji nezainteresované na politickém a ekonomickém životě příslušné obce a nahlížející tudíž na místní dění s jistým odstupem. To platí zejména pro období před rokem 1945, kdy byla politická a spolčovací práva četníků značně omezena.⁶

Paleta badatelské využitelnosti uvedeného pramenného materiálu je tedy poměrně pestrá.⁷ Zde se však omezíme pouze na reflexi bezpečnostních otázek a vývoje uvnitř SNB v období od konce druhé světové války do přelomu let 1948 a 1949, kdy většina kronikářských záznamů končí. Na základě zkou-

⁵ Státní okresní archiv (dále SOKA) Karviná, Četnická stanice (dále ČS) Albrechtice.

⁶ Srov. PLOSOVÁ, Jaroslava: *Spolkový život četnictva ve 20. letech 20. století*. In: GALAŠ, Radek (ed.): *Almanach příspěvků V. konference policejních historiků*. Praha 2010 (vydáno pouze elektronicky na CD).

⁷ Srov. BARTEČKOVÁ, Ivana: *Památníky četnických stanic jako pramen k historii Těšínska v letech 1918–1938*. In: *Sborník z III. ročníku Mezinárodní vědecké konference studentů doktorských studijních programů v oblasti společenských věd*. Olomouc 2014, s. 159–170.

maných dokumentů se pokusíme rekonstruovat každodenní chod pořádkové služby v regionu a také postupné pronikání komunistického vlivu do řad sboru.

Pro dokreslení dobových poměrů budou využity dokumenty z bezpečnostní agendy ostravské expozitury Moravskoslezského zemského národního výboru (MsZNV), které umožní komparaci „oficiální historie“ z památníků s relacemi stanic SNB a dalších bezpečnostních orgánů. Pro ověření faktografické přesnosti všech údajů by pochopitelně bylo nutné srovnat použitelné prameny s dalšími zdroji, zejména z proveniencie samosprávních a justičních orgánů, účelem předkládaného článku však není detailní popis událostí, ale spíše zachycení obecných trendů prostřednictvím několika konkrétních případů.

Obnovování bezpečnostní struktury v oblasti začalo již během května 1945. Někteří četníci se na svá předválečná působiště vraceli spontánně, a kde to okolnosti dovolovaly, byly stanice znovu zřizovány na svých dřívějších místech.⁸ Ve fryštátském okrese vznikla jako první stanice v Petřvaldě, která začala fungovat již 7. května. Okresní velitelství v čele s vrchním strážmistrem Janem Novákem bylo zřízeno 16. května. V Dolní Suché si Místní národní výbor (MNV) musel přidělení prvního příslušníka SNB písemně vyžádat.

Do Karvinné⁹ 9. května dorazili vrchní strážmistr Josef Obořil,¹⁰ sloužící v letech 1928–1937 na stanici Jáma Hoheneggrova, a Karel Nogol. Na nátlak místních polských činitelů však byli oba četníci kapitánem Rudé armády Ballou¹¹ vykázáni.¹² Vrátit se mohli až 14. května, ovšem pouze v civilním oděvu a bez oprávnění konat bezpečnostní službu. Tu zajišťovala polská milice. Obořil v konceptu kronikářského zápisu za rok 1945 zmínil údajné excesy milicionářů, pasáž však byla vyškrtuta, patrně ve snaze o zachování relativně konsolidovaných vztahů s polským obyvatelstvem.

⁸ SOkA Karviná, ČS Jáma Barbora.

⁹ Název Karvinná se používal do roku 1948. Většina zástavby původní Karvinné zanikla v důsledku těžební činnosti.

¹⁰ V červenci následujícího roku se stal okresním velitelem.

¹¹ Balla je v regionální historiografii znám především v souvislosti se svým poválečným angažováním ve prospěch sovětské zpravodajské pracovnice Marie Bobyrevy (krycí jméno Tamara), obviněné z kolaborace s nacisty. Viz např. ŠTĚPÁN, Václav: *Alois Vařejka a jeho doba*. Přerov 2007.

¹² Popsaný případ dokládá, že se mnozí příslušníci Rudé armády zpočátku příliš neorientovali ve specifických poměrech Těšínska. To potvrzuje též FRIEDL, Jiří: *Český Těšín a Těšínsko v prvních dnech po osvobození* (dále jen *Český Těšín*). In: *Český Těšín 1920–1989 – válečné a poválečné osudy města*. Opava 2011, s. 42–58.

V předposlední květnový den se v Karvině objevili první českoslovenští vojáci a 2. června dorazila posila deseti četníků vedených nadporučíkem Františkem Klímou.¹³ Následovalo odzbrojení milice a zřízení stanice SNB pod Obořilovým vedením. Nejen velitel, ale i dva z podřízených sloužili v Karvině již před válkou.¹⁴ Další příslušníci Klímova oddílu byli následně rozděleni na stanice v okolí. Klíma v Karvině zřídil prozatímní „místní velitelství“.¹⁵

Specifické poměry nastaly v Českém Těšíně, kde se záhy po osvobození 3. května usídlila polská milice v počtu asi 300 mužů. Oddíl se usadil v někdejší polském Reprezenačním domě, pozdějším hotelu Slavia. Po intervenci československých orgánů však přítomní sovětsí důstojníci přiměli polské jednotky k opuštění města. Dohled nad bezpečností v oblasti poté převzali českoslovenští tankisté – veteráni z východní fronty.¹⁶ Bývalí četníci do města dorazili již 7. května. O pět dní později do Českého Těšína přibyl oddíl 50 příslušníků SNB, jehož mužstvo bylo následně rozděleno na dosud neobsazené stanice v okrese.¹⁷

Bez národnostního napětí se neobešlo ani osvobození Třince. Po příchodu sovětských jednotek 3. května se na domech objevily sovětské a polské prapory, prý až po urgenci majora Rudé armády Kravčenko byly vyvěšeny i vlajky ČSR. O tři dny později došlo k několika incidentům mezi polským obyvatelstvem a projíždějícími československými vojenskými jednotkami, jejich příslušníci strhli několik polských vlajek. Ve stejné době se do Třince začali vracet čeští zaměstnanci železáren, kteří město opustili na podzim 1938. Jejich návrat vyvolal určitou tenzi, po zřízení stanice SNB 12. května se však poměry postupně zklidnily.¹⁸

Taktéž v Bystřici se 4. května chopily moci polské organizace, do národního výboru byl přijat jediný Čech. Když o tři dny později obcí projížděly československé jednotky, neznámý útočník po vojácích vrhl granát. Ten ale naštěstí nevybuchl. Občanům české národnosti bylo údajně bráněno ve vyvě-

¹³ Podle památníku stanice Jáma Jindřich oddíl čítal patnáct mužů a dorazil o den později. Datum 3. června udává i památník stanice Jáma Barbora. Zajímavé je, že z karvinského památníku byla vyškrtuta zmínka o veliteli vojenské posádky nadporučíku Vlastimilu Grygarovi. Zůstává otázkou, zda se informace nadřízenému veliteli jednoduše zdála zbytečná, nebo zda měl zásah jiný důvod.

¹⁴ SOKA Karviná, ČS Karviná.

¹⁵ SOKA Karviná, ČS Jáma Barbora.

¹⁶ Srov. FRIEDL, J.: *Český Těšín*.

¹⁷ SOKA Karviná, ČS Český Těšín. Např. do Jablunkova skupina členů SNB z Českého Těšína dorazila již 13. května. (SOKA Frýdek-Místek, ČS Jablunkov.)

¹⁸ SOKA Frýdek-Místek, ČS Třinec.

šení praporů k uvítání vojska. Po rázném zákroku československého důstojníka došlo k vytvoření české milice, 13. května pak do obce dorazili příslušníci SNB a oddíl „ochranného sboru“ z Frýdku, v němž sloužili i dva synové Jana Heczka (v pramenech označovaného i jako Hečko)¹⁹ zavražděného v březnu 1945 příslušníky těšínského gestapa (viz dále). Právě vyšetřování této vraždy patřilo k prvním úkolům příslušníků SNB.²⁰

Pozornost zasluhuje způsob převzetí bezpečnostní služby v Ropici, kam již během okupace dojížděl štábní strážmistr četnictva Ladislav Šťastný, aby udržoval kontakty s místním odbojovým hnutím. Po válce pak Šťastný patřil mezi trojici příslušníků SNB, přidělených 12. května do Ropice. Následně byla stanice doplněna pěti dobrovolníky.²¹

Relativně komplikované poměry panovaly v prvních poválečných týdnech v Darkově, kde od 17. května působilo dvanáct příslušníků SNB. Tři z nich, kteří v místě sloužili již v roce 1938, pak zůstali jako posádka místní stanice, ostatní byli patrně později rozděleni do okolních obvodů. Příchod bývalých četníků byl podle staniční kroniky nadšeně oslavován českým obyvatelstvem. Přístup lokální samosprávy byl však rezervovanější.

MNV složený z deseti Čechů a šestnácti Poláků sice formálně akceptoval personální složení stanice, mezi některými členy a příslušníky SNB ale panovala animozita, jejíž kořeny patrně sahaly do předválečného období. Tajemník národního výboru prý „v roce 1938 terorisoval v době polské okupace české obyvatelstvo jako bojůvkář“. Jiný funkcionář MNV byl údajně předválečným komunistou a později příslušníkem německé domobrany (Volkssturm).²²

Nejnebezpečnějším pro československé zájmy v regionu se ale ukázal být člen MNV, učitel a „polský okupant“²³ Alois Bouczek, který 23. května zaslal polským úřadům v Katovicích žádost o polskou vojenskou intervenci na Těšínsku.²⁴ Záležitost měla dohru v podobě vyšetřování poměrů v oblasti sovětskými důstojníky za účasti představitelů polského tisku.

¹⁹ Pokud neexistují jiné dostupné zdroje, jsou jména v textu uváděna v podobě, v jaké se objevují v použitých pramenech.

²⁰ SOKA Frýdek-Místek, ČS Bystřice.

²¹ SOKA Frýdek-Místek, ČS Ropice.

²² SOKA Karviná, ČS Darkov.

²³ Tento termín se po válce paušálně používal pro osoby polské národnosti, které se přistěhovaly na Těšínsko po obsazení oblasti Polskem na podzim 1938.

²⁴ V darkovské školní kronice se Bouczkovo jméno neobjevuje, mezi učiteli v daném období je zde uveden pouze Henryk Bonczek z Trzanowic. SOKA Karviná, Základní devítiletá škola, 1.–5. ročník s polským jazykem vyučovacím, Karviná-Darkov, kronika 1931–1946.

K úkolům SNB v Darkově krátce po osvobození patřilo také vyšetřování okolností záchranu místního mostu před vyhozením do povětří při ústupu německé armády. Podle závěrů byl most uchráněn zásluhou Rafaela Klimši, kterému se podařilo docílit dohody s vojákem pověřeným provedením demolice, sudetským Němcem z Tošovic Richardem Matzkem. Klimša byl následně vyznamenán, v roce 1951 však darkovská odbočka Svazu bojovníků za svobodu jeho verzi událostí zpochybnila a doporučila vyznamenání odebrat.²⁵ Podrobnější rozbor této nesporně pozoruhodné kauzy je bohužel mimo možnosti předkládaného článku.

V Porubě u Orlové byli první příchozí četníci 19. května přijati představiteli MNV, později však začaly zaznívat názory, že k udržení pořádku v obci vystačí osmdesáticenná polská milice. Postavení příslušníků SNB se stalo předmětem hlasování členů MNV, kteří se nakonec usnesli, že stanice zůstane zachována. Následně došlo k redukci početního stavu milice a k jejímu podřízení stanici SNB.²⁶

V Albrechticích proběhlo převzetí bezpečnostní služby o něco později, nicméně vcelku poklidně. Tříčlenná stanice SNB byla zřízena 29. května, do té doby na pořádek dohlížela místní milice. Později na stanici přibyli další dva muži. Velitelem se stal vrchní strážmistr Josef Uvíra, který v Albrechticích v letech 1921 a 1922 začínal svou četnickou kariéru a později se sem ve třicátých letech vrátil jako velitel.²⁷

Bez větších problémů se obešlo též ustavení stanice SNB v Bohumíně 11. června, kdy bývalí četníci převzali kontrolu od milice, vedené rotmistrem v záloze Šimonem Pokorným.²⁸

Ve stejný den byla zřízena stanice v Německé Lutyni, na kterou se z předválečného četnického mužstva vrátil pouze strážmistr Josef Kovář, za války činný v partyzánském hnutí na Valašskomeziříčsku. Někdejší velitel stanice Vavřinec Miša za války zahynul v koncentračním táboře.²⁹

Složitější byly počátky činnosti SNB v Rychvaldě. Jeden z dvojice původně přidělených strážců zákona záhy onemocněl a k personálnímu doplnění stanice došlo až v závěru července.³⁰ Do Horního Těrlicka se dobrovolně vrá-

²⁵ SOKA Karviná, ČS Darkov.

²⁶ SOKA Karviná, ČS Poruba.

²⁷ SOKA Karviná, ČS Albrechtice.

²⁸ SOKA Karviná, ČS Bohumín.

²⁹ SOKA Karviná, ČS Německá Lutyně.

³⁰ SOKA Karviná, ČS Rychvald.

til již penzionovaný štábní strážmistr František Tomis, který se následně ujal vedení stanice.³¹

Pokud lze z pramenů posoudit, do poloviny června 1945 byla v regionu vytvořena základní struktura bezpečnostního aparátu, která v zásadě kopírovala rozložení četnických stanic z předmnichovské doby. Byla zachována i nemalá míra personální kontinuity. Ačkoliv národnostní napětí mezi Čechy a Poláky stále trvalo, podařilo se alespoň prozatím odvrátit hrozbu bezprostředního konfliktu.³²

K prvotním úkolům příslušníků SNB patřilo odzbrojování a internování příslušníků německých jednotek, pátrání po osobách, které se v době okupace provinily z hlediska „národní spolehlivosti“, a spoluúčast na přípravách odsunu německého obyvatelstva. Němečtí civilisté z okresu Fryštát byli soustředěni v bývalém zajateckém táboře v obvodu stanice SNB Jáma Barbora. Dozor v táboře zajišťovala čtyřicetičlenná milice, která podléhala místní stanici SNB. Její příslušníci také vedli výslechy internovaných. Do jeho likvidace v lednu 1946 prošlo táborem 733 mužů a 212 žen. Z toho 201 osob bylo zatčeno na základě retribučního dekretu.³³

Již předtím ale v části tábora, která se uvolnila v důsledku propuštění části internovaných, vznikl v září 1945 pracovní tábor pro zajaté německé vojáky. Více než 500 zajatců mělo za úkol pomoci s obnovením provozu v areálu bývalé Baňské a hutní společnosti.

V této době již v obvodu stanice probíhalo vyšetřování válečných zločinů a případů kolaborace. Počátkem srpna 1945 příslušníci SNB na základě informací od hostinského Adolfa Barona odhalili hrob dvanácti mužů, zavražděných nacisty v září 1939.³⁴ V září proběhla rehabilitace tzv. „volkslistářů“,³⁵

³¹ SOKA Karviná, ČS Horní Těrlicko. Patrně právě na Tomise později vzpomínal Zdeněk Závěšický, který krátce po válce začínal svou kariéru u SNB v Horním Těrlicku. Podle něho velitel stanice, předválečný četník, zdatně vštěpoval nováčkům základní zásady kriminalistické práce. Viz KOLÁŘ, O.: *Kariéra*, s. 235.

³² To bylo do značné míry zásluhou sovětských činitelů, kteří se ze strategických důvodů snažili udržet v oblasti klid a nedopustit konflikt mezi dvěma spojeneckými státy.

³³ SOKA Karviná, ČS Jáma Barbora. K retribuční problematice v regionu viz BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Šenov u Ostravy 1998.

³⁴ Blíže viz BORÁK, Mečislav: *Na příkaz gestapa: Nacistické válečné zločiny na Těšínsku* (dále jen *Na příkaz gestapa*). Ostrava 1990.

³⁵ České a zejména polské obyvatelstvo Těšínska bylo za nacistické okupace různými formami nátlaku nuceno k podpisu tzv. volkslisty, což v podstatě znamenalo přijetí německé národnosti. Blíže viz např. PILAROVÁ, Terezie: *Deutsche Volksliste – záchrana nebo zrada? Problematika státního občanství obyvatel Těšínska v období 2. světové války a po jejím skončení*. Olomouc 2013 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

kteřou provedla komise složená ze zástupců všech politických stran. Z téměř 1 400 prověřovaných jedinců bylo navrácení československého občanství ve 143 případech zamítnuto, v dalších 93 případech podmíněno zkušební lhůtou.³⁶ Např. v Rychvaldě však probíhalo prověřování „volkslistářů“ ještě v létě 1947.³⁷

Těšínská stanice SNB s pomocí dobrovolnických oddílů zajistila zhruba 2 800 Němců, kteří byli internováni v budově Střelnice a bývalém zajateckém táboře pro spojenecké vojáky.³⁸ Sem bylo např. v listopadu 1946 odesláno 35 Němců ze zrušeného tábora v Třinci.³⁹ „Národnostně nespolehlivým“ osobám věnovali značnou pozornost také příslušníci SNB z Horního Těřlicka, jak dokládá vzpomínka Zdeňka Závěšického: „Tam služba byla jednak pořádková a jednak jsme museli prošetřovat činnost tamního obyvatelstva za války. Protože tam bylo hodně národností, tam byli Němci, tam byli Poláci, bylo tam hodně Slováků, tak to je národnost dejme tomu stejná, mezi nimi bylo spoustu kolaborantů.“⁴⁰

Z konkrétních kauz doložených v pramenech zmiňme alespoň zákrok třínecké stanice SNB z ledna 1946, při němž byl zadržen automobil, ve kterém se pokoušeli dva Němci uprchnout do Rakouska. Jedním z nich byl Vilém Drozd, který předtím utekl z těšínského internačního tábora.⁴¹

Nezanedbatelnou součástí náplně služby představovalo vyšetřování válečných zločinů. V Německé Lutyni byli příslušníci SNB upozorněni, že za války německý četník Emil Nitsch⁴² zastřelil a nechal pohřbít několik dopadených

³⁶ SOKA Karviná, ČS Jáma Barbora. I z uvedeného případu jasně vyplývá, že přístup k volkslistářům byl nakonec výrazně mírnější, než se původně prosazovalo. Např. ministerstvo vnitra 20. července 1945 požadovalo hromadný odsun držitelů 3. a 4. stupně Volkslisty. Viz Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), fond Moravskoslezský národní výbor – expozitura v Ostravě (dále jen MsZNV), kart. 182, inv. č. 288. Obecně viz např. FRIEDL, Jiří: *Státní politika vůči polské menšině na Těšínsku v letech 1945–1949: výběrová edice dokumentů*. Praha – Český Těšín 2011.

³⁷ SOKA Karviná, ČS Rychvald.

³⁸ Viz KONEČNÝ, Zdeněk: *Ústřední zajatecký tábor v Těšíně*. 2011. In: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/zajatecky-tabor-v-tesine-stalag-viii-d-teschen> [cit. 13. 1. 2015].

³⁹ SOKA Frýdek-Místek, ČS Třinec.

⁴⁰ Audionahrávka vzpomínek Zdeňka Závěšického (nar. 1922), pořízeno 2008 v rámci projektu Paměť národa. In: <http://www.pametnaroda.cz/witness/clip/id/636> [cit. 13. 1. 2015].

⁴¹ SOKA Frýdek-Místek, ČS Třinec.

⁴² Podle údajů z památníku se jednalo o bývalého československého četníka, který později v létě 1944 zahynul při náletu. Četníci německé národnosti tvořili v předmnichovské době zhruba 3 % početního stavu četnictva. Viz KOLÁŘ, Ondřej: *Němci v řadách československého četnictva 1918–1939*. In: TAUCHEN, Jaromír (ed.): *Češi a Němci v meziválečném Československu*. Brno 2013.

uprchlíků z nucených prací. Hrob byl na základě informací od místních obyvatel objeven a oběti převezeny na římskokatolický hřbitov.⁴³

Dolnobludovická stanice zase podrobně dokumentovala okolnosti životického masakru.⁴⁴ V Bystřici autor památníku podrobně zachytil okolnosti zastřelení spolupracovníků odboje MUDr. Míčka a Jana Heczka v březnu 1945.⁴⁵ Těšínské stanici SNB se v červenci podařilo zatknout čtveřici bývalých gestapáků.⁴⁶ Úspěch slavili i strážci zákona z Ropice, kteří dopadli bývalé německé četníky Rosslera a Steinera, pachatele několika vražd civilních obyvatel v roce 1944.⁴⁷

Paleta poválečných úkolů byla značně pestrá. V Horní Suché příslušníci SNB prováděli výpočet válečných škod.⁴⁸ V Rychvaldě se v únoru 1946 zase podíleli na exhumaci a pietním pohřbu padlých sovětských vojáků.⁴⁹ Strážci zákona z Horního Těrlicka museli čistit okolí od nevybuchlé munice po osvobozených bojích.⁵⁰ V Jablunkově bylo bezprostředně po válce nutno pátrat po rozkradeném německém majetku.⁵¹ Samotný odsun německého obyvatelstva však většina památníků odbývá jen velmi stručně.

V Darkově bylo v souvislosti s retribučními opatřeními zatčeno kolem stovky osob, 19 Němců bylo odsunuto. Situaci v obci komplikoval nedostatek bytů, způsobený tím, že se v letech 1938–1945 do Darkova přistěhovalo asi 200 osob z Polska, jejichž osud byl v prvních poválečných měsících nejistý. Vyjma bezpečnostně-politických kauz se strážci zákona v Darkově příležitostně potýkali také s delikty některých lázeňských hostů. V září 1945 došlo z iniciativy českých politických stran, jejichž činnost byla v obci obnovena až během jara a léta 1945, k reorganizaci MNV. Ten měl po personální obměně 22 českých a osm polských členů, v MNV zasedli i vrchní strážmistr Václav Štván a štabní strážmistr Arnošt Vaněk, posledně jmenovaný dokonce získal

⁴³ SOKA Karviná, ČS Německá Lutyně.

⁴⁴ SOKA Karviná, ČS Dolní Bludovice. Blíže viz BORÁK, Mečislav: *Švédectví ze Životic: Těšínsko za druhé světové války a okolnosti životické tragédie*. Český Těšín 1999.

⁴⁵ SOKA Frýdek-Místek, ČS Bystřice. Blíže viz BORÁK, M.: *Na příkaz gestapa*.

⁴⁶ SOKA Karviná, ČS Český Těšín.

⁴⁷ SOKA Frýdek-Místek, ČS Ropice.

⁴⁸ SOKA Karviná, ČS Horní Suchá.

⁴⁹ SOKA Karviná, ČS Rychvald.

⁵⁰ SOKA Karviná, ČS Horní Těrlicko.

⁵¹ SOKA Frýdek-Místek, ČS Jablunkov.

pozici předsedy.⁵² Reorganizací MNV výrazně klesl polský vliv v obecní samosprávě.⁵³

S národnostními třenicemi se příslušníci SNB krátce po osvobození vy-
pořádávali i v jiných lokalitách. V Dolní Suché bylo 22. července 1945 za-
tčeno šest místních Poláků (z toho tři ženy) za rozšiřování „štvavých letáků“
nespecifikovaného obsahu. Dotyční byli následně odsouzeni k půlročnímu
vězení a pokutě 500 korun.⁵⁴ Za šíření polských letáků se v listopadu 1945
zatýkalo také v Českém Těšíně.⁵⁵

Zatímco o nacistických zločinech a jejich vyšetřování památníky vypo-
vídají vcelku obsáhle, o přečinech sovětských a československých vojáků,
případně milicionářů, se zde téměř nedočteme. Přesto se patrně nejednalo
o nikterak neobvyklý jev. V polovině června 1945 úřady vyšetřovaly rozkrá-
dání zabaveného majetku po Němcích v Čeladné dvěma záložními poručíky,
z nichž jeden se vydával za nadporučíka. V Českém Těšíně se v červenci stalo
několik milicionářů hlavními podezřelými z vloupání do skladiště Zádruby.
Ve stejné době si jistý poddůstojník vyžádal v Českém Těšíně asistenci něko-
lika milicionářů, s nimiž pod záminkou domovní prohlídky odcizil několik
věcí z domácnosti bývalého německého četníka Macury.⁵⁶

Z jiných regionů, zejména z Novojičínska, jsou doloženy i přehmaty vo-
jáků Rudé armády, o nichž tamní bezpečnostní orgány referovaly poměrně
otevřeně. Torzovitá agenda SNB na Těšínsku nám však neumožňuje posou-
dit, do jaké míry byly podobné jevy rozšířené i ve zkoumané oblasti. I kdyby
ano, do (nejen) staničních kronik by se s vysokou pravděpodobností zázna-
my o konkrétních kauzách nedostaly.⁵⁷

⁵² SOKa Karviná, ČS Darkov. Štván na stanici sloužil již v letech 1924–1938, reaktivovaný pen-
zista Vaněk do Darkova přišel až po válce z Radvanic. V seznamu příslušníků stanice je u jeho
jména poznámka: „Službu nekonal, byl předs. MNV“.

⁵³ Národnostní poměry v obci však nadále zůstaly poněkud napjaté. Například v noci na 1. led-
na 1946 došlo k rozšiřování polských agitačních letáků, jeden byl přilepen i na dveře stanice
SNB.

⁵⁴ SOKa Karviná, ČS Dolní Suchá.

⁵⁵ SOKa Karviná, ČS Český Těšín.

⁵⁶ ZAO, MsZNV, kart. 182, inv. č. 288.

⁵⁷ Pro ilustraci lze uvést případ stanice SNB v Náměšti na Hané, kde se dochovala mimo
památníku i staniční kniha se záznamy o jednotlivých služebních zákrocích. V knize je
zmíněno několik excesů sovětských vojáků, v památníku však nikoliv. Zmíněnou praxi lze
přičítat jednak jistě autocenzuře, jednak (v tomto konkrétním případě) i relativně malé
závažnosti přečinů. Srov. KOLÁŘ, Ondřej: *Četník v odboji. Příběh Bohuslava Jedličky*. In:
GALAŠ, Radek (ed.): *Almanach příspěvků z V. konference policejních historiků*. Praha 2010.
(vydáno pouze elektronicky).

Specifickou výjimku představuje událost, k níž došlo 17. listopadu 1946 nedaleko Třince. Při pronásledování automobilu, který neoprávněně překročil hranici z Polska, vypukla přestřelka. Příslušníkům SNB se následně podařilo zadržet řidiče, spolujezdec – údajně sovětský voják – uprchl. Ve voze byly nalezeny cennosti, cigarety a potraviny v hodnotě asi 8 000 korun.⁵⁸ Z Polska přes československé území v té době prchala řada lidí, mezi nimi množství bývalých příslušníků polského nekomunistického odboje. O tom však zkoumané prameny v drtivé většině mlčí.⁵⁹

Obecně platí, že i relativně běžné trestné činy jsou v památnících z Karvinska v porovnání s předválečným obdobím ve většině památníků reflektovány výrazně méně. K nemnoha výjimkám patří záznam o pátrání po pachatelích krádeží vepřů v Rychvaldu během zimy 1945/1946 či zpráva o vyloupení kostelní pokladny v Horním Těrlicku neznámými pachateli v srpnu 1946. Taktéž z Českého Těšína se dochovala pouze obecná zmínka o dopadení skupiny zlodějů dobytka v prvním poválečném létě. K nejzávažnějším zločinům patřila neobjasněná vražda penzisty Bohumila Hrbolka v Českém Těšíně v lednu 1947.⁶⁰

Pozornost zasluhuje fakt, že na Frýdecku se lze setkat s podrobnějšími záznamy o kriminalitě. Stěží můžeme vyslovit jednoznačný soud, nicméně je možné se domnívat, že jednou z příčin zmíněného rozdílu byly odlišné představy velících důstojníků o ideální podobě památníků. O každodenní náplni práce příslušníků SNB si můžeme učinit představu například z bystrického památníku. Zde se dozvídáme, že od února do dubna 1946 tamní stanice mimo retribučních záležitostí řešila také případy vraždy dítěte a násilného smilstva.⁶¹

Značný prostor je věnován polské otázce. Československé orgány ostatně vedly v patnosti nejen chování polského obyvatelstva na Těšínsku, ale též počínání polských institucí a ozbrojených sil na území Polska, zejména v oblastech odstoupených Polsku Německem. Zpravodajské orgány v Novém Bohumíně vyslyšely válečné navrátilce, kteří přicházeli z polského území, o tamních poměrech. Ministerstvo vnitra varovalo před možnou diverzí ze strany polských protinacistických odbojových skupin, loajálních polské exi-

⁵⁸ SOKA Frýdek-Místek, ČS Třinec.

⁵⁹ Srov. PLACHÝ, Jiří: *Návrat nechtěných spojenců. (Problém repatriace vojáků polské zahraniční armády na Západě do ČSR)*. Východočeské listy historické, 26, 2009, s. 26–49. Obecné zmínky o přechodech polských ozbrojených skupin přes československé území se objevují také v písemnostech MSZNV, viz ZAO, MSZNV, kart. 142, inv. č. 275.

⁶⁰ SOKA Karviná, ČS Český Těšín.

⁶¹ SOKA Frýdek-Místek, ČS Bystrice.

lové vládě v Londýně. Byla zdůrazňována nutnost důsledné kontroly cizinců.⁶²

Česko-polské napětí se logicky promítlo i na lokální úrovni jednotlivých obcí. O národnostních frickách v týdnech a měsících bezprostředně po osvobození jsme se již zmínili. I nadále však docházelo k šíření protičeskoslovenských letáků apod. Naopak česká populace mnohdy podrážděně reagovala na působení Poláků v samosprávných orgánech. Jsou dokumentovány též případy národnostně motivovaných násilností. Například v obvodu stanice SNB v Dolní Suché 3. listopadu 1945 neznámý pachatel postřelil jistého Věnceslava Jelonka, činovníka Okresního svazu mládeže, který byl známý svým kritickým postojem k chování polského obyvatelstva na Těšínsku. Vyšetřovatelé tedy předpokládali, „že útok na Jelonka byl podniknut z důvodů politických některým polským fašistickým teroristou“.⁶³

Nepokoje eskalovaly v létě 1946 v souvislosti s ustavením nových MNV po volbách. V Horní Suché se novým předsedou MNV stal příslušník KSČ polské národnosti, proti jehož uvedení do funkce místní Češi uspořádali dvě demonstrace. Ty se neobešly bez střetů mezi protestujícími a osádkou stanice SNB. Zálžitost se urovnala až v listopadu, kdy KSČ navrhla nového předsedu MNV.⁶⁴

Vyhrocená situace panovala v okolí Bystřice, kde skupina Poláků během června 1946 provedla několik ozbrojených přepadení. Z kontextu není zcela jasné, zda tyto akce měly politickou motivaci, jisté však je, že pachatelé se těšili podpoře některých místních obyvatel. Koncem července bylo za podporu této skupiny zatčeno devět osob z Košarísk.⁶⁵

Napětí v regionu poněkud zmírnila československo-polská dohoda z března 1947.⁶⁶ Tu však ne všichni místní Češi přijali s pochopením a v září téhož roku se část obyvatel v Německé Lutyni postavila proti zavedení výuky a bohoslužeb v polštině pro osoby hlásící se k polské národnosti. Mimořádná schůze MNV rozjitřené vášně neuklidnila a požadavek na obnovení polské školy v obci byl odložen. Kronikář stanice SNB hodnotil polské nároky jako

⁶² ZAO, MsZNV, kart. 182, inv. č. 288. V souvislosti s kontrolou cizinců kapitán Pokorný (snad Bedřich Pokorný, 1904–1968) jménem ministerstva vnitra doporučoval konat časté zásahy u známých prostitutek, jelikož právě tam se zahraniční agenti často zdržují, aby se vyhnuli ohlašovací povinnosti.

⁶³ SOKA Karviná, ČS Dolní Suchá.

⁶⁴ SOKA Karviná, ČS Horní Suchá.

⁶⁵ SOKA Frýdek-Místek, ČS Bystřice.

⁶⁶ Blíže viz zejména FRIEDL, Jiří: *Češi a Poláci na Těšínsku 1945–1949*. Praha – Brno 2012.

zcela oprávněné.⁶⁷ Dost možná se nejednalo pouze o projev osobního mínění autora, ale též o projev změny oficiální politiky, která (mimo jiné pod sovětským vlivem) kladla důraz na ideu československo-polské spolupráce.

I v pozdější době docházelo k incidentům, které poněkud vyostřily národnostní napětí, jako např. po zastřelení jistého Josefa Heczka polskými pohraničníky u Nýdku 21. ledna 1948. Kronikář SNB kauzu – zřejmě v souladu s panující snahou nejít napětí – odbyl konstatováním, že vyšetřování převzaly „vojenské a jiné k tomu kompetentní české a polské úřady“.⁶⁸

Mimo bezpečnostně-politických záležitostí patřil k problémům poválečné doby i černý trh. V Třinci je na přelomu let 1946–1947 doloženo několik zásahů proti ilegálním obchodníkům a podloudníkům.⁶⁹ Také v Darkově proběhla 5. března 1947 razie, při níž příslušníci SNB provedli sérii prohlídek a zabavili zboží v hodnotě 77 500 korun.⁷⁰ Celkově však byla bezpečnostní situace již poměrně konsolidovaná, takže se část mužstva SNB mohla během léta 1947 zapojit do žňových brigád.⁷¹ Příležitostně bylo nutno zasahovat i při živelných pohromách, jako při rozvodnění Olše v únoru 1947.⁷²

Staniční kronikáři (obdobně jako v meziválečné éře) také věnovali značnou pozornost různým společenským událostem a slavnostem, zejména výročí československé státnosti a osvobození (ale též sovětské říjnové revoluce, slavené např. v Darkově již roku 1946) či jubileím T. G. Masaryka a Edvarda Beneše. V uvedené souvislosti zasluhuje pozornost koncept zápisu do památníku albrechtické stanice za rok 1945, ve kterém podporučík Surovec z těšínského okresního velitelství seškrtal pasáže o katolických církevních obřadech, jimiž byly některé slavnosti v obci doprovázeny. Značně zkráceno bylo i líčení polského tlaku na vystěhování některých Čechů v letech 1938–1939.⁷³ Tyto zákroky vypovídají o tendenci ujednotit „oficiální“ interpretaci událostí na Těšínsku s cílem zmírnit česko-polské napětí a posílit vliv KSČ na SNB. Některé památníky reflektují rovněž průmyslový a ekonomický vývoj v obvodu – např. v Třinci je v dubnu 1946 připomenuto zprovoznění

⁶⁷ SOkA Karviná, ČS Dolní Bludovice.

⁶⁸ SOkA Frýdek-Místek, ČS Bystřice.

⁶⁹ SOkA Frýdek-Místek, ČS Třinec.

⁷⁰ SOkA Karviná, ČS Darkov.

⁷¹ SOkA Karviná, ČS Horní Suchá, ČS Poruba; SOkA Frýdek-Místek, ČS Ropice. Někteří příslušníci porubské stanice se již během roku 1946 účastnili brigád na dole Žofie.

⁷² SOkA Frýdek-Místek, ČS Třinec.

⁷³ SOkA Karviná, ČS Albrechtice. Z konceptu byly vyškrtuty též pasáže o veřejném dění v obci na jaře 1946, k tomu však okresní velitel patrně přikročil pouze proto, že text vybočoval z požadovaného časového vymezení zápisu.

čtvrté vysoké pece v tamních železárnách.⁷⁴ Zaznamenány jsou obvykle také volební výsledky z voleb roku 1946.

Během roku 1947 se do činnosti SNB na Těšínsku promítly operace proti Banderovcům.⁷⁵ Zatímco autoři památníků na Karvinsku téma reflektovali spíše okrajově, strážců zákona na Frýdecku se tyto akce bezprostředně dotýkaly. Například bystrická stanice byla v říjnu 1947 kvůli obavám z Banderovců dočasně posílena o pět mužů. Již krátce předtím obvodem prošel oddíl 76 členů SNB, kteří se nakrátko ubytovali v Bystřici, Košařiskách a Milíkově.⁷⁶

K méně obvyklým tématům patří také záznam o pohřbu rychvaldského rodáka strážmistra Jindřicha Vacha, který z neznámých příčin spáchal v létě 1947 sebevraždu v Olomouci.⁷⁷ V prosinci téhož roku se za nevyjasněných okolností zastřelil také velitel bystrické stanice Josef Větrovec. Pohřeb se konal v Novém Bohumíně.⁷⁸

Mimo to se příležitostně objevují údaje o různých delegacích a jiných významných návštěvách v obvodech stanic, stejně jako o významnějších společenských akcích. Ke kuriozitám patří záznam o zřízení městského rozhlasu v Třinci v červenci 1947 a o využití této vymoženosti příslušníky SNB pro informování občanů o bezpečnostních otázkách.⁷⁹

Zápisy zachycující události roku 1948 jsou vcelku uniformní a na rozdíl od záznamů z předchozích let zaměřené převážně na celostátní dění a „vysokou“ politiku. O průběhu „Vítězného února“ v obvodech jednotlivých stanic se mnohé památníky zmiňují jen okrajově nebo vůbec ne. Tuto okolnost je třeba přičíst sílící cenzuře, kterou dokládá rozkaz okresního velitele SNB v Českém Těšíně poručíka Surovce ze 4. listopadu 1948. Surovec vytkl velitelům podřízených stanic, že v konceptech za rok 1948 „bylo věnováno velmi málo pozornosti nejvýznamnějším událostem, t. j. Únorovým dnům, květnovým volbám, rozhovorům o nové ústavě a o nadšeném přijetí zákonů

⁷⁴ SOKA Frýdek-Místek, ČS Třinec.

⁷⁵ Blíže viz např. FIALA, Jan: *Zpráva o akci B. Praha 1994*; ZEMANOVÁ, Tereza: *Pronikání Banderovců do Československa v letech 1945–1948. Obyvatelstvo, skutečnost a propaganda v kontextu boje o politickou moc*. Brno 2007 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

⁷⁶ SOKA Frýdek-Místek, ČS Bystřice.

⁷⁷ SOKA Karviná, ČS Rychvald. K problematice sebevražd příslušníků bezpečnostního aparátu srov. HERAJT, Tomáš: *Případy dokonáných sebevražd příslušníků četnictva v působnosti Zemského četnického velitelství Čechy 1918–1938*. In: GALAŠ, Radek (ed.): *Almanach příspěvků VII. konference policejních historiků*. Praha 2012, s. 26–55.

⁷⁸ SOKA Frýdek-Místek, ČS Bystřice.

⁷⁹ SOKA Frýdek-Místek, ČS Třinec.

o dalším znárodnění“.⁸⁰ Proto padlo nařízení koncepty přepracovat. Obdobné poměry s nejvyšší pravděpodobností panovaly i jinde.

Výsledkem jsou poměrně jednotná líčení celostátního politického vývoje. Ze strohosti některých zápisů lze usuzovat i na jistou rezervovanost autorů k politickému vývoji – například předválečný četník a velitel ropické stanice praporčík Ladislav Šťastný téma odbyl jediným odstavcem.⁸¹ Jen nemnohé památníky, zejména z Jablunkovska, blíže zohledňují průběh „Vítězného února“ v obvodech stanic SNB. Jednu z mála výjimek tvoří záznam o vytvoření akčního výboru v Třinci 24. února 1948. Tamtéž se již 3. dubna konala schůze MNV, na níž byli odvoláni členové z řad národně socialistické strany a nahrazení reprezentanty KSČ. O deset dní později následovalo zřízení stranické závodní organizace SNB a finanční stráže⁸² v Třinci, která měla 34 zakládajících členů.⁸³ Součástí schůze byla i sbírka na podporu řeckých komunistů.⁸⁴

Od prosince téhož roku pak v Třinci mužstvo SNB provádělo dohled nad živnostníky. Třinecká závodní organizace byla dle pramenů poměrně aktivní – v lednu 1949 připomněla výročí Leninova úmrtí, později téhož roku se zapojila do podpisové akce u příležitosti Stalinových narozenin apod.⁸⁵

Taktéž bystrický památník umožňuje nahlédnout do lokálního dění v době převratných politických změn. Únorová vládní krize byla prý obyvatelstvem bedlivě sledována a stávala se častým předmětem diskuzí, k narušení klidu však nedošlo. Již den po slavném Gottwaldovu „návratu z Hradu“, 26. února 1948, však stanice SNB obdržela udání, že v sídle místní pobočky národně socialistické strany jsou ukryty zbraně a „písemný protistátní materiál“. Vyšetřování převzala těšínská Oblastní úřadovna Státní bezpečnosti. Zadrženo bylo 13 osob české národnosti, obvinění se však neprokázalo. Soudnímu stíhání tak nakonec čelil udavač. Aféra prý vyvolala jistou „školobou radost“ v polských nacionalistických kruzích.⁸⁶

V první březnový den došlo v Bystřici k ustavení akčního výboru, koncem dubna zde vznikla i stranická závodní organizace SNB. Újezdní sekretář

⁸⁰ SOKA Karviná, ČS Dolní Bludovice.

⁸¹ SOKA Frýdek-Místek, ČS Ropice.

⁸² K finanční stráži viz zejména BENEŠ, Jaroslav: *Finanční stráž československá 1918–1938*. Dvůr Králové nad Labem 2005. Tento bezpečnostní sbor byl do roku 1948 infiltrován pracovníky KSČ podstatně méně než SNB, koncem roku 1949 pak došlo k jeho zrušení.

⁸³ SOKA Frýdek-Místek, ČS Třinec.

⁸⁴ K problematice řeckých uprchlíků v ČSR viz např. BOTU, Antula – KONEČNÝ, Milan: *Řečti uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*. Praha 2005.

⁸⁵ SOKA Frýdek-Místek, ČS Třinec.

⁸⁶ SOKA Frýdek-Místek, ČS Bystřice.

KSČ Jiří Bulava v proslovu neopomněl zdůraznit, že „SNB v minulosti hájí zájmy kapitalismu a nyní hájí zájmy pracujících“. Uvedená citace jasně dokládá rostoucí snahu distancovat se od kontinuity s předválečným četnictvem. V rámci prvomájových oslav téhož roku se v Bystřici uskutečnila i manifestace česko-polského přátelství. O tom, že skutečné vztahy měly k přátelství často daleko, svědčí událost z července 1948, kdy v Bystřici došlo k slavnostnímu předání praporu KSČ za účasti zemského bezpečnostního referenta Viktora Linhart. Mnozí čeští účastníci se ohrazovali proti tomu, že byla akce zahájena recitací polské básně.⁸⁷

Stručněji jsou tehdejší události zdokumentovány v Jablunkově, kde se v hektické době zakládání akčních výborů a personálních změn v MNV podařilo v březnu 1948 ještě uspořádat oslavu k výročí narození T. G. Masaryka. Pozornost zasluhují záznamy ze závěru roku, kdy jablunkovští příslušníci SNB asistovali při „dělnických kontrolách“ u obchodníků.⁸⁸

Jelikož rezortu vnitra přikládalo komunistické vedení značný význam, začalo záhy po převratu propouštění nepohodlných příslušníků SNB, které se nepodařilo pod různými záminkami odstranit již dříve.⁸⁹ Ačkoliv záznamy v památnících se o čistkách výslovně nezmiňují, seznamy mužstva jednotlivých stanic, které jsou součástí kronik, dokládají četné personální změny v měsících po „Vítězném únoru“. Bez zevrubného studia dalších pramenů ke konkrétním kauzám však lze na souvislost s politickým vývojem pouze usuzovat. Navíc některé ze zkoumaných památníků již poúnorové období prakticky nereflexují.

I tak je možno v roce 1948 doložit penzionování či propuštění řady bývalých předválečných četníků, mezi nimiž nechyběl ani vrchní strážmistr a předseda darkovského MNV Arnošt Vaněk.⁹⁰ Vrchní strážmistr Jan Kubiš z Karviné byl již 28. února 1948 „dán na dovolenou s čekáním“, štabní strážmistr Antonín Ambrož z Horní Lutyně o několik měsíců později „propuštěn ze SNB“. Nutno podotknout, že podobné formulace se v záznamech z dřívěj-

⁸⁷ SOKA Frýdek-Místek, ČS Bystřice.

⁸⁸ SOKA Frýdek-Místek, ČS Jablunkov.

⁸⁹ Oproti čistkám v armádním prostředí není tento fenomén v případě SNB dosud podrobněji zpracován, výjimku tvoří pouze dílčí případové studie. Viz např. MACKE, Josef: *Očistná akce v obvodu Oblastního velitelství SNB Karlovy Vary*. In: GALAŠ, Radek (ed): *Almanach příspěvků z VIII. konference policejních historiků*. Praha 2013. (vydáno pouze elektronicky). Stručný nástin tématu přináší též PEJČOCH, Ivo – TOMEK, Prokop: *Policisté na popravišti. Příslušníci SNB popravení z politických nebo kriminálních důvodů v letech 1949–1962*. Cheb 2013, s. 10–15.

⁹⁰ SOKA Karviná, ČS Darkov.

ších let prakticky nevyskytovaly, jako důvod odchodu ze služby se zpravidla uvádělo penzionování či superarbitrace.

Shrňme-li získané poznatky, můžeme vyvodit několik zobecňujících závěrů, jak o bezpečnostních poměrech ve sledovaném časoprostoru, tak o proměnách ve fungování pořádkového aparátu v prvních poválečných letech. Zejména v období bezprostředně po skončení světového konfliktu lze pozorovat vysokou míru personální kontinuity v obsazení jednotlivých stanic. Přebírání bezpečnostní služby zpět do československých rukou se neobešlo bez třenic a kompetenčních sporů s polskými institucemi a organizacemi, k jejichž uklidnění přispěly zejména sovětské intervence. V Českém Těšíně a na Jablunkovsku mohli příslušníci SNB navíc počítat s podporou ze strany československých vojenských jednotek z východní fronty. K prvotní konsolidaci poměrů tak došlo již během jara 1945.

S projevy česko-polského napětí se však bezpečnostní orgány potýkaly i nadále, a to i po podpisu smlouvy mezi oběma státy v roce 1947. K tomu přistupovaly pochopitelné problémy, plynoucí z poválečné situace a geografické polohy regionu. Mimo aktivit spojených s internací Němců a s vyšetřováním případů kolaborace či válečných zločinů se jednotlivé stanice SNB angažovaly také při potírání černého obchodu a pašeráctví. Konkrétní kauzy jsou však v pramenech obvykle popisovány jen torzovitě. Použité zdroje taktéž neumožňují blíže rekonstruovat činnost bezpečnostního aparátu v době nástupu komunistického režimu.

Z hlediska interního fungování SNB zasluhuje pozornost odklon od předválečného principu apolitičnosti, spojený se zapojením některých příslušníků do komunální politiky. Další novum představovala účast mužstva na brigádách v průmyslu a zemědělství, kterou lze označit za jeden z projevů proletarizace policejních a úřednických složek společnosti po roce 1945, vedoucí ke ztrátě svébytného postavení vrstvy státních zaměstnanců, typického pro dřívější éru.

RESUMÉ

BEZPEČNOSTNÍ POMĚRY NA TĚŠÍNSKU V OBDOBÍ TŘETÍ REPUBLIKY VE SVĚTLE PAMĚTNÍCH KNIH STANIC SBORU NÁRODNÍ BEZPEČNOSTI

Studie přibližuje aspekty bezpečnostní služby v národnostně smíšené oblasti Těšínska od obnovy československé správy na jaře 1945 po první měsíce komunistického režimu v roce 1948. Na základě komparace „oficiální“ historie zachycené v pamětních knihách s dochovanou úřední agendou usilujeme nejen o zmapování vývoje bezpečnostní situace v regionu, ale též o zachycení postupné politizace a ideologizace policejní služby pod vlivem komunistické strany.

V bezprostředně poválečném období lze pozorovat vysokou míru personální a strukturální kontinuity s érou před rokem 1938. K hlavním úkolům bezpečnostního sboru patřily úkony spojené s odsunem německého obyvatelstva a vyšetřováním válečných zločinů a případů kolaborace. Dominantní bezpečnostně-politický problém představovalo česko-polské napětí, které se po smlouvě mezi oběma státy v roce 1947 uklidnilo pouze částečně. Kriminální kauzy jsou dokumentovány pouze torzovitě, stejně tak lze usuzovat na jistou bagatelizaci excesů příslušníků československé a sovětské armády. V pamětních knihách můžeme pozorovat postupné vytěšňování zmínek o meziválečné republice a po únoru 1948 úplnou ideologizaci a uniformitu kronikářských záznamů.

Klíčová slova: Sbor národní bezpečnosti, třetí Československá republika, Těšínsko, odsun Němců, česko-polské vztahy, komunismus

SUMMARY

SECURITY SITUATION IN TĚŠÍNKO DURING THE THIRD REPUBLIC IN THE LIGHT OF COMMEMORATIVE RECORDS OF NATIONAL SECURITY CORPS' STATIONS

The study deals with aspects of security forces in the nationally mixed region of Těšínsko from the restoration of Czechoslovak administration in the spring 1945 to first months of the Communist regime in 1948. Based on

a comparison of “official” history recorded in commemorative administrative records, the text describes not only a development of the regional security situation but also gradual politicization and ideologization of police service under the influence of the Communist Party.

In the immediate post-war period, it is possible to observe a large degree of personal as well as structural continuity with the era before the year 1938. The principal tasks of the security corps were activities connected with the expulsion of Germans, investigation of war crimes and collaboration. The prime security-political concern was a Czech-Polish tension, which partially calmed down after concluding a treaty between both states in 1947. Criminal cases were recorded only fragmentarily and in the same spirit it may be supposed a certain belittlement of excesses related to soldiers of Czechoslovak and Soviet armies. As commemorative records suggest, references about interwar period were gradually forced out and after February 1948, one can notice complete ideologization and uniformity of chronicle records.

Keywords: National Security Corps, Third Czechoslovak Republic, Těšínsko, expulsion of Germans, Czech-Polish relations, Communism

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
Národní památník II. světové války
747 63 Hrabyně 192
Česká republika
e-mail: kolar@szm.cz

MOŽNÉ APLIKÁCIE NARATÍVNEHO KONŠTRUKTIVISMU HAYDENA WHITA PRI HISTORIOGRAFICKEJ ANALÝZE VYBRANÝCH DIEL MILANA STANISLAVA ĎURICU A FRANTIŠKA VNUKA

Martin Vašš

V nasledujúcom texte sa pokúsim¹ o prípadovú štúdiu venovanú možným aplikáciám naratívneho konštruktivismu Haydena Whita (nar. 1928) na vybrané práce popredných slovenských exilových historikov Milana Stanislava Ďuricu (nar. 1925) a Františka Vnuka (nar. 1926). Mediálne najznámejšia časť slovenskej „exilovej“ historiografie z hľadiska historiografického prúdu významovo nadväzuje na ľudácku historiografiu, pretože exilová historiografia po roku 1945 v zahraničí (najmä v USA, Kanade, Argentíne, Austrálii, Taliansku) prevzala a rozvíjala diskurz ľudáckej historiografie. Uvedení historici sa vyznačujú svojou otvorenou (pro)ľudáckou ideologickou pozíciou, z perspektívy ktorej produkujú svoje historické texty. Pri historiografickej analýze tejto časti slovenskej historiografie sa pri viacerých problémoch ukazuje Whitovo teoretické dedičstvo ako produktívne: predovšetkým jeho chápanie procesu tvorby historickej narácie, historického sujetu, významu metafory v historickej narácii, historickej pravdy, ideologickej pozície historika, prepojenia historickej narácie a ideológie, problému mýtu a ideológie ako určitej praxe reprezentácie, historickej narácie ako morálnej alegórie a model naplňovania figúry. Nami vybrané teoretické východiská Hayden White rozoberal vo svojich prácach a zbierkach statí *Metahistória* (1973), *Trópy diskurzu* (1978) a *Obsah formy* (1987). V rámci Whitovej charakteristiky tvorby historickej narácie, tak ako ju zadefinoval v *Metahistórii* (1973)² a *Trópoch*

¹ Autor štúdie je zamestnancom Katedry slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

² Hayden White v rámci tejto práce o historických naráciách uvažoval ako o verbálnych štruktúrach vo forme naratívneho prozaického diskurzu, ktorý si podľa neho robí nárok byť adekvátnym obrazom alebo modelom štruktúr alebo procesov minulosti a vysvetľovať ich formou podania. Historická narácia podľa neho neprináša len informácie o dianí v minulosti, ale aj jej vysvetlenie. White tiež zastával názor, že historická narácia sa principiálne nemôže považovať za zrkadliaci model historickej skutočnosti. V tomto bode polemizoval

diskurzu (1978),³ môžeme podobné fenomény identifikovať aj u slovenskej exilovej historiografie. Nosnými udalosťami, ktoré tvorili jadro exilovej historickej narácie, boli vznik Slovenského štátu, holokaust slovenských Židov a Slovenské národné povstanie. Z toho posledné dve udalosti boli vnímané ako traumatizujúce. Práve pri týchto kľúčových udalostiach slovenských dejín rokov 1939–1945 môžeme spolu s Whitom poukázať na možnosti ich rozličnej explanácie na úrovni sujetu, a to nielen na základe ich rozličných ideologických pozícií, ale dokonca aj vnútri jednej ideologickej pozície, čo potvrdí Whitovu tézu o pluralite historických narácií, ktorá vyplýva z relativity každej reprezentácie historických fenoménov.

s Rankeovským chápaním histórie, ktoré považovalo historickú naráciu za neutrálne médium, zobrazujúce model historickej skutočnosti. Naopak, historická narácia má podľa Whita najväčší podiel na konštruovaní obrazu minulosti. V tejto súvislosti sformuloval jeden zo svojich základných predpokladov: že historikova predstava dejín je determinovaná hlbinnou poetickou štruktúrou, ktorú tvoria štyri základné trópy: metafora, metonymia, synekdocha a irónia. Historikova práca sa zase pohybuje v piatich úrovniach konceptualizácie: 1. kronika, 2. príbeh, 3. spôsob sujetovania, 4. spôsob argumentácie a 5. spôsob ideologickej implikácie. V obsahoch historických narácií White identifikoval tri spôsoby explanácie: na základe sujetu, typu argumentácie a typu ideologickej implikácie. Uvedené explanačné stratégie sú vzájomne späté a podieľajú sa na tvorbe historiografického štýlu. White v rámci explanácie na základe sujetu identifikoval štyri spôsoby: romantický, tragický, komický a satirický. V rámci spôsobu argumentácie identifikoval jej štyri spôsoby: formistický, mechanistický, organistický a kontextuálny. V rámci spôsobu ideologickej implikácie identifikoval jej štyri spôsoby: anarchistický, radikálny, konzervatívny a liberálny. ŠUCH, Juraj: *Naratívny konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava 2010, s. 38–49. Sme si vedomí, že v prípade používania pojmu „sujetovanie“ a „sujet“ ide o alternatívny preklad. Zdá sa nám však príliehavejší ako preklad „naratívna štrukturácia“, ktorý používa Eugen ZELEŇÁK. ZELEŇÁK, Eugen: *Konštruktivizmus a pluralita v histórii*. Ružomberok 2011, s. 39–43 a i. Pojem „sujet“ preferuje aj popredný naratológ Lubomír Doležel. DOLEŽEL, Lubomír: *Fikce a historie v období postmoderny*. Praha 2008, s. 29–32.

³ Okrem dvoch rovín faktov a interpretácie v historickom diskurze, ktoré White charakterizoval ako povrch historického diskurzu, identifikoval ešte tretiu, figuratívnu rovinu, ktorá odkazuje k hlbšiemu, štruktúrnemu významu. Figuratívny prvok je tak vytesnený do vnútra diskurzu, kde nadobúda vágny tvar vo vedomí čitateľa a slúži ako základ, na ktorom sa dajú kombinovať fakty a vysvetlenia vo vzťahu vzájomnej adekvátnosti. Preto White hovorí o metaforickom, metonymickom, synekdochickom a ironickom spôsobe, resp. druhu historického diskurzu WHITE, Hayden: *Tropika diskurzu. Kulturně kritické eseje* (ďalej iba *Tropika diskurzu*). Praha 2010, s. 141–147. White zastáva názor, že väčšina historických sekvencií môže byť podaná niekoľkými rôznymi spôsobmi, môžu byť ponúknuté ich rôzne interpretácie a môžu sa im priradiť rôzne významy. V tomto zmysle poukazuje na dôležitosť perspektívy pohľadu historika, ktorý môže historickú udalosť posúvať do rôznych spôsobov ich prípadnej percepcie. White preto tvrdí, že nie je možné reprodukovать historické štruktúry a procesy adekvátne. Historické rozprávanie tak nie je len reprodukciou, ale rovnako aj komplexom symbolov. Tamtiež, s. 124–125.

V porovnaní s historikmi pracujúcimi na HÚ SAV zvolili dvaja kľúčovi exiloví historici Milan S. Ďurica a František Vnuk odlišný sujetový typ pri tvorbe príbehu o Slovenskom národnom povstaní. Milan S. Ďurica vygeneroval vo svojej menšej práci *Slovenská republika 1939–1945* sujetový model, ktorý určil SNP význam tragédie, keď SNP prezentuje ako národnú tragédiu, čo zároveň demonštroval tým, že celú siedmu kapitolu s názvom *Tragická bilancia* venoval tragickej bilanci povstania.⁴ František Vnuk na rozdiel od Ďuricu vo svojej práci s príznačným názvom *Neuveriteľné sprisahanie* použil pre SNP sujetový model, ktorý mu prisudzoval fraškovitý alebo satirický význam, prostredníctvom ktorého chcel povstanie predstaviť predovšetkým ako nepodarenú a chaotickú akciu.⁵

Na tomto príklade môžeme doložiť Whitovo tvrdenie, že naratívne explanačné nepozostávajú iba z faktických tvrdení a argumentov, ale pozostávajú aj z poetických a rétorických prvkov, prostredníctvom ktorých je to, čo by bolo iba zoznamom faktov, transformované do príbehu.⁶ V tejto súvislosti však musíme poznamenať, že transformácia naratívnych explanačných do podoby príbehu je typická skôr pre ideologicky implikovanú historiografiu. Vyššie uvedení slovenskí exiloví historici dosiahli nimi želaný explanačný účinok ich historických narácií venovaných SNP tak, že túto historickú udalosť sujetovali zápletkovými štruktúrami tragédie alebo frašky (resp. satiry). Zvolenie danej zápletkovej štruktúry súviselo priamo s ich ideologickou (pro) ľudáckou pozíciou.⁷ Zvolenie zápletkovej štruktúry tragédie bolo determinované ľudáckou optikou nazerania na povstanie z hľadiska boja proti vtedajšej slovenskej štátnosti, ľudských obetí a materiálnych škôd. Voľba zápletkovej štruktúry satiry bola motivovaná karikovaním organizačných nedostatkov a paradoxných situácií. Veľmi dôležitým prvkom vo Vnukovej satirickej zápletkovej štruktúre jeho *Neuveriteľného sprisahania* bolo zaostrenie pozornosti na rozpor medzi ideálom a skutočnosťou vo vzťahu k povstaleckej bojujkej morálke.

⁴ ĎURICA, Milan Stanislav: *Slovenská republika 1939–1945* (ďalej iba *Slovenská republika*). Bratislava 1999, s. 44–46.

⁵ VNÚK, František: *Neuveriteľné sprisahanie*. Trenčín 1993.

⁶ WHITE, Hayden: *Historický text ako literárny artefakt* (ďalej iba *Historický text*). In: KOŽIAK, Rastislav – ŠUCH, Juraj – ZELENÁK, Eugen (eds.): *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava 2009, s. 155.

⁷ Uvedené konštatovanie sa opiera o Whitovo tvrdenie, že príbehy sú vytvorené z kroník operáciou, ktorú nazýva sujetovanie. White však zároveň uvádza, že ten istý súbor udalostí môže poslúžiť ako komponent príbehu, ktorý je tragický alebo komický v závislosti od historikového výberu zápletkovej štruktúry. Tamtiež, s. 137. To je aj jeden z dôvodov, prečo White chápe historický text ako literárny artefakt a uvedenú literárnu dimenziu môžeme dobre vidieť aj na analyzovaných vybraných historických textoch M. S. Ďuricu a F. Vnuka.

Z hľadiska (pro)ľudáckej ideovej pozície bola voľba sujetov príbehu povstania obmedzená na sujet tragédie a satiry z jednoduchého dôvodu: negatívny postoj voči povstaniu sa mohol manifestovať iba prostredníctvom emotívneho náboja „plaču“ alebo „výsmechu“. Eugen Zelenák správne v tejto súvislosti postrehol, že v prípade Whitom zadefinovanej estetickkej dimenzie historického diela môžeme hovoriť o kognitívnej perspektíve na príslušnú časť minulosti, v našom prípade SNP.⁸

Juraj Šuch v súlade s Whitovou teóriou skonštatoval, že v historických narráciach tejto frakcie slovenských historikov sa bude v oveľa väčšej miere poukazovať na negatívne javy a dôsledky povstania na slovenské obyvateľstvo. Podľa Šucha budú predkladané fakty v narráciach uvedených historikov použité takým spôsobom, aby sa vytvoril pozitívny obraz vlády ľudáckeho režimu a jeho predstaviteľov v období druhej svetovej vojny, v porovnaní s ktorým by mali aktivity organizátorov povstania nadobudnúť negatívny význam. Uvedená skupina historikov tak bude dianie súvisiace so SNP podávať v podobe tragédie.⁹

Uvedený názor Juraja Šucha plne zodpovedá koncepcii sujetovania SNP v práci *Slovenská republika 1939–1945* M. S. Ďuricu. V práci *Neuveriteľné sprisahanie* Františka Vnuka sa však okrem očakávanej tragickej formy sujetu vyskytuje aj sujet v podobe frašky alebo satiry, ktorý je aplikovaný pri historickej reprezentácii SNP z hľadiska organizácie a priebehu. Ide predovšetkým o poukazovanie na rozpor medzi vytúženým ideálom a realitou povstaleckej bojovej morálky, ďalej na kontraproduktívnu činnosť partizánov vo vzťahu k vojenskému veleniu povstaleckej armády a na rôznorodosť ideovo-politických cieľov jednotlivých zložiek povstalcov, prípadne nejednotnosť zahraničných centier odboja a domácich odbojových zložiek. Satirickosť (resp. fraškovitosť) sa Vnukovi darí dosahovať aj využívaním satirických naratívnych viet a využívania satiry pri pomenovaní kapitol, o čom svedčí aj samotný názov kapitoly „Zmätok pokračuje“.¹⁰ Kým pri hodnotení negatívneho dopadu SNP na životy obyvateľstva Vnuk využíva sujet tragédie, tak pri hodnotení organizácie a priebehu povstania z taktického hľadiska používa formu satiry (resp. frašky). Voľba sujetovej formy je tak závislá od Vnukom zvolenej perspektívy historickej narácie.

Naopak, pri sujetovaní narácie o vzniku a existencii Slovenskej republiky 1939–1945 používajú Ďurica spolu s Vnukom sujet v podobe románu. Dejiny Slovenskej republiky v rokoch 1939–1944 (do vypuknutia SNP) podávajú

⁸ ZELEŇÁK, E.: c. d., s. 89–90.

⁹ ŠUCH, J.: c. d., s. 82.

¹⁰ VNUK, F.: c. d., s. 66.

ako romantizujúci (resp. idylický) príbeh, v rámci ktorého sa usilujú vyzdvihnúť pozitívne stránky režimu prvej Slovenskej republiky v tomto období. Milan S. Ďurica sa snaží v práci *Slovenská republika 1939–1945* konfigurovať dejovú udalosť vyhlásenia Slovenského štátu 14. marca 1939 v súlade s imperatívom dejovej štruktúry heroického eposu, ktorého hlavným hrdinom je zosadený predseda slovenskej autonómnej vlády Jozef Tiso, ktorý ani pod hrozbami nacistických pohlavárov nezakolíše a nevyhlási ponížujúcim spôsobom samostatnosť už 13. marca 1939 priamo z Berlína, ale iniciuje zvolanie zasadnutia Slovenského snemu na druhý deň, ktoré má o tomto akte legálne a legitímne rozhodnúť.¹¹

Čitateľ si tak v súlade s Whitovým chápaním postupne pri sledovaní Ďuricovho vykresľovania týchto udalostí uvedomuje, že príbeh, ktorý práve číta, je príbeh konkrétneho druhu,¹² a keď si uvedomí typ daného príbehu, je schopný v plnej miere pochopiť vysvetlenie, ktoré je mu ponúkané. Keď recipient pochopí, že Ďuricovi ide pri jeho naratívnom výklade o zobrazenie Tisu ako národného hrdinu, tak môže povedať, že pochopil zámer predkladaného Ďuricovho príbehu. Pôvodná nezrozumiteľnosť udalostí okolo vzniku Slovenského štátu je rozptýlená a tieto udalosti nadobúdajú v čitateľovom vedomí dôverne známú konfiguráciu a sú familiarizované predovšetkým vďaka tomu, že majú rovnakú dejovú štruktúru, aká je tá, s ktorou je oboznámený vo svojej kultúrnej výbave.¹³ Milan S. Ďurica sa tento efekt snažil dosiahnuť aj tak, že do svojej práce *Slovenská republika 1939–1945* umiestnil v súvislosti so vznikom Slovenského štátu *Stanovisko katolíckej hierarchie k Slovenskej republike* z 24. októbra 1939, v rámci ktorého je vznik Slovenského štátu 14. marca 1939 z hľadiska vtedajších slovenských katolíckych biskupov opisovaný ako „Boží dar“.¹⁴ Výber tohto typu prameňa do prílohy tejto publikácie nebol určite náhodný, ale mal u cieľovej skupiny slovenských čitateľov s katolíckym vierovyznaním podporiť explanačný účinok Ďuricovej historickej narácie.¹⁵

V tejto súvislosti je veľmi výstižné Whitovo prirovnanie procesu tvorby historickej narácie k psychoanalytickej terapii. Cieľom psychoanalytickej terapie je totiž nanovo usporiadať príbeh života pacienta tak, aby došlo

¹¹ ĎURICA, M. S.: *Slovenská republika*, s. 19.

¹² V tomto prípade hrdinský epos.

¹³ WHITE, H.: *Tropika diskurzu*, s. 111–112.

¹⁴ ĎURICA, M. S.: *Slovenská republika*, Príloha nečísl.

¹⁵ Predpoklad, že cieľovou skupinou čitateľov spomínanej Ďuricovej práce mali byť slovenskí katolíci, potvrdzuje fakt, že jeho kniha vyšla v katolíckom vydavateľstve LÚČ.

k procesu refamiliarizácie a detraumatizácie udalostí v jeho živote.¹⁶ Podobným spôsobom postupujú aj historici ako Milan S. Ďurica, keď sa snažia nanovo usporiadať príbeh dejín Slovenskej republiky 1939–1945 tak, aby podobne ako u pacienta podstupujúceho psychoanalytickú terapiu došlo k „refamiliarizácii“ a detraumatizácii kontroverzných udalostí z tohto obdobia slovenských dejín. Tento „psychoanalytický“ postup Ďuricu a Vnuka sa pochopiteľne v najvýraznejšej miere uplatňuje v prípade holokaustu slovenských Židov a Slovenského národného povstania. V prípade holokaustu slovenských Židov ide o využitie postupu detraumatizácie týchto udalostí poukazovaním na vinu nacistického Nemecka a zbavovaním viny predstaviteľov ľudáckeho režimu. Čitateľ má byť detraumatizovaný odbremením viny za organizovanie arizácií a deportácií zo strany slovenských orgánov poukazovaním na nátlak nacistického Nemecka a získať tak pocit, že v pozícii obetí neboli len slovenskí Židia, ale aj predstavitelia slovenských štátnych orgánov, ktorí boli Nemcami tlačení v tejto záležitosti k múru. Ďurica sa snaží na svojho čitateľa pôsobiť svojim argumentom, že protizhidskej legislatíve sa nedalo vyhnúť bez rizika ohrozenia slovenského národa a jeho štátu.¹⁷

Milan S. Ďurica sa vo svojej biografii Jozefa Tisa usiluje v súvislosti s prvou vlnou deportácií slovenských Židov v roku 1942 vygenerovať na základe zastavenia prvej vlny deportácií v októbri 1942 zápletkovú štruktúru hrdinského eposu, keď zastavenie deportácií slovenskými orgánmi predstavuje ako formu hrdinskej vzbury voči nacistickému Nemecku.¹⁸ V prípade SNP sa využíva vo väčšej miere postup „refamiliarizácie“ politiky ľudáckeho režimu od vypuknutia povstania. Čitateľ má byť po vymenovaní skutočných i domnelých negatív povstania vedený k solidárnosti s bratislavskou vládou a obdivovať jej „heroický zápas“ za slovenské záujmy (rozumej slovenskú štátnosť) až do konca. Má dôjsť teda k procesu „zblíženia“ s ľudáckymi predstaviteľmi a ich politickou činnosťou od vypuknutia SNP. Oproti snahe ľudáckych predstaviteľov udržať slovenskú štátnosť sú do kontrastu kladené hmotné škody a straty na životoch, ktoré prinieslo povstanie.¹⁹

František Vnuk v kapitole *Kto bol proti Slovenskému štátu?* v rámci svojej práce o SNP *Neuveriteľné sprisahanie* zdôrazňuje „pohodlný život“ na Slo-

¹⁶ White nechce vytýčiť analógiu medzi historiografiou a psychoanalytickou terapiou, ale chce uvedené spojenie použiť na ilustráciu fiktívneho komponentu v historickej narácii. White pojmy „refamiliarizácia“ a „detraumatizácia“ (sú prevzaté z citovaného českého prekladu *Tropika diskurzu* z roku 2010) používa v kontexte prirovnaní z oblastí psychoanalytickej terapie. WHITE, H.: *Tropika diskurzu*, s. 113.

¹⁷ ĎURICA, Milan Stanislav. *Jozef Tiso 1887–1947. Životopisný profil*. Bratislava 2006, s. 370.

¹⁸ Tamtiež, s. 387.

¹⁹ VNUK, F.: c. d., s. 175; ĎURICA, M. S.: *Slovenská republika*, s. 45.

vensku počas rokov 1939–1945. Podobne ako pri Ďuricovom romantizujúcom opise vzniku Slovenského štátu by sa Vnukov opis „pohodlného života“ do vypuknutia povstania dal prirovnávať k idylickej forme.²⁰ Aby Vnuk jasne odlíšil, čo má čitateľ jeho textu považovať za dobré a zlé, používa romantizujúcu naivnú explanačnú štruktúru, ktorú zakladá na nasledujúcich vykonštruovaných opozíciách:

1. Ľudáci – záujmy národa – idealizmus,
2. Občiansky odboj – osobné ciele (oportunizmus) – materializmus,
3. Komunistický odboj – ciele Moskvy – materializmus.

Pre historickú naráciu Františka Vnuka je charakteristické, že v pozícii rozprávača je autorský plurál, ktorý vystupuje v nasledovných analógiách:

my = ľudáci = Slováci.

V duchu svojej explanačnej štruktúry Vnuk pripisuje pokles povstaleckej morálky počas bojov s nemeckou armádou oportunizmu, ktorý kladie ako hlavný stimulačný faktor pre účastníkov povstania, ktorí podľa neho nechceli riskovať životy, ale byť počas príchodu Červenej armády „v správnom čase na správnom mieste“.²¹ Svoj otvorený odmietavý postoj k povstaniu sa Vnuk usiluje postaviť na explanačnom postupe postavenom na súbore faktov, ktoré dokumentujú vojenský neúspech povstania. Zdôrazňuje pri tom, že relatívne slabé nemecké oddiely porazili za necelé dva mesiace trojnásobnú povstaleckú presilu, ktorá mala navyše výhodu hornatého terénu, v ktorom sa ideálne bojuje partizánskym spôsobom boja. Vojenský neúspech povstania ho vedie k uzáveru, že slovenský národ nevidel v povstaní svoj boj.²²

V tejto súvislosti sa do popredia dostáva dôležitosť historikovej teoretickej koncepcie, ktorú Juraj Šuch označil za najdôležitejší determinant procesu rozdielneho zvyčajňovania faktov. Historikova teoretická koncepcia má z hľadiska naratívneho konštruktivismu vždy ideový rozmer.²³ S ňou úzko súvisí aj selekcia a manipulácia faktov, ktoré sa hodia (prípadne nehodia) do konštrukcie želaného príbehu. Napríklad M. S. Ďurica v kapitole *Alibizmus a povstanie* vo svojej práci *Slovenská republika 1939–1945* pri hodnotení podpory SNP spomína štátnych úradníkov, komunistov a partizánov, ale z jeho narácie úplne vypadáva slovenská verejnosť, čím chce Ďurica dosiahnuť želaný príbeh povstania, ktoré nemalo so slovenským ľudom „nič spoločné“. Povstanie chce predstaviť ako umelú a oportunisticko-alibistickú akciu štátnych úradníkov, ktorí sa obracali k Benešovej londýnskej vláde

²⁰ VNUK, F.: c. d., s. 21.

²¹ VNUK, F.: c. d., s. 90.

²² Tamtiež, s. 177.

²³ ŠUCH, J.: c. d., s. 83.

a komunistov spolu s partizánmi, ktorí zase sledovali ciele Moskvy. Povstaniu neprisúva žiadne morálne motívy, pretože z konštrukcie jeho historickej narácie vyplýva, že morálka bola na strane ľudáckych predstaviteľov. Aby Ďurica udržal striktné uplatňovaný dualizmus dobra a zla medzi ľudáckymi predstaviteľmi a povstalcami, pripisuje povstalcovi ako jedinú motiváciu pre ozbrojené povstanie zištné motívy, resp. alibizmus.²⁴

Uvedený dualizmus „dobra“ a „zla“ má svoje korene a je determinovaný katolíckou svetonázorovou pozíciou. Ďuricov katolicizmus sa tak v jeho historickom texte spája s katolicizmom ľudáckych predstaviteľov, čím ľudácki predstavitelia reprezentujú v rámci jeho príbehu zápasu „dobra“ a „zla“ stranu „dobra“. SNP je tak zároveň zobrazované na základe biblickej archetypálnej štruktúry zápasu „dobra“ a „zla“ (Boh ako „dobro“ verzus satan ako „zlo“). V hlbinej úrovni Ďuricovej historickej narácie o SNP tak môžeme identifikovať metaforické prirovnanie satanovej vzbury voči Bohu k vypuknutiu SNP. Metaforu biblickej vzbury aplikovanú na vypuknutie SNP môžeme teda chápať ako metahistorický základ Ďuricovej narácie.²⁵

V tejto súvislosti treba poznamenať, že katolícka ideová pozícia slovenských ľudáckych a exilových historikov koreluje s ľudáckou ideologickou pozíciou, ktorá sa skladala z dvoch základných ideových platforiem – nacionalistickej a katolíckej (resp. kresťanskej).²⁶ Uvedenú úroveň ľudáckej ideologickej pozície môžeme v súlade s modelom štruktúry historickej narácie Topolského vnímať ako jeho tretiu úroveň hlbkovej teoreticko-ideologickej subštruktúry, ktorá riadi prvú úroveň subštruktúry informácií a druhú úroveň rétoriky a subštruktúry všetkých prostriedkov presvedčania.²⁷ Z hľadiska Whitovho rozlíšenia štyroch spôsobov ideologickej implikácie môžeme historickým naráciám Milana S. Ďuricu a Františka Vnuka priradiť konzervatívny mod, ktorý sa najviac zhoduje s proľudáckou ideovou pozíciou uvedených historikov.²⁸

Hayden White vo svojej stati *Bremeno histórie* (1966), ktorá bola publikovaná v jeho zbierke statí *Trópy diskurzu* (1978) upozornil na príbuznosť historickej vedy a umenia. Ako jeden z literárnych aspektov historikovej práce označil metaforu. A práve výber metafor pri konštruovaní historickej nará-

²⁴ ĎURICA, M. S.: *Slovenská republika*, s. 38 – 39.

²⁵ Pri tomto postrehu sa opierame o Zelenákovu schému Whitovovej koncepcie. ZELENÁK, E.: *c. d.*, s. 43.

²⁶ HSES mala hlavné heslo „Za Boha – za národ!“.

²⁷ ŠUCH, J.: *c. d.*, s. 83.

²⁸ WHITE, Hayden: *Metahistorie. Historická imaginácia v Európe devatenásteho storočia*. Brno 2011, s. 547–578.

cie je mimoriadne dôležitý pri konštituovaní faktov.²⁹ Uvedený Whitom nastolený problém si môžeme demonštrovať na metaforike historickej narácie Františka Vnuka v rámci jeho práce *Neuveriteľné sprisahanie*. Tu treba najprv poznamenať, že Vnuk vedie svoju historickú naráciu o SNP otvoreným spôsobom z perspektívy ľudáckeho režimu. Na umocnenie explanačného účinku svojej narácie využíva vo zvýšenej miere expresívnu metaforiku. Na SNP aplikuje aktualizovanú verziu metaforického prirovnania „dýky do chrbta“, ktoré bolo prvý krát použité z českej perspektívy v súvislosti s vyhlásením Slovenského štátu 14. marca 1939. Vnuk uvedené metaforické prirovnanie aktualizuje a prenáša do nazerania na vypuknutie SNP 29. augusta 1944 z ľudáckej perspektívy. Dokonca nazeranie na SNP z nemeckej perspektívy považuje v niektorých ohľadoch za príbuzné slovenskej perspektíve.³⁰

Pri hodnotení motivácie zapojenia bývalých slovenských agrárnikov do odboja Vnuk využil aj biblickú metaforiku, aby umocnil svoj explanačný zámer, ktorého hlavným cieľom bolo skompromitovať motívy vstupu slovenských agrárnikov do odbojovej činnosti a povstania. Využil na to biblickú metaforu Ezaua, ktorý za misu šošovice predal svoje prvorodenstvo Jakubovi. Ezauom mali byť podľa Vnuka slovenskí agrárnici, misou šošovice výhodné pozície v novom zriadení, prvorodenstvom slovenská štátnosť (resp. samobytnosť) a Jakubom mal byť s najväčšou pravdepodobnosťou Edvard Beneš.³¹ Z hľadiska použitia tejto metaforiky treba poznamenať, že Vnukovi sa v nej podarilo rešpektovať logiku, ktorá bola implicitne obsiahnutá v ním zvolenom spôsobe diskurzu.³²

Vnuk v rámci spomínanej práce použil za účelom dramatizácie významu jeho narácie aj vizuálny alegorický spôsob reprezentácie, ktorý predstavuje kresba na obálke jeho knihy. Zachytáva plačúcu slovenskú matku s mŕtvym synom v lone, ktorý predstavuje vojaka povstaleckej armády. Nad matkou sa týči slovenský dvojkríž s ovinutou trňovou korunou. Na spodku kresby sa fahá vojenský ostnatý drôt. Vnukovi išlo o zobrazenie „povstaleckej madony“, t. j. alegorického symbolu utrpenia, ktoré so sebou povstanie prinieslo slovenským matkám, ktorým umierali synovia v povstaní. Uvedená voľba kresby na obale knihy pred-zobrazuje čitateľovi historikovu predstavu povstania a plní tak dôležitú funkciu. Vnuk v nej vytvoril analógiu medzi dvoma štruktúrami, ktoré sú prepojené prostredníctvom dvoch rovín symbolických

²⁹ WHITE, H.: *Tropika diskurzu*, s. 62.

³⁰ VNUK, F.: *c. d.*, s. 11–12.

³¹ Tamtiež, s. 111.

³² WHITE, H.: *Tropika diskurzu*, s. 63.

konotácií – biblicko-kresťanskou a historickou (dejiny SNP), pri ktorých hrá kľúčovú úlohu emocionálny rozmer:

1. Madona – mŕtvy Kristus – kríž – trňová koruna,
2. Slovenská matka – mŕtvy povstalecký syn – slovenský dvojkríž – ostnatý drôt.

Tu je vhodná príležitosť, aby sme si spolu s Whitom položili otázku, čoho sú historické reprezentácie reprezentáciami? Pokiaľ sa na historickú reprezentáciu pozeráme ako na systém znakov, tak potom súčasne ukazuje smerom k udalostiam popisovaným a smerom k typu príbehu alebo mýtu, ktorý historik zvolil ako ikonu štruktúry udalostí. White však tvrdí, že rozprávanie samo o sebe ikonou nie je, nakoľko jeho funkciou je popísať historické udalosti takým spôsobom, aby čitateľ získal informáciu, čo má chápať ako ikonu udalostí a s jej pomocou si tieto udalosti priblížiť.³³ Ako sme však videli vyššie, František Vnuk na obálke svojej knihy využil ikonu „povstaleckej madony“, ktorá pomáha čitateľovi priblížiť spojenie historickej udalosti SNP so sujetom povstania, ktorý využíva vo svojej historickej narácii. Tu sa dostávame k Whitovmu vysvetleniu plurality historických zobrazení (príbehov), ktoré môžeme aplikovať aj na zobrazenie Slovenského národného povstania historikmi frakcie, do ktorej patria M. S. Ďurica a F. Vnuk. V tejto súvislosti musíme odpovedať na otázku, ktorú si kladie každý čitateľ, ktorý sa orientuje v historickej literatúre o SNP: ako je možné, že sa tieto alternatívne, dokonca aj vzájomne sa vylučujúce zobrazenia toho, čo bolo v podstate rovnakým súborom udalostí, zdajú byť príslušnému publiku plauzibilné? Uvedená otázka súvisí do značnej miery aj s otázkou historickej pravdy. Na túto otázku môžeme odpovedať na základe Whitovho tvrdenia. Je to dané jednoducho tým, že historici zdieľajú so svojim publikom isté (spoločné) predsudky o tom, ako by SNP mohlo byť sujetované. Do hry totiž vstupujú imperatívy, ktoré presahujú vlastný rámec histórie a pohybujú sa v ideologickej, estetickej a mytickej rovine.³⁴

Pre čitateľa, ktorý má s M. S. Ďuricom a F. Vnukom totožný pohľad („stereotyp“) na to, ako by mohlo byť SNP sujetované, sa bude javiť ich historická narácia ako pravdivá. Naopak, čitateľ, ktorý má odlišný pohľad na to, ako by SNP mohlo byť sujetované, bude považovať historické narácie M. S. Ďuricu a F. Vnuka o povstaní za historicky nepravdivé. Keby sme chceli spomínané Whitovo tvrdenie rozvinúť, môžeme pri ideologicky motivovanej historiografii povedať, že samotná historická pravda sa pohybuje na úrovni pred-zobrazenia a historik už iba vyberá vhodné fakty, aby zapadli do jeho

³³ Tamtiež, s. 114.

³⁴ WHITE, H.: *Historický text*, s. 138.

pred-zobrazenej a ideologicky sfarbenej konštrukcie historickej pravdy. Whitovi sa podarilo odhaliť krehkosť historickej pravdy, keď v rámci historickej narácie oddelil od seba rovinu faktov a figuratívnu rovinu, ktorá vybraným faktom prideluje rôzne významy. Tým ale otvoril aj v historiografii dvere relativizmu, ktorý niektorí dokonca chápu ako postmoderný.

Tu si dovoľíme malú odbočku, ktorá sa však týka nami analyzovaného textového materiálu slovenskej exilovej historiografie. Whitova analógia medzi historiografiou a psychoanalýzou totiž inšpiruje k aplikácii tejto myšlienky na úroveň slovenskej historickej obce. V čisto hypotetickej rovine totiž existuje možnosť, že pokiaľ by si slovenskí historici, ktorí sa zaoberajú dejinami Slovenskej republiky 1939–1945, osvojili (Whitov) postmoderný relativizmus pri nazeraní na traumatizujúce historické problémy a udalosti, mohlo by to mať terapeutický účinok na vzťahy a vzájomnú komunikáciu, najmä pokiaľ by pochádzali z protichodných historiografických frakcií. Terapeutický účinok uvedeného postmoderného relativizmu by sa však dostavil iba za predpokladu, keby sa začali podobne ako „skorý“ White, pozerat' na historický text ako na literárny artefakt. To by však v praxi znamenalo prijať Whitovu výzvu, aby historici uznali, že každá historická narácia obsahuje prvky fikcie a aby sa od modelu „zrkadlenia historickej skutočnosti“ obrátili k teórii jazyka a samotnej narácie. Podľa Whita by tak historici získali samotný základ pre detailnejší výklad všetkého, čo tvorí historiografiu.³⁵ Vzhľadom na absenciu postmoderných hľadísk v slovenskej historiografii a politicko-spoločenskú citlivosť spomínanej problematiky sa uvedená hypotetická vsuvka pohybuje skôr v rovine utópie.

Vráťme sa však späť k predmetu nášho záujmu. Skončili sme pri probléme historickej pravdy v súvislosti s historickými naráciami M. S. Ďuricu a F. Vnuka. Na základe analýzy ich historických narácií môžeme problém historickej pravdy uzavrieť konštatovaním, že aj v ich prípade sa dá hovoriť o historickej narácii ako rozšírenej metafore. Ich historické narácie totiž nereprodukurujú historické udalosti, ktoré opisujú, ale hovoria nám, akým spôsobom máme o udalostiach uvažovať. Svoje ciele dosahujú aj tým, že naše myslenie o udalostiach vzniku Slovenského štátu a SNP usmerňujú emotívnym nábojom ich historickej narácie. Preto na ich textoch môžeme ilustrovat' Whitovo tvrdenie, že historická narácia nezrkadlí veci, o ktorých hovorí, ale vyvoláva v mysli obrazy vecí rovnakým spôsobom, akým to robí metafora.³⁶

Whitovo chápanie sujetovania radu udalostí by sme rovnako mohli aplikovať aj na texty M. S. Ďuricu a F. Vnuka. Rad udalostí totiž môže byť podľa

³⁵ Tamtiež, s. 153.

³⁶ Tamtiež, s. 144.

Whita sujetovaný rôznymi spôsobmi a teda aj obdarený rôznymi významami. V historických naráčiach M. S. Ďuricu a F. Vnuka majú privilegované postavenie predovšetkým dve udalosti: vyhlásenie Slovenského štátu 14. marca 1939 a vypuknutie Slovenského národného povstania 29. augusta 1944. Obidve udalosti majú vo svojich vlastných referenčných rámcoch statusy rozhodujúcich faktorov. Pokiaľ by sme označili udalosť vzniku Slovenského štátu veľkým písmenom (A) a udalosť vypuknutia SNP veľkým písmenom (P), ostatné udalosti, ktoré sa udiali medzi nimi, by sme mohli označiť malými písmenami, ktoré by vyjadrovali ich druhotný status v historickej narácii. Rad udalostí v ich naráčiach by potom vyzeral nasledovne:

(A), b, c, d..... (P)....

Odpoveď na otázku, prečo uvedené dve udalosti (vznik Slovenského štátu a SNP) majú v naráčiach M. S. Ďuricu a F. Vnuka status rozhodujúceho faktora, spočíva v tom, že kritériom ich ohodnocovania udalostí je slovenská štátnosť ako fundamentálna hodnota. Cez túto prizmu pridelujú udalosti (A) vysoko pozitívne konotácie a udalosti (P) naopak vysoko negatívne, pretože podľa ich historickej narácie bolo povstanie rovnakou mierou namierené aj proti slovenskej štátnej samostatnosti.³⁷ Príbeh povstania je tak v ich naráčiach štruktúrovaný ako apokalyptický príbeh agónie Slovenskej republiky. Na príklade prezentácie súborov vzťahov medzi udalosťami, ktoré existujú v historických naráčiach M. S. Ďuricu a F. Vnuka si môžeme uvedomiť, že tieto súbory vzťahov nie sú samotným udalostiam imanentné, ale existujú v mysli historika, ktorá o nich uvažuje.³⁸ White v tejto súvislosti hovorí o historickej narácii ako o alegórii. Ako sme už vyššie poukázali, Vnukovo predstavenie SNP z hľadiska jeho organizácie a priebehu nadobúdalo v jeho naratívnom spracovaní črty frašky. V Ďuricovej narácii SNP zase nadobúdalo črty (národnej) tragédie. Uvedený fenomén by sme mohli spolu s Whitom vysvetliť na základe procesu prekódovania udalostí najprv vpísaných v kóde kroniky a následnom prepisovaní do literárnych kódov frašky alebo tragédie prostredníctvom logiky figurácie, resp. tropológie. Vzhľadom na prítomný figuratívny prvok je historický naratívny popis vždy figuratívnym popisom, čiže alegóriou.³⁹

Na analyzované texty M. S. Ďuricu a F. Vnuka môžeme aplikovať aj Whitovo prisudzovanie významného vplyvu ideológii, ktoré podľa neho prisudzujú význam histórii, zbavujú ju bezvýznamnosti a určujú životom ľudských indivíduí význam, za ktorý budú plne zodpovedné. V Ďuricových a Vnu-

³⁷ VNUK, F.: c. d., s. 175.

³⁸ WHITE, H.: *Historický text*, s. 147.

³⁹ ŠUCH, J.: c. d., s. 100.

kových textoch sa totiž stretávame s morálnym a estetizujúcim zafarbením významov udalostí predstavovaných v ich historických naráciách, ktoré vyjadrujú hodnotovú orientáciu blízku ľudáckej ideologickej pozícii. Pre Whita by však uvedená ideologická pozícia nepredstavovala zásadný problém, nakoľko v tejto súvislosti uplatňoval relativistický a pluralistický pohľad; dokonca nevyklučoval nekontrolovateľnú pluralitu prístupov.⁴⁰ Spomínaná ideologická rovina historických narácií M. S. Ďuricu predstavuje na základe Whitovej teórie ich špekulatívnu (teoretickú) dimenziu, ktorá je oddelená od empirickej dimenzie (mohli by sme ju nazvať rovinou faktov).

V rámci Ďuricovho úvodného slova v jeho práci *Slovenská republika 1939–1945* by sme mohli nájsť fenomén, ktorý White vo svojich neskorších prácach označuje ako model naplňania figúry. Súvisí aj s jeho nadhodením otázky figurálnej kauzality. Pri modeli naplňania figúry ide o chápanie historického procesu, v rámci ktorého neskoršia udalosť súčasne oslavuje predchádzajúcu udalosť ako svojho predchodcu a súčasne spochybňuje jej hodnotu poukázaním na jej nedokonalosť, parciálnosť a nedokončenú formu voči neskoršiemu a kompletnejšie aktualizovanému typu, do ktorého obe udalosti, aj keď iným spôsobom, patria.⁴¹ Uvedený model naplňania figúry môžeme vidieť na Ďuricovom napojení slovenskej štátnosti z rokov 1939–1945 na „slovenskú štátnosť“ v období Veľkomoravskej ríše a tá je zase napojená na „najstaršiu slovenskú štátnosť“ v podobe Samovej ríše. Ako vidíme, dôsledne sa tu naplňa Whitov model naplňania figúry, keď slovenská štátnosť z rokov 1939–1945 na jednej strane oslavuje predchádzajúcu „slovenskú štátnosť“ v podobe Veľkomoravskej ríše, no súčasne spochybňuje jej hodnotu poukázaním na dokonalejšiu a dokončenú slovenskú štátnosť v podobe Slovenskej republiky v rokoch 1939–1945. To isté platí aj vo vzťahu Samovej ríše k nasledujúcim formám „slovenskej štátnosti“.⁴² Ukazuje sa, že Whitov model naplňania figúry sa dobre uplatňuje pri syntetizujúcom pohľade na minulosť.

Pokiaľ by sme prijali Whitov relativizmus do dôsledkov, tak pri úvahách nad historickými textami M. S. Ďuricu a F. Vnuka by sme sa nezaoberali pravdivosťou alebo nepravdivosťou ich historických narácií, ale otázkou, či sú viac alebo menej zrozumiteľné, koherentné, konzistentné a presvedčivé oproti historickým naráciám iných historikov venujúcich sa tomuto obdobiu. Texty historikov M. S. Ďuricu a F. Vnuka by sme potom nevnímali ako texty, ktoré chcú informovať o tom, ako sa udial vznik Slovenského štátu ale-

⁴⁰ Tamtiež, s. 105–106.

⁴¹ Tamtiež, s. 124.

⁴² ĎURICA, M. S.: *Slovenská republika 1939*, s. 7.

bo Slovenské národné povstanie, ale ako texty, ktoré majú túžbu stanoviť, čo tieto udalosti môžu znamenať pre skupinu sympatizantov so Slovenskou republikou rokov 1939–1945 a jej režimom, pre ľudáckych exulantov a ich potomkov, prípadne pre časť slovenskej spoločnosti ako cieľovej skupiny. Pozerali by sme sa potom na tieto texty ako na médium, ktoré slúži na saturovanie historicko-ideologických záujmov a predstáv (pro)ľudáckeho sociálneho pohľadu na dejiny.

RESUMÉ

*MOŽNÉ APLIKÁCIE NARATÍVNEHO KONŠTRUKTIVIZMU HAYDENA WHITA
PRI HISTORIOGRAFICKEJ ANALÝZE DIEL MILANA STANISLAVA ĎURICU
A FRANTIŠKA VNUKA*

Táto štúdia je zameraná na skúmanie možností aplikácie teoretického rámca Haydena Whita pri analýze historických narácií Milana Stanislava Ďuricu a Františka Vnuka, ktorí sú hlavnými predstaviteľmi slovenskej exilovej historiografie. Z teoretického dedičstva Haydena Whita ide o aplikáciu jeho chápania procesu tvorby historickej narácie, historického subjektu, významu metafory v historickej narácii, historickej pravdy, ideologickej pozície historika, prepojenia historickej narácie a ideológie, problému mýtu a ideológie ako určitej praxe reprezentácie, historickej narácie ako morálnej alegórie a model napĺňania figúry. Štúdia je súčasne aj pokusom o verifikáciu uvedených Whitových teoretických východísk na empirickej báze historických textov M. S. Ďuricu a F. Vnuka.

Kľúčové slová: Hayden White, Milan Stanislav Ďurica, František Vnuk, historická narácia, historická reprezentácia, ideológia, explanačná štruktúra, zápletková štruktúra, metafora, alegória, ikona

SUMMARY

*POSSIBILITY APPLICATIONS OF WHITE'S NARRATIVE CONSTRUCTIVISM
IN HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS OF SELECTED WORKS
BY MILAN STANISLAV ĎURICA AND FRANTIŠEK VNUK*

This study is focused on researching the potential application of the theoretical framework of Hayden White in analysing selected historical narrations by Milan Stanislav Ďurica and František Vnuk. These two historians were the main protagonists of the Slovak exile historiography. The article deals with the application of the following White's concepts: the formation of historical narration, historical subjects, the meaning of the metaphor in historical narration and historical truth. In analysing of historians texts author concerned with the ideological position of a historian, the relationship between historical narration and ideology. The problem of myth and ideology is connected with a certain practice in representation, historical narration as a moral allegory, and the model of figure filling. The study also represents an attempt at a verification of the aforementioned theoretical concepts on the empirical basis of historical texts by M. S. Ďurica and F. Vnuk.

Keywords: Hayden White, Milan Stanislav Ďurica, František Vnuk, historical narration, historical representation, ideology, explanatory structure, climax structure, metaphor, allegory, icon

Mgr. Martin Vašš, Ph.D.
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: vass@fphil.uniba.sk

ČESKOSLOVENSKO-AUSTRALSKÉ VZTAHY VE DRUHÉ POLOVINĚ 20. STOLETÍ¹

Jana Burešová

1 Úvod

Studie je zaměřena na nejzákladnější zmapování a prvotní charakteristiku oficiálních vztahů mezi vládami Československé republiky a Australského svazu, s prioritní pozorností na etapu komunistického režimu v Československu ve druhé polovině 20. století.² V rámci výkladu jsou ilustračně uvedeny některé konkrétní typy a formy společných zájmů daných států a preferované oblasti a témata československé komunistické vlády v australském prostředí. Jedná se o mikrosondy zacílené do vybraných zájmových oblastí oficiálních vlád obou sledovaných států a jejich institucí.³

Základním a dosud historiky nevyužitým pramenným materiálem k danému výzkumnému úkolu jsou písemnosti z provenience Ministerstva zahraničních věcí ČSR a ČSSR a zastupitelského úřadu československé vlády v Austrálii, uložené v Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky ve fondech Teritoriální odbory – Austrálie podle stanovených časových úseků, ve své úplnosti zpřístupněné badatelům až v roce 2013.⁴ Písemnosti vypovídají o oblastech zájmu československé vlády v případě australské vnitřní a zahraniční politiky, podávají obecnou charakteristiku státu v jednotlivých časových úsecích se zaměřením na počet obyvatelstva, členství v mezinárodních organizacích, zájmové oblasti vývozu a dovozu zboží apod.

¹ Studie je součástí vědeckovýzkumného projektu *Český exil v Austrálii a jeho kultura 1948–1989*, podpořeného GA ČR na léta 2012–2016 pod číslem P410/12/1294. Výzkumnému tématu zaměřenému na společenské aktivity a kulturní činnost exulantů dává tato studie rámec oficiálních vztahů a kontaktů dvou dotčených státních útvarů, Australského svazu a komunistické Československé republiky.

² K období první poloviny 20. století viz některé dílčí informace BUREŠOVÁ, Jana: *Zdroje informací o Austrálii v období první Československé republiky*. *Historica Olomucensia*, 44–2013, Sborník prací historických, XXXII, s. 115–132; Táž: *K problematice československého vystěhovalectví do Austrálie v podmínkách světové hospodářské krize na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století*. *Moderní dějiny*, 21, 2013, č. 2, s. 81–100.

³ Studie neaspiruje na úplnost a podrobnost výkladu oficiálních vládních vztahů a kontaktů Československa a Austrálie.

⁴ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR Praha (dále jen AMZV), fond TO-T 1945–1968, Austrálie, Nový Zéland; fond TO-T 1969–1974 Austrálie, Nový Zéland; fond TO-T 1975–1979, Austrálie, Nový Zéland; fond TO-T 1980–1989 Austrálie, Nový Zéland.

Dále materiály ilustrují stav oficiálních československo-australských vztahů, přinášejí generálním konzulátem v Sydney zjištěné informace o počtu a aktivitách československých exulantů, tj. československých občanů, nelegálně opustivších Československo.⁵

Pokud jde o dosud publikované informace o podobách zájmu československého státu a jeho institucí o Austrálii, skromné informace najdeme v jedné ze dvou v posledních letech vydaných přehledných dějinách Austrálie.⁶

2 Základní informace k dějinám Austrálie

Dějiny Austrálie jsou spojovány s námořními výpravami Britů ve druhé polovině 18. století. V roce 1770 James Cook připlul k pobřeží dnešního přístavu Sydney a vyhlásil nárok britské koruny na východní pobřeží Austrálie pod názvem Nový Jižní Wales. Britové toto území považovali za území nikomu nepatřící, čili „terra nullius“. Jako Den Austrálie byl vyhlášen 26. leden 1788, kdy Británie převzala formálně moc nad svou novou kolonií na australském kontinentu. První guvernér Arthur Phillip toho dne vztyčil v zátoce Port Jackson britskou vlajku. Do své nové kolonie začali Britové ve velkém přivážet trestance. První flotila jedenácti lodí přivezla přes 700 trestanců, mužů i žen. Mnozí historikové i jiní pisatelé často uvádějí, že největší australské město Sydney vybudovali britští vězni a jejich potomci.⁷ Pro úplnost informace o plavbách Evropanů do Tichomoří je třeba uvést, že před Brity se do těchto míst dostali už dříve Španělé, Portugalci a Nizozemci. Např. v roce 1642 objevil Abel Tasman Van Diemenovu zemi, dnešní ostrov Tasmánie, a Nový Zéland. O mapování kontinentu se zasloužili také Nizozemci,

⁵ K tomuto tématu podrobněji BUREŠOVÁ, Jana: *Informovanost komunistické vlády v Československu o emigrantech a exulantech v Austrálii v padesátých a šedesátých letech 20. století*. Historica Olomucensia, 46–2014, Sborník prací historických, XXXV, s. 197–219 a dále BUREŠOVÁ, Jana – TRAPL, Miloš: *Obraz československého emigrantského prokomunistického spolku ve druhé polovině 20. století – Československý kroužek v Sydney v Austrálii*. Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis, 6, 2013, s. 89–107.

⁶ BRINKE, Josef: *Češi v Austrálii, dodatek k českému vydání od J. Brinkeho*. In: BLAINEY, Geoffrey: *Dějiny Austrálie*. Praha 1999, s. 209–217. Nakladatelství Lidové noviny v relativně krátké době (14 let) pořídilo překlad do češtiny dalšího celkového přehledu dějin Austrálie, kde už toto téma není přiřazeno. Srovnej MACINTYRE, Stuart: *Dějiny Austrálie*. Praha 2013. Recenzi komparativního charakteru na obě knihy viz KREISINGER, Pavel: *Nová syntéza dějin Austrálie v českém překladu*. Macintyre, Stuart: *Dějiny Austrálie*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2013. Historica Olomucensia, 46–2014, Sborník prací historických, XXXV, s. 307–314.

⁷ Poslední loď s trestanci připlula na ostrov Tasmánie v roce 1853. Děle pokračovalo vyvážení trestanců do později kolonizované Západní Austrálie. Celkem Británie umístila na australském kontinentu více než 100 000 trestanců.

dlouho se celý kontinent označoval jako Nové Holandsko. Současně mořeplavci používali název Terra Australis Incognita, čili neznámá země na jihu. Pod touto inspirací byl roku 1817 celý kontinent oficiálně pojmenován jako Austrálie. Kolonizace Austrálie probíhala jinak než např. kolonizace Severní Ameriky, v jejímž případě Britové uzavírali smlouvy s domorodým obyvatelstvem. Území Nového Jižního Walesu na východě, později pak celý kontinent a okolní ostrovy si přisvojili Britové pouhým vyhlášením své suverenity. Tedy po ztrátě svých kolonií v Americe našla Británie náhradu objevením australského kontinentu, kde vzniklo několik jejích kolonií, později jednotlivých států Australského svazu.

Na přelomu 19. a 20. století sílilo na australském kontinentu federalizační hnutí. Zástupci jednotlivých koloniálních parlamentů začali jednat o dalším uspořádání kontinentu, scházely se federální konference. Prvního ledna 1901 bylo v Sydney vyhlášeno Australské společenství či Australský svaz. Británie australské federalizační úsilí podporovala, ale nechtěla Austrálii pustit ze svého vlivu. Nová ústava Australského svazu tak vstoupila v platnost zákonem britského parlamentu. První federální parlament s horní komorou, senátem, zastupujícím jednotlivé státy, a dolní komorou, sněmovnou, zastupující lid, se ještě v roce 1901 sešel v Melbourne. V zemi začala úřadovat federální vláda v čele s ministerským předsedou. Britské zájmy hájil v Austrálii generální guvernér. Federalizace byla dokončena v roce 1911.⁸ Původní obyvatelstvo, označované jako Austrálci nebo Aboriginci, bylo v průběhu 19. století britskými přistěhovalci krutě likvidováno, zejména v Tasmánii. Otázka původního obyvatelstva, jeho důstojnosti, chování Britů vůči němu, začala být ke konci 20. století v Austrálii otevírána. Nejvyšší australský soud došel v roce 1992 k závěru, že na původním obyvatelstvu byla spáchána krutá křivda a že značný rozsah půdy patří původnímu obyvatelstvu. Tato otázka i na začátku 21. století patří k palčivým problémům, ovšem názory na řešení i výklad problému se mezi veřejností různí.

V průběhu 20. století se australské vazby s Británií postupně uvolňovaly. Obou světových válek se Austrálie účastnila po boku Británie, ovšem už v průběhu druhé světové války se odkláněla od své mateřské země a spojenecky se napojovala na Spojené státy americké.⁹ Od roku 1951 se stala součástí paktu ANZUS (Austrálie, Nový Zéland, USA). V rámci bipolárně

⁸ Australský svaz má šest států (Nový Jižní Wales, Queensland, Victoria, Jižní Austrálie, Západní Austrálie, Tasmánie). Přímou federální vládou je spravováno Severní teritorium a Teritorium hlavního města Austrálie Canberra.

⁹ Samotná Británie se už od roku 1931 snažila o decentralizaci, což dokládá Westminsterský statut, kterým formálně vzniklo Britské společenství národů (British Commonwealth of Nations). Austrálie ho nepříliš ochotně přijala až v roce 1942.

rozděleného světa a v něm vedených válek se australská armáda po boku USA, zpravidla v rámci vojsk OSN, účastnila války v Koreji (1950–1953), války ve Vietnamu (1962–1975), na přelomu 20. a 21. století i válek v Iráku, australské jednotky byly nasazeny v roce 2001 i v Afghánistánu.

3 Československo-australské vztahy

Bilaterální vztahy mezi Československem a Austrálií byly navázány 20. srpna 1920, tedy velmi brzy po vzniku Československé republiky. Na dlouhou dobu to však bylo pouze na konzulární úrovni. Na úroveň velvyslanectví byly vzájemné vztahy povýšeny od 18. června 1972. Českoslovenští velvyslanci ovšem zpočátku sídlili v indonéské Jakartě. První československý velvyslanec se sídlem v hlavním městě Canberra byl akreditován 13. září 1988. Australský velvyslanec byl přímo v Praze akreditován až po pádu komunistického režimu v Československu, ke dni 18. července 1990.¹⁰ Do té doby sídlil v polské Varšavě a pak ve Vídni.

Československá vláda získávala informace o dění v Austrálii především prostřednictvím generálního konzulátu se sídlem v Sydney. Byl to pro ni základní informační a komunikační zdroj. O své činnosti podával generální konzulát do Prahy na ministerstvo zahraničních věcí pravidelné zprávy.¹¹ Vedle zpráv o australské realitě se československá komunistická vláda snažila prostřednictvím konzulátu získávat průběžně informace o životě a společensko-politických aktivitách exulantů. Vzhledem k tomu, že exulanti odešli z Československa do zahraničí nelegálně, neměla československá vláda o jejich osudu oficiálními cestami informace.¹² Mezi emigranty v Austrálii, tak jako jinde ve světě, se našli lidé ochotní spolupracovat s československou

¹⁰ V roce 1992 ovšem australská vláda z ekonomických důvodů své velvyslanectví v Praze uzavřela.

¹¹ AMZV, fondy Teritoriální odbory, Austrálie, Nový Zéland. Podrobný rozpis jednotlivých fondů viz pozn. 4.

¹² První velká exilová vlna odešla do Austrálie po uchvácení moci komunisty v únoru 1948. V letech 1949 a 1950 připlulo po přechodném pobytu v utečeneckých táborech v Německu, Rakousku a Itálii zhruba 11 000 Čechů a Slováků. Druhá velká vlna následovala po násilném ukončení liberalizačního procesu v Československu po srpnu 1968. Tehdy odešlo z Československa do Austrálie asi 6 000 československých státních příslušníků. V menším množství, i vzhledem k početním kvótám stanoveným později australskou vládou pro přijímání emigrantů, a vzhledem k utužení režimu v Československu na počátku období tzv. normalizace, odcházeli lidé z Československa do Austrálie po celá sedmdesátá i osmdesátá léta. Důvody odchodu ale byly již více ekonomické.

tajnou policií StB.¹³ Sami exulanti logicky se zastupitelskými orgány vlády, se kterou nesouhlasili a která je ve vlasti pronásledovala a případně i postihovala, vůbec nekomunikovali. I přes tento vzájemný nepřátelský stav měli pracovníci konzulátu za úkol sledovat exulanty a sbírat o nich aspoň kusé informace. Ty byly, v nepravidelných intervalech, součástí jinak pravidelně do Prahy zasílaných zpráv. Generální konzulát své zprávy věnoval více méně se opakujícím tématům a jejich vývoji.¹⁴

Ministerstvo zahraničí ČSR v Praze už od padesátých let dostávalo (na základě svého pokynu), od generálního konzulátu v Sydney zpravidla v týdenních intervalech výstřižky z australského tisku. Byly sestaveny do přehledu, s uvedením názvu novin a stručným komentářem typu a obsahu zprávy. Obsahovaly informace o hlavních vnitropolitických událostech, ale i o pozici a aktivitě Austrálie na mezinárodním poli či o jejích některých bilaterálních vztazích.

V padesátých letech bylo na generálním konzulátu v Sydney zaměstnáno celkem devět pracovníků, z toho dva v rámci ministerstva zahraničí, čtyři v rámci ministerstva zahraničního obchodu a tři smluvní síly. V roce 1954 v souvislosti s tzv. Petrovovou aférou,¹⁵ kterou sovětská strana označila jako „hrubou provokaci ze strany australských úřadů“, byly přerušeny diplomatické styky Austrálie a Sovětského svazu. Československo pak zůstalo v padesátých letech jedinou zemí sovětského bloku, která měla konzulární zastoupení v Austrálii.

Zastoupení ČSR v Austrálii se v polovině roku 1954 rozšířilo o konzulát v Melbourne, dále byl v téže době zřízen generální konzulát na sousedním Novém Zélandě ve Wellingtonu. Očekávala se totiž účast československých sportovců na olympiádě v Melbourne v roce 1956.¹⁶

Generální konzulát dostával z ministerstva zahraničí pravidelné plány kulturních, školských, vědeckých a zdravotnických styků, rozpracované

¹³ V Archivu bezpečnostních složek v Praze byly nalezeny informace o některých jménech. Blíže Archiv bezpečnostních složek Praha, fond I., správa ministerstva vnitra, materiál Svazek č. 80439, období let 1957, 1961, 1985, 1987, typ objektu 132, 151, název objektu: československá rezidentura a ZÚ ČSSR v Austrálii.

¹⁴ Každá zpráva Generálního konzulátu ČSR v Sydney adresovaná Ministerstvu zahraničních věcí ČSR v Praze obsahovala: obecnou charakteristiku Australského svazu, jeho vnitřní a zahraniční politiku, obchodní záležitosti, aktuality v československo-australských vztazích, nepravidelně informace o emigrantech.

¹⁵ Na jaře 1954 došlo k útěku dotyčného sovětského diplomata z ambasády. Následně se sovětská vláda pokusila zorganizovat únos jeho manželky do Sovětského svazu.

¹⁶ K situaci v kontextu olympiády viz BUREŠOVÁ, J. – TRAPL, M.: c. d.

na čtvrtletí každého roku.¹⁷ Rovněž čtvrtletně zasílalo ministerstvo zahraničí na generální konzulát do Sydney tzv. Instrukční dopisy. Informovaly zástupce československé vlády v Austrálii např. o vývoji či změnách v politické strategii, připravovaných vládních záměrech apod. Jako příklad můžeme uvést situaci v polovině sedmdesátých let, kdy měla Austrálie labouristickou vládu, která byla československé komunistické vládě bližší než předchozí australská vláda konzervativní. Ta se měla napřístě, podle indicií z odboru pro plánování zahraniční politiky Austrálie, snažit o politiku vzájemně prospěšných vztahů a dorozumění se zeměmi sovětského bloku. Z uvedeného místa zazněly zmínky, že Austrálie do budoucna uvažuje o zřízení velvyslanectví v Praze s působností pro Německou demokratickou republiku, Maďarsko a Polsko.¹⁸

V těchto informačních, hodnotících a rovněž úkoly stanovujících zprávách nazvaných Instrukční dopis se příležitostně vyskytují i informace o československých exulantech, zpravidla v ideologickém duchu, tedy o jejich nebezpečí pro komunistickou politickou orientaci Československa.¹⁹ Ministerstvo zahraničí požadovalo od konzulátu návrh, jak zamezit tomu, aby zastupitelské úřady ostatních zemí sovětského bloku nevydávaly víza československým posrpnovým exulantům.²⁰

Československá vláda postupem času, v příznivějších politických poměrech v Austrálii, usilovala o povýšení svého zastoupení na velvyslanectví. Tuto snahu dokládá materiál vypracovaný na Federálním ministerstvu zahraničních věcí ČSSR, určený předsednictvu rozhodujícího orgánu v komunistic-

¹⁷ Pro ilustraci viz např. AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 8, materiál Plány kulturních, školských, vědeckých a zdravotnických styků, II. čtvrtletí 1975.

¹⁸ AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 9, materiál Instrukční dopis č. 2/1975, označený jako tajný, k odeslání kurýrem 4. 4. 1975.

¹⁹ Pro ilustraci uvádíme příklad jedné zprávy tohoto druhu: „Bývalý československý občan Maxmilián Wechsler, který do Austrálie emigroval v roce 1969, vyvíjel proti Československu nepřátelskou činnost. Podle informace československého zastupitelského úřadu v Bangkoku navštívil Wechsler v lednu 1976 zastupitelský úřad a naznačil tam, že na jiném zastupitelském úřadu projednává otázku svého možného návratu do Československa. V průběhu pobytu v Thajsku se dostal pro dluhy a podvody do konfliktu s místními úřady a byl uvězněn. V listu Bangkok Post dne 2. 4. 1976 se kromě popisu minulosti Wechslera uvádí jeho prohlášení, že byl několikrát vyhledán pracovníky zastupitelského úřadu a přesvědčován k návratu do Československa. Vzhledem k minulé činnosti a k nebezpečí, že bude pod záminkou zájmu vrátit se do Československa a žádosti o pomoc kontaktovat další československé zastupitelské úřady, byl Wechsler zařazen na index nežádoucích osob.“ AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 9, materiál Instrukční dopis č. 2/1976 ze dne 2. 6. 1976.

²⁰ AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 8, materiál Instrukční dopis č. 4/1975 zaslaný z FMZV na generální konzulát v Sydney 30. 7. 1975.

kém režimu – Ústřednímu výboru Komunistické strany Československa.²¹ K žádosti bylo přiloženo obšírné zdůvodnění záměru v podobě důvodové zprávy.

Uvádělo se v ní, že aktivní přístup československé zahraniční politiky k celé řadě nových, komunistickým režimem vnímaných jako pozitivních prvků ve vývoji v Australském společenství a celé oblasti Pacifiku, vyvolával stále naléhavější potřebu zřídit velvyslanectví v Canberře. Důvody byly viděny pochopitelně i v mezinárodně politické oblasti. Austrálie zaujímal vedle Japonska díky svému ekonomickému potenciálu nejvýznamnější hospodářské ale také politické postavení v oblasti Dálného východu a Tichomoří. Komunistické vládě v Československu, jak bylo konstatováno, vyhovovala v polovině sedmdesátých let výrazná změna v politické orientaci australské vlády.

Oproti proamerické politice předchozích vlád v Austrálii vyhodnocovala československá vláda v dané době obrat v zahraniční politice labouristické vlády jako vyhovující zájmům zemí sovětského bloku v dané geografické oblasti. Československo označilo zahraniční politiku Austrálie za vstřícnější k zemím sovětského bloku. Důvodem pro tento názor bylo i to, že Austrálie zaujala kritické stanovisko k paktům SEATO a ASPAC, vyjádřila podporu návrhům na vytvoření zóny míru v Indickém oceáně, projevila zájem o myšlenku kolektivní bezpečnosti v Asii, navázala diplomatické styky s komunistickou Vietnamskou demokratickou republikou. Austrálie začala věnovat vyšší pozornost vztahům s rozvojovými zeměmi a zeměmi sdruženými v hnutí nezúčastněných. Další důvod byl provozně praktického charakteru: za labouristické vlády byl z československé strany vnímán růst postavení Canberry jako politicko-správního centra země. Generální konzulát ČSSR v Sydney nemohl objektivně a v plném rozsahu plnit hlavní politické, vztahové, stykové a zpravodajské úkoly, jak by to vyžadovaly československé zájmy i vůbec zájmy celého sovětského bloku v dané geografické oblasti. Ze zemí sovětského bloku neměly v polovině sedmdesátých let v Canberře zřízeno velvyslanectví jen Československo, Bulharsko a Maďarsko, o věci ale vedly všechny státy jednání.

Ministerstvo zahraničí ČSSR vidělo situaci tak, že zřízením velvyslanectví v hlavním městě s klíčovými vládními úřady a diplomatickými misemi by se zlepšily podmínky pro plnění úkolů československé zahraniční politiky i v celooblastním měřítku. Československo také očekávalo, že zřízením

²¹ AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 8, materiál Austrálie – Návrh na zřízení velvyslanectví ČSSR v Canberře (návrh podalo Federální ministerstvo zahraničních věcí ČSSR pro předsednictvo ÚV KSČ dne 16. 7. 1975).

velvyslanectví v Austrálii by se vytvořily příznivější předpoklady pro práci na povýšení diplomatických styků s Novým Zélandem na úroveň velvyslanectví. Československá úvaha byla taková, že kdyby velvyslanec sídlil v Canberře, byly by vytvořeny s ohledem na československé možnosti optimální podmínky i pro politické působení na Novém Zélandě, neboť velvyslanec by mohl být akreditován v Austrálii. Na této úvaze, naznačené v důvodové zprávě, je zřetelně patrná setrvalá a permanentní snaha československé vlády, v duchu zadání ze světového komunistického centra v Moskvě, šířit svůj vliv co nejdále do světa s konečným cílem co největšího, ideálně celosvětového rozšíření komunistického společenského zřízení.

Zatím uvažovaná akreditace na Novém Zélandě titulářem z Jakarty byla vnímána jako nouzové řešení se zřetelem na jeho již existující akreditaci v Malajsii a dosud také v Austrálii. V perspektivě šly úvahy ještě dále: československý velvyslanec v Canberře by mohl být akreditován i na Fidži, v Papui-Nové Guinei, eventuálně i v dalších ostrovních státech v Tichém oceánu, s jejichž osamostatněním se v budoucnu počítalo. Je tedy vidět, že v poslední fázi své existence (ovšem v dané době pochopitelně aktéry dění netušené) komunistické Československo uvažovalo o další podobě své mezinárodní politiky v duchu rozšiřování kontaktů i v této geograficky velmi vzdálené oblasti. Z písemných pramenů je patrné, že v poslední třetině 20. století se sovětský blok neuzavíral jen do sebe, snažil se komunikovat se státy široce po světě a přitom vyhodnocoval místní podmínky s cílem využít je pro rozšíření svého názorově ideologicko-politického působení.

Pro československé hospodářství bylo Australské společenství důležitým dodavatelem vlny a surových kůží. Hlavními československými vývozními položkami byly strojírenské produkty. Objem vzájemné výměny zboží v sedmdesátých letech stoupal. Např. v letech 1972–1974 vzrostl československý vývoz o 100 % (149 mil. tehdejších Kčs) a dovoz stoupl o 40 % (197 mil Kčs).²²

V důvodové zprávě se argumentovalo i počtem československých emigrantů v Austrálii, v roce 1975 se pohyboval kolem 18 000. V souvislosti s tím neustále narůstal rozsah konzulární agendy. Generální konzulát i v jiných písemnostech uváděl, že své úkoly ve zpravodajské a informační činnosti postupem času a narůstáním jiných úkolů může plnit jen omezeně, neboť má limitovaný počet pracovních sil.²³

²² AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 8, materiál Austrálie – Návrh na zřízení velvyslanectví ČSSR v Canberře (návrh podalo Federální ministerstvo zahraničních věcí ČSSR pro předsednictvo ÚV KSČ dne 16. 7. 1975).

²³ Konkrétně šlo o tyto práce konzulátu: agenda spojená s rozvojem zájmu o Československo v podobě turistiky a hromadných zájezdů z Československa, zájem o československou kulturu, zájem emigrantů upravit si svůj poměr k Československu, opatrování různých dokla-

Československé ministerstvo zahraničních věcí vnímalo v poněkud proměňujících se poměrech svou situaci i tak, že mu narůstaly i nároky na politickou práci v australské veřejnosti i ve vztahu k australským politickým místům. Od poloviny sedmdesátých let Austrálie projevovala zvýšený zájem o vysílání kulturních a školských pracovníků do ČSSR. S přihlédnutím ke stavu československo-australských vztahů a se zřetelem na předpokládaný rozsah úkolů ministerstvo zahraničí doporučovalo obsadit československé velvyslanectví v Canberře velvyslancem, dvěma diplomatickými pracovníky a zabezpečovacím technicko-administrativním personálem. Bylo také v dané době v návrhu uvažováno, že personál z generálního konzulátu v Sydney by se přesunul na velvyslanectví do Canberry a československý generální konzulát v Sydney by zůstal obsazen jedním pracovníkem federálního ministerstva zahraničních věcí k zajišťování nezbytné konzulární agendy.²⁴ Uvažovalo se také v intencích potřebných úsporných rozhodnutí v případě personálu, jak je vidět z výše uvedeného návrhu. Také bylo v materiálu uvedeno, že v případě, že se z hlediska československých obchodně-politických zájmů projeví být účelným, byl by generální konzulát v Sydney převeden pod ministerstvo zahraničního obchodu, přičemž funkcí generálního konzula by byl pověřen vedoucí obchodního oddělení.

Pro ilustraci situace na generálním konzulátu, v naznačených záležitostech v polovině sedmdesátých let, mohou názorně sloužit pravidelně zasílané, už výše zmiňované, instrukční dopisy z Prahy do Sydney, koncipované na ministerstvu zahraničí.²⁵ Bylo v nich vyjadřováno také hodnocení práce konzulátu, připomínky a úkoly v souladu s politikou Československa a současně reagující na vnitropolitickou situaci v samotné Austrálii.

V souhrnu zjištěno, generální konzulát realizoval vlastními silami nebo organizoval a zajišťoval práci na mnoha polích působení: pomáhal svému státu v plnění obchodně-politických úkolů, zajišťoval konzulární a vízovou agendu, snažil se o činnost ve společensko-kulturní oblasti, např. v práci s filmem, udržoval kontakty s rozhlasem, televizí a tiskem, plnil také zpravodajské úkoly, rozvíjel styky a společenskou činnost, musel zajišťovat i finančně-hospodářskou agendu generálního konzulátu (inventář, budova, rezidence, účetnictví, pokladna, personální věci). Konzulové pochopitelně

dů, návštěvy příbuzných, zvaní příbuzných do Austrálie, dědictví apod. AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 9, materiál Plán zpravodajské činnosti na rok 1977, vypracován dne 26. 11. 1976.

²⁴ Systemizovaný stav pracovníků generálního konzulátu byl: generální konzul, konzul, vice-konzul, šifrář, jedna československá administrativní síla.

²⁵ AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 1, inv. č. 8, korespondence pracovního rázu, materiál Instrukční dopis č. 1/1975.

vykonávali mnohé formální činnosti, např. různé zdvořilostní návštěvy, např. rozloučení a uvítání nových zastupitelů jiných států, státní recepce v Canberře u příležitosti svátku Národního dne Austrálie, akce australsko-sovětské společnosti, akce k prvnímu máji, výstava fotografií ze zemí sovětského bloku a další kulturní a společenské akce těchto zemí v Austrálii, čaj manželky generálního konzula pro manželky ostatních generálních konzulů v Sydney, setkání s představiteli odborů, mírového hnutí, návštěvy levicově orientovaného divadla New Theatre a další. Všechny akce byly využívány k získávání poznatků, k ověřování zpráv a k rozšiřování informací o Československu. Při setkávání s představiteli kultury a tisku o nich konzulové psali do ústředí zvláštní dopisy.

Generální konzulát měl plnit i strategickopolitické úkoly: informovat o vnitropolitické situaci v Austrálii, o problémech mezi vládními politickými stranami a opozicí, informovat o potížích v ekonomice, zvláště mezi tzv. veřejným a soukromým kapitálem. Dále měl konzulát posílat do ČSSR informace o zahraničně politické situaci v oblasti: o vývoji vztahů Austrálie k USA, Velké Británii, Japonsku, Číně, Indonésii a novým režimům v jihovýchodní Asii, včetně integračních, regionálních a vojenských otázek. Dále měl sledovat a informovat o vztazích Austrálie k zemím sovětského bloku.

4 Politické zájmy

Generální konzulát zasílal do Československa zprávy o všech mezinárodně politických aktivitách Austrálie, proběhlých setkáních a jednáních. Ze zkoumaných pramenů je patrné, že Austrálie výrazněji od sedmdesátých let komunikovala, vedle svých hlavních a tradičních partnerů, i se zeměmi levicově orientovanými, s Jugoslávií, i se zeměmi sovětského bloku, jak je vidět na příkladu Československa. Nejvyšší australští představitelé jednali i s vládou SSSR, např. ve věci hledání společného úsilí při zmírňování napětí. Při těchto sovětsko-australských jednáních zazněly formulace o přeměně Asie v kontinent míru. Austrálie žádala, aby se SSSR a USA dohodly na snížení počtu svého loďstva v Indickém oceánu. Dále prosazovala názor na přijetí obou korejských států do OSN. Při jednáních o vztazích k Číně Austrálie vyjadřovala své stanovisko, že nepreferuje ani SSSR ani Čínu, prioritou pro ni byl zájem na udržení míru v této oblasti.²⁶

²⁶ AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 1, materiál Instrukční dopis č. 1/1975.

V Instrukčním dopisu 4/1977 se hodnotí poněkud jinak vztahy Austrálie a SSSR. Tedy ve druhé polovině sedmdesátých let nastala změna, ve vztazích bylo mnoho otevřených problémů, např. Sovětský svaz navrhoval uzavřít dohodu o námořní plavbě, o zavedení přímého leteckého spojení mezi Moskvou a Sydney, uzavření konzulární úmluvy, ale Austrálie zůstávala v realizaci předkládaných návrhů rezervovaná. Po politické stránce nebylo ovzduší mezi Austrálií a SSSR příznivé, projevovalo se protikomunistické zaměření nové australské vlády druhé poloviny sedmdesátých let, které vyvrcholilo na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Příčinou byl vpád Sovětského svazu do Afghánistánu v roce 1979, který australská vláda tvrdě odmítla.²⁷ Od roku 1980 Austrálie zmrazila všechny kontakty se Sovětským svazem, vyhostila všechny sovětské vědecké a kulturní pracovníky a zrušila už i sjednané kontrakty a akce, např. byla zrušena už téměř nainstalovaná výstava o sovětské vědě. I přes rozdílné politické pozice Sovětský svaz dál usiloval o kontakty s Austrálií v duchu obecné komunistické politiky rozšiřovat svůj vliv na co největší část světa. O tomto záměru svědčí konstatování, že „není možné nechat Austrálii na pospas pouze USA a Japonsku“ v reakci na upevnění ekonomických svazků Japonska a Austrálie ke konci sedmdesátých let.²⁸

Pokud jde o australskou vnitropolitickou scénu, tak československá komunistická vláda se logicky zajímala o levicově orientované politické strany.²⁹ Prioritní zájem měla o Socialistickou stranu Austrálie (SPA),³⁰ která byla označována jako „marxistická“. Existovala i Komunistická strana Austrálie, ale ta byla označována zeměmi sovětského bloku jako maoistická, protože politiku těchto zemí kritizovala. SPA vznikla jako samostatná politická strana v prosinci 1971 oddělením tzv. marxisticko-leninského křídla od Komunistické strany Austrálie (CPA), která v průběhu šedesátých let přecházela postupně na tzv. „oportunistické“ pozice, jak znělo její hodnocení z pohledu moskevského komunistického centra. Jedním z důležitých rozporných bodů se jevilo i politické hodnocení opodstatněnosti vojenského vpádu vojsk zemí Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968. Totiž Komunistická

²⁷ Až do této doby existovala mezi Sovětským svazem a Austrálií vcelku živá spolupráce v oblasti vědy, kultury, sportu a hlavně obchodu. Diplomatické vztahy byly mezi těmito zeměmi navázány v roce 1942 a byly kolísavé, nejhorší byly právě na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let.

²⁸ AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 9, materiál Instrukční dopis č. 4/1977.

²⁹ AMZV Praha, fond TO-T 1980–1989 Austrálie, kart. 1, inv. č. 1, materiál Informace o Australském společenství (FMZV v Praze, 7. 11. 1980).

³⁰ AMZV Praha, fond TO-T 1980–1989 Austrálie, kart. 1, inv. č. 1, materiál Socialistická strana Austrálie – vývoj, program a organizace (zpracováno v Sydney, 13. 6. 1980).

strana Austrálie jej odsoudila. To byl zásadní důvod pro SSSR a československou normalizační vládu k politickému rozchodu s CSA.

Ve druhé polovině sedmdesátých let se SPA postupně organizačně, ideově i kvantitativně upevňovala. Důležitým zlomem ve straně byl III. sjezd v roce 1978. Potvrdil totiž ideologickou koncepci strany na bázi marxismu-leninismu a proletářského internacionalismu, což fakticky a prakticky znamenalo příklon k politice a souhlas se všemi kroky Komunistické strany Sovětského svazu, tedy tím i s oficiální politikou všech zemí sovětského bloku. Sjezd stanovil pevnou organizační strukturu od ústředního výboru až po základní organizace strany, stanovil zásady členstva ve straně a přijal zásady boje za politickou jednotu dělnické třídy Austrálie, kdy konečným cílem je socialistická Austrálie. Z argumentačního stylu sdělení je patrné, že politika Socialistické strany Austrálie plně akceptovala ideologii, teorii i rétoriku komunistických stran zemí sovětského bloku. Vydávala ideologický časopis *Australian Marxist Review* a čtrnáctideník *The Socialist*. SPA měla na konci sedmdesátých let asi 1 700 členů (pro srovnání CPA měla asi 2 000 členů). Počet členů SPA pak pomalu narůstal. Převážná většina členů byla ve státě Nový Jižní Wales, sociálně to byli hlavně přístavní a stavební dělníci.

Na konci osmdesátých let představovala SPA v Austrálii jedinou stranu v duchu politiky zemí sovětského bloku. Početně se jednalo o slabou stranu, která neměla zásadní vliv na vnitropolitickou situaci v zemi. Nečekalo se ani žádné budoucí zlepšení pozic. Zamýšlený proces sjednocování všech levicových australských sil se zdál být, po vyhodnocení poměrů, velmi dlouhodobou záležitostí.

Komunistickou stranu Austrálie vyhodnocovaly země sovětského bloku na konci osmdesátých let jako stranu bez pevné marxistické základny – a to jistě proto, že KSA hlásala „nezávislost“ a „útočila“, čili kritizovala státní zřízení SSSR a zemí sovětského bloku a jejich komunistické strany. Země sovětského bloku označovaly KSA jako sektářskou, trockistickou a maoistickou.³¹

5 Oficiální návštěvy československých a australských politiků a veřejných činitelů

I v období komunistické diktatury Československo udržovalo mezinárodní vztahy se zeměmi Západu, byť na nízké a omezené úrovni, zásadně ovlivněné komunistickou ideologií. Byly zaznamenány i vzájemné návštěvy

³¹ AMZV Praha, fond TO-T 1980–1989 Austrálie, kart. 1, inv. č. 1, materiál Informace a materiály o 25. sjezdu Komunistické strany Austrálie.

politiků a dalších společensko-politických činitelů. Na konci padesátých let navštívila Sydney obchodní delegace vedená náměstkem ministra zahraničního obchodu s cílem dosáhnout rozšíření obchodu s Austrálií.³² Československá delegace měla zájem o nákup vlny. Řešilo se ovšem československé financování dodávek, delegace jednala i s ředitelem zahraničního oddělení Commonwealth Trading Bank o možnostech získání obchodního úvěru. O československé návštěvě informoval australský tisk, rozhlas i televize.

V sedmdesátých a osmdesátých letech se postupně navazovala širší forma kontaktů a komunikace mezi Austrálií a komunistickým Československem. Do poloviny osmdesátých let nebyly politické styky mezi oběma zeměmi příliš rozvinuty a jejich těžištěm byla obchodní výměna. Viditelnější změna ve smyslu vzájemných návštěv, jednání, vzájemného informování a navazování další spolupráce byla zaznamenána od roku 1984 a trvala až do konce osmdesátých let, kdy skončilo bipolární rozdělení světa.³³ Prameny vypovídají o realizaci několika vzájemných návštěv delegací vybraných společenských organizací a institucí.³⁴ Existovaly i oficiální styky na úrovni mládežnických organizací Československa a Austrálie.³⁵

Ministerstvo zahraničí zasílalo konzulátu zprávy o průběhu návštěv australských politiků případně dalších veřejných pracovníků v Československu. Pro ilustraci vyjmenováváme některé státníko-politické návštěvy z československé i australské strany.³⁶ Např. australský ministr zpracovatelského průmyslu navštívil ČSSR ve dnech 25.–29. ledna 1975. Místopředseda aus-

³² AMZV, fond TO-T Austrálie, 1945–1959, kart. 1, materiál Zpráva o pobytu československé obchodní delegace v Austrálii ze dne 8. 6. 1959.

³³ Austrálie začala oživovat svůj zájem o komunikaci se zeměmi sovětského bloku po nástupu nové, liberálně-agrární vládní koalice v roce 1983. Tato vláda zrušila sankce vůči SSSR, přijaté předchozí vládou v reakci na vpád SSSR do Afghánistánu.

³⁴ Např. ČSSR navštívila v březnu 1975 delegace Odborového socialistického sdružení Austrálie. Před touto návštěvou si Ústřední rada odborů vyžádala na ministerstvu zahraničí zaslání informací o australském odborovém hnutí. Generální konzulát v Sydney obdržel o proběhlé návštěvě australských odborových představitelů v Československu stručnou zprávu. AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 8, materiál Instrukční dopis č. 3/ 1975 pro generální konzulát v Sydney.

³⁵ Např. podle plánu zahraničních styků ÚV Socialistického svazu mládeže na rok 1975 měla být ve III. čtvrtletí 1975 u příležitosti pobytu v SSSR pozvána k návštěvě Československa desetičlenná delegace Svazu socialistické mládeže Austrálie. Konzulát byl vyzván k zaslání charakteristiky této australské mládežnické organizace a případně informací o složení delegace. Tedy jak patrně, vláda vždy předem vyžadovala předběžné průzkumy o organizacích, případně i jednotlivcích před vzájemnými setkáními. Viz AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 8, materiál Instrukční dopis č. 3/1975.

³⁶ Jména politiků v textu nejsou záměrně uváděna, cílem článku je naznačit vzájemné státní vztahy a komunikaci pouze v obecné rovině.

tralské vlády a ministr obchodu byl pozván předsedou vlády ČSSR k návštěvě ve dnech 23.–25. září 1984, když předtím v květnu téhož roku navštívil Československo australský ministr zdravotnictví. Ministři zahraničí se spolu sešli v rámci jednání 39. zasedání Valného shromáždění OSN na podzim 1984. Častým iniciátorem schůzek byla australská strana. Ve všech rozhovorech byl vyjádřen její zájem na rozvoji vzájemných styků. Zájem navštívit ČSSR v roce 1985 projevila také delegace parlamentu a ministr pro sport turistiku a administrativní věci. V roce 1985 navštívil Austrálii ministr zdravotnictví ČSR.

Samozřejmě země sovětského bloku nečekaly, že by Austrálie opustila závazky v bloku ANZUS anebo se odklonila od politiky USA. Zájem Austrálie o kontakty se sovětským blokem byl vyhodnocován jako zájem ekonomický, neboť v zemích sovětského bloku bylo vhodné odbytiště pro australské výrobky. Zájem Československa na rozvíjení vztahů s Austrálií byl motivován úsilím, v koordinaci s ostatními zeměmi sovětské sféry vlivu, podpořit ze svého úhlu pohledu pozitivně vnímané tendence v zahraniční politice Austrálie. Československo čekalo, že by se to mohlo odrazit i v následném rozvoji československých vztahů s ostatními zeměmi v této oblasti, jejichž význam rostl ekonomicky i strategicky. Rozvoj československo-australských vztahů prezentovala nejvyšší československá vládní místa jako plně v souladu s celým zaměřením československé zahraniční politiky a s úsilím o rozvoj vzájemně výhodných a rovnoprávných vztahů se zeměmi s rozdílným společenským zřízením, s cílem vytvořit i vhodné klima pro rozšíření vzájemné obchodní výměny. Pro rozvoj mluvilo i to, že vztahy nebyly vnímány jako zatížené otevřenými problémy. Návštěvy australských politiků a státníků byly využívány i propagandisticky se zabezpečením odpovídající publicity v tisku, rozhlasu a televizi.

Lionel Bowden, místopředseda australské vlády a ministr obchodu v polovině osmdesátých let, byl patronem Společnosti australsko-československého přátelství v Sydney.

V květnu 1987 se na pozvání československého ministra zahraničí konala návštěva ministra zahraničí Austrálie, byl přijat i premiérem a prezidentem. Byla oceněna stoupající úroveň československo-australských vztahů a potvrzen zájem na dalším všestranném rozvoji. Tento zájem doložilo i pozvání ministra zahraničí k návštěvě Austrálie. Byl potvrzen význam aktivizace vztahů i na parlamentní úrovni, v říjnu 1987 navštívila delegace československého parlamentu Austrálii. Oba ministři se rozhodli realizovat meziministerské politické konzultace u příležitosti otevření československého zastupitelského úřadu v Canberře na konci roku 1987. Australský ministr zahraničí zdůraznil důležitost obchodní spolupráce, kde viděl možnosti dalšího pokroku. Jed-

nou z příčin bránících jejímu širšímu rozvoji byla, dle jeho vyjádření, přílišná státní kontrola československého zahraničního obchodu. Austrálie byla pro každou formu obchodní spolupráce, včetně tzv. vyšších forem (joint ventures), kde měla co nabídnout.

V oblasti kulturních, školských, vědeckých a zdravotnických výměn australský ministr kladně hodnotil výměnu televizních a filmových pořadů. V tomto kontextu sdělil, že by australská strana uvítala celkový větší podíl československé kultury na celkovém kulturním životě Austrálie. Ve svém projevu se rovněž zabýval otázkou dodržování lidských práv v ČSSR a případy slučování rodin. Vzhledem k připravovaným oslavám 200. výročí osídlení Austrálie požádal o opětovné posouzení československé účasti na EXPO '88 v Brisbane, která byla považována za nejdůležitější složku těchto oslav. Československá strana na návrhy Austrálie reagovala pozitivně, byl vyjádřen zájem na udržení aktivního politického dialogu a všestranném rozvoji vzájemných vztahů obou států. Vzhledem ke značné geografické vzdálenosti bylo navrženo využívat k jednáním představitelů obou zemí i mezinárodních fór a spojit cestu do sousedních zemí k návštěvám ČSSR a Austrálie. Československá strana se snažila na konkrétních případech prokazovat neopodstatněnost výhrad australského ministra vůči ČSSR v oblasti lidských práv. Velké pasáže ve svých projevech věnovali politici mezinárodně politickým tématům aktuálním v osmdesátých letech.

Australský ministr zahraničí kladl důraz na potřebu likvidace chemických zbraní. Americké jaderné zbraně na australském území, na amerických vojenských základnách, prezentoval jako prostředek odstrašení. V zásadních mezinárodních otázkách, jako je zachování míru a snížení napětí, se obě strany shodly, ale názory na způsoby, jak toho dosáhnout, byly rozdílné. Celkově československá vláda hodnotila návštěvu jako užitečnou. Její přínos byl vnímán i v tom, že umožnila výměnu názorů na nejdůležitější zahraničně politické otázky a všestranné zhodnocení a posouzení možností dalšího vývoje v bilaterálních vztazích. Jednání potvrdila zájem australské strany na pokračování aktivních politických rozhovorů a na dalším rozvoji československo-australských vztahů. Rozdílná byla stanoviska v oblasti lidských práv. V mezinárodní oblasti si československá strana potvrdila, že australská labouristická vláda přistupovala k řadě významných mezinárodních otázek z blízkých či podobných pozic, i když byla pevným spojencem Západu, a to politicky, vojensky, ekonomicky i kulturně. Jednání byla hodnocena jako konkrétní a probíhala v pracovní a otevřené atmosféře. Mimo oficiální část programu se z iniciativy australské strany setkal australský ministr zahraničí také s kardinálem Tomáškem. Jednoznačně je možno tuto skutečnost vnímat

jako příklad uvolňování poměrů v sovětském bloku ve druhé polovině osmdesátých let v souvislosti s Gorbačovovou politikou perestrojky a glasnosti, uvolnění, otevřenosti a informovanosti.

V duchu pokračujícího rozvoje spolupráce a vzájemného zájmu byl na velvyslanectví v Canberře na samém konci osmdesátých let vypracován obsažný dvacetistránkový materiál o vztahu Austrálie a zemí sovětského bloku.³⁷

Australská vláda přijímala každým rokem do své země jistý počet emigrantů. Postupně si stanovovala limity. Např. v roce 1980 dovolila přijmout 70 000 emigrantů. Vláda pro ně postupně vylepšovala podmínky, přednost měli lidé kvalifikovaní. Imigrant po dobu jednoho roku obdržel zdarma byt, stravu a kapesné. Většinou na ně úřady vyvíjely tlak, aby se usadili ve vnitrozemí. Ve věci uznávání vysokoškolských diplomů byly uznány jen prioritní odbornosti, tj. z oblasti průmyslu a zemědělství, navíc byla věc specifikována ještě oblastmi, kde se imigranti usídlovali. Ostatní, především humanitní obory, nepodléhaly kvalifikačnímu uznání.

Ke konci komunistické éry v Československu se situace do jisté míry začala měnit a československá vláda částečně přehodnotila svůj vztah k emigrantům. V sedmdesátých letech, i vzhledem k mezinárodně politickým souvislostem,³⁸ vláda v komunistickém Československu řešila úpravu vztahů československých emigrantů s rodnou zemí. Předsednictvo vlády ČSSR přijalo v roce 1977 směrnice, podle kterých vláda rozřídila emigranty do pěti skupin.³⁹ V první skupině byli emigranti, které československá vláda nezabavila státního občanství a kteří se chtěli vrátit do Československa natrvalo. Museli jen požádat o cestovní doklad, bez jakýchkoliv podmínek.⁴⁰ Druhá skupina představovala ty emigranty, kteří si chtěli nechat československé státní občanství a mít možnost svou rodnou zemi navštěvovat. K získání československého cestovního pasu a možnosti pobývat dlouhodobě v zahraničí museli splnit několik podmínek, např. zaslat písemnou žádost o upravení

³⁷ AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1980–1989, kart. 1, materiál Austrálie a země socialistického společenství, politická zpráva č. 11, datováno 4. 9. 1989.

³⁸ Sedmdesátá léta přinesla několik projevů uvolnění napětí mezi západním a východním blokem. Vrcholem v uvolňování mezinárodního napětí byla Helsinská konference a účastníky přijatý rozsáhlý materiál pod souhrnným názvem Závěrečný akt z Helsinek roku 1975. I odtud jistě plynul vliv na mírnou změnu politiky komunistické vlády, např. v souvislosti s pasážími v materiálech z Helsinské konference věnovaných lidským právům.

³⁹ Směrnice o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení československých úřadů, schválených usnesením vlády ČSSR č. 58 z 16. 3. 1977. In: Ústřední věstník České socialistické republiky, částka 2/1977.

⁴⁰ V emigraci vznikl pro tuto skupinu emigrantů slangový název navrátilců.

vztahů s Československou socialistickou republikou, pokud byli odsouzeni za nějaký trestný čin, tak požádat prezidenta republiky o milost, také museli podepsat prohlášení, že se zavazují, že se budou chovat jako řádní občané ČSSR.⁴¹ Třetí skupinu tvořili emigranti, kteří požadovali vyvázání ze státního svazku, a byli pak podle paragrafu 14 trestního zákona a zákona č. 39/1969 Sb., zbaveni československého státního občanství. Následně mohli cestovat do ČSSR jen jako cizinci. Čtvrtá skupina byla představována lidmi, kteří byli proti své vůli zbaveni československého státního občanství podle výše uvedeného zákona. Důvodem byla „nepřátelská činnost“ ve vztahu k ČSSR. Na tyto osoby se právní úprava nevztahovala, byla jim zakázána cesta do ČSSR a nikomu nebylo dovoleno cestovat z ČSSR za nimi. A konečně emigranti v páté skupině, kteří nijak své vztahy s ČSSR neupravovali, nebyli zbaveni občanství, neměli možnost navštívit ČSSR a nikdo nesměl vycestovat za nimi. Směrnice k úpravě vztahů k ČSSR vyžadovaly pětiletý nelegální pobyt v zahraničí, s výjimkou humanitárních případů.⁴²

O možnost upravit si vztah s ČSSR nebyl příliš velký zájem mezi československou emigrací ve světě. Celkově bylo do března 1980 podáno zhruba 20 000 žádostí, ze značné části to byly žádosti o milost prezidenta republiky. V průběhu osmdesátých let se požadavky na úpravu vztahů s Československem zjednodušovaly, až nakonec v roce 1988 mohl Československo navští-

⁴¹ Mezi částí československé imigrace na tomto základě začal být užíván pejorativní výraz „upravenec“ pro osoby, které nelegálně emigrovaly z Československa v období let 1948 až 1989, ale hlavně pro ty, co odešli do zahraničí ve druhém dvacetiletí komunistického režimu v Československu. Tito lidé, po získání občanství státu, do něhož emigrovali, nejčastěji to byla v sedmdesátých a osmdesátých letech Kanada, Austrálie a země západní Evropy, se obrátili na zastupitelský úřad komunistického Československa a požádali o možnost beztrestně cestovat do ČSSR a mít zachováno československé státní občanství. Netykalo se to těch, kteří odešli do USA, protože na základě mezinárodní dohody z roku 1928 získáním amerického občanství ztratili občanství československé. Vyhraněné protikomunističtí exulanti tento československý zákon vyhodnocovali jako velmi rafinovaný z hlediska československé komunistické moci, neboť od „upravenců“ získávala jednak peníze, a pak vcelku úspěšně vnesla další rozkol mezi pestrout škálu emigrantů, už tak dost spolu těžko vzájemně komunikujících. A konečně, mezi „upravenec“ získávala komunistická vláda spolupracovníky tajné policie StB.

⁴² Při studiu materiálů v archivu ministerstva zahraničí bylo zaznamenáno úsilí oficiálních představitelů Australského svazu získat podporu od československé vlády pro české žadatele o humanitární pomoc, zpravidla šlo o zájem na slučování rodin. Jako příklad může sloužit situace, kdy australský ministr zdravotnictví při návštěvě Československa v červnu 1984 při přijetí u premiéra mu předal seznam československých emigrantů v Austrálii se žádostí o kladné posouzení jejich žádostí. Austrálie zastávala názor, že je humanitární povinností pomáhat řešit dané případy. V případě vstřícného přístupu ze strany Československa dávali australští vládní představitelé najevo zájem o další rozvíjení dobrých vzájemných styků. Viz AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1980–1989, kart. 1, materiál Osobní dopis náměstka ministra zahraničí prvnímu náměstkovi ministra vnitra ČSSR ze dne 6. 9. 1984.

vit téměř kdokoliv, pokud dostal vízum a provedl povinnou výměnu peněz. Seznamy emigrantů, kteří si tzv. upravili vztahy s ČSSR, nebyly dosud nikdy zveřejněny.

6 Hospodářské vztahy

Svou přitažlivost pro oba státy měly především vztahy obchodně ekonomické. ČSR měla obchodní dohodu s Austrálií už z 19. srpna 1936 a po válce oznámila přes konzulát australské vládě, že ji považuje za platnou. Z dochovaných archivních materiálů je patrné, že velmi brzy po skončení druhé světové války uvažovalo Československo o volném účelném obchodním styku s Austrálií.⁴³ Ministerstvo výživy zmapovalo své potřeby a zájmy ohledně obchodu s Austrálií a na ministerstvo zahraničí sdělilo zainteresovanost Československa ve vývozu piva, chmele, lihovin, bonbonů, sýrů, zeleninových konzerv, ovocných pomazánek, sirupů, bramborového škrobu a šumivého vína. Ve věci dovozu z Austrálie byl v roce 1947 zájem o pšenici a střevo a také máslo.⁴⁴ Australská vláda dala souhlas ke zvýšení smluvní celní sazby na olovo, slitiny olova s antimonem, arsenem, zinkem nebo cínem a na pravé opály.⁴⁵

Dlouhá jednání probíhala mezi československou a australskou vládou o deblokaci československého majetku v Austrálii.⁴⁶ Australská vláda žádala, aby československá vláda provedla deblokaci měnově vázaných australských hodnot v Československu a sjednala s ní dohodu o náhradě za znárodněný majetek. V nótě československého generálního konzulátu v Sydney ze dne 9. března 1949 bylo australské vládě odpovězeno, že československá vláda nemůže přistoupit k deblokaci měnově vázaných hodnot a že se staví proti deblokační dohodě s ČSR s náhradou. Československá vláda byla ochotná si s australskou vládou vyměnit nóty, kde by se přiznala ve věci znárodnění australským státním příslušníkům doložka nejvyšších výhod.

⁴³ AMZV, fond TO-T Austrálie, 1945–1959, kart. 2, materiál Austrálie, obchodní smlouva s ČSR z roku 1936, datováno 10. 11. 1945.

⁴⁴ AMZV, fond TO-T Austrálie, 1945–1959, kart. 2, materiál Příprava k obchodnímu jednání s Austrálií, zaslalo ministerstvo výživy na ministerstvo zahraničního obchodu 22. 2. 1947.

⁴⁵ AMZV, fond TO-T Austrálie, 1945–1959, kart. 1, materiál Československo – Austrálie – dohoda o valorizaci československých smluvních celních sazeb, datováno 12. 4. 1948.

⁴⁶ AMZV, fond TO-T Austrálie, 1945–1959, kart. 1, materiál Austrálie, deblokace československého majetku, datováno 21. 11. 1951; dále Austrálie – deblokace a náhradová problematika, datováno 5. 4. 1955.

V nótě z 8. ledna 1951 trvala Austrálie na svém požadavku deblokace hodnot. Současně je v textu vyjádřeno politování, že jí československá vláda nevychází vstříc i přesto, že Austrálie poskytla Československu úvěry na nákup vlny a podstatně uvolnila povolovací řízení na dovoz československého zboží do Austrálie. Australané vyčíslili své náhradové požadavky na dva miliony australských liber, tj. asi 200 milionů korun. Proti tomu činily československé pohledávky blokované v Austrálii pouze 13 tisíc australských liber a z toho asi 5 700 liber bylo v rukou úřadu „Správce nepřátelského majetku“. Československá nota ze dne 3. ledna 1952 odpověděla australské vládě, že odmítá spojit deblokaci majetku s otázkou náhrady za znárodněný majetek a souhlasí s tím, aby současně s podpisem deblokační dohody došlo k výměně nót, kdy by československá vláda uznala australským občanům doložku nejvyšších výhod při jednání o poskytnutí náhrady za znárodnění či konfiskaci jejich majetku. Odmítla však deblokaci měnově vázaných hodnot.

Australská vláda totiž během druhé světové války sekvestrovala na základě zákonodárství o obchodování s nepřítelem obchodní a jiné předválečné pohledávky československých firem a dala je pod kontrolu úřadu Správce nepřátelského majetku (Custodian of Enemy Property). V roce 1945 tento úřad zaslal československé vládě seznam majetku, kde pohledávky činily okolo 7 000 australských liber. Převážná většina z nich přešla po válce do vlastnictví československých národních podniků. Skončením okupace skončil důvod k blokování těchto pohledávek, a proto československá vláda požádala Austrálii cestou generálního konzulátu v Sydney o jejich uvolnění. Australská vláda odpověděla kladně a v polovině roku 1947 zaslala návrh dohody na uvolnění blokovaných pohledávek. K tomu si vlády vyměnily vyjasňující dopisy. Zůstal nevyřešen jeden problém, nepřijatelný pro ČSR: Austrálie totiž požadovala, aby byly uvolněny pohledávky australských příslušníků vázané v ČSR měnovou reformou vyhlášenou k datu 1. 11. 1945 v souvislosti se znárodněním. ČSR oznámila australské vládě, že tento požadavek je pro ČSR nepřijatelný, neboť by to představovalo porušení československého právního řádu a poskytnutí větších výhod cizím občanům než československým. Vzdor několikaletému korespondování v dané věci vlády nedospěly k dohodě.

Vznikla ještě jedna sporná otázka, když australská vláda nótou z 24. listopadu 1948 požádala, aby návrh dohody o deblokaci byl doplněn ustanovením o placení náhrady za australský majetek, znárodněný v ČSR. Australská vláda žádala, aby australští státní příslušníci obdrželi plnou náhradu za znárodněný majetek. A používali nejvyšší výhody při vracení jejich majetku konfiskovaného během německé okupace. Československá vláda předpokládala, že náhrady za znárodněný majetek budou značně vyšší než souhrn blokovaných

účtů, odpověděla proto Austrálii, že nesouhlasí se slučováním otázky znárodnění s otázkou uvolnění československých pohledávek v Austrálii. Záležitost nebyla pro rozdílnost pohledů zúčastněných stran vyřešena.

V polovině padesátých let bylo na základě jednání pracovníků ministerstev zahraničí a zahraničního obchodu rozhodnuto podnikat jednou za čtvrt roku tzv. inspekční cesty k předávání informací a tajné pošty. Ministerstvo zahraničního obchodu mělo zájem na spolehlivých a pružných komunikačních tocích. Ideálně si představovalo kurýrní spojení, ale to nebylo zřízeno, místo něj se zvolila forma spojení prostřednictvím kurýrních cest, neboť vláda považovala Austrálii za důležitý stát pro československý hospodářský život.

Austrálie byla výhradním dodavatelem jemné merino vlny, kterou ČSR platila svými průmyslovými výrobky. Plán dovozu vlny pro rok 1954 byl zvýšen v důsledku vládního prohlášení z 15. září 1954 o 100 %. Tento fakt dokládá, že výhodné obchodní zájmy byly realizovány i v době nejtvrďší fáze studené války mezi sovětským a západním blokem.⁴⁷

Pokračování obchodní spolupráce i v padesátých letech dokládá např. příprava návštěvy australské obchodní delegace v Československu na konci září 1958. Generální konzul s obchodním přidělcem podnikli služební cestu do Canberry a jednali se zástupci Department of Trade ve věci přípravy návštěvy. Delegaci tvořili zástupci Department of Trade, ale také představitelé australských nejdůležitějších zemědělských sdružení, tj. zástupci Wheat Board a Egg Board. Od roku 1959 zřídila Austrálie úřad svého obchodního komisaře se sídlem ve Stockholmu, jehož úkolem bylo hájit obchodní zájmy Austrálie ve Švédsku, Norsku, Polsku a ČSR. Na tomto příkladu je patrné, že i v době nejuzavřenější podoby komunistických diktatur aspoň minimální komunikační propojení mezi Východem a Západem, na příkladu Austrálie, existovalo. V sovětských satelitních státech nebyla nastolena naprostá izolace, jistá úroveň spolupráce byla po celou komunistickou éru především v obchodní oblasti. I když politicky bylo přítomno případné napětí či neshoda, platilo, že vždy ekonomické a obchodní zájmy si hledaly cestu ke kontaktům. Zástupci australského obchodního úřadu projednávali případné potřebné licenční záležitosti, zejména se týkající vývozu československých strojů do Austrálie a také účasti ČSR na strojírenské výstavě v Sydney v roce 1959.⁴⁸

⁴⁷ AMZV, fond TO-T Austrálie, 1945–1959, kart. 1, materiál Austrálie, inspekční cesty, datováno 9. 8. 1954.

⁴⁸ AMZV, fond TO-T Austrálie, 1945–1959, kart. 1, materiál Služební cesta do Canberry, datováno 29. 8. 1958.

Od sedmdesátých let začala Austrálie navazovat se zeměmi sovětského bloku širší hospodářské vztahy proti předchozímu období.⁴⁹ Vývozy ze zemí sovětského bloku do Austrálie se postupně zvyšovaly. Z celého sovětského bloku (v rámci RVHP) bylo Československo na prvním místě ve vývozu.

Podíl vývozu podle australských statistik byl v roce 1974 následující: ČSSR 32 %, Polsko 21 %, SSSR 14 %, Maďarsko 10,5 %, NDR 9,7 %, Rumunsko 9,5 %, Bulharsko 2,5 %. Austrálie obchodovala výrazně i s Čínou, malým podílem i s Jugoslávií. Obchodní vztahy se rozvíjely na základě podepsaných obchodních dohod. Byly uzavřené se všemi zeměmi RVHP a na jejich základě byly ustanoveny smíšené obchodní výbory. Ty zasedaly střídavě v obou zemích jednou do roka. V případě Československa bylo po dvou a půl letech první zasedání v Praze v září 1974 a další v Canberře v roce 1976.

Na ministerstvu zahraničního obchodu v Canberře bylo založeno obchodní oddělení, tzv. Market Assistance Section. V květnu 1975 delegace z tohoto oddělení odcestovala na jednání do socialistických zemí. Australský ministr zahraničního obchodu předložil parlamentu návrh zákona na zřízení „Overseas Trading Corporation“, která mimo jiné měla plnit úlohu zastoupení s přímými obchodními spojeními v socialistických zemích. Do poloviny sedmdesátých let se obchodní vztahy se zeměmi sovětského bloku vyvíjely s různou intenzitou.⁵⁰

Stav v roce 1975 byl následující: V případě SSSR byla výměna obchodních delegací od sedmdesátých let dost intenzivní. V roce 1975 skupina australských obchodníků navštívila mimo jiné i Dálný východ, hlavně přístav v Nachodce. Zájem australské strany byl o využití lesního bohatství, rybného bohatství a některé nerostné suroviny. Následně navštívila Austrálii sovětská obchodní delegace a čekalo se uzavření zajímavých kontraktů. Sovětské specialisty studovali na Tasmánii možnosti účasti na výstavbě hydroelektrárny. Sovětské obchodní zastupitelstvo spolupracovalo s firmou Heine, která měla v SSSR své zastoupení. V polovině sedmdesátých let byla založena první australsko-sovětská společnost pro námořní dopravu „Opal Maritime“ v Sydney. Její služby využívalo i Československo pro dopravu vlny. Kromě Canberry byla v Sydney založena pobočka obchodního oddělení při generálním konzulátu. Přípravovalo se zřízení pobočky sovětské banky a vhodná forma zastoupení sovětské obchodní komory. SSSR se pravidelně účastnil Australian International Engineering Exhibition a v roce 1975 se účastnil výstavy asijské.

⁴⁹ AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 9, materiál Hospodářské vztahy Austrálie – socialistické státy.

⁵⁰ AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 9, materiál Hospodářské vztahy Austrálie – socialistické státy.

ských zemí v Melbourne, kde bylo zřízeno i informační středisko sovětské obchodní komory. Byla připravena první australská výstava v Nachodce. Austrálie se zúčastňovala také veletrhů a výstav v Moskvě. V polovině sedmdesátých let neměl sovětsko-australský obchod větší rozměry, ale připravovalo se rozšíření dalších kontaktů a hospodářské spolupráce. Její součástí měl být i obchod s licencemi a společné podniky. K zaktivizování vzájemných vztahů pak došlo až v polovině osmdesátých let v souvislosti s napětím v politických vztazích na konci let sedmdesátých.

Ostatní státy sovětského bloku také měly navázány v jisté míře obchodní styky s Austrálií. Např. Polsko dováželo vlnu. Dále na Tasmanii zřizovalo společný podnik na výrobu morfinu a dalších výrobků z makovic (Tasmanian Alkaloids Joint Venture Abbot Laboratories). Dojednávala se i spolupráce s australskou firmou o účasti na zpracování kůží.

Bulharsko např. vyváželo hlavně ovčí sýr, ovocné a zeleninové konzervy a některé strojírenské výrobky. Maďarsko hlavně vyváželo zdravotnickou techniku, autopříslušenství a metalurgické zařízení. Austrálii zajímal v Maďarsku trh na zemědělské stroje a zařízení, např. zavlažovací zařízení, stroje na kultivaci a sběr brambor a zeleniny. Austrálie začala vystavovat na mezinárodním obchodním veletrhu v Budapešti.

Podle poznatků ministerstva zahraničního obchodu se jevila v polovině sedmdesátých let být intenzita rozvíjení obchodních a hospodářských vztahů ze strany ostatních zemí sovětského bloku o mnoho větší než tomu bylo ze strany ČSSR. Zejména Sovětský svaz připisoval této relaci značný význam a vyvíjel aktivitu i v dalších navazujících oblastech, jako je turistika, doprava, vědecko-technická spolupráce, kultura a to i při časté nepříznivé odezvě a propagandě. Austrálie byla pro všechny země sovětského bloku, viděno i do budoucna, dodavatelem důležitých surovin. Obchodní bilance byla pro země RVHP trvale pasivní. Největším odběratelem zboží z Austrálie byl SSSR.

Obchodní spolupráci s Austrálií měly např. tyto československé firmy: KOVO (vývoz grafických strojů), MOTOKOV (traktory), INVESTA (koželužské stroje), MERKURIA (elektrické ruční nářadí), OMNIA, CHEMAPOL, STROJIMPORT, KOHINOOR, KOOSPOL, JABLONEX, PRAGPOEXPORT (např. nafukovací lehátka, stany), SKLOEXPORT, Čs. hudební nástroje, LIGNA (židle), Československá keramika, DREVOUNIA, EXICO (gumové boty, sportovní obuv-kopačky). Ze zprávy plynulo, že ne všechny podniky a jejich zboží byly úspěšné, u některých položek byl nižší až nízký zájem v Austrálii (např. lehátka aj.) Setrvale úspěšný byl např. JABLONEX.⁵¹

⁵¹ AMZV, fond TO-T Austrálie, Nový Zéland, 1975–1979, kart. 9, materiál Hospodářské vztahy Austrálie – socialistické státy.

7 Kulturní kontakty

V oblasti kultury byly zaznamenány občasné návštěvy, kterým samozřejmě v daných podmínkách československého režimu předcházely velký administrativní prověřovací proces. Archivní materiály především dokládají výměny návštěv umělců. Pro ilustraci, jak takový proces vypadal, uvedme návštěvu australského dirigenta Sira Bernarda Heinze. Byl na pozvání v ČSR ve dnech 2. až 12. listopadu 1958. Absolvoval zde studijní a seznamovací pobyt, bez koncertů. Československá strana pojala jeho návštěvu nakonec jen takto s odůvodněním, že Heinz nemá dobré reference o umělecké kvalitě, a to přitom koncertoval i v SSSR a dalších státech sovětského bloku. Šlo o taktiku komunistické vlády, jak brzdit propagaci západního umění a kultury.⁵² Nicméně B. Heinz dostal z československých státních kulturních institucí několik návrhů na realizaci návštěv československých umělců v Austrálii a byl požádán o zprostředkování podnětů směrem k australským úřadům. Generální konzulát pak měl za úkol v Sydney vysledovat, zda s něčím před úřady vystoupil. Další zprávy v tomto ilustračním příkladu nejsou známy, ale v září 1959 koncertovala v Melbourne Československá filharmonie. Odehrála celkem sedm koncertů. Nejvíce výměnných kulturních akcí bylo právě v oblasti hudby.

Byla zaznamenána i návštěva oficiálního církevního hodnostáře z Československa, prof. Hromádky, který přiletěl do Sydney 9. září 1954. Prof. Hromádka v Austrálii zastupoval ČSR na řádném zasedání výkonného výboru Světové rady církví. Generální konzulát o návštěvě vypracoval informační zprávu, zaslal ji na ministerstvo zahraničí, doplnil ji i o 10 výstřižků z různých místních novin. Návštěva vzbudila v tisku jistý ohlas. Hromádku přivítali představitelé presbyteriánské církve. Dne 10. září 1954 měl Hromádka na největším krytém stadionu v Sydney, v Leichhardt Stadium, pro 2 500 lidí, projev, ve kterém mluvil o míru a potřebě bratrství mezi národy. Pro Čechoslováky to samozřejmě byla návštěva, kterou vnímali velmi kontroverzně, neboť Hromádka oficiálně zastupoval komunistickou vládu. Exulanti dopředu oznamovali, že nesouhlasí s osobností prof. Hromádky. Na uvítání nepřišli a při přednášce na stadiónu se několik lidí snažilo přerušit projev výkřiky. Hromádka měl projev i k členům ke komunistické vládě loajálnímu Československému kroužku a členům židovské obce.⁵³

⁵² AMZV, fond TO-T Austrálie, 1945–1959, kart. 2, materiál Závěrečná zpráva o pobytu australského dirigenta Sira Bernarda Heinze v ČSR ze dne 10. 12. 1958.

⁵³ AMZV, fond TO-T Austrálie, 1945–1959, kart. 2, materiál Návštěva prof. Hromádky v Austrálii, datováno 14. 9. 1954.

Už v polovině padesátých let byla zaznamenávána na australské straně tendence vytvořit Československo-australskou společnost pro kulturní styky. Konzulát o tom posílal do ČSR zprávy, např. v roce 1956 se projevovaly snahy občanů v Melbourne založit uvedenou společnost. Přípravný výbor o počtu 20 osob, většinou voliči či členové Labour Party, požádal československý konzulát o finanční příspěvek, ale jednání se protáhlo a výbor se nakonec rozešel. Tedy idea byla, ale proces založení společnosti byl delší, vznikla až v průběhu sedmdesátých let. Společnost chtěla spolupracovat s československým ministerstvem kultury.⁵⁴

K málo známým faktům patří existence družebních měst, australského Gosfordu a slovenské Nitry.

V rámci kulturně propagační činnosti konzulát organizoval různé výstavy o Československu, např. výstavu fotografií Československo 1975, výstavku československých poštovních známek. Udržoval kontakty s ministerstvem kultury a školství státu Victoria, např. výstavkou učebních pomůcek, s představiteli Col Joye Enterprises, Panorama Production, ABC, galeriemi, National Film Theatre s cílem uplatnění československých filmů a dalších různých výstav atd.

Československá vláda měla jistý zájem o Austrálii i jako předmět pro některé své výzkumy, především charakteru geografického a etnologického.⁵⁵ V roce 1969 se do Austrálie vydala vědecká expedice Moravského muzea v Brně. Byla to největší výprava v rámci celého sovětského bloku směrem do Austrálie. Výzkum byl podpořen několika československými institucemi a průmyslovými závody, devizové náklady uhradila Fordova nadace v New Yorku. Cílem výzkumu bylo zmapování života aboriginského kmene Rembarrnga, který žije na severu kontinentu v domorodé rezervaci Arnhemská země. Šestičlenný tým vedl Josef Brinke.⁵⁶ Po kontinentu se výprava pohybovala v osvědčeném terénním voze československé výroby Praga V3S. V něm si výzkumníci vozili výstroj, výzbroj a potraviny, jinak se pohybovali ve dvou vozech typu Land Rover, který jim půjčila australská vláda. Cestu zahájili v Sydney a pokračovali v trase dlouhé téměř 7 000 km na sever do přístavu Darwin. Odtud výprava podstoupila náročnou cestu do Arnhemské země, kde pracovala několik týdnů bez kontaktu s civilizací. Českoslovenští vědci zde učinili několik významných objevů. Objevíli řadu nalezišť kamenných

⁵⁴ AMZV, fond TO-T Austrálie, 1945–1959, kart. 2, telegram z Melbourne 12. 8. 1957, věc Československo- australská společnost.

⁵⁵ BRINKE, Josef: *Češi v Austrálii*. In: BLAINEY, Geoffrey: *Dějiny Austrálie*. Praha 1999, s. 216–217.

⁵⁶ Josef Brinke, geograf, specialista na oblast Austrálie a Oceánie, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

nástrojů, unikátní skalní malby, setkali se se skupinou Aboriginců, téměř nedotčených civilizací. Po skončení práce se výprava vrátila do Sydney podél východního pobřeží. Do Československa vědci dovezli asi 4 000 kamenných nástrojů, seker, nožů, hrotů k oštěpům apod., kolekci maleb z kůže a dalších 150 předmětů. Z dovezených materiálů byla v roce 1971 v muzeu Anthropos v Brně uspořádána výstava. O výsledcích výzkumu účastníci referovali v odborných časopisech. Došlo i na popularizaci – v televizi byl vysílán několika-dílný film kameramana Jiřího Vrožiny *Za lidmi doby kamenné*. O průběhu celé expedice napsal J. Brinke knihu.⁵⁷ V roce 1986 prováděli v Austrálii výzkumy českoslovenští speleologové.⁵⁸

8 Závěr

Pramenný materiál z provenience ministerstva zahraničních věcí komunistického Československa a jeho generálního konzulátu v australském Sydney poskytuje v základním rozměru vcelku plastický obraz o podobě oficiálních vztahů Austrálie a Československa v podmínkách komunistického režimu v kontextu bipolárně rozděleného světa ve druhé polovině 20. století. I přes odlišné ideologické a politické přístupy oba státy spolu na nejzákladnější platformě komunikovaly po celé sledované období. Pro druhé dvacetiletí komunistického režimu v Československu je doloženo rozšíření vzájemných kontaktů a komunikace. Zájem na širší spolupráci, zejména v hospodářské oblasti, vykazovaly oba státy, jak dokládá na některých vybraných ilustračních příkladech tento text.

RESUMÉ

ČESKOSLOVENSKO-AUSTRALSKÉ VZTAHY VE DRUHÉ POLOVINĚ 20. STOLETÍ

Studie je zaměřena na nejzákladnější zmapování a prvotní charakteristiku oficiálních vztahů mezi vládami Československé republiky a Australského svazu, s prioritní pozorností na etapu komunistického režimu v Českosloven-

⁵⁷ BRINKE, Josef: *...a znali jen kámen*. Praha 1971.

⁵⁸ V polovině devadesátých let působila v Austrálii expedice geografů z Karlovy univerzity v Praze.

sku ve druhé polovině 20. století. V rámci výkladu jsou ilustračně uvedeny některé konkrétní typy a formy vzájemného zájmu sledovaných států o sebe navzájem a preferované zájmové oblasti a témata československé komunistické vlády z australského života a společenského dění. Jedná se o mikrosondy zacílené do vybraných zájmových oblastí oficiálních vlád obou sledovaných států a jejich institucí.

Základním a dosud historiky nevyužitým pramenným materiálem k danému výzkumnému úkolu jsou písemnosti z provenience Ministerstva zahraničních věcí ČSR a ČSSR a zastupitelského úřadu československé vlády v Austrálii, uložené v Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky ve fondech Teritoriální odbory – Austrálie podle stanovených časových úseků. Písemnosti vypovídají o oblastech zájmu československé vlády v případě australské vnitřní a zahraniční politiky, podávají obecnou charakteristiku státu v jednotlivých časových úsecích se zaměřením na počet obyvatelstva, členství v mezinárodních organizacích, zájmové oblasti vývozu a dovozu zboží apod. Dále materiály ilustrují stav oficiálních československo-australských vztahů, přinášejí generálním konzulátem v Sydney zjištěné informace o počtu a aktivitách československých exulantů.

I přes odlišné ideologické a politické přístupy oba státy spolu na nejzákladnější platformě komunikovaly po celé sledované období. Pro druhé dvacetiletí komunistického režimu v Československu je doloženo rozšíření vzájemných kontaktů a komunikace. Zájem na širší spolupráci, zejména v hospodářské oblasti, vykazovaly oba státy, jak dokládá na některých vybraných ilustračních příkladech tento text.

Klíčová slova: historie, Československo, Austrálie, 20. století, mezinárodní vztahy, bilaterální vztahy, studená válka, emigrace

SUMMARY

CZECHOSLOVAK-AUSTRALIAN RELATIONS IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

The paper aims at the basic and initial characteristic of official relations between governments of the Czechoslovak Republic and Australia, particularly during the Communist era in Czechoslovakia in the second half of the 20th century. It also examines some concrete types and forms of mutual

interest of both states in each other as well as preferred areas and issues of Australian life and social events, which the Czechoslovak Communist government observed. It is a probe into selected interests of both official state governments and their institutes.

The basic and up till now not fully exploited primary sources come from collections of the Ministry of Foreign Affairs of the Czechoslovak Republic and the Czechoslovak Socialistic Republic as well as the Institute of the Czechoslovak government in Australia – they are kept in the Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic in the Territorial collection – Australia according to given period of time. Written sources give evidence of Czechoslovak government's interests as regards Australian domestic and foreign affairs, general characteristic of a state in the given period of time focused on number of inhabitants, a membership in international organisations and information about export and import, etc. Furthermore, materials describe a state of official Czechoslovak-Australian relations and provide data, recorded by the consulate in Sydney, concerning a number and activities of Czechoslovak exiles.

Despite the different ideological and political attitudes, both states communicated with each other at the basic level during the whole examined period. The second twenty years of the Communist regime in Czechoslovakia may be characterized by the growing mutual contacts and communication. The interest in more intensive cooperation, especially in economy, could be found in both states, as it has been showed in this article through some selected examples.

Keywords: Czechoslovakia, Australia, 20th century, international relations, bilateral relations

Translated by Mgr. Hana Ferencová

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.buresova@upol.cz

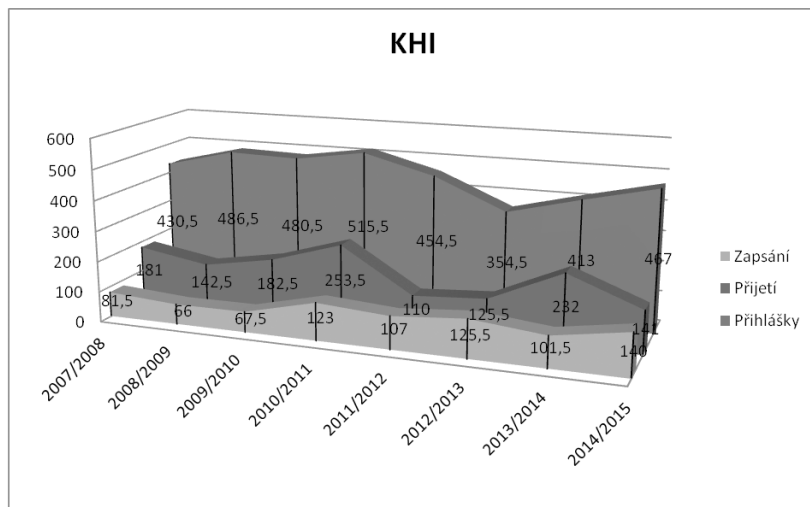
ZPRÁVY

ZPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY HISTORIE FILOZOFICKÉ FAKULTY UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI V AKADEMICKÉM ROCE 2013/2014

Jan Stejskal

Katedra historie FF UP prožila v akademickém roce 2013–2014 zajímavé a do jisté míry historické období. Patrně nejdůležitější změnou, která se katedry dotkla, byla volba jejího dosavadního vedoucího profesora Jaroslava Millera rektorem Univerzity Palackého na podzim roku 2013. Profesor Miller se ujal svého úřadu v únoru 2014, což si přirozeně vyžádalo změny ve vedení Katedry historie FF UP. Vedoucím katedry se stal doc. Jan Stejskal, prof. Jana Burešová setrvala ve funkci zástupkyně vedoucího katedry až do podzimu 2014, kdy ji vystřídal dr. Martin Elbel, podobně jako Mgr. Hana Jadrná Matějková nastoupila do funkce tajemnice katedry, v níž na sklonku léta 2014 nahradila dr. Pavlínu Kalábkovou.

Vzhledem k ekonomické samostatnosti kateder na FF UP je možné analyzovat hospodaření katedry historie v uplynulých letech. Ve fiskálním roce 2013 katedra hospodařila s výrazným finančním přebytkem, který se podařilo v roce 2014 ještě zvýšit a vytvořit tak pro rok 2015 rezervy ve výši zhruba 10 % běžného ročního rozpočtu. Stalo se tak zejména díky zvýšenému úsilí většiny členů katedry na poli vědecké práce. Toto úsilí (odhlédnuto od získaných grantů) plní rozpočet katedry již téměř z celé jedné třetiny. Na základě analýzy přijímacího řízení na katedru historie lze konstatovat, že zájem o studium, které katedra nabízí, je velmi stabilní a KH FF UP tak byla doposud ušetřena propadu zájmu o studium historie, který sledujeme na jiných univerzitách.

Graf: DANĚČKOVÁ, A. – VOBOŘIL, L.: *Analýza dat získaných z přijímacího řízení na Filozofickou fakultu UP v Olomouci za sledované období 2007–2014.*

Olomouc 2014, s. 12.

Katedra historie navíc rozšířila akreditace svých oborů. V současné době tak nabízí jedno i dvouoborové bakalářské studium historie, archivnictví i archeologie, jedno i dvouoborové magisterské navazující studium historie, mezinárodní magisterské navazující studium (Erasmus Mundus II) Euroculture a doktorské studium českých a obecných dějin. Ve spolupráci s Pedagogickou fakultou UP navíc vyučuje bakalářský a magisterský program učitelství dějepisu Dějepis se zaměřením na vzdělání a Učitelství dějepisu pro střední školy. Byla rovněž podána akreditace navazujícího magisterského studia archeologie, které, jak doufáme, rozšíří rozsáhlé studijní portfolio katedry historie již pro akademický rok 2015–2016.

Nezpochybnitelným přínosem pro katedru bylo získání a řešení tříletého projektu ESF *Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého* v rámci Operačního programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost (CZ.1.07/2.2.00/28.0025), který byl uzavřen na sklonku roku 2014. Cílem projektu bylo inovovat studium historických věd na všech úrovních, od bakalářského stupně po doktorské studium. Za tím účelem bylo inovováno a nově vytvořeno 65 kurzů, uspořádány desítky přednášek předních domácích i zahraničních odborníků, odbornou knihovnu se podařilo doplnit domácí i zahraniční literaturou, výukové prostory moderní technikou, včet-

ně vybavení počítačové učebny a učebny didaktiky dějepisu interaktivním dataprojektorem. Smyslem inovace bakalářského stupně bylo umožnit studentům rozsáhlou praxi v oborových institucích a při práci v terénu. Dosud velmi teoreticky orientované studium bylo doplněno o nové předměty úzce provázané s praxí a realizované přímo v oborových institucích (Státní vědecká knihovna v Olomouci, Vlastivědné muzeum v Olomouci, Státní okresní archiv v Olomouci, Národní památkový ústav, pracoviště Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Archeologické centrum v Olomouci, Národní památkový ústav, pracoviště Olomouc, Archaia Olomouc). V magisterském stupni se projekt zaměřil na podporu specializace studentů a prohloubení jejich znalostí v rámci oboru (orientace v soudobých historiografických trendech, interdisciplinarita) a rozvoj komunikačních, učitelských a jazykových dovedností. Studenti doktorského studia absolvovali měsíční badatelské stáže v prestižních zahraničních institucích Evropy a USA, účastnili se přednášek předních domácích i zahraničních odborníků a doktorandských, tematicky zaměřených workshopů. Poslední rok projektu byl zasvěcen (vedle plynule pokračujících aktivit) mj. na finalizaci sw aplikací (paleografická čítanka, testovací aplikace, databáze pramenů atd.) a studijních opor k řadě kurzů.

Mimo tohoto výše uvedeného projektu se archeologická sekce katedry podílela jako partner na dalším ESF projektu *Partnerství ve výzkumu a prezentaci archeologického kulturního dědictví*, v rámci OPVK, (CZ.1.07/2.4.00/17.0056). Nositelem projektu byla Katedra archeologie FF Západočeské univerzity v Plzni, dalšími partnery jsou Západočeské muzeum v Plzni a Archeologické centrum v Olomouci. Projekt úspěšně skončil v květnu 2014. Blíže k tomuto projektu v samostatné následující zprávě věnované sekci archeologie.

V dubnu roku 2013 byl na Katedře historie FF UP zahájen ESF projekt s názvem *Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou – posílení mezinárodního výzkumu na Katedře historie FF UP* (CZ.1.07/2.3.00/20.0192.), který úspěšně pokračoval i v průběhu roku 2014. Jeho stěžejním cílem je především posílit mezinárodní výzkum a odborné vazby pracovníků katedry historie i studentů jak doktorského, tak magisterského studia. Za tímto účelem je v rámci projektu realizována řada aktivit směřujících k rozvoji mezinárodních odborných kontaktů a zkušeností obou cílových skupin. V uplynulém roce byla realizována velká část z těchto aktivit, vedle cyklu přednášek zahraničních odborníků spojených s tématem konfesijní kultury, šlo rovněž o realizaci řady odborných stáží akademických pracovníků a doktorských studentů, kteří vždy po dobu jednoho měsíce báдали ve významných zahraničních institucích (knihovny, archivy). V červnu tohoto roku byla také

realizována dvoutýdenní letní škola, v jejímž rámci prezentovali členové projektu a pracovníci katedry výsledky svého bádání magisterským a doktorským studentům z několika českých univerzit. Ti následně prezentovali také svá témata a výsledky svého bádání. V nadcházejícím období a posledním půlroce trvání projektu bude realizována zbývající část přednášek zahraničních odborníků, proběhne workshop zabývající se vydavatelskými strategiemi zahraničních nakladatelství a bude dokončena a v zahraničí publikována odborná monografie soustřeďující se na město Olomouc a jeho konfesijně kulturní vývoj v období raného novověku.

Sekce mezinárodního double-degree programu Euroculture nadále pokračovala ve výuce a spolupráci s partnerskými univerzitami (Groningen, Göttingen, Uppsala, Krakov, Štrasburk, Udine, Bilbao). V uplynulém období navíc probíhala příprava společného Intensive Programme, který bude katedra historie hostit v červnu 2015. V jarním semestru byl realizován každoroční program pro studenty University of Nebraska (dr. Elbel, doc. Stejskal). Tento úspěšný program bude pro následující letní semestr (2015) na žádost americké strany rozšířen.

Řada pedagogů a doktorandů katedry historie se tradičně účastnila zahraničních mobilit. Zatímco většina studentských mobilit byla realizována skrze rozsáhlé síť partnerských univerzit ERASMUS+ a CEEPUS, pedagogové a doktorandi vyjžděli na zahraniční odborná pracoviště zejména v rámci výše uvedených projektů *Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého* a *Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou – posílení mezinárodního výzkumu na Katedře historie FF UP*. Výčet těchto pracovních cest (často měsíčních) by byl příliš rozsáhlý na formát této zprávy, a proto zde uvedme pracoviště, která byla našimi pracovníky nejčastěji navštěvována: Herzog August Bibliothek ve Wolfenbuettelu, Villa I Tatti ve Florencii, Český historický ústav v Římě, British Library a Warburg Institute v Londýně a další. Katedru historie navštívili v uplynulém akademickém roce mnozí významní zahraniční přednášející. V zimním semestru akademického roku 2013–2014 na katedře historie přednášel prof. Simon Ditchfield z univerzity v Yorku, v letním semestru téhož akademického roku pak na katedře působili prof. Graeme Murdock z Trinity College v Dublinu, prof. Liudmila Sharipova z univerzity v Nottinghamu, prof. Gábor Klaniczay ze Středoevropské univerzity v Budapešti a prof. Karin Friedrich z univerzity Aberdeenu. V zimním semestru následujícího akademického roku katedra historie hostila profesory Jeremy Goldberga z Yorku, Józsefa Laszlovszského z Budapešti a Noru Berend z Cambridge.

Podobně jako v minulosti byla podstatnou součástí akademického působení většiny členů katedry historie vědecká práce. Katedra uhájila s velkým náskokem první příčku mezi katedrami FF UP co do počtu získaných bodů v databázi RIV, a je tak stále pracovištěm s největším výzkumným potenciálem. V roce 2013 bylo vydáno kolektivní dílo *Uničov – historie moravského města* (Uničov 2013), na němž se podílela celá řada členů katedry historie (Jana Burešová et al.). Jaroslav Miller (s kolektivem) vydal monografii *Prameny urbánní historiografie do roku 1800, I: Morava* (Olomouc 2013), Pavel Marek, Miloš Trapl a Karel Konečný vydali práci *Politik dobré vůle: Život a dílo Msgra Jana Šrámk* (Praha – Olomouc 2013), Jan Stejskal publikoval *Hodoeporicon Ambrogia Traversariiho* (České Budějovice 2013) a Tomáš Sommer vydal monografii *Smil z Lichtenburka: Příběh velmože bouřlivého věku* (České Budějovice 2012), za niž obdržel Cenu Kraje Vysočina za nejkrásnější knihu knižního veletrhu v Havlíčkově Brodě. Ivo Barteček (Jiří Jiránek – Ivo Barteček) se podílel na doplněném novém vydání práce *Češi a Slováci v Chile ve 20. století* (2. dopl. a opr. vyd. Olomouc 2013) a archeolog Jaroslav Peška v roce 2013 vydal monografii *Morava na konci eneolitu* (Olomouc – Brno 2013). David Papajík v uplynulém roce vydal *Dějiny Radíkova* (Olomouc 2014) jako další svazek knižní řady Locus, která se soustřeďuje na regionální dějiny. Pavel Šlézar (Jan Martínek – Pavel Šlézar) se autorsky podílel na vydání katalogu *Po stopách starých cest. Výsledky projektu „Výzkum historických cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech“* (Brno 2014). Vedle toho se pracovníci a studenti katedry historie stali (spolu)autory mnoha dalších časopiseckých studií, či se podíleli na kapitolách celé řady knih.

Pracovníci a také studenti katedry historie řešili v roce 2013 a 2014 celou řadu grantů – zejména granty GA ČR: Soupis písemných památek městského dějepisectví Čech, Moravy a Slezska do roku 1800 (etapa I: Morava); Monsignore ThDr. h. c. Jan Šrámek – život a dílo; Český exil v Austrálii a jeho kultura, 1948–1989 a Preláti na cestách: Kulturní a sociální kontakty pozdně středověké Evropy. Na sklonku roku 2014 byl ukončen projekt Výzkum historických cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech programu Národní a kulturní identity (NAKI-MK ČR č. DF11P01OVV02V). V roce 2014 zahájila Jana Oppeltová řešení grantového projektu GA ČR Zdroje, formy a funkce monastické historiografie raného novověku v českých zemích a několik členů katedry se od dubna roku 2014 zapojilo do projektu excellence GAČR Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve střeoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání – spolu s kolegy z Masarykovy univerzity v Brně. Radmila Švaříčková Slabáková získala v roce 2014 grant od TAČR (agentury nepřilži obvyklé ve financování vý-

zkumu humanitních věd) na projekt s názvem Zahraničněpolitická praxe a historická paměť (Percepce přelomových kapitol československých dějin u české veřejnosti a její dopady na zahraniční politiku ČR). Ivana Koucká se podílela na projektu ESF Interdisciplinární inovace výuky kulturních studií na Univerzitě Palackého v Olomouci (CZ.1.07/2.2.00/28.0137), na kterém se podílí několik kateder FF UP, PdF UP a PřF UP (hlavní řešitelka Mgr. Pavlína Flajšarová).

V roce 2014 pokračovali ve svém působení na katedře historie i post-doktorandi Michaela Antonín Malaníková, Jan Dvořák a Károly Goda. Svou odbornou prací nejen posílili vědecký výkon katedry, ale zapojili se aktivně i do výuky. Katedra historie by nebyla úplná bez svých (stále aktivně působících) emeritních profesorů. Činnost emeritní profesorky Libuše Hrabové byla v roce 2014 oceněna nejvyšším možným uznáním Univerzity Palackého – Cenou Františka Palackého za celoživotní dílo.

Nedílnou součástí aktivit katedry je i studentská vědecká činnost. V prosinci 2013 se konalo katederní kolo Studentské vědecké konference, na němž byli do celostátní kola vybráni studenti Jiří Válek s prací Josef Šusta a Řím 1896 a Michal Jaroš s příspěvkem Hybská lesná železnice – příběh víchrice. Celostátní kolo pak proběhlo v dubnu 2014 v Pardubicích, kde výrazně uspěl Michal Jaroš a jeho práce byla vybrána pořadateli k následnému publikování.

Realizovaly se i tradiční katederní exkurze. Archeologická sekce uspořádala v březnu 2014 odbornou exkurzi pro studenty archeologie a historie do Mnichova. Vodácká exkurze katedry historie proběhla tentokrát po Lužnici (červenec 2014). Na katedře historie navíc aktivně působí i dva studentské spolky: Cech invalidů středoevropské historiografie a pobočka ISHA (International Students of History Association). Obě organizace se v uplynulém období čile podílely na organizaci společenského, ale i odborného života katedry.

doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jan.stejskal@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI SEKCE ARCHEOLOGIE KATEDRY HISTORIE FILOZOFICKÉ FAKULTY UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2013/2014

Pavčina Kalábková

I v roce 2014 se úspěšně rozvíjela práce archeologické sekce Katedry historie FF UP v Olomouci. Byla realizována výuka v bakalářském studijním programu Archeologie i v magisterském studijním programu Historie. Sekce pracovala na dokončení projektů ESF i institucionálních projektů z Fondu podpory vědecké činnosti FF UP, realizovala vlastní terénní archeologické výzkumy, podílela se i na výzkumech partnerských organizací, spoluorganizovala vědecké konference a připravila odborné výstupy jak v podobě příspěvků do archeologických periodik, tak i v podobě monografických zpracování. Kromě stávajících členů katedry – doc. PhDr. Eduarda Droberjara, Dr., Mgr. Pavčiny Kalábkové, Ph.D., PhDr. Jaroslava Pešky, Ph.D., Mgr. Miroslavy Plaštákové a Mgr. Ivany Vostrovské, byla sekce posílena o dva nové pracovníky, a to Mgr. Martina Golce, Ph.D. – specialistu na období popelnicových polí a halštatu, který se stal jedním z pracovníků oddělení archeologického výzkumu, a Mgr. Pavla Šlězara, specialistu na středověkou archeologii, který se stal zároveň pracovníkem jednoho z grantových projektů.

Díky akreditaci získané v roce 2013 byla od nového školního roku výuka realizována již ve třech formách bakalářského studia, a to jako prezenční jednooborové, prezenční dvouoborové a kombinované (dálkové) jednooborové studium. Do prvního ročníku nastoupilo 19 studentů prezenčního a 22 studentů kombinovaného studia. V tomto školním roce byla archeologická výuka uskutečňována i v magisterském programu Historie, kde sekce zajišťuje specializační modul Prehistorie a protohistorie. V novém školním roce zde nastoupilo osm studentů. Důležitým počínem pro další rozvoj archeologických studií na UP se stala v druhé polovině roku 2014 příprava akreditace samostatného magisterského studia archeologie. Nové studium bude rozšiřovat stávající úroveň poznatků z bakalářského stupně, zaměří se více na metodologii oboru a bude umožňovat specializaci na vybranou problematiku. Akreditace byla na podzim schválena vědeckou radou FF UP a postoupila do dalšího kola řízení.

Odborné praxe byly v roce 2014 opět rozděleny do dvou částí. První probíhala celoročně a byla realizována v archeologických laboratořích Katedry historie FF UP v Olomouci a NPÚ Olomouc. Studenti se zde podíleli na zpracování materiálu z výzkumu lokality Jevíčko–Předměstí z let 2010–2013 a pro NPÚ Olomouc zpracovávali materiál z výzkumu Wurmovy ulice v Olomouci. Podíleli se také na třídění různorodého archeobotanického materiálu, který pro NPÚ Olomouc a Archeologické centrum Olomouc analyzoval Z. Vaněček z PřF UP Olomouc z různých středomoravských archeologických lokalit.

Druhá část praxí ve formě terénních výzkumů probíhala formou exkavací ploch na již dlouhodoběji zkoumaných lokalitách v Jevíčku–Předměstí a v Dolních Věstonicích–Pavlově či na nově objevených lokalitách v Hnojicích a Vřesovicích, případně na záchranných výzkumech partnerských organizací v okolí Olomouce. Výzkum v Jevíčku byl realizován pod vedením E. Droberjara a M. Plaštiakové a odkryl další část pohřebiště a sídliště z doby římské. Na výzkumech v Hnojicích a Vřesovicích se podíleli J. Peška a I. Vostrovská a byly realizovány společně s Archeologickým centrem Olomouc, Ústavem archeologické památkové péče v Brně a Univerzitou Martina Luthera v Halle – Wittenbergu. Byly zde odkryty části fortifikací rondelových staveb ze starší doby bronzové. Výzkum v Pavlově byl realizován společně s Archeologickým ústavem AV ČR v Brně a Ústavem antropologie PřF MU v Brně pod vedením J. Svobody a M. Nováka. V letošním roce byl zkoumán prostor pod plánovanou budovou nově vznikajícího muzea a bylo zde objeveno další osídlení ze střední fáze mladého paleolitu (gravettien). V rámci praxí se studenti archeologie účastnili i záchranných a zjišťovacích archeologických výzkumů partnerských organizací – například výzkumu lokality Moravičany–hřbitov nebo Olomouc–Wurmova ulice pod vedením NPÚ Olomouci či výzkumů v Senici na Hané, Olomouci–Nemilanech a Neředíně pod vedením Archeologického centra Olomouc.

Sekce archeologie se podílela také na několika grantových projektech. Posledním rokem byl realizován projekt ESF OPVK *Partnerství ve výzkumu a prezentaci archeologického kulturního dědictví* (CZ 1.07/2.4.00/17.0056). Závěrečné měsíce projektu byly věnovány kompletacím výstupů z tohoto projektu (např. náleзовé zprávě z výzkumu lokality Jevíčko–Předměstí či studijním podkladům k výuce), ale i přípravě a realizaci X. konference environmentální archeologie – KEA 2014 na UP v Olomouci. Konference se zúčastnila více než stovka badatelů z České republiky, Slovenska a Polska a byly na ní předneseny referáty týkající se dokladů obživy lidí v minulosti nacházených na archeologických výzkumech.

Druhým realizovaným projektem byl projekt ESF OPVK *Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého* (CZ.1.07/2.2.00/28.0025). Byly realizovány předměty Dokumentace a evidence archeologických nálezů 1–4 a Odborná praxe, které absolvovali kromě studentů archeologie i někteří ze studentů oborů historie a archivnictví.

Další, tentokrát institucionální projekty FF UP řešili jednotlivě členové sekce. P. Kalábková z Fondu pro podporu vědecké činnosti FF UP dokončila projekt *Pozdněneolitická sídelní strategie na území střední Moravy*; J. Peška ze stejného programu zahájil projekt *Hroby metalurgů ze závěru eneolitu na Moravě*. P. Šlězár řešil projekt NAKI – *Výzkum historických cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech*. J. Peška s P. Kalábkovou se pak zapojili do přípravy projektu Centra excelence v rámci komunitárních fondů EU programu Horizon 2020 s názvem *Centrum pro studium lidské adaptability*, který byl podán společně s Českou zemědělskou univerzitou a dalšími devíti univerzitami a vědeckými pracovišti z České republiky, Německa, Velké Británie a Itálie.

Pracovníci sekce realizovali i několik zahraničních pracovních stáží. V rámci studentské odborné exkurze navštívili Mnichov a expozice a aktuální archeologické výstavy ve zdejších muzeích. V rámci Erasmus přednášeli na archeologických pracovištích univerzit ve slovenské Bratislavě (E. Droberjar) a v německém Halle (J. Peška). Pracovníci sekce se také účastnili různých odborných tuzemských i zahraničních konferencí a připravili několik rukopisů článků do odborných periodik, příspěvků do monografií a sborníků z konferencí. Sekce se také podílela na vydání dvou čísel odborného časopisu IANSA, na které poprvé přispěla i finanční částkou. Důležitým počinem byla také spoluorganizace dalšího mezinárodního vědeckého setkání, a to červnového semináře Veřejné prostory ve středověku, které katedroví archeologové připravili společně s pracovníky NPÚ Olomouc a Muzea umění Olomouc. Semináře se zúčastnilo přes třicet badatelů z Čech, Moravy a Polska a zaznělo na něm patnáct příspěvků. Archeologická sekce katedry historie FF UP se v závěru roku potýkala však i s řešením personálních problémů. Po ukončení evropských projektů svůj pracovní poměr již dál neprodloužila M. Plaštiaková a svoji výuku v zimním semestru nerealizoval ani E. Droberjar. Tito pracovníci budou nahrazeni na počátku letního semestru akademického roku 2014–2015.

Mgr. Pavína Kalábková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: pavlina.kalabkova@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI SEKCE ARCHIVNICTVÍ KATEDRY HISTORIE FILOZOFICKÉ FAKULTY UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI V AKADEMICKÉM ROCE 2013/2014

Věra Slavíková¹

Do prvního ročníku v akademickém roce 2013/2014 nastoupilo 16 studentů archivnictví (11 jednooborových, pět dvouoborových). Ve druhém ročníku studovalo 12 posluchačů (sedm jednooborových, pět dvouoborových), ve třetím pak šest jednooborových studentů, z nichž čtyři studentky složily státní závěrečnou zkoušku a obhájily své bakalářské diplomové práce.

Garantem studia obou forem archivnictví je doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D. Výuku pomocných věd historických, archivnictví, dějin správy a dalších předmětů studia zajišťovali zejména kmenoví členové sekce PhDr. Karel Chobot, Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D., a Mgr. Věra Slavíková. Z členů katedry, zaštiťujících základní předměty oboru, je dále třeba připomenout PhDr. Karla Podolského a PhDr. Michaela Viktoříka, Ph.D., a externisty PhDr. Bohdana Kaňáka, Ph.D., Mgr. Miroslava Myšáka a PhDr. Jana Šmerdu. Na začátku letního semestru do prezenční formy doktorského studia nastoupil někdejší bývalý absolvent olomouckého archivnictví Mgr. Filip Krinke. Na sklonku akademického roku, v létě 2014, byla přijata interní doktorandka Mgr. Lenka Pavlíková a řady vyučujících posílila v konkurzu vybraná Mgr. Ema Tomášková.

Od počátku roku 2014 se Filozofická fakulta Univerzity Palackého stala dalším účastníkem projektu *Zdroje, formy a funkce monastické historiografie raného novověku v českých zemích*, uděleného Grantovou agenturou České republiky (2014–2016, GA14-05167S),² jehož spoluřešitelkou je Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D. Na úvazek vytvořený grantem byla přijata Mgr. Jarmila Kašpárková a několik dalších externích spolupracovníků.³ Řešitelský tým ve spolupráci se studenty katedry zorganizoval pracovní setkání všech účastníků grantu, na něž 12. června 2014 navázal workshop Evidence, popis a klasifikace řádových pramenů historiografického charakteru v olomoucké kapli

¹ Za spolupráci při zjišťování informací děkuji Mgr. Janě Oppeltové, Ph.D., PhDr. Karlu Chobotovi, Mgr. Lence Pavlíkové a Martinu Žižlavskému.

² Hlavním příjemcem je Historický ústav Akademie věd České republiky, řešitelkou projektu je Mgr. Kateřina Bobková-Valentová, Ph.D.

³ Jednalo se o Mgr. Filipa Hradila, Mgr. Marka Brčáka a PhDr. et Mgr. Jakuba Zouhara, Ph.D.

Božího Těla. Další členové⁴ oddělení archivnictví přijali účast v řešitelských týmech připravovaných grantů.⁵

Členové sekce archivnictví se i nadále podíleli na projektu ESF *Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého* (2012–2014, CZ1.07/2.2.00/28.0025), v jehož rámci zajišťovali jednu z klíčových aktivit, nazvanou *Historie v terénu*⁶ a garantovali praxi v Arcibiskupské knihovně Olomouci, kde dva či čtyři posluchači katalogizovali staré tisky.

Část projektu nazvaná *Historie v terénu* nabídla zájemcům během obou semestrů jedenáct kurzů (v délce 24, 48, 96 či 120 vyučovacích hodin ohodnocených dvěma až pěti kredity). Ve většině těchto seminářů se jejich účastníci z řad studentů archivnictví či historie věnovali pořádání, evidenci a dokumentaci písemných či hmotných pramenů uložených mimo pamětové instituce. Studenti se tak mohli seznámit s dokumenty povětšinou z majetku římskokatolické církve (farní knihovny, soubory not a archiválií, liturgické textilie, drobné sakrální památky, litinové kříže)⁷ a svou práci tak přispět k záchraně a lepšímu poznání těchto dosud neznámých pramenů.

Výsledkem úsilí studentů ale nebyly jen soupisy či katalogy předmětů určené pro potřeby vlastníka, ale například účastníci kurzu zaměřeného na evidenci liturgických předmětů a popis heraldických památek⁸ svou práci představili veřejnosti při výstavě liturgických textilií v rámci Noci kostelů ve vysokomýtském kostele sv. Vavřince. Ze seminářů a praxí specializovaných na práci s konkrétním materiálem v rámci této aktivity se vymyká

⁴ Doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D. a Mgr. Jana Oppeltová Ph.D. jsou členy Centra pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace jednání, podpořeného Grantovou agenturou České republiky (2014–2019, GA14-36521G).

⁵ Archivního výzkumu by se na připravovaném projektu GA ČR Karel z Lichtensteinu-Castelcora – biskup, stavebník a mecenáš uprostřed barokní Evropy měly účastnit Mgr. Věra Slavíková a Mgr. Lenka Pavlíková.

⁶ Lektory těchto aktivit byli kromě kmenových pracovníků oddělení archivnictví také: Mgr. Martin Barus, Mgr. Jiří Bloch, Mgr. Filip Krinke, PhDr. Radek Martinek, Ph.D., Mgr. Robert Mečkovský, Mgr. Tomáš Sedoník, Dr. Martin Šerák, Mgr. Lucie Toman.

⁷ Jedná se o následující předměty: Ošetření, pořádání a katalogizace sbírek notového materiálu (13 absolventů), Soupis a dokumentace parament a liturgických textilií (devět absolventů), Katalogizace starých tisků diecézní knihovny Litoměřice (12 absolventů), Pořádání a zpracování farní knihovny Benešov nad Ploučnicí (pět absolventů), Revize historického fondu děkanské knihovny Polička (devět absolventů), Dokumentace a popis funerálních památek (osm absolventů), Katalogizace knih v programu Clavius (27 absolventů), Grafické techniky a katalogizace výtvarných děl (12 absolventů), Fyzická ochrana historických knižních fondů na příkladu Kláštera premonstrátů Teplá (osm absolventů).

⁸ Evidence bohoslužebných předmětů, soupis a dokumentace historických nápisů a heraldických památek (osm absolventů).

týdenní studijní pobyt v klášteře premonstrátů v Teplé, kde jsou účastníci seznamováni s touto památkou ze tří různých úhlů pohledu – památkáře, historika a historika dějin umění.⁹

Na podzim roku 2014 byly vyhlášeny výsledky dalšího ročníku studentské vědecké soutěže České archivní společnosti (ČAS) o cenu univ. prof. PhDr. Sáši Duškové, DrSc., zaměřené na pomocné vědy historické, kde v kategorii magisterských prací 2. místo získala absolventka UHK Lada Kosmálová, která bakalářská studia absolvovala na olomouckém archivnictví.¹⁰ Další z bývalých posluchačů oboru archivnictví a student magisterského programu historie Michal Jároš v dubnu 2014 získal v celostátním kole studentské vědecké konference Historie čtvrté místo s prací Hybská lesná železnice – příběh víchrice.

Vedle studijních povinností se jednotlivé ročníky studentů archivnictví zúčastnily exkurzí do různých typů archivů,¹¹ na nichž se podílela i olomoucká studentská sekce České archivní společnosti, jejíž členky se v březnu 2013 účastnily valné hromady této profesní organizace. Organizovala i neformální setkání archivářů, a to zejména tradiční pasování archivářů, které se konalo druhý listopadový víkend. V pátek 8. listopadu 2013 odpoledne se nejprve účastníci pasování seznámili s Vysokým Mýtem a jeho památkami (Regionální muzeum, kostel Nejsv. Trojice a sv. Vavřince), vpoledvečer se setkali studenti 2. a 3. ročníku spolu s absolventy a připravili úkoly pro adepty z prvního ročníku. V sobotu se všichni účastníci vydali do blízké Litomyšle a věnovali se prohlídce města a jeho památek a zavítali do Portmonea, kde si prohlédli expozici nástěnných maleb Josefa Váchala. Večer čekaly adepty archivnictví úkoly, po jejichž splnění byli slavnostně uvedeni do stavu archivářského. Ještě do konce roku 2013 se studentská obec archivářská sešla při mikulášském večírku a na každoročním plese katedry historie, situovaném tentokrát do dvacátých let 20. století. Studenti archivnictví se již tradičně účastnili i dalších akcí organizovaných Katedrou historie FF UP.

⁹ Stavební památka – porozumění a dokumentace kulturně-historického fenoménu (na příkladu premonstrátské kanonie v Teplé, 11 absolventů).

¹⁰ KOSMÁLOVÁ, Lada: *Rychtářská registra města Bíliny 1545–1620 (1634) – edice pramene a jeho digitalizace*. Univerzita Hradec Králové 2014. Olomouckou katedru historie zastupoval se svou bakalářskou prací také KOPECKÝ, Petr: *Paramenta v historických inventářích katedrály svatého Václava v Olomouci*. Olomouc 2014.

¹¹ Národní archiv v Praze (březen 2014), Moravský zemský archiv v Brně (březen 2014).

Mgr. Věra Slavíková
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: vera.slavikova@upol.cz

K HISTORII PRŮMYSLU A TECHNIKY NA MORAVĚ A VE SLEZSKU III. OD KONCE 18. STOLETÍ DO ROKU 1918

Pavla Dubská

Pod záštitou Technického muzea v Brně a ve spolupráci s Katedrou historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a Společností pro dějiny vědy a techniky se ve dnech 29. a 30. října 2014 uskutečnil v pořadí již třetí mezinárodní odborný seminář věnovaný hospodářským a sociálním dějinám Moravy a Slezska v období od konce 18. století do roku 1918. Místem konání byl již tradičně přednáškový sál brněnského technického muzea.

V průběhu dvoudenního jednání zaznělo dvacet sedm příspěvků v českém i polském jazyce. Seminář byl rozdělen celkem do pěti tematických bloků, a sice Jednotlivá průmyslová odvětví a jejich historie, Prameny k dějinám průmyslu, Muzeum, historie a veřejnost, Vývoj techniky a Dějiny každodennosti a všedního života.

Odpolední blok prvního dne, který se téměř výhradně věnoval vývoji a stavu poznání textilního průmyslu, zahájili zástupci olomoucké katedry historie Michael Viktořík s příspěvkem *Dějiny průmyslového podnikání v Šumperku 1850–1945 (1948)* a Pavla Dubská, která se ve svém vystoupení nazvaném *Textilní průmysl v dějinách města Šumperka – současný stav výzkumu a jeho další perspektivy* pokusila shrnout a kriticky zhodnotit dosavadní poznání o dějinách šumperského textilu a poukázat na možnosti dalšího výzkumu.

Odpolední část programu otevřel Milan Myška s velmi cennou přednáškou na téma *Obchodní rejstřík – významný pramen ke studiu dějin průmyslového podnikání*. Následovaly příspěvky zaměřující se na problematiku prezentace dědictví hospodářských dějin široké veřejnosti. Na tomto místě je třeba vyzvednout především referát Petry Svobodové a Jaromíra Hanáka („Svět brněnské buržoazie mezi Löw-Beer a Tugendhat“: *připravovaná expozice v památkově obnovené Vile Löw-Beer*) a dále společnou prezentaci Adrianý Farowicz a Aleksandry Bury (*Muzeum Drukarstwa w Cieszynie*). Větší pozornost byla v rámci semináře poprvé věnována vývoji zemědělství, jmenovitě v příspěvcích Marka Vařeky (*Modernizační tendence rakouské vlády na přelomu 18. a 19. století ve slezském zemědělství*), Ivany Šrámkové (*Přístupy k zemědělství v oblasti vyškovského německého jazykového ostrůvku*) a Martiny Šlancarové, které hovořila o tradici kroměřížských zemědělských

škol. Stranou nezůstala ani otázka sociální, o níž přednášel František Čapka (*K problematice sociálního zákonodárství v 2. polovině 19. století*) či Irena French (*Allgemeines Krankenhaus der Evangelischen Gemeinde in Teschen*).

Druhý den jednání přinesl ve dvou blocích celou řadu rozmanitých příspěvků. Pozornost byla věnována jak historii podniků či jednotlivých odvětví (např. v referátech Piotra Keniga, Pavly Svobodové, Jana Gromnici či Karla Malého a Radima Gondy), tak také vynálezům a vynálezčům (zejména Bohumír Smutný, Michal Plavec). K problematice spolkové činnosti přispěl svou přednáškou Petr Nekuža, který referoval o historii Spolku inženýrů a architektů. Celý seminář pak uzavřel příspěvek Jana Doubka nesoucí název *Větrné mlýny na Moravě v 19. století*.

V průběhu semináře následovala po skončení každého bloku živá diskuse, která přinesla celou řadu podnětných postřehů a připomínek. Společným výstupem bude, tak jako v obou předcházejících letech, kolektivní monografie, jejíž vydání je naplánováno na druhou polovinu roku 2015.

Mgr. Pavla Dubská
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: pavla.dubska01@upol.cz

ZLÍNSKÁ UNIVERZITA, FAKULTA MANAGEMENTU A EKONOMIKY OSLAVILA 120 LET OD ZALOŽENÍ FIRMY BAŤA: KONFERENCE „BAŤŮV ODKAZ EVROPĚ – ZODPOVĚDNÉ PODNIKÁNÍ“

Jana Geršlová

Na svátek Jiřího, 24. dubna 2014, se v aule Fakulty managementu a ekonomiky Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně (dále jen FaME) sešlo na 300 účastníků konference. Troufám si říct, že to nebyla konference v tom „klasickém“ slova smyslu, ale setkání přátel, kteří si přišli spolu popovídat.¹ Hlavním tématem bylo myšlení, způsoby řízení i přístup Tomáše Bati a jeho následovníků ke svým zaměstnancům, všem spolupracujícím subjektům a k veřejnému životu. Tento rozměr podnikání zůstává dodnes velkou inspirací pro zodpovědné přístupy k podnikání. Zaměření konference proto vyšlo z díla Tomáše Bati a jeho odkazu dalším generacím. Jako motto konference byl uveden výrok Tomáše Bati: „Pouze to nejlepší na světě je pro nás dobré.“ Či „Lidé se obávají neznáma. Jest pravda, že každé opuštění starého znamená nejistotu – skok do tmy. Avšak kdo chce pomoci sobě a jiným, musí opustit dobré, aby mohl vybojovat lepší.“²

Tato konference k odkazu myšlenek Baťů se opakuje v pětiletém cyklu. Součástí konference byl i doprovodný program, zcela v intencích programu: výstava Baťovský Zlín ve fotografii; ukázka z tvorby fotografa Tomáše Pavlíčka: Hlásím se k Baťovi; výstava plakátů firmy Baťa a. s. do roku 1945; výstava Baťovský tisk a také možnost prohlédnout si některé dobové artefakty. Ve stejný den se uskutečnila také 10. mezinárodní konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky „DOKBAT“.

¹ Použity interní materiály organizátorů konference, web fakulty FaME a „Noviny Baťův odkaz Evropě“ – vydané pro účastníky konference.

² Česká televize 24, 24. dubna 2014, autor: rdk; Když začala Baťova rodina podnikat na počátku 20. století v obuvnictví, zaměstnával Tomáš Baťa asi 120 lidí. Za první světové války mu pomohla rakousko-uherská armádní zakázka. Ve třicátých letech začala akciová společnost pod vedením bratra Jana Antonína Bati expandovat. Kromě obuvi vyráběla také pneumatiky, umělá vlákna, pryž, hračky, jízdní kola, letadla nebo pletací a obráběcí stroje. Ke koncernu patřila rovněž stavební výroba, pojišťovna Atlas, uhelné doly, 63 zahraničních společností, železniční trať Otrokovice–Vizovice, cestovní kancelář, vlastní dopravní společnost, letiště v Otrokovicích, obchodní domy, cca 8 000 prodejen v tuzemsku a více než 8 000 v zahraničí, bytový fond, vlastní pole a lesy. Koncern zaměstnával více než 67 000 lidí, z toho přes 25 000 pracovalo v zahraničí.

Vraťme se však ke konferenci. Její zahájení bylo tradiční, protože se k odkazu T. Bati hlásí celá řada významných osobností regionu Zlínska. Modelování konference se ujal rektor Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně Petr Sába, který mimo jiné hovořil o osobním nasazení i upřímném zájmu Tomáše J. Bati o zlínskou univerzitu a také to, že právě v prostorách FaME získal Tomáš J. Baťa čestný doktorát. V samotném úvodu připomněla děkanka FaME Drahomíra Pavelková skutečnost, že konference se koná v roce 120. výročí vzniku firmy Baťa a 100. výročí narození Tomáše J. Bati. „Na konferenci jsou přítomni lidé, kteří u Bati pracovali, jsou zde zástupci firem, které Baťa založil, jsou zde lidé, kteří se Baťou inspiroují a šíří myšlenky, které nezastaraly,“ uvedla. Krátce se také vrátila k tématu konference *Zodpovědné podnikání s poselstvím*, že chovat se a podnikat zodpovědně se vyplatí. V podobném duchu vyzněla i vystoupení hostů, kteří nad konferencí převzali záštitu. Senátorka Alena Gajdůšková, 1. místopředsedkyně Senátu Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, hovořila především o odpovědnosti, o tom, že význam tohoto slova si stále potřebujeme uvědomovat. Hovořila také o tom, že Baťové byli vzory, jak se ve firmách chovat, jak spolupracovat a jak vlastně žít. Hejtmán Zlínského kraje Stanislav Mišák, který přijal záštitu nad celou konferencí, pojal své úvodní slovo jako zamyšlení nad pojmy podnikatel a podnikavec a hovořil také o fenoménu Baťa, který podle jeho slov ve Zlínském kraji stále je a žije. „Je mi ctí, že jsem mohl převzít záštitu nad touto akcí věnovanou baťovskému odkazu, jejíž uskutečnění jsem velmi přivítal. Tomáš Baťa a jeho podnikatelská i životní filozofie jsou totiž živým fenoménem a inspirací i dnes, například tím, že jeho podnikání se mimo jiné vyznačovalo významným sociálním rozměrem a zodpovědností. Proto je dobré tyto aspekty připomínat.“ Na něj navázal i primátor města Zlína Miroslav Adámek, který rozvedl Corbusierovu myšlenku „Zlín jest zářivý fenomén“ s nadějí, že tato slova slavného architekta platí dodnes. Zamýšlel se také nad propojením Baťova podnikání s jeho funkcí starosty a jeho přínosem pro rozvoj města.

K řečníkům konference Baťův odkaz Evropě patřili ekonomové, podnikatelé a vrcholoví manažeři významných firem, vysokoškolští pedagogové, ale také absolventi Baťovy školy práce a v neposlední radě i blízcí spolupracovníci Tomáše Bati v době po sametové revoluci. Ve svých vystoupeních kladli důraz především na práci s lidmi ve firmě Baťa, na schopnost pružně zavádět novinky do praxe a morální aspekt podnikání. V panelové diskusi vystoupili ekonom Milan Zelený, podnikatel a pedagog Ján Košturiak, představitel významným firem Zlínského kraje Jiří Rosenfeld (Slovácké strojírny), Ivan Batka (FOSFA), Libor Láznička (Continental Barum), Jiří Křemeček (MI-

Baťovské závody ve Zlíně

In: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/270767-vyrobcu-obi-privnavaji-batuv-system-jsme-zatim-neprekonali/?mobileRedirect=off> [cit. 30. 11. 2014]

TAS) a dlouholetí spolupracovníci Tomáše J. Bati právník Stanislav Knotek a manažer firmy Baťa Jaroslav Odstrčil.

Prof. Milan Zelený se na základě znalostí Baťova systému řízení zamýšlel nad tím, jak by dnes Tomáš Baťa podnikal, a připomněl sny jak Tomáše Bati zakladatele, tak i jeho pokračovatele Jana Antonína Bati. Zdůraznil, že sny u Baťů vždy byly impulsem k akci a že nejdůležitějším produktem Bati nebyly boty, ale lidé. Profesor Ján Košturiak odpovídal na otázku, zda existují rysy společné pro osobu Bati a současných podnikatelů? Uvedl, že jak Tomáš Baťa, tak Jan Antonín Baťa byly odlišné osobnosti, které si hledaly svoji vlastní cestu. Oba se však uměli učit ze zahraničních zkušeností a praxe, rychle korigovat chyby a snažili se dělat jen to nejlepší. Právě v záměru dělat vše, jak nejlépe jde, viděl paralelu se současnými úspěšnými manažery, kterým nechybí morální základ a mají velké sebevědomí ve vytyčování cílů. „To, jaký je svět, záleží na nás,“ uvedl. O optimismu a naději, bez kterých se nedá žádná práce dělat, hovořil také Jiří Rosenfeld. Připomněl, že v centru pozornosti firmy musí být vždy zákazník, teprve po něm firma, zaměstnanci a region, a také že schopný manažer musí vidět perspektivu a předvídat vývoj. Hovořil také o tom, že pracovní síla ve Zlínském kraji má velký potenciál,

a jako plus vidí i to, že Zlínský kraj je příhraničním regionem. Ivan Bařka se vrátil k Bařovým *Úvahám a projevům* a dalřím knihám, které ho inspirovaly. Podle jeho slov je řeba stále seznamovat mladé lidi s řemito myřlenkami. Bařa rozuměl tomu, ře bez lidí nedokáže vřbec nic a ře dobrý podnikatel musí řít souřasně dobrý psycholog. „Existují ři klíčové role firmy. Definovat cíle a dosahovat výsledků, svřm chováním trvale potvrzovat své hodnoty a vychovávat budoucí generaci. V tomto je pro nás Bařa obrovskou inspirací,“ uvedl a apeloval také na kvalitní vzdělávání studentů pro praxi vřetně výuky v cizích jazycích na našich univerzitách. Zástupci firem MITAS a Continental Barum, tradičně vyrábějící pneumatiky, Josef Křemeček a Libor Láznická hovořili o kontinuitě v podnikání obou firem. Oba se shodli na tom, ře vědomosti lidí jsou klíčové a sepětí i sounáležitost zaměstnanců s firmou patří k nejcennějším Bařovým odkazům. Závěr panelové diskuse patřil blížkým spolupracovníkům Tomáře J. Bati. Stanislav Knotek pracoval 16 let pro Bařu jako právník a Jaroslav Odřčil byl u návratu firmy do řeské republiky a Zlína na začátku devadesátých let. Oba potvrdili, ře etický přístup k podnikání byl pro Bařu klíčovým a naprosto samozřejmým faktorem a ře si velmi cenil svřých zaměstnanců, které vřdy nazýval spolupracovníky, když do systému práce dokázali něco dalřího přinést. „Bařa vřdy ‚testoval‘ lidi otázkou Co je u vás nového?“, vzpomínal Jaroslav Odřčil.

Po plenárním jednání pokračovala konference odpoledním programem ve řech sekcích: „Bařův odkaz v podnikatelské praxi“ (mezi diskutujícími byli např. Filip Drabák, který od roku 2007 pracuje ve Světové bance ve Washingtonu, zástupci Klubu absolventů Bařovy řkoly práce Svatopluk Jabůrek, Jindřich Jahůdka a Zdeněk Rybka, nebo podnikatelé Jaroslav Řasa a řestmír Vančura, také ředitel nadace Tomáře Bati Pavel Velev). Dalří byla sekce „Odpovědnost vůči společnosti“ (mezi aktivně vystupujícími byla např. Tařána Valentová Nersesjan, radní Zlínského kraje zodpovědná za sociální věci, národní otázky a menřiny. Vedle ní zde debatovali napřříklad také ředitel Transparency International David Ondřáčka nebo úspěřný podnikatel Libor Malý). Sekce „Inspirace pro rozvoj města a kraje“ přivedla k diskusi představitel akademické sfery, sfery veřejného řivota (vřetně primátora Zlína Miroslava Adámka), ale i aktivní řleny Klubu absolventů bařovy řkoly práce. Diskutující se shodli na tom, ře klíčovou oblastí pro rozvoj zodpovědného podnikání je kvalitní vzdělávání a dodržování principů odpovědného konání nejen v podnikatelské praxi, ale ve všech sférách řivota společnosti. Ve všech řech řech sekcích se „nepřednářelo“, ale diskutovalo, jednak mezi osobnostmi za předsednickým stolem (jejich úplný výřet by byl dlouhý – téměř 40 jmen), ale hlavně napřič obecněstvem v jednacích sálech. Diskuse se ve všech řech

sekcích natolik rozproudily, že měli organizátoři co dělat, aby ukončili jednání aspoň rámcově v plánovaném čase.

Účastníky totiž čekala jednak exkurze v Obuvnickém muzeu (nově je muzeum přestěhováno do 14. budovy baťovského areálu, budovy Baťova institutu) – Miroslava Štýbrová, vedoucí sbírky obuvi, byla zasvěcenou průvodkyní.

Baťův systém výroby bot nebyl dosud překonán

In: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/270767-vyrobcu-obuvi-priznavaji-batuv-system-jsme-zatim-neprekonali/?mobileRedirect=off> [cit. 30. 11. 2014]

Společenský večer v 15. budově Baťova institutu přivedl účastníky nejen k neformálnímu setkání a pokračování diskusí, v rámci něhož proběhl také křest dvou knih: *Ženy a management* (editorem je Zdeněk Dytrt a kolektiv), *Baťovský Zlín – Mladí muži* (autorkou Gabriela Končítiková). Závěrečná řeč patřila děkance Fakulty ekonomiky a managementu UTB Zlín: „Věřím, že konference naplnila jedno ze svých poslání, a to dodat účastníkům odvahu ke změně. Protože pouze prostřednictvím potřebné změny jsme schopni posouvat své činy kupředu. Nemůžeme lépe uctít památku Tomáše Bati než tím, že budeme propojovat akademickou půdu, podnikatelský sektor a představitelé veřejné správy a vytvářet prostředí pro sdílení hodnot, které podporují rozvoj zdravého podnikání.“

prof. PhDr. Jana Geršlová, CSc.
Katedra ekonomické žurnalistiky
Ekonomická fakulta
Vysoká škola báňská – Technická univerzita
Sokolská 33
701 21 Ostrava
Česká republika
e-mail: jana.gerslova@vsb.cz

MILOŠ TRAPL JAKO HISTORIK ČESKÉHO POLITICKÉHO KATOLICISMU. PŘÍSPĚVEK VĚNOVANÝ JEHO VÝZNAMNÉMU ŽIVOTNÍMU JUBILEU

Pavel Marek

Přiznám se, že nad výzvou napsat článek při příležitosti 80. narozenin prof. Miloše Trapla, jsem vůbec neváhal. Nejen proto, že ji považuji za čest pro svou osobu, ale současně jsem dostal prostor pro to, abych se mohl jako blízký pozorovatel vyslovit k některým oblastem jeho pracovního úsilí v uplynulých deseti letech: scházeli jsme se nejen nad problémy vyplývajícími z řešení společné problematiky českého politického katolicismu, ale shodou okolností nakonec neformálně i ve společné kanceláři, v níž mně přenechal svůj pracovní stůl... Obtížnost tohoto úkolu jsem si však zpětně plně uvědomil až v okamžiku, kdy jsem zasedl za jeho pracovní desku a začal do „laptopu“ ťukat písmenka, slova a věty, které mají zhmotnit dobrý úmysl do reality eseje. Vše podstatné, co chtěl jubilant ze svého života veřejnosti svěřit, je už napsáno a řečeno v jeho nedávno vydaných pamětech, příznačně nazvaných *Můj život s historií*.¹ Životní dráhu vědce, historika, autora a spoluautora několika desítek monografií a stovek studií, článků, recenzí a zamyšlení, vysokoškolského pedagoga, kolegy, spolupracovníka a přítele, hodnotili už moji erudovaní a věci znalí předchůdci při různých, zejména slavnostních příležitostech.² Můžeme k tomu dodat ještě něco nového nebo podstatného?

¹ TRAPL, Miloš: *Můj život s historií*. Olomouc 2014.

² SKUTIL, Jan: *K životnímu jubileu doc. dr. Miloše Trapla*, CSc. Vlastivědný věstník moravský (dále jen VVM), 47, 1995, č. 1, s. 84; SPURNÝ, František: *K šedesátinám doc. dr. Miloše Trapla*, CSc. Severní Morava. Vlastivědný sborník, 39, 1995, sv. 69, s. 75–76; Miloš Trapl. In: PÁNEK, Jaroslav – VOREL, Petr: Lexikon současných českých historiků. Praha 1999, s. 316; BARTEČEK, Ivo: *Pan profesor Milošek Trapl jubilující (1935)*. Střední Morava, 10, 2004, č. 19, s. 174; Týž: *Životní jubileum pana profesora Miloše Trapla (1935)*. VVM, 56, 2004, č. 4, s. 416; KOUŘIL, Miloš: *K jubileu profesora Miloše Trapla*. Jižní Morava. Vlastivědný sborník, 48, 2004, sv. 43, s. 391–392; MAREK, Pavel: *Životní jubileum prof. PhDr. Miloše Trapla*, CSc. Časopis Matice moravské (dále jen ČMM), 123, 2004, č. 2, s. 603–606; VACULÍK, Jaroslav: *Přední český historik sedmdesátiletý*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, č. 20. Brno, Masarykova univerzita 2004, s. 177; BARTOŠ, Josef: *Historik Miloš Trapl. (Z nadsledu i osobně)*. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (eds.): Andros Probabilis. Sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho 70. narozeninám. Brno–Olomouc 2005, s. 17–26; MAREK, Pavel: *Životní jubileum prof. PhDr. Miloše Trapla*, CSc. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Politologica

Prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc., se narodil 15. ledna 1935 v Hustopečích, v malém městečku v břeclavském okrese, třicet kilometrů jižně od Brna, v rodině středoškolského profesora a později jednoho ze spoluzakladatelů obnovené Univerzity Palackého v Olomouci, významného českého sociologa a historika prof. PhDr. Miloslava Trapla (1899–1979). Nemůže být pochyb o tom, že díky fenoménu dědičnosti dostal do vínku dobrý vklad v podobě předpokladů pro intelektuální práci, a současně vyrůstal v kultivovaném a všestranně podnětném prostředí, jež v něm třeba nevědomky probouzelo zájem o záležitosti duchovního rázu, v prvé řadě o dějiny, minulost, ale pochopitelně i současnost lidstva a národa. Zde získal trvalou touhu po čtení a literatuře, po osobním rozvoji a tvorbě, zde se naučil vážit si vzdělání jako nepomíjivé hodnoty trvalé ceny, zde se mu do podvědomí vtiskl vzor otce jako člověka, učitele a vědce, který ho celoživotně ovlivnil a ovlivňuje dosud. Na tomto konstatování nic nemění fakt, že dnes, s odstupem doby, syn vidí svého otce s kritickým nadhledem a do jisté míry se vůči němu i vymezuje. Už to, že se k jeho životu a dílu na různých místech a v průběhu let vrací,³ je důkazem úcty a přiznáním inspirativnosti pro sebe sama. V jeho slovech vždy najdete, třeba skrývaný a ne plně vyjádřený, tón laskavého přístupu

4. Olomouc 2005, s. 261–272; BUREŠOVÁ, Jana: 75 let prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc. *Místo dějin Československé strany lidové v jeho badatelském úsilí*. In: MAREK, Pavel (ed.): „Bílá místa“ v dějinách Československé strany lidové. Sborník prací z mezinárodní vědecké konference k 90. výročí založení strany (1919–2009). Olomouc 2009, s. 7–9; Táž: *Životní jubileum prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc.* *Historica Olomucensia*, 38–2010, Sborník prací historických, 26, s. 115–117; Prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. *Osobnosti Olomouckého Kraje 2011* [videozáznam]. [Olomouc]: Agentura Lafayette 2011. DVD-video; *Miloš Trapl*. In: *Lexikon českých historiků 2010*. Ostrava 2012, s. 552; MAREK, Pavel: 80 let profesora Miloše Trapla. *ČMM*, 133, 2014, č. 2, s. 542–545; KUBÍČEK, Jaromír: *Univerzitní profesor Miloš Trapl a moravská vlastivěda*. *Vlastivědný věstník moravský*, 66, 2014, č. 4, s. 415–416; PAPAŽÍK, David: *Rozhovor s profesorem Milošem Traplem: „Působení na univerzitě je dnes svobodnější.“* *Kulturní dějiny*, 5, 2014, č. 2, s. 252–259; MAREK, Pavel a kol.: *Historik a jeho dílo. Kniha věnovaná 80. výročí narození prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc.* (dále jen *Historik a jeho dílo*). Olomouc 2015; Táž: *Významné životní jubileum prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc.* In: TRAPL, Miloš: *Učitelé – kolegové – přátelé*. Olomouc 2015, s. 3–5.

³ Jen namátkou vybírám: v roce 1999 upravil a díky filozofické fakultě editoval rukopis otcovy práce o Františku Matouši Klácelovi, kterou prof. Miloslav Traplovi nakladatelství v roce 1975 odmítlo vydat. Byla inspirována 100. výročí narození prof. Miloslava Trapla, kdy se konala rovněž konference katedry historie k tomuto jubileu. Srov. TRAPL, Miloslav: *František Matouš Klácel. Život a dílo*. Olomouc 1999. Otcovy zásluhy o Klácela Miloš Trapl zdůraznil v roce 2008 i na konferenci o tomto knězi v České Třebové při příležitosti připomínky 200. výročí jeho narození. Na několika místech se vyslovil k otcově vědecké práci, jako např. na Masarykovské konferenci v Hodoníně na téma Masarykova sociologie v interpretaci Miloslava Trapla (vyšlo tiskem v Hodoníně v roce 1994), v prvním svazku *Historiografie Moravy a Slezska*, ve sborníku o zakladatelích Univerzity Palackého atd. Zájemce najde tyto a další příspěvky v bibliografii publikovaných prací Miloše Trapla.

a vděku. Neviditelná postava tatínka působí jako odraz v zrcadle, který říká, jakým chci být, co nechci a čeho se vystříhám. Naši rodiče to s námi myslí vždy a přirozeně dobře, jen nás chtějí trochu přizpůsobit obrazu svému...

Léta dětství a dospívání Miloš Trapl prožíval v Brně, kam se rodina pocházející původně z Boskovic,⁴ přestěhovala v roce 1936 za otcem, který tu získal po absolvování Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze a učitelských místech v Břeclavi, Nových Zámcích, Jevíčku a Hustopečích nové zaměstnání na třetím reálném gymnáziu. Zde prošel s výborným prospěchem nejen obecnou školou, ale po válce také gymnáziem (s administrativní oklikou přes měšťanku díky jedné z tak častých a vždy tápajících našich školských reforem) a v roce 1953 se mohl pochlubit maturitním vysvědčením. Složení zkoušky dospělosti je pro každého rozloučením s dětstvím a současně startem do nové životní etapy. V tomto případě se však radost snoubila i s trochou smutku. Mladému muži se sice otevřela cesta za vysokoškolským vzděláním, ale „velkoměstské“ Brno se všemi kamarády a milovanými místy musel opustit a s celou rodinou se bez velkého nadšení přesunul do neznámé Olomouce. K městu svého mládí si však dodnes udržel vřelý vztah a během doby ho mohl nejen dále pěstovat a rozvíjet díky soukromým a později pracovním cestám do archivů, na konference, jednání a schůze, ale především na dnešní Masarykovu univerzitu, k níž se hlásí jako k místu, kde se habilitoval (1976)⁵ a získal titul univerzitního profesora (2007).⁶ Brno je bránou k jižní Moravě a k tomuto regionu si Miloš Trapl vybudoval celoživotní, živý poměr, proto sem vždy rád jezdil a vytvořil si četné pracovní i přátelské vztahy, které dodnes pěstuje a stále využívá ku prospěchu svému i tohoto přírodně bohatého a historicky zajímavého kraje. Nepochybně ne náhodou je od roku 2013 čestným občanem rodného města Hustopečí, po boku dalších významných místních historiků JUDr. Johanna Wolfganga Brügela (1905–1986) a prof. Dr. Franze Machilka (nar. 1934), dříve působícího na univerzitě v německém Bambergu.

Většinou se nezamílujeme hned na první pohled, ale až během času, kdy svého partnera poznáme blíže. Tak je tomu přeneseně i v případě vztahu Miloše Trapla k Olomouci. Ne Brno, ale právě toto srdce Hané se stalo jeho skutečným domovem, s nímž spojil vlastně celý svůj tvůrčí život a historické

⁴ Srov. TRAPL, Miloš: *Učitelské působení rodiny Traplů na Boskovicku a na Blanensku*. In: KOUŘIL, František (ed.): *Sborník přednášek z 20. vlastivědné konference ve Velkých Opatovicích 3. 12. 1992*. Brno 1993, s. 29–36.

⁵ Habilitace se konala před Vědeckou radou filozofické fakulty na podzim 1976 a jmenování bylo v roce 1977.

⁶ Řízení se uskutečnilo v Brně v roce 1996 a jmenování proběhlo s oficiálním předáním diplomu v pražském Karolinu na jaře 1997.

dílo. Zde nejen vystudoval češtinu a dějepis na fakultě společenských věd Vysoké školy pedagogické (opět ta školská reforma! – tentokrát rušící a nahrazující filozofické fakulty), ale zakotvil tu i profesně, nejprve od roku 1957 na archivním oddělení Krajské správy ministerstva vnitra jako referent pro evidenci archivních fondů a skartaci, od roku 1960 v Krajském vlastivědném středisku (ústavu-muzeu) jako odborný pracovník pro období kapitalismu a socialismu a od roku 1964 už natrvalo na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého, a také privátně – 23. října 1965 se olomoucká radnice stala místem jeho sňatku (prvního a také posledního) a tento úřad ho registroval jako občana se stálým bydlištěm v místě a jako hlavu rodiny starající se postupně o tři dcery. Miloš Trapl s tímto městem rychle srostl, nabídlo mu téměř vše nutné k uspokojení jeho základních životních potřeb, a proto mu mohl také splácet jak věrností, tak prací v jeho prospěch a rozvoj zejména ve školské a kulturní oblasti, především však svým historickým bádáním, jež pochopitelně zahrnovalo i místní historii – zmíníme reprezentativně jen jeho podstatný podíl na všech posledních verzích dějin města Olomouce (1972, 2002, 2009). Proto dnes plným právem patří mezi významné osobnosti města, což nakonec formálně vyjadřuje i jeho vyznamenání držitele Ceny města Olomouce (2005).

Olomouckými bytostnými „raisons d'être“ však Miloši Traplovi byla Univerzita Palackého, na níž kromě let studia prožil do oslav svých 80. narozenin (protože přes oficiálně emeritní statut toto soužití pokračovalo a pokračuje dosud) půl století pracovního působení. Instituce tuto skutečnost ocenila už v roce 2000 udělením Zlaté medaile UP. Obecně je známo, že na katedru historie nastoupil v souvislosti s rozvíjením činnosti Kabinetu regionálních dějin (založen 1962), který měl úkol zpracovat historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960; pravidelně sem však začal docházet (ač kontakt s katedrou neztratil nikdy) už dva roky předtím jako externí aspirant prof. PhDr. Ladislava Hosáka (1898–1972). Určitě tehdy netušil, že se k tématu kandidátské práce, kterým bylo vystěhovalectví z Moravy po roce 1848, v praxi nakonec nenaplněnému, vrátí oklikou po třiceti letech v modifikované podobě studia československého exilu po roce 1948,⁷ a že mu osud uloží monumentální dílo, jakým sedmnáctisvazkový⁸ Historický místopis nepochybně je, završit.⁹ Práce na místopisu se stala vlastně odrazovým můstkem

⁷ KONEČNÝ, Karel: *Miloš Trapl jako historik československého exilu*. In: MAREK, Pavel a kol.: *Historik a jeho dílo*, s. 41–48.

⁸ Místopis zahrnuje 16 svazků a svazek úvodní. Patnáct z nich je společným dílem trojice Josef Bartoš, Jindřich Schulz a Miloš Trapl.

⁹ PAPAJÍK, David: *Miloš Trapl a Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. In: MAREK, Pavel a kol.: *Historik a jeho dílo*, s. 29–40.

pro vědeckou kariéru Miloše Trapla. Na nové pracoviště přišel dobře orientován předchozí průpravou ve sféře archivnictví a muzejnictví a příprava prvních svazků místopisu, vyžadujícího pro zvládnutí úkolu vedle erudice nejen autorskou píli, ale i kooperaci se spolupracovníky z jiných mimouniverzitních institucí a organizací, vyústila v rozvíjení četných pracovních a posléze díky jeho šťastné povaze extroverta přátelských kontaktů na širší bázi historiků, archivářů a vlastivědných pracovníků na celé Moravě. Zde je třeba hledat také jeden z faktorů vysvětlujících Traplův autorský podíl na dějinách větších i menších moravských měst a vesnic, který díky jeho rozhledu a zkušenostem přerůstal do účasti na celkové koncepci těchto regionálních monografií, ale také na jejich obhájení před komunistickými ideology a vydání, což nebylo vždy jednoduché.

Přestože práce na historickém místopisu jako hlavním vědecko-výzkumném úkolu na pracovišti Miloše Trapla z tematického hlediska orientovala na regionální dějiny a práci Kabinetu regionálních dějin ve svém celku je nutno hodnotit a vnímat jako jednu z etap (fází, epizod) rozvoje tohoto historického oboru na cestách vytyčených např. J. V. Šimákem, F. Roubíkem nebo L. Hosákem aj., jeho zájem vždy přesahoval tuto hranici a směřoval k reflexi témat celonárodního dosahu. Nepochybně se na tom podílelo i jeho zapojení do výuky na katedře, které dovršovalo a upevňovalo jeho přechod od původního zájmu o raný novověk k profilaci historika novodobých dějin se speciálním zaměřením na 20. století, případně dějiny první Československé republiky v širším evropském kontextu. Zde spočívalo také těžiště Traplova působení jako vysokoškolského pedagoga, které zahrnovalo nejen vedení přednášek a seminářů, ale také diplomových a disertačních prací, jejichž prostřednictvím ovlivnil nejméně dvě generace mladých adeptů historie směřujících do škol a na specializovaná pracoviště věnující se zkoumání dějin; vytvoření přehledu této historické „školy“ Miloše Trapla by bylo určitě zajímavým počinem. A není vůbec náhodné, že právě jeho žáci, bývalí studenti, zaujmají přední místo mezi organizátory akcí, na nichž někdejší dlouholetý zástupce vedoucího katedry historie a na přechodnou dobu i její vedoucí, dnešní jubilant přednesl kolem 550 přednášek na různá historická témata, především z dějin první Československé republiky, Československé strany lidové, života a díla T. G. Masaryka atd. Je sice pravda, že přednášková činnost na širokém teritoriu „od Šumavy k Tatrám“ ho odváděla od vědecké práce, na druhé straně popularizaci historie považuje za vzdělávací a osvětovou práci zaměřenou na okruh širší veřejnosti, a proto přijímá pozvání na tato setkání rád a nezbytné cestování nevnímá jako nějakou oběť.

Reflexe titulů prací prof. Miloše Trapla napsaných od roku 1958, kdy vyšla jeho první vědecká studie, do současnosti mě vede k přesvědčení, že do let „sametové revoluce“, přes všechny předpoklady, okolnosti, peripetie a funkcionářské epizody, o nichž se ostatně otevřeně zmiňuje ve své knize memoárů, přece jenom žil v jistém sevření – režimním i tvůrčím v podobě metodologických schémat marxistické historiografie. Musel je respektovat, pokud chtěl publikovat a trvale zůstat na prestižním a pečlivě sledovaném historickém pracovišti. Byl si toho vědom a této touze musel zaplatit jistou daň. Osobně věřím jeho slovům o vnitřním boji a řešení složitých dilemat, zvláště pokud byl konfrontován s objektivními poznatky, jež získával jako historik českého politického katolicismu. Myslím, že bychom pro existenci duchovního zápasu našli i průkazné indicie. Právě reflexe jeho bibliografie po roce 1990 přesvědčivě hovoří o novém impulzu, o obrodě tvůrčích sil, o jakémsi vysvobození, které provází Traplovu práci historika a pedagoga v posledních pětadvaceti letech. Relativně úsporný počet publikovaných položek (zdá se mně, že také vědomý a úmyslný) je vystřídán jejich kvantitativním nárůstem. Jsme svědky snahy vyrovnat se s minulostí a vynucené úlitby režimnímu tlaku opravit a uvést do souladu s objektivní pravdou. Mnohé bylo nepochybně ovlivněno věkem a životními zkušenostmi, ale tezi o kvalitativních posunech snad nejpřesvědčivěji dokazuje fakt, že ve věku, kdy mnozí odcházejí do důchodu, se Miloš Trapl jako historik pouští do zkoumání fenoménu československého exilu po roce 1948 a rychle se v této oblasti stává jednou z vůdčích postav české historiografie nejen tím, že se ujal vedení Centra československých exilových studií na Katedře historie FF UP v Olomouci, ale zasahoval a zasahuje do oboru také svou tvůrčí prací v rovině teorie a publikováním výsledků vlastního badatelského úsilí v domácích a zahraničních archivech.

Troufám si tvrdit a odhadnout, že trvalé místo v českém dějepisectví si prof. Miloš Trapl zajistil jako historik českého politického katolicismu, především svými pracemi o dějinách Československé strany lidové v letech první republiky. Počátky badatelského úsilí v této oblasti se váží s obdobím na samotném počátku šedesátých let 20. století. V dobových kontextech se jednalo svým způsobem přinejmenším o odvážný krok bez ohledu na to, jakou pověst si toto desetiletí v obecném povědomí vysloužilo. Jen namátkou připomeňme, že právě tehdy vyšly „klasické“ marxistické práce o dějinách katolicismu v moderní době, obsahující i interpretaci jeho politizující složky, jakými byly sborníky Církve v našich dějinách (1960) a Náboženství – církev – klerikalismus a naše dějiny (1962) – i ony si jen s obtížemi hledaly cestu k vydání. Za mnohé hovoří i fakt, že první tištěná práce Miloše Trapla

reflektující toto téma vyšla až v roce 1967, a to ještě při vší účtě v časopisu PhDr. Miloše Čermáka, CSc., Střední Morava, tedy v regionu. Nepochybně se nabízela jednodušší cesta k prosazení, kterou představovalo soustředění se jen na dějiny strany vládnoucí. Volbu badatelského zaměření bych současně označil i za překvapivou, pokud vezmeme v úvahu Traplovo rodinné zázemí a fakt, že byl v kategorii lidí, jak se tehdy říkalo, s „kádrovými předpoklady“. Odpoutal se od dobového a diktovaného ideologického pohledu na fenomén politického katolicismu a přistoupil k němu jako k historickému tématu, jež v sobě skrývalo nepochybný potencionál stavem svého nedostatečného a zkresleného zpracování.

Nahlédneme-li do historiografie českého politického katolicismu,¹⁰ zjistíme, že za Traplovy předchůdce ve zpracování dějin ČSL lze snad označit (ve výběru) Josefa Doležala, Jana Dostálka, Alfreda Fuchse, Ferdinanda Peroutku, Václava Myslivce a Bohumíra Bunžu, ale v těchto případech se jedná o žurnalisty nebo funkcionáře strany, kteří se zabývali vybranými časovými úseky z její historie, příp. dílčími tématy. Miloši Traplovi náleží prvenství v moderním vědeckém zpracování dějin ČSL v letech první Československé republiky.¹¹ Domnívám se, že důležitější než tato priorita je jeho pojetí, interpretace dějin strany v rámci prvorepublikového politického katolicismu a národních dějin, neboť jeho výklad obstál dodneska a přebírají ho další historikové a rozvíjejí jej, aniž bychom našli vážnější pokusy o zásadně jiné hodnocení pozice, role a významu této strany v prvorepublikovém politickém systému, resp. v dějinách Československa do roku 1938. V roce 1966 Traplovy dějiny ČSL na Moravě zhodnotila komise pro obhajoby kandidátských disertačních prací udělením titulu kandidáta historických věd (CSc.) jejímu autorovi, který obdržel současně titul PhDr. Jiné ocenění získal v souvislosti s druhou stěžejní prací o politickém katolicismu a dějinách ČSL v letech 1918–1938, za něž považujeme její vydání v roce 1995 v anglickém překladu

¹⁰ Reflektujeme jen práce vydané tiskem. K historiografii českého politického katolicismu srov. studie obsažené ve sborníku z mezinárodní vědecké konference *Církve 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii* editorů Pavla Máčaly, Pavla Marka a Jiřího Hanuše (Brno 2010) a v monografii TRAPL, Miloš – KONEČNÝ, Karel – MAREK, Pavel: *Politik dobré vůle. Život a dílo msgr. Jana Šrámka*. Praha 2013, s. 402–414.

¹¹ V první fázi Miloš Trapl publikoval dějiny ČSL na Moravě (srov. TRAPL, Miloš: *Politika českého katolicismu na Moravě 1918–1938*. Praha 1968. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, 49, Historica, 13) a ve druhé stranu zachytil v jejím působení na celém území tehdejší ČSR (srov. TRAPL, Miloš: *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu v letech 1918–1938*. Praha 1990.

v USA;¹² pro nečesky mluvící svět je jedním z mála zdrojů informací o tomto tématu.

Miloš Trapl se dějinám českého politického katolicismu nevěnoval pouze ve zmíněných monografiích, které jsou syntézou poznatků. Vedle toho průběžně vznikaly analytické studie publikované v časopisech a ve sbornících. Cenné je zejména prohloubení pohledu na vzájemné vztahy na jedné straně mezi českým a na druhé straně slovenským a německým politickým katolicismem. Objevná pro české prostředí byla evokace aktivit českého politického v exilu po únoru 1948. Vedle rozšíření teritoriálního záběru dělal také sondy do látky přesahující časové období první republiky. Před rok 1918 ho vedla logika věci, snaha ukázat genezi prvorepublikového katolicismu navazujícího zejména na křesťansko-sociální aktivity symbolizované jménem Jana Šrámka a okruhu jeho spolupracovníků, studie reflektující životní dílo tohoto zakladatele ČSL rozšířily záběr o časovou periodu let národní nesvobody, která Šrámek prožil v exilu, a pochopitelně na období let 1945–1948, kdy došlo k obnovení samostatné existence strany. Reflexi pohybu strany v prvorepublikovém politickém a stranicko-politickém systému během času doplnil hlubší pohled na vybrané přidružené organizace, zejména v kontextu zájmu stany o hospodářskou problematiku, o její snahy proniknout do průmyslových oblastí a především podchytit zemědělský venkov. Pokračovatelům, historikům, kteří se zajímají o dějiny meziválečného českého politického katolicismu, zmapoval terén. Dotkl se všech relevantních oblastí a připravil půdu, aby mohli zaplnit detailnější analýzou stranické aktivity jevící se jako „bílá místa“ v dějinách strany.¹³

Podle mého soudu do tohoto okruhu prací je možno typologicky zařadit i většinu Traplových syntetizujících pojednání o českém politickém katolicismu napsaných v posledním desetiletí. Co se nezasvěcenému pozorovateli může jevit jako opakování již řečeného, je ve skutečnosti reinterpetací, doplňováním a zpřesňováním toho, co nebylo možno vyslovit dříve, nebo se s odstupem času podařilo zjistit novým zkoumáním. Proto bych v této oblasti vyzdvihl zejména Traplovu studii *Český politický katolicismus v letech*

¹² TRAPL, Miloš: *Political Catholicism and the Czechoslovak People's Party in Czechoslovakia: 1918–1938*. New York 1995.

¹³ Tento úmysl se zrcadlí v názvu konference připravené Centrem dějin křesťanské politiky na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci při příležitosti 90. výročí založení ČSL, na jejíž přípravě a průběhu se prof. Miloš Trapl významně podílel a přednesl na ní úvodní slovo. Srov. MAREK, Pavel: „*Bílá místa*“ v *dějínách Československé strany lidové*. Sborník prací z mezinárodní vědecké konference k 90. výročí založení strany (1919–2009). Olomouc 2009.

1918–1938 vydanou v roce 2008,¹⁴ která de facto „nahrazuje“ monografii z roku 1990. Možná, že bych ji označil i za vyvrcholení jeho úsilí o syntézu látky, kdyby nebyla k dispozici ještě jeho stručnější varianta, která vyšla v letošním roce ve Spolkové republice Německo v knize nazvané *Politický katolicismus v českých zemích. Mezi konzervatismem, demokracií a totalitarismem (1848–1989)*¹⁵ v německém jazyce.

Zcela logicky z Traplova úsilí postihnout dějiny ČSL vychází zájem o některé postavy, jež se zapsaly do dějin českého politického katolicismu. Jejich škálu (pochopitelně ne úplnou a v dimenzích umožněných koncepcí knihy) předložil v kolektivní práci nazvané *Cestami křesťanské politiky*, kterou její vydavatel označuje za biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích.¹⁶ Vybral na třicet postav, jež mu jako badatelé přirostly k srdci, představil a zhodnotil jejich životní dílo. Dokázal, že ovládá dějiny českého politického katolicismu do šířky i hloubky a nejsou mu neznámé ani různé detaily, jak by bylo možno usuzovat z konstrukce jeho příspěvků reflektujících zejména hlavní tendence a linie děje a z většinou úsporně koncipovaného poznámkového aparátu. Nechci spekulovat, která z těchto postav ho zaujala nejvíce, ale je nepochybné, že stálicemi v jeho díle jsou od počátku kněží a funkcionáři ČSL František Světlík (1875–1949) a Jan Šrámek (1870–1956), později i František Hála (1893–1952), shodou okolností všichni pocházející z teritoria střední Moravy. V prvním větším pojednání o msgr. F. Světlíkovi Miloš Trapl po letech opět jako první analyzoval zdánlivě těžko pochopitelný rys uvažování některých lidovců, kteří se v letech velké hospodářské krize třicátých let 20. století ve svých výročích a článcích při hodnocení sociálních poměrů ocitli v blízkosti stanovisek krajní levice a dokonce sdíleli i jisté sympatie vůči SSSR projevující se přitakáním myšlenky jeho realistického uznání de iure. Na širší ploše pak Světlíka a jeho činnost reflektoval v rozsahem limitované monografii z roku 2001¹⁷ a je nepochybně škoda, že mnoho zůstalo ještě nevysloveno.

¹⁴ Je otištěna v kolektivní monografii FIALA, Petr – FORAL, Jiří – KONEČNÝ, Karel – MAREK, Pavel – PEHR, Michal – TRAPL, Miloš: *Český politický katolicismus 1848–2005*. Brno 2008, s. 171–324.

¹⁵ KONEČNÝ, Karel – MAREK, Pavel – TRAPL, Miloš: *Der politische Katholizismus in den böhmischen Ländern. Zwischen Konservatismus, Demokratie und Totalitarismus (1848–1989)*. Nordhausen 2015.

¹⁶ PEHR, Michal a kol.: *Cestami křesťanské politiky*. Praha 2007.

¹⁷ MAREK, Pavel – TRAPL, Miloš: *Mons. František Světlík (1875–1949). Nástin života a díla katolického politika a novináře*. Olomouc – Rosice 2001.

Zato postava grygovského rodáka Jana Šrámků našla v osobnosti prof. Trapla svého dosud snad nejvýznamnějšího vykladače.¹⁸ Je známo, že už na konci šedesátých let 20. století odvážně upozornil na komunisty zamlžovaný závěr jeho pozemské pouti¹⁹ a shromažďoval faktografický materiál, který využil v roce 1995 při napsání první vědecké (kritické) monografie o Šrámkovi, jež vyšla v olomouckém nakladatelství Danal. V předmluvě k této ne z vlastního rozhodnutí rozsahem poměrně úsporné knížce její autor naznačuje peripetie provázející její vznik v dlouhodobějším časovém měřítku. Je skutečností, že práce čerpající z okruhu církevních a náboženských dějin přijímá sekularizovaná česká společnost s problémy. Proto je nutno ocenit, že ve svém zájmu o katolického kněze Šrámků vytrval a veřejnosti nakonec předložil velmi strážlivý obraz politika a státníka, oproštěný od glorifikací, kladoucí důraz zejména na realie a méně se pouštějící do širšího hodnocení. Autor jakoby si tyto pasáže schovával na novou ediční příležitost, která mu dovolí prezentovat své závěry bez jakýchkoliv omezení. Ta se dostavila možná dříve, než čekal, ovšem její zrod nebyl o nic jednodušší, než v předchozím případě. Úsilí bylo nakonec korunováno úspěchem v podobě vydání už zde zmiňované a citované monografie *Politik dobré vůle* v roce 2013 v prestižním pražském lidoveckém nakladatelství Vyšehrad.

Trapl Šrámků vnímá jako čelného českého politika první poloviny 20. století a označuje ho za nejvýznamnějšího křesťanského politika tohoto období. Poukazuje na základy této osobnosti tvořené pevnou vírou prostupující celou bytostí a všemi aktivitami. Oceňuje Šrámkovu zásadovost, která pronikla i do výběru taktických prostředků, jimiž dovedl mistrně manipulovat při sledování svého hlavního životního cíle, jímž bylo přispět k obnovení duchovních hodnot v národě v křesťanském duchu. Za úhelný kámen Šrámkova politického úsilí označuje obranu demokracie, kterou považoval za nejprospěšnější jak pro katolickou církev, tak pro politický katolicismus a československý stát. Současně jeho úsilí směřovalo k naplnění ideje sociální spravedlnosti, kterou sledoval jako politik, poslanec a státník, v teoretické i praktické sféře.

Největší zásluhou Miloše Trapla v oblasti šrámkovského bádání, které bylo pochopitelně zúročeno také příspěvky publikovanými ve sbornících

¹⁸ Touto charakteristikou samozřejmě nechceme pominout další významné autory, kteří se vraceli k Šrámkovu životnímu dílu a hodnotili je, a při faktické absenci písemné pozůstalosti tohoto kněze jsou jejich svědectví významným zdrojem informací. V první řadě máme na mysli Františka M. Žampacha. Přehled literatury pojednávající o Šrámkovi je obsažen v citované monografii *Politik dobré vůle*.

¹⁹ Srov. KONEČNÝ, Karel – MACHALA, Jan: *Proměny šrámkovské tradice v době polednové*. In: MAREK, Pavel a kol.: *Jan Šrámk a jeho doba*. Brno 2011, s. 448–460.

a časopisech, je objektivní zhodnocení významu tohoto muže a jeho zařazení do širšího kontextu národních dějin. Překonává hranici vidění prizmatem politického katolicismu, příp. církevní historiografie, a nachází mu to místo, jež mu po právu náleží, na základě zhodnocení života a díla poznamenaného převratnou dobou, se všemi úspěchy i omyly.

Prof. Trapla vidím především jako historika českého politického katolicismu, pochopitelně s výše zmíněnou výhradou jeho zájmu o další historická témata. Je proto do jisté míry logické, že občas se jeho zájem rozšiřuje i na oblast církevních dějin, resp. ediční příležitost napomáhá vzniku studií týkajících se katolické církve. Není jich sice mnoho, ale jsou významné tím, že přispívají k dotváření obrazu českého politického katolicismu. Ilustrativně bych uvedl jeho zájem o náboženský profil profesora a pozdějšího prezidenta T. G. Masaryka a jeho poměr ke katolické církvi. Zpracoval několik medailonů biskupů a arcibiskupů (F. S. Bauer, L. sv. pán Skrbenský, A. C. Stojan). Řešil problematiku pozemkové reformy na církevních statcích. Pozoruhodné jsou však především jeho pokusy rekonstruovat proces začlenění římskokatolické církve do nové Československé republiky po roce 1918, které bylo provázeno řadou peripetií. Zdá se mně však, že trvalejší hodnotu má Traplova koncepce vnímání prvorepublikové protikatolické vlny jako české varianty hnutí „Pryč od Říma“,²⁰ fenoménu, který se objevil v Rakousku kolem roku 1900 jako jeden z ohlasů pokusu o prosazení Badeniho jazykových nařízení,²¹ a byl spojen s přestupy věřících mezi církvemi. Jimi se poválečná náboženská a církevní krize u nás sice nevyčerpávala, nicméně toto pojmenování jako symbol je určitě nosné.

Významné životní jubileum prof. Miloš Trapl sice prožívá v „zajetí“ tématu československý exil v Austrálii, jsem však přesvědčen o tom, že problematika českého politického katolicismu není v jeho historické produkci uzavřena a že se k ní bude i v budoucnu vracet. Nelze, než mu k tomu popřát mnoho sil a chuti vytáhnout ze svého osobního archivu za léta nashromážděné materiály a přetavit je do dalších knih, článků a studií. Neméně důležitá je také životní pohoda a zdraví: jak k bádání také o jiných tématech, k pěstování celoživotní záliby ve hře v šachy, tak k podpoře pomalu se zotavující fotbalové Sigmy. Stálá podpora ze strany kolegů a přátel je samozřejmá.

²⁰ TRAPL, Miloš: *Hnutí „Pryč od Říma“*. In: KOUČKÁ, Ivana – PAPAÍK, David (eds.): *Politický katolicismus v nástupnických státech rakousko-uherské monarchie v letech 1918–1938*. Olomouc 2001, s. 13–29.

²¹ TRAUNER, Karl-Reinhart: *Die Los-von-Rom-Bewegung. Gesellschaftspolitische und kirchliche Strömung in der ausgehenden Habsburgermonarchie*. 2. vyd. Szentendre 1999, 2006.

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: Pavel.Marek@upol.cz

A MEDIEVAL MANUSCRIPT FRAGMENT SIGNED BY JANUS DUBRAVIUS AT THE LIBRARY OF THE ROMANIAN ACADEMY IN CLUJ¹

Adrian Papahagi

The branch of the Romanian Academy Library in Cluj contains significant holdings of early printed books and manuscripts. The Western medieval manuscripts and manuscript fragments come primarily from three sources: some belonged to the Unitarian College, established in 1568; others were owned by the Catholic Church and its monastic orders; finally, a third collection, purchased by the scholar and bibliophile Timotei Cipariu (1805–1887), was transferred from the Greek-Catholic College in Blaj (central Transylvania).²

Among the manuscripts of the former Unitarian College there survives a vellum fragment retrieved from a binding – probably in 1977, when it was assigned the shelfmark MS U. 2459. The fragment, now measuring 240 × 175 mm, was cropped from a larger page, and was folded in order to be integrated into the binding of a small book that can no longer be identified. The fragment contains a fourteenth-century copy of the *Lilium medicinae* by Bernard of Gordon (fl. 1270–1330).³ The text was copied most likely in France, by one hand, in a Gothic minuscule script, and is displayed on two columns of about 80 mm, and 38–39 lines. It features crossed Tironian *et* signs, final round *s*'s, one-compartment *a*'s, and initial *v*'s. The decoration is limited to the common blue and red Lombard and flourished initials, and paraphs.⁴

¹ The present note was written during research supported by a grant from the University of Cluj, Romania (GTC 34019/2013).

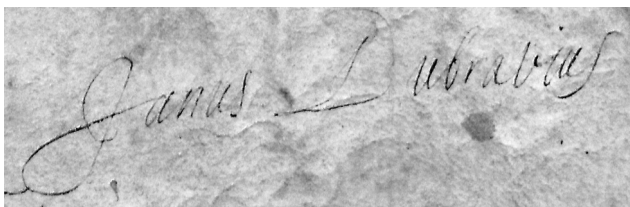
² On the library, see URȘUȚIU, L.: *The Library of the Cluj-Napoca Branch of the Romanian Academy*. *Transylvanian Review*, 4, 1995, pp. 29–47.

³ recto: INC.: ...nisi per hoc intenderetur cura sicut sunt acetosa in causis... [Particula V, *De passionibus stomachi*, cap. 4, *De canino appetitu*, p. 229r] || verso. EXPL.: Si propter alia membra ut sint egritudines... [cap. 6, *De eructuatione*, p. 232v]. Rubricae: recto. *De bolismo*. Bolismus est appetitus intensus et cum incipit desinit...; *De fame sincopali*. Aliquando antiqui habent orificium iam debile et sensibile...; || verso. *Ca<put> vi de eructuatione*. Eructuacio est uentositas fumosa ex indigestione procedens...

⁴ In the only published inventory of the Unitarian collection, Elemer Lakó described the *fragmentum codicis* very cursorily as 'Dietetic (fragment), Latin, 15th c., 1f.; 283 × 173; written

Upon cataloguing the Western medieval manuscripts in the libraries of Cluj, I had the opportunity to inspect the fragment, and thereby discovered several hitherto unnoticed annotations made by a humanistic hand. Thus, on the recto of the leaf, one can read the signature of Janus Dubravius (1486–1553), the famous bishop of Olomouc, who authored the *Historia regni Bohemiae* (1552) – fig. 1.

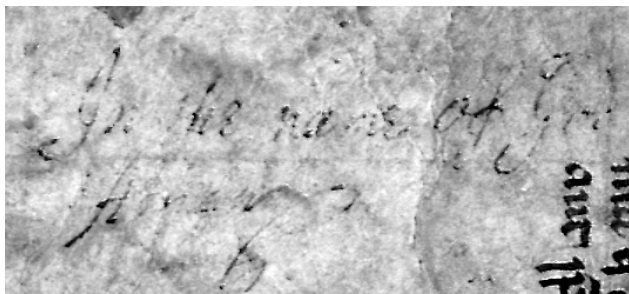
Fig. 1

Janus Dubravius' signature on the recto of the fragment⁵

On the verso, the owner signed his name again “Janus Dubravius de pil-sen”, and, most interestingly, added the barely readable lines in English “In the name of God Amen” (fig. 2), and possibly “Learning, Contemplation, ...”. Since knowledge of English was rare on the continent in the sixteenth century, it is worthwhile mentioning that the Moravian bishop had a command of this language.

Fig. 2

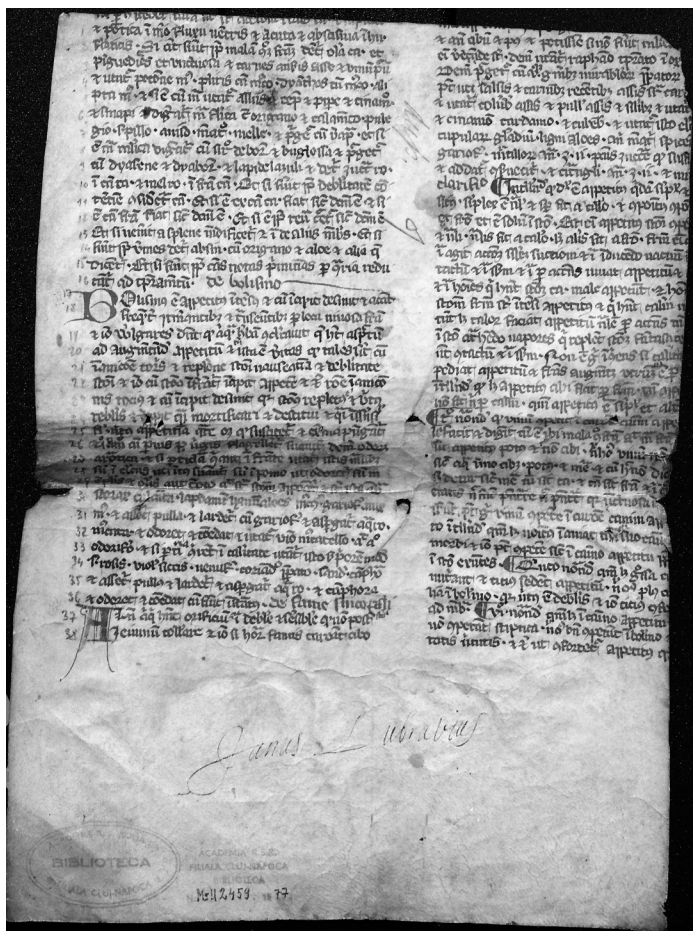
“In the name of God Amen” inscription on the verso of the fragment

on vellum”; cf. LAKÓ, E.: *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca. I. Catalogue, II. Indices*. Szeged 1997, p. 478.

⁵ Pictures courtesy of the Library of the Romanian Academy in Cluj. Special thanks to Dr Bogdan Crăciun, curator of manuscripts, who provided the scanned images.

Since the Unitarian college was plundered in 1603, and was affected by major fires in 1655, 1697, and 1698,⁶ it can be supposed that the book did not enter the library before the beginning of the eighteenth century. Of course, one would like to know more about the contents and history of the book belonging to Janus Dubravius, but nothing more can be inferred from the surviving fragment.

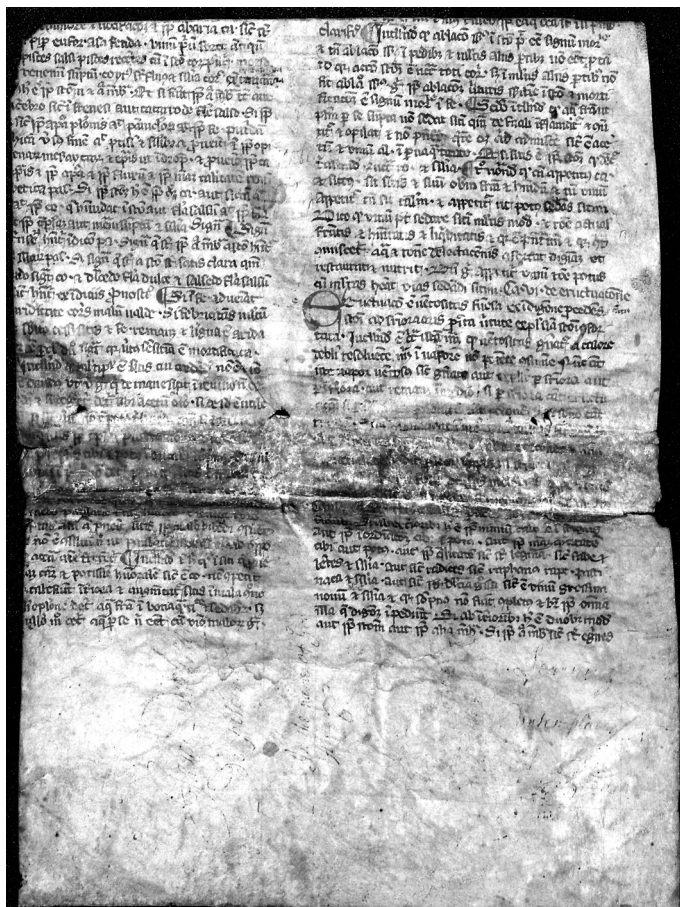
Fig. 3

Cluj, Library of the Romanian Academy, MS U. 2459, r°.

⁶ LAKÓ, E.: *op. cit.*, p. 7.

Fig. 4

Cluj, Library of the Romanian Academy, MS U. 2459, v.º.

Dr. Adrian Papahagi
 Centre for Manuscript Studies (CODEX)
 Faculty of Letters
 Babeş-Bolyai University
 Str. Horea 31
 400202 Cluj
 Romania
 e-mail: adrian.papahagi@lett.ubbcluj.ro

RECENZE

SOMER, TOMÁŠ:
SMIL Z LICHTENBURKA.
PŘÍBĚH VELMOŽE BOUŘLIVÉHO VĚKU.
BOHUMÍR NĚMEC – VEDUTA,
ČESKÉ BUDĚJOVICE 2012.

Josef Šrámek

Kniha Tomáše Somera, která vychází jako čtrnáctý svazek edice Osobnosti českých a moravských dějin nakladatelství Bohumír Němec – Veduta, představuje biografii jednoho z předních českých šlechticů poloviny 13. století Smila z Lichtenburka. Tento velmož, který se pohyboval v nejbližším okolí přemyslovských králů Václava I. a Přemysla Otakara II. nepatří samozřejmě mezi osobnosti neznámé. Se jménem Smila z Lichtenburka se lze setkat snad ve všech podrobnějších líčeních českých dějin 13. století, detailnější pozornost mu věnoval v roce 2003 Jan Urban v souborné monografii o rodu Lichtenburků a v roce 2007 dokonce Pavel Benedikt Elbl předložil biografii prvního velkého Lichtenburka. Nabízí se proto otázka, jaký prostor zbyl pro Tomáše Somera?

Skěpse však není na místě. Práce Jana Urbana, který se rodu Lichtenburků věnuje dlouhodobě, patří bezesporu mezi základní kameny studia o dějinách tohoto šlechtického rodu. Smilovi z Lichtenburka v jeho knize sice náleží významné místo, tím, že se věnuje historii celého lichtenburského rodu, však logicky nemohl jít do takových detailů, jako kdyby zpracovával Smilovu osobnost samostatně. A kniha Pavla Benedikta Elbla už vůbec není konkurencí, neboť představuje práci kompilativního charakteru v podstatě bez přidané hodnoty oproti textům Jana Urbana. Tomáš Somer si zjevně byl nebezpečí vědom a vhodně mu přizpůsobil svou autorskou koncepci. Staví na základech, postavených Janem Urbanem, vykračuje ale dál.

Jeho knihu tak lze rozdělit na pomyslné dvě části. Po stručném úvodu historiograficko-teoretického charakteru, v němž hodnotí prameny, z nichž vychází, stejně tak jako výsledky bádání svých předchůdců, a v němž se zamýšlí nad tím, zda a jak vůbec psát biografie osobností, žijících ve středověku, přichází část první, která rekapituluje život Smila z Lichtenburka. Není překvapením, že ani u vysoce postavených osob 13. století nic nevíme o jejich dětství, ani Smil z Lichtenburka není výjimkou. Tomáš Somer proto v podstatě začíná až dospělou etapou života pana Smila, který se v pramenech po-

prvé objevuje v roce 1243 jako svědek na listině krále Václava I. Nedlouho nato, v roce 1246, se Smil z Lichtenburka (podle Tomáše Somera již téměř třicátník) zúčastnil pro Přemyslovce neúspěšné bitvy u Lávy, v níž se střetly zbrojné oddíly Václava I. a rakouského vévody Fridricha Bojovného. Další události, které věnuje Tomáš Somer obsáhlou pozornost, je známý střet krále Václava I. s jeho synem Přemyslem Otakarem II. z let 1248–1249. K této události se již vyjádřila celá řada autorů, Josefem Pekařem a Josefem Šustou počínaje a Josefem Žemličkou, Vratislavem Vaníčkem a Liborem Janem konče. Tomáš Somer zdařile vykresluje postavení Smila z Lichtenburka v celé kauze, překračuje však rozměr svázaný toliko s urozeným Lichtenburkem, aby formuloval svou představu o charakteru a fungování přemyslovského království v polovině 13. století. Naopak nepřilíší přesvědčivá se jeví snaha aplikovat na danou událost učení o tyranovi, neboť je otázkou, zda byly takto subtilní otázky středověké teologie a právní filozofie vůbec v rozlišovacích schopnostech českých středověkých elit, včetně většiny kléru.

Tomáš Somer Smila z Lichtenburka vidí jako věrnou oporu krále Václava I., po porážce Přemyslem zaštitěného povstání Smil z Lichtenburka dokonce mladého královice hlídal v žaláři. Překvapivě tato skutečnost neovlivnila vztahy mezi oběma muži a Smil z Lichtenburka se neztratil z politického výsluní ani po smrti Václava I. V letech 1254–1255 se Smil z Lichtenburka účastnil Přemyslova křížového tažení do Sambie na pobřeží Baltského moře, které kniha podrobně popisuje. Smil z Lichtenburka byl v popředí i během akcí, směřujících k ovládnutí babenberských zemí Přemyslem Otakarem II. Účastnil se bitvy u Mühldorfu v roce 1257 i úspěšnější a známější bitvy u Kressenbrunnu v roce 1260. Ve vazbě na tyto události se Tomáš Somer věnuje nejen vlastnímu přiblížení vojenských operací a jejich politických souvislostí, vztahuje je i k otázkám, jako je sfragistika Smila z Lichtenburka či jeho klientela, spjatá podle Somerových závěrů především s okolím hradu Lichnice. Zvláště pasáže o klientele je přínosnou částí představované knihy.

Pasáže o Smilově klientele tvoří logický předstupeň k pojednání o majetkové doméně Smila z Lichtenburka. Sám autor připouští, že závěry Jana Urbana lze korigovat jen minimálně, po nastínění nutného kontextu (výchozí oblast dolního Poohří a Žitavska) se věnuje především Smilem z Lichtenburka budované doméně v okolí dnešního Havlíčkova Brodu. Mezi přínosné pasáže patří hodnocení vztahů mezi Lichtenburky a sousedním benediktinským klášteřem ve Vilémově, které byly většinou interpretovány jako konkurenční, Tomáš Somer však ukazuje, že tento názor nemusí být nutně pravdivý v plném rozsahu. Pozornost si zasluhuje také názor na vývoj hradu Lichnice. V minulosti byly vysloveny různé názory, zda Lichnice je založením

královským nebo šlechtickým, tj. lichtenburským. Somer se v tomto kloní k názoru Tomáše Durdíka, že Smil z Lichtenburka nebyl stavitelem Lichnice, ale že ji pouze získal do svého držení a vytvořil z ní jedno z center lichtenburského panství na Vysočině. Věnuje se také otázce angažmá Smila z Lichtenburka na horním podnikání, které tvoří klíčové téma dějin Havlíčkobrodsko po polovině 13. století, a s tímto hospodářským boomem spjaté problematice kolonizačního procesu Vysočiny, tedy rozvoje vesnické sítě, vzniku měst i budování církevní správy. Formování kostelní sítě na Havlíčkobrodsku a otázka brodského děkanátu patří k dalším pasážím, kde Tomáš Somer vystupuje za obzor svých předchůdců, tedy především Jana Urbana. Tyto pasáže už tvoří pomyslnou druhou část knihy, v níž se zaměřuje na regionální rozměr působení Smila z Lichtenburka a na tomto základě tak doplňuje dosud neexistující moderní dějiny středověkého Havlíčkobrodsko.

Tomáš Somer se také zabývá otázkou Smilovy fundátorské činnosti. Přibližuje tak okolnosti Smilova podílu na konsolidaci kláštera cisterciáků v Pohledu u Havlíčkova (ve Smilově době ovšem Německého) Brodu, velkým tématem se stává především otázka založení cisterciáckého opatství ve Žďáře nad Sázavu. Smil z Lichtenburka byl tradičně uváděn jako zakladatel tohoto kláštera, Tomáš Somer ale argumentuje pro to, že hlavní roli zde sehrála Smilova manželka Alžběta z Křižanova. V této souvislosti také upravuje datum Smilova a Alžbětina sňatku. Zde tedy Somer zpřesňuje závěry Elblovy (jenž vztah Smila ke Žďáru vykládá až nekriticky), resp. Urbanovy monografie. Kniha také přináší pojednání o kaplanech Smila z Lichtenburka, zbožných ženách v jeho okolí i o jeho rodinných poměrech, obsahuje také itinerář Smila z Lichtenburka.

Nová biografie Smila z Lichtenburka je příznačná nejen kvalitně zpracovaným obsahem, ale také již tradičně pečlivou výpravou nakladatelství Věduta s množstvím doprovodných vyobrazení. Monografii Tomáše Somera lze označit za zdařilé dílo, především díky analytickým pasážím z dosud spíše opomíjených dějin Havlíčkobrodsko. Kniha je důstojným doplňkem klíčové monografie Jana Urbana, smilovskou biografií Pavla Benedikta Elbla naopak činí jednoznačně antikvovanou. Nová biografie Smila z Lichtenburka je nejen životopisem jednoho ze středověkých urozenců, ale je také historií jednoho regionu s přesahem do celozemských dějin. Představuje tak přínosný příspěvek k dějinám českého 13. století, onoho nepochybně bouřlivého věku.

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.
Muzeum východních Čech v Hradci Králové
Opletalova 334
500 01 Hradec Králové
Česká republika
e-mail: j.sramek@muzeumhk.cz

NOVOTNÝ, DAVID:
KRÁLOVŠTÍ RYCHTÁŘI
VE VÝCHODOČESKÝCH ZEMĚPANSKÝCH MĚSTECH
V DOBĚ PŘEDBĚLOHORSKÉ.
UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI,
OLMOUC 2012.

Josef Šrámek

Monografie Davida Novotného, zabývající se na příkladu regionu východních Čech urbánními dějinami doby předbělohorské, představuje přepracovanou verzi autorovy dizertační práce. V centru pozornosti autora stojí úřad královských rychtářů, jeho role a význam jak v rámci městské society na straně jedné, tak jako nástroj panovnické politiky vůči městům na straně druhé. Toto téma není v české historiografii raného novověku tématem novým, už před desetiletími se mu dostalo jisté pozornosti ze strany Františka Roubíka. Dosud však dané téma nebylo (i přes nečetné dílčí příspěvky dalších autorů) zcela vyčerpáno, jak David Novotný ukazuje nejen touto monografií, ale také řadou svých průběžných případových studií, z nichž některé se týkají nejen vytyčeného regionu východních Čech, ale i dějin Moravy (viz Západní Morava, 12, 2008; Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských, 16, 2008).

Úřad královských rychtářů recenzovaná publikace sleduje v chronologickém rámci počínaje rokem 1547, kdy byl úřad králem Ferdinandem I. zaveden, až do roku 1619, kdy proběhl pokus institut opět zrušit. David Novotný staví především na pramenech týkajících se východočeských měst Hradce Králové, Jaroměře, Dvora Králové nad Labem, Trutnova, Chrudimi, Vysokého Mýta, Poličky a Nového Bydžova, ve vybraných případech se ovšem v textu zabývá také Mělníkem, Čáslaví, Kouřimí, Kolínem, Českým Brodem či Nymburkem. Autor si je vědom problematičnosti výběru a v první úvodní kapitole ho podrobně vysvětluje v souladu s předestřením svých heuristických, historiografických a metodologických východisek. Úvod také definuje otázky, které si David Novotný uložil zodpovědět. Je to otázka vlivu zkušeností Ferdinanda I. z jiných habsburských zemí na zavedení úřadu královských rychtářů v Českém království, otázka geneze a uplatňování předpisů, které měly upravovat činnost královských rychtářů, a s tím související otázka náplně úřadu královského rychtáře. Novotný také předestírá zájem o historii

rychtářů před nabytím úřadu, okolnosti jejich dosazení do funkce a roli královských rychtářů coby zástupců panovníka v konfliktech uvnitř městských obcí.

Předmět svého bádání Novotný tematizoval ve čtyřech hlavních kapitolách. Kapitola v pořadí druhá je věnována rozboru rychtářských instrukcí jakožto základní normy, které měla úřad královského rychtáře definovat. Na základě minuciózního pramenného rozboru zde autor demonsturuje rozdíl mezi teorií, resp. dikcí normativního pramene, a všední praxí ve výkonu úřadu. Třetí kapitola se zaměřuje přímo na osobnosti královských rychtářů a jejich osobní historii, jak před nabytím úřadu, tak po jmenování královským rychtářem. David Novotný zde sleduje jednotlivá vlákna vztahů, která se městskou společností raného novověku prolínala, a z nichž se královští rychtáři nemohli vymanit. Kapitola čtvrtá pak nastiňuje proces výběru a podobu jmenování, resp. dosazení, královských rychtářů. Závěrečná pátá kapitola je, dá se říci, nejzajímavější. Autor tu sleduje roli a působení královských rychtářů ve střetech v rámci městské komunity, tj. jejich snahu prosazovat na jedné straně normu instrukcí, na straně druhé vyrovnat se s působením ve službách města, což bylo samo o sobě leckdy v protikladu.

Pracovní styl Davida Novotného se vyznačuje pečlivostí ve vytěžení pramenné základny (jen soupis prostudovaných archivních fondů je téměř ohromující), ve které se sebejistě pohybuje. Nesklouzává však k primitivnímu pozitivismu, kdy by archivní prameny toliko opisoval, ale aktivně s nimi pracuje, zvažuje jejich relevanci, výpovědní hodnotu a nebojí se interpretace. Toto by sice mělo být u odborné historické práce samozřejmostí, avšak lze snést nemálo příkladů opačných a obzvláště bádání na poli správních dějin často trpí sklonem k šablonovitosti, resp. tendencí potvrzovat ideální normu, nikoliv její reálnou aplikaci v každodenní praxi. Druhou oporou, která mimo jiné zabraňuje právě onomu podlehnutí dikci pramenů, je pro Davida Novotného podobně pečlivá heuristika sekundární literatury (jak české, tak i zahraniční, především německé a rakouské) a vědomá srovnávací optika ve vztahu ke studované problematice

Davidu Novotnému se tak podařilo plasticky nastínit fungování královských rychtářů v předbělohorských Čechách jak v rovině ideálu, tak především v rovině každodenního reálného života. Autor na základě dosažených poznatků konstatoval, že královští rychtáři vždy pocházeli z daného města, povětšinou z horních příček tamního společenství, což vede k dalšímu (samozřejmě vyargumentovanému) poznatku, že v případě konfliktu rychtáři často neváhali upřednostnit zájmy města a komunity před zájmem panovníka a státu. Nelze proto rychtářský úřad interpretovat a priori jako mocen-

ský nástroj, sloužící ke kontrole, ba podmanění měst. David Novotný zdárně navázal na dílo Roubíkovo, které ovšem doplnil, opravil a díky pečlivé, ba vyčerpávající recepci pramenného matérie i úctyhodné obeznámenosti s literaturou zahraniční proveniencie se mu podařilo posunout znalosti o sociálních poměrech v době předbělohorské kvalitativně dál. Díky dobře uchopené komparaci českých poměrů s vývojem v rakouských zemích, v Nizozemí či Španělsku došel David Novotný k závěru, že zkušenost Ferdinanda I. z jiných habsburských zemí neměla na proces prosazování královských rychtářů v Čechách vliv. Vyzdvihnout je třeba také autorův čtivý styl (s ohledem na limity správně-historického tématu), charakteristický jazykovou jistotou a elegancí, což vyvažuje fakt, že kniha neprošla podle údajů v tiráži redakční úpravou.

Recenzi lze uzavřít konstatováním, že pro zájemce nejen o urbánní, ale i obecně sociální, ekonomické i politické dějiny raného novověku bude kniha Davida Novotného možná náročným, nepochybně však inspirativním čtením. Největším problémem, což však nelze připsat autorovi, je bohužel skutečnost, že titul není k dostání v běžné distribuci. Lze jen doufat, že kniha proto nezapadne, neboť obsahově si to s ohledem na svůj potenciál jistě nezaslouží. Bylo by záhodno, aby knihu Davida Novotného v budoucnu následovaly další podobně koncipované studie, které by umožnily podrobnější komparaci zde snesených závěrů v kontextu celého českého království.

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.
Muzeum východních Čech v Hradci Králové
Opletalova 334
500 01 Hradec Králové
Česká republika
e-mail: j.sramek@muzeumhk.cz

GIUSEPPE MAIELLO:
VAMPIRISMUS A MAGIA POSTHUMA.
NAKLADATELSTVÍ EPOCHA, PRAHA 2014.

Jana Máčalová

Po devíti letech se na knižním trhu objevilo druhé, doplněné vydání knihy neapolského rodáka, Giuseppeho Maiella, *Vampirismus v kulturních dějinách Evropy*, které je reakcí na neutuchající poptávku po této knize ze strany českých čtenářů. Původní Maiellova práce byla pro potřeby druhého vydání rozšířena o český překlad Martina Borýska latinsky psaného spisu moravského právníka Karla Ferdinanda Schertze vydaného v roce 1704: *Magia posthuma*. Jeho uveřejnění lze považovat za významný počín, neboť se jedná o první překlad tohoto díla, jež bylo dlouho považováno za ztracené, do moderního jazyka. Jádrem publikace, přestože byl její název upraven na *Vampirismus a Magia posthuma*, spočívá nadále na původním Maiellově textu. Ten je koncipován do dvou nerovnoměrně obsáhlých částí, které jsou doprovázeny předmluvou, úvodem a závěry.

Problematika vampyrismu náleží mezi základní tematické okruhy, jimž věnují pozornost kulturní historikové, potažmo historičtí antropologové, nicméně autor nezapřel ani své filologické vzdělání. V první části své práce věnuje Maiello dostatečnou pozornost objasnění etymologických východisek pojmů vampýr, upír, mora, ale také např. vlkodlak, jejichž vzájemný vztah v textu objasňuje. Nutno podotknout, že originálním přínosem Maiellovy knihy je mimo jiné boření novodobého mýtu o vampýrech, resp. upírech coby nadpřirozených bytostech s typickými špičáky a živících se krví. Lidové představy o způsobech, jakými mohli mrtví živým škodit, byly mnohem různorodějšího charakteru. Meritum první části pak představuje rozsáhlá analytická činnost autora, který na tomto místě jednak prezentuje oficiální stanovisko církve a teologické diskuze probíhající na konci 17. a v průběhu 18. století, jednak svou pozornost zaměřuje na projevy vampyrismu z hlediska lidové slovesnosti, pověr a magických příběhů v různých oblastech Evropy. Autor se zaměřuje na počátky zájmu o fenomén vampyrismu, jež klade do souvislosti s mediální prezentací „četných příhod, které se běžně odehrávaly ve vesnicích a na venkově po celé Evropě“.¹ Poukazuje na skutečnost, že již v 17. století byla lidová víra v mrtvé, kteří mají schopnosti se vracet do světa živých, prisuzována pověřivosti a fantazii. Nicméně to

¹ MAIELLO, Giuseppe: *Vampirismus a Magia posthuma*. Praha 2014, s. 22.

neubíralo daným případům na věrohodnosti. Dodejme, že mnohé z těchto představ přežívaly mezi lidmi v českých zemích až do počátku 20. století² a např. v tradičních představách obyvatel ukrajinského venkova se s nimi můžeme setkávat dodnes.³ Maiello seznamuje čtenáře své knihy s řadou čtivě zachycených případů, v nichž byla identifikována přítomnost upíra (vampýra, revenanta apod.) a které popsali doboví vzdělanci. S tím souvisí rovněž části textu věnované teologické diskusi o upírech v 18. století, v rámci níž je na jednu stranu patrná snaha o prosazení skeptické a racionalistické koncepce přístupu k upírům, na druhou stranu nebyla výjimkou ani tzv. démonická interpretace, tedy představa spojení oživlého mrtvého s ďáblem. Na základě názorů tehdejších učenců pak autor diskutuje argumenty pro i proti vyplývající z jedné nebo z druhé varianty.

Nejrozsáhlejší část knihy je věnována charakteristice „upírů“ v různých evropských zemích. Maiello nachází stopy víry v upíry již v klasické literatuře, avšak vymezuje se vůči možnosti „rekonstruovat genezi tzv. slovanského upíra zpětně až do období klasické antiky a starověkého Předního východu“.⁴ Čtenáři se postupně dozvídají o dokladech vampyrismu, vlkodlactví, případně čarodějnictví (existenci mory nebo morouse) v celé Evropě: v severských státech, na britských ostrovech, ve Francii a Itálii, v německých jazykových oblastech, ve střední a východní Evropě. Také vzhledem k šíři regionálního zaměření považujeme Maiellovu práci za ojedinělou, neboť se tím v určitém smyslu vymezuje vůči mikrohistorickému přístupu Carla Ginzburga aj., byť na jeho práci, jak sám uvádí, navazuje. Současně je zapotřebí vyzdvihnout skutečnost, že autor je jedním z mála, kteří v takovém rozsahu kdy usilovali o objasnění vztahu lidí k zemřelým jedincům ve středoevropském prostoru, a to v kontextu strachu z návratu nebožtíků do světa živých. V tomto smyslu je jedinou srovnatelnou publikací vzešlou z českého odborného prostředí práce Alexandry Navrátilové.⁵

Druhá část Maiellova textu je znatelně kratšího rozsahu. Určitým způsobem předznamenává autorovy závěry, k nimž při studiu daného kulturního fenoménu dospěl. Maiello na tomto místě přehledně shrnuje současné teorie

² MÁČALOVÁ, Jana: *O projevech magie a víry v pověry v každodenním životě lidí v 19. století. Kvalitativní analýza regionálního periodika Našinec z let 1869–1900*. Olomouc 2012 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce).

³ Tuto skutečnost dokládají výsledky našeho výzkumu realizovaného v letech 2013–2014. SKOTÁKOVÁ, Jasna – PREISSOVÁ KREJČÍ, Andrea – MÁČALOVÁ, Jana: *Konflikt čisté a nečisté síly*. In: PREISSOVÁ KREJČÍ, Andrea – MÁČALOVÁ, Jana – SKOTÁKOVÁ, Jasna (eds.): *Mýty a pověry v každodennosti obyvatel ukrajinského Polesí a Zakarpatí*. Olomouc 2015, s. 109–126.

⁴ MAIELLO, G.: c. d., s. 69.

⁵ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004.

o původu vampyrismu. Ty jsou více či méně vztaženy k úrodnosti a plodnosti polí, a to navzdory různým představám o konkrétních projevech působení vampýrů, při současném vědomí rozmanitých možností jejich pojmenování (vampýři, benandanti, mory, krsniki, zduhači apod.). Autor ve vztahu k řečenému uvádí, že se obvykle opakuje motiv vampýrů jako mrtvých, jež země nepřijala, a v důsledku toho působících škodu prostřednictvím přírodních jevů, např. jarních mrazů, letního sucha atd. Současně zde věnuje prostor diskuzi o vztahu mezi světem živých a mrtvých, která se v různé míře prolíná v celém textu jeho knihy, a o praxi druhotných pohřbů, které byly zaznamenány také u mnohých tzv. přírodních národů.⁶ V důsledku toho pak přispívá k odhalení elementárních prvků představ o navrátilích se mrtvých a o způsobech ochrany před jejich působením ve světě živých.

Giuseppe Maiello čerpal z rozsáhlé bibliografie, převážně cizojazyčné. Jazykovou vybavenost autora dokládá také uveřejnění závěrečného resumé ve třech světových jazycích. Kniha by si však navzdory tomu, že se jedná již o druhé vydání, místy zasloužila pečlivější jazykovou korekturu, zejména v úvodních pasážích. Text samotný je nicméně psán odborným a přesto srozumitelným jazykem, což je do určité míry dáno i tématem, které vzbuzuje pozornost a zájem široké veřejnosti, nejen té odborné. Součástí publikace jsou kromě výše uvedeného překladu Schertzova díla *Magia Posthuma* také přílohy, na něž se autor v textu odkazuje, a které jej příhodně obohacují. Závěrem lze konstatovat, že Maiellova kniha přes její široké regionální zaměření nevytváří povrchní interpretace, ale představuje koncepčně ucelené odborné dílo o vampyrismu a jeho obdobách, které má aspiraci naplňovat požadavky čtenářů z řad akademické i laické veřejnosti.

Mgr. Jana Máčalová
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.macalova01@upol.cz

⁶ Srov. např. LÉVY-BRUHL, Lucien: *Mýšlení člověka primitivního*. Praha 1999, s. 40–67.

ČIČAJ, VILIAM A KOL.:

„...Z PRJSNOSTU A WSSU OSTROSTU

ZAKAZZUGEME.“ SOCIÁLNA DISCIPLINIZÁCIA

A ZROD MODERNEJ SPOLOČNOSTI.

IGOR ILIŤ-RÁDIOPRINT, BRATISLAVA 2013.

Jarmila Kašpárková

V roce 2013 vydal kolektiv autorů z Historického ústavu Slovenské akademie věd pod vedením Viliama Čičaje publikaci s názvem *Sociálna disciplinizácia a zrod modernej spoločnosti*. Do 11 kapitol této monografie vložili slovenští badatelé základní cíl: ověřit platnost disciplinační teorie v podmínkách raně novověkého uherského státu, především jeho dnešní slovenské části, a tak se pokusit alespoň částečně vyrovnat dluh slovenské historiografie, která ne vždy reagovala na nové trendy v bádání.

Sám fenomén společenské disciplinace – v historiografii skloňovaný od konce šedesátých let 20. století – ovšem má, jak ostatně upozorňuje hned v úvodu editor knihy, dva různé výklady. Vznik konceptů byl stimulován nutností reagovat na dobře pozorovatelné prosazování disciplíny v období závěru raného novověku a vyložit podstatu tohoto jevu. Zatímco německý historik Gerhard Oestreich považoval disciplinaci za shora vedený proces směřující k vytvoření absolutistického státu, Michel Foucault ji popsal jako pohyb vyprovokovaný vztahy a především mocí rozptýlenou uvnitř společnosti. Na oba výklady, ale i modely Maxe Webera či Norberta Eliase, reagovala řada dalších badatelů.¹ Něktěrym z nich (Martinu Dingesovi, Winfriedu Schulzovi) pak byla věnována pozornost v úvodní teoretické kapitole.

Čičajova kapitola *Disciplinizácia ako historický fenomén* není postavena jako sumár dosavadních názorů historiografie. Slouží především čtenáři k přiblížení toho výkladu, který se jeví badatelům v knize publikujícím jako smysluplnější. Je možné ji chápat také jako vlastní úvod k ostatním kapitolám, které přebírají tento výklad. Tak tvoří kniha kompaktní celek, byť by snad čtenář stál o výraznější zapojení autorů do diskuse. Sociální disciplinací rozumí editor sborníku, Viliam Čičaj, více či méně násilné ovlivňování jednotlivců anebo skupin obyvatel státem za účelem prosazení politických

¹ ČIČAJ, Viliam a kol.: ...z prísnsnosti a wssu ostroštu zakazzugeme. *Sociálna disciplinizácia a zrod modernej spoločnosti*. Bratislava 2013, s. 7; srov. také MATLAS, Pavel: *Shovivavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*. Praha 2011, s. 21–28.

cílů. Jedná se o fundamentální a celoevropský proces, probíhající dlouhodobě a směrem odshora dolů. Požadavky na disciplinaci pronikly do všech oblastí a sfér: do státu, církve, hospodářství i armády a zasáhly všechny vrstvy společnosti. Disciplinace je rovněž poznávacím jevem moderního státu. Je možné ji pozorovat nejen v normách, třebaže tam nejviditelněji, ale prostřednictvím „vedlejších“ efektů, jako je nárůst byrokracie, státních úřadů či profesionalizace armády.²

Státní nařízení, normy a principy, chápané autory jako základní impuls a rovněž jasný indikátor disciplinace, se v různých svých podobách staly východiskem pro přemýšlení o tomto jevu. Autoři se postupně obraceli k pramenům, které vznikly činností státních, církevních nebo vrchnostenských úřadů. V mnoha případech je autoři také nechali vyprávět, o čemž svědčí citace i přílohy článků. Právě na základě pramenů rovněž lze, troufám si říci, rozdělit celou knihu do dvou tematických oblastí. Jedna pětice článků totiž pracuje s normami vydanými státem nebo panovníkem, druhá pak studuje nařízení vytvořená vrchností nebo církevními představiteli. Pojďme si tedy představit pětici první.

Studie Michala Bady – *Disciplinizácia spoločnosti v ranonovovekom prostredí Bratislavy* – se opírá o listiny vyměňované mezi panovníkem a magistrátem. Bada hovoří o disciplinaci obyvatelstva, která měla nastat v souvislosti s proměnou funkce města. Soudí, že poté, co se Bratislava stala v raném novověku politickým centrem uherského státu, vedení města se snažilo disciplinovat tu část společnosti (aristokracie), která zde pobývala u příležitosti sněmů či korunovace, a naopak představitelé panovnického dvora vyvíjeli tlak na magistrát, aby přizpůsobil fungování města podmínkám, které měl panovník a jeho úředníci.

Přímo s činností centrální správy a tedy nařízeními vznikajícími v těchto úřadech nás pak seznamují další příspěvky. Tomáš Janura (*Zásahy do kompetencií pokladníkov Liptovskej stolice v 18. storočí*) popsal kroky, které pro profesionalizaci zmíněného úřadu vyvinula Královská místodržitelská rada (zejména úřední rozhodnutí, tzv. protokoly). Miroslav Kamenický³ (*Disciplinizácia ranonovovekého štátu a jej odraz vo výchove montánneho úradníctva v 17. a 18. storočí*) se zaměřil na výchovu a studium báňských úředníků v době, kdy obsah vzdělávání začala regulovat vídeňská Dvorská komora. Eva Kowalská se ve svém článku *Sociálna disciplinácia a sociálny vzostup*

² ČičAJ, V. a kol.: c. d., s. 9–24.

³ Pracovištěm Miroslava Kamenického je Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě; pracovištěm Kamily Bubelové pak Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci. Všichni ostatní autoři, jak již bylo řečeno výše, jsou členové Historického ústavu Slovenské akademie věd.

učiteľov: dva aspekty školských reforiem v Habsburskej monarchii 18. storočia zaměřila na obvykle pomíjený důsledek školských reforiem.

Výhradně zevrubný popis normativního pramene obsahuje studie Kamilly Bubelové s názvem *Využití církevní disciplíny ve prospěch sekulární disciplinace v době vlády Josefa II.* V literatuře dobře známou právní provázanost církevního práva s právem sekulárním v době panování Josefa II. prověřila detailní analýzou specifického právního pramene, tzv. kurend vydávaných olomouckým arcibiskupstvím, a to během desetileté Josefovy vlády. Na základě studia celého souboru, tvořeného 214 kurendami, ukázala, nakolik a jak konkrétně tyto normativní akty ordináře primárně určené pro vyhlásování nařízení kanonického nebo správního charakteru byly využity pro zprostředkování císařských nařízení.

Druhá pětice autorů využívala materiály vrchnostenské či církevní správy, z prostředí fungování univerzity či od tehdejších autorit. Diana Duchoňová (*Dvorský poriadok ako nástroj disciplinizácie na dvoroch uhorských aristokratov v prvej polovici 17. storočia*) se zabývala normativními prameny, které vznikaly v prostředí dvorů uherských magnátů. Disciplinace poddaných vrchností si všímala Mária Kohútová v studii *Poriadok a jeho dodržiavanie na panstvách*. Otázku, zda existovala disciplinace v prostředí řeholních řádů, tedy regulace nesená kanonickým právem, si položila ve studii *Disciplinizácia uhorských kláštorov klarisiiek v kontexte rozvoja ženských reholných inštitúcií v ranom novoveku* Ingrid Kušnieráková. V první části svého článku si všímala církevních norem, jimiž byly usměrňovány nově vznikající řády či kongregace určené pro službu společnosti (vzdělávání, ošetřování nemocných). Podobný „regulační“ potenciál pak dle svého přesvědčení našla v konstitucích a komentářích k řeholi kontemplativního řádu, jímž klarisky beze sporu jsou. Otázku vzdělávání dívek a jejich provázanost s požadavky na výchovu objasnila Tünde Lengyelová (*Vzdelanie ako nástroj disciplinizácie: Výchova dievčat v ranonovovekom Uhorsku*). Článkem *Právo a poriadok na Istropolitane v Bratislave* završila celou monografii Eva Frimmová.

Disciplinaci uchopili badatelé na základě Oestreichovy teze především ve smyslu normativů, které vznikaly v průběhu raného novověku a, vycházejíce z horních sfér společnosti, celou ji prosakovaly. Naplnili tak jednu z editorem citovaných myšlenek, že záměry se realizují prostřednictvím norem.⁴ Je škoda, že v závěru knihy nezaznělo, že toto tvrzení není zcela jednoznačným konstatováním, neboť vzbuzuje řadu nových otázek. A to především po výsledcích prosazování popsanych nařízení v každodenním životě raně novověkého člověka. Právě tyto otázky stimuluje představovaná kniha. Trou-

⁴ Srov. ČIČAJ, V. a kol.: c. d., s. 9.

fám si proto říci, že prostřednictvím uvedení tohoto konceptu do slovenské historiografie došlo k novému impulsu, jak nahlížet minulost. Jsem zároveň přesvědčena, že právě toto je cíl, který si vydání knihy kladlo.

Mgr. Jarmila Kašpárková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jarmila.kasparkova@upol.cz

BŘACH, RADKO – LÁNÍK, JAROSLAV:
DVA ROKY BOJŮ A ORGANIZAČNÍ PRÁCE:
ČESKOSLOVENSKÁ ARMÁDA V LETECH 1918–1920.
MINISTERSTVO OBRANY ČR –
VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV, PRAHA 2013.

Ondřej Kolář

Koncem roku 2013 vydal Vojenský historický ústav reprezentativní monografii o počátcích meziválečné československé armády. Vznik publikace je třeba ocenit již z toho důvodu, že literatura věnovaná činnosti ozbrojených složek v daném období je oproti studiím zaměřeným na éru třicátých a čtyřicátých let poměrně nepočetná. Období let 1918–1920 je navíc zcela klíčové nejen z hlediska vývoje československé branné moci, ale rovněž z hlediska ustálení státních hranic. Tím spíše budí jisté rozpaky zjištění, že autoři pomíнули některé dosti významné tituly pojednávající o daném tématu.

V seznamu zdrojů bychom marně hledali práce předního odborníka na novodobé české a československé vojenské dějiny Ivana Šedivého, stejně tak nejsou využity knihy Josefa Fučíka, jimž navzdory určité interpretační tendenci nelze upřít nezanedbatelnou faktografickou hodnotu. Pozornosti autorů rovněž unikla poměrně zásadní monografie Martina Zückerta o národnostní problematice v československé armádě (*Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität: die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätenpolitik 1918–1938*. München 2006). Při popisu střetů s maďarskými a polskými jednotkami by taktéž bylo vhodné více využít literaturu „z druhé strany barikády“. Ze zahraničních zdrojů je využita zejména literatura francouzské provenience.

K dalším slabinám recenzované práce patří místy poněkud hodnotící a zaujaté vyjadřování, v některých případech navíc terminologicky nepřesné. Např. události v regionech podél německé a rakouské hranice v posledním čtvrtletí roku 1918 jsou ahistoricky označeny jako „vzpoura Němců v pohraničí“ (s. 33). Stěží však lze hovořit o vzpouře v době, kdy přináležitost německých provincií k ČSR ještě nebyla potvrzena mezinárodními úmluvami. Z německého (resp. prorakouského) pohledu se naopak jako vzpoura mohlo jevit samotné vytvoření ČSR.

Za diskutabilní můžeme označit také způsob, jímž autoři zhodnotili iniciativy plukovníka generálního štábu Rudolfa Kalhouse, známého autora

řady návrhů armádních reforem. Kalhous je vyličen jako člověk motivovaný především osobními důvody a svou minulostí rakousko-uherského důstojníka – což může být pravda, nevypovídá to však nic o kvalitách či slabinách Kalhousovy koncepce.

Ta je místo seriózního rozboru bagatelizována – například Kalhousův požadavek na co nejrychlejší unifikaci stejnokrojů legií a domácího vojska autoři odbývají slovy: „Nové uniformy? Legionářům se ty jejich líbily“ (s. 129), což lze stěží považovat za seriózní argument. To, co autoři vytýkají Kalhousovi, tedy osobní zaujatost, nesporně platilo ve stejné, ne-li větší míře, rovněž o lidech, kteří se z prestižních důvodů stavěli proti vcelku logické „uniformitě uniforem“, jež měla řadu nesporných výhod (snazší identifikace, snazší zajištění výroby a údržby stejnokrojů atd.). Z této a podobných pasáží je až příliš patrná snaha pisatelů stranit příslušníkům legií. Není bez zajímavosti, že například Ivan Šedivý či Jan Galandauer (jež zajisté nelze podezírat z nějakého prohabsburského sentimentu) hodnotí Kalhousa o poznání pozitivněji. Podrobná analýza aktivit této nesporně zajímavé osobnosti by však představovala námět pro samostatnou studii.

Hlavní zřetel autoři logicky kladou zejména na činnost armády při zajišťování státních hranic, která je popsána přehledně a vcelku čtivě. V případě konfliktu s Polskem se pozornost soustředí především na území Těšínska, jež bylo samozřejmě klíčové, nicméně o dění v oblasti Oravy a Spiše se čtenář mnoho nedozví. Vzhledem k tématu publikace je pochopitelné, že se autoři koncentrují na samotnou armádu, místy by však bylo prospěšné věnovat pozornost i dalším ozbrojeným složkám. Zejména v kontextu obsazování Slovenska by bylo vhodné alespoň krátce zmínit vůbec první ozbrojený kontingent, který se střetl s maďarskými jednotkami, tedy četnický oddíl podplukovníka Hanačika. Součinnost armády s dalšími bezpečnostními formacemi by obecně vyžadovala více prostoru.

Ocenění naopak zasluhuje fakt, že výstavba armády je podána v rámci širších politických souvislostí. Mimo popisu výstroje, výzbroje a bojového nasazení československé branné moci se tak čtenář dozvídá o politických souvislostech a také o vývoji ideových koncepcí, na jejichž základě měla být armáda republiky budována. Bohužel poněkud chybí bližší rozbor národnostní problematiky v armádě, která v prvních meziválečných letech hrála značně významnou roli. (Německé protesty proti prvním odvodům do československé armády v roce 1920, jež na řadě míst přerostly v nepokoje a v jednom případě ve vraždu četnického důstojníka, pak nejsou zmíněny vůbec.) Velmi cenný je též doprovodný obrazový materiál, v několika případech bohužel opatřený ne zcela přesnými popiskami. Například u snímku pohřebiště obětí

těšínského konfliktu v Orlové (s. 65) se dočítáme, že v roce 1922 došlo k převozu ostatků padlých vojáků na orlovský hřbitov a byl zde zbudován pomník. K postavení zmíněného pomníku však došlo až o šest let později.

Z krátkého úvodu nevyplývá, proč autoři svůj výzkum ohraničili koncem roku 1920. Bylo by jistě zajímavé, pokud by text „dotáhl“ až do dosud nepřilíš zmapované mobilizace proti Maďarsku na podzim 1921. Ani zvolené „užší“ časové vymezení bohužel není pokryto dostatečně, jelikož chybí jakákoliv zmínka o podílu armády na pacifikaci tzv. generální stávky v prosinci 1920.

Není sporu o tom, že recenzovaná studie představuje zatím nejucelenější a nejrozsáhlejší zpracování dané problematiky. S ohledem na fakt, že se jedná o reprezentativní dílo vydané „oficiální“ vojensko-historickou institucí, lze vyslovit politování nad nedostatečnou heuristikou a určitou tendencí k ideově zaměřenému zjednodušování. Navzdory tomu monografie jistě poslouží jako hodnotný podklad pro další studium tématu. Škoda, že se kniha, obdobně jako mnohé jiné publikační počiny (nejen) VHU, nedostane do běžného prodeje a na rozdíl od některých starších publikací ústavu není dostupná ani v elektronické podobě.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
Národní památník II. světové války
747 63 Hrabyně 192
Česká republika
e-mail: kolar@szm.cz

STLOUKAL, KAREL:
HISTORIE MÉHO ŽIVOTA.
SKUTEČNOST PONĚKUD ZBÁSNĚNÁ.
NAKLADATELSTVÍ VÁCLAV ŽÁK –
CASABLANCA, PRAHA 2012.

Lukáš F. Peluněk

Období po roce 1989 bylo relativně plodným na memoáry českých a moravských historiků. V řadě za vzpomínkově laděnými texty Josefa Macůrka,¹ Josefa Polišenského,² Jaroslava Mezníka,³ Jiřího Kejře⁴ či Vlastimila Kybala⁵ byly čtenářské obci nedávno zpřístupněny rovněž paměti Karla Stloukala (1887–1957), významného představitele československé historiografie první poloviny 20. století, nástupce Josefa Šusty (1874–1945) na profesorské stoličce obecných dějin na Univerzitě Karlově v Praze.

Stloukalovy paměti k vydání připravil jeho syn Milan Stloukal, respektovaný antropolog, emeritní ředitel Národního muzea v Praze. Kniha je uvedena statí o životě a díle Karla Stloukala od Jaroslava Čechury (s. 7–23), na níž pak navazuje vlastní text pamětí. Paměti jsou uzavřeny doslovem editora a výběrovým jmenným rejstříkem.

Čechurův biografický medailon, uvádějící čtenáře do Stloukalových spleťtých životních osudů, je očividně namířen k širšímu obecnstvu, jinými slovy je psán ve velmi populárním duchu. To mu samozřejmě neubírá na kvalitě, všechny zásadní mezníky Stloukalova života jsou zde zmíněny. Autor medailonu také vhodně upozorňuje na nedostatečnou pozornost, která byla doposud věnována Karlu Stloukalovi v rámci české, respektive československé historiografie (s. 15).

Stloukalovo memoárové dílo je bohužel nedokončeno, tvoří je několik kapitol, které uvozují zejména historikovo dětství a dobu studií. V úvodních kapitolách je čtenář seznámen se starým Zlínem posledního desetiletí 19. století, Stloukalovým rodným městem, dále s jeho studiem na gymnáziu

¹ MACŮREK, Josef: *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích*. Brno 1998.

² POLIŠENSKÝ, Josef: *Historik v měnícím se světě*. Praha 2001.

³ MEZNÍK, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*. Brno 2005.

⁴ KEJŘ, Jiří: *Žil jsem ve středověku*. Praha 2012.

⁵ HRDLÍČKA, Jaroslav – LÁŠEK, Jan Blahoslav (eds.): *Paměti Vlastimila Kybala*. Díl I. Chomutov 2012.

v Kroměříži, poté na univerzitách v Praze a Vídni. Další stránky pojednávají o jaderském Terstu, kde absolvoval jednoroční vojenskou službu, a o následujících letech studia v Praze a zejména ve Vídni na prestižním Ústavu pro rakouský dějepis (Institut für Österreichische Geschichtsforschung). Ostatní kapitoly jsou bohužel jen zlomkovité a mezi některými obdobími jsou výrazné časové rozestupy.

Vlastní Stloukalovy paměti jsou uvedeny detailním představením autora rodiště. V této části textu Stloukal předkládá zevrubný místopis starého Zlína a odtajňuje veselé příhody z dětství, spojené s tímto městem. Zmiňuje se však také o svém rodinném původu. Na s. 38 např. vysvětluje, proč jeho rodiče nevstoupili ve svazek manželský – na tomto místě čtenáři doslova obnažuje své chmurné vzpomínky na dobu, kdy bylo na „nečisté zplození“ hleděno přezíravě. Blíže se rozepisuje rovněž o rodinné kovářské tradici (vyjma Stloukalova otce byli v mužské linii rodiny všichni kovářského řemesla), na s. 38–44 pak o svém otci, jeho lékařské činnosti a o matčině rodinném původu. Zde dovozuje, že jeho pradědem byl Klaudius Bretton (1822–1879), někdejší majitel zlínského panství (s. 45). Na s. 44 Stloukal odhaluje také poněkud méně známou skutečnost, že jeho bratrancem byl významný moravský etnograf a dialektolog František Bartoš (1937–1906). O svém bratranci, přestože jej od něj odděloval propastný věkový rozdíl, dále pojednává blíže. Zajímavými se jeví rovněž Stloukalovy vzpomínky na zlínského obuvnického průmyslníka Tomáše Baťu (1876–1932).

Následující kapitola představuje Stloukalova studijní léta na kroměřížském gymnáziu. V hanácké Kroměříži objevil tehdy jedenáctiletý Stloukal nový svět – z jeho úhlu pohledu poprvé poznal město (Zlín byl ještě v devadesátých letech 19. století nevýznamným provinčním městečkem). Na s. 76 poprvé zmiňuje archiváře a historika Josefa Malotu (1881–1922), jehož osudy se mnohdy protínaly i s životní cestou Stloukalovou ve Zlíně, Praze a Vídni. V Kroměříži byl Malota jeho spolužákem ze staršího ročníku, ve Vídni pak jeho konkurentem, o čemž blíže pojednává v následujících kapitolách. K objasnění svých zážitků z gymnazijních studií také poznamenává, že studenti kroměřížského gymnázia nebyli téměř vůbec seznámeni s dějinami města, přestože Kroměříž patřila k nejvýznamnějším kulturním centrům tehdejší Moravy (s. 82). Stloukal dále na příkladu sebe sama představuje zajímavé období v životě mnohých mladých lidí: „Gymnazijní výchova vyvolává právě u nejlepších žáků falešnou představu, že vrcholem lidského snažení je básnictví, že básníci jsou největší géniové lidstva. A přirozeným důsledkem této představy je, že se každý snaživý student chce stát básníkem“ (s. 93). Toto tvrzení zajímavě souzní např. s podobnou životní etapou jiného českého his-

torika, Josefa Vítězslava Šimáka (1874–1940).⁶ Stloukal také několik básní v této době skutečně publikoval, pod pseudonymem „St. Dřevnický“ (s. 94).

V další kapitole je pozornost čtenáře přenesena do Prahy, kde Stloukal strávil první část univerzitních studií mezi lety 1906 až 1908. V Praze tehdy poznal naprosto jiné prostředí než na Moravě. V textu se zmiňuje o prvních zkušenostech se studiem a zejména o prvních dojmech ze svých budoucích učitelů – na tomto místě také konstatuje, že se Josef Šusta stal jeho oblíbencem již po vyslechnutí první učitelovy přednášky. Praha však byla mladému Stloukalovi malá, studium jej dostatečně neuspokojovalo, a proto se rozhodl ke změně prostředí – na jaře 1908 jej krátce zastihujeme ve Vídni, brzy poté se mladý historik vydává do přístavního města Terstu na jednoroční vojenský výcvik. Vojenské prostředí jej krátce zaměstnávalo myšlenkami o změně povolání – přemýšlel totiž o studiu medicíny, následující svého otce. Osudová návštěva Benátek však opět obrátila jeho pozornost k historii (s. 140). Ve svém vyprávění o výcvikovém pobytu v Terstu se zmiňuje i o česko-německých vztazích mezi vojáky v dané době. Konstatuje, že národnostně vypjaté situace vyvolávali pouze sudetští Němci, s ostatními Němci pak nebyly vztahy zdaleka tak špatné (s. 135–136).

V následujícím oddíle knihy, pojednávajícím o Stloukalově návratu ke studiu v Praze, se dozvídáme zajímavé podrobnosti z hlediska historiografického. Na s. 144 Stloukal např. podrobně vysvětluje, proč jej „instinkt táhl k Šustovi“, na dalších stránkách se pak věnuje osobnostem Šusty, Pekaře a Golla z hlediska pedagogického působení. V dané souvislosti pak glosuje výrazný rozdíl mezi způsobem výuky Jaroslava Golla a jeho žáků: „Goll historiky vychovával, jeho žáci je jen učili“ (s. 145). Dále zaujme pisatelův názor, že „Krofta jako učitel se nejvíce přiblížil mistrovství Gollovu“ (s. 146). Takové tvrzení je velmi smělé, porovnáme-li délku pedagogické praxe Kroftovy s jinými Gollovými žáky, zejména se Šustou či Pekařem. Z textu se také dozvídáme o tom, jakým způsobem se Stloukal dostal ke svému významnému badatelskému tématu – k osobnosti pobělohorského českého zemského místodržitele Karla z Lichtenštejna (s. 145).

Věhlasný vídeňský Ústav pro rakouský dějepis je dějištěm následující kapitoly. Stloukal se při práci s prameny pro svou seminární práci přesvědčil o svých nedostatečných vědomostech z pomocných věd historických. Studium na proslulém vídeňském institutu jej proto mělo zdokonalit. Zde se opět setkáváme se Stloukalovým hodnocením jednotlivých učitelů institutu – zejména Oswalda Redlicha (1858–1944), Emila von Ottenthala (1855–1931),

⁶ KÁBOVÁ, Hana: *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zřetelem k historické vlastivědě*. České Budějovice – Pelhřimov 2013, zejména s. 18, 24.

Alfonse Dopsche (1868–1953) či Maxe Dvořáka (1874–1921). Nutno konstatovat, že ve většině případů je toto hodnocení spíše negativní. Jednotlivé vídeňské historiky totiž mladý student hodnotil impulzivně a velmi kriticky, rovněž je patrné, že hledisko národnostní mělo své výrazné místo ve Stloukalově smýšlení v době studií.

Po úspěšném absolvování studia ve Vídni se Stloukal společně s archivářem Bedřichem Jenšovským (1889–1942) vydal na studijní cestu do Itálie, a zejména pak do Říma. Bohužel zde již chybí bližší souvislosti a zejména vysvětlení, jakým způsobem byl na cestu vyslán (až na s. 175 píše, že dostal úřední úkol, bližší údaje však neuvádí). Stloukal dále představuje Řím v podobě před první světovou válkou. Zde se nechal dokonale unést atmosférou, zejména pak architekturou evokující dávnou historii města. Nadšení dokonce načas ve Stloukalovi probudilo myšlenku habilitovat se ze starších dějin, což mu však brzy rozmluvil Jaroslav Goll (s. 184). Stloukalův obdiv k římskému baroku pak mnohdy přinášel i myšlenky komparace architektury Říma a českých zemí. Nekriticky a zároveň ahistoricky zde dokonce tvrdí následující: „Ráz dnešního Říma zůstává v podstatě barokní, jako duše Prahy, jenže v Římě je v souhlase s prostředím, v Praze v rozporu s duší národa“ (s. 185). Vcelku humornou se pak jeví Stloukalova vzpomínka na návštěvu Josefa Pekaře v Římě v roce 1927. Na nabídku provedení po Foru a Palatinu odpovídal údajně Pekař takto: „Mne to nezajímá. Co bych tam viděl, když se mi o římské historii pletou celá staletí“ (s. 185). Do textu tedy autor vkládá i některé vzpomínky z pozdějších období, nepopisuje pouze svůj italský pobyt z let 1913–1914. Taktéž zde např. kriticky hodnotí stavební činnost italských fašistů, která dle Stloukalova názoru zničila mnohé z barokních památek Říma (s. 185).

V kapitole poeticky nazvané *Válka čili pád (sražení do propasti)* nacházíme Stloukalovy deníkové záznamy z období první světové války. Válečné období historik prožil nejdříve na frontě srbské a italské, později jako učitel kadetních škol ve štyrském Strassu a v Brně. Textem se prolínají filosofické myšlenky o víře, smyslu lidského života a válce, o tom, že „válka učí člověka vážit si života“. Uvažující nad nedisciplinovaností rakousko-uherské armády si Stloukal ve svých zápiscích několikrát opakuje strohou otázku: „Nač tedy vedeme válku?“ V textu nalézáme také myšlenky o smyslu dějin. Na s. 195 např. nacházíme cenné poznámky o kulturních dějinách ve Stloukalově pojetí.

Po skončení prvního světového konfliktu Stloukal pracoval krátce v Českém zemském archivu, brzy se však rozhodl opustit archivní službu a vstoupil do služeb nově vzniklého ministerstva zahraničních věcí, kde dokázal

využít svých jazykových dovedností. Zde pak připravoval společně s pracovním kolektivem *Přehledy tisku*. Stálý návštěvník Ministerstva zahraničních věcí, významný arabista a orientalista Alois Musil (1868–1944) rozpoznal ve Stloukalovi vědeckého ducha a doporučil mu habilitovat se (s. 274). Nedlouho poté se mladý historik skutečně vrátil k životnímu poslání – stal se archivářem Národního muzea v Praze, roku 1925 se habilitoval a od roku 1935 se stal mimořádným profesorem Karlovy univerzity v Praze. V kapitole nalézáme i další zajímavosti z vědeckého života meziválečného Československa. Na s. 283 např. autor popisuje počátky Vydavatelského/Edičního/Historického ústavu,⁷ původně sídlícího v muzejním archivu Národního muzea, a jednotlivé aktéry, např. Václava Hrubého (1885–1933), Bedřicha Mendla (1892–1940) či Blaženu Rynešovou (1900–1944). V závěru kapitoly se pak Stloukal zmiňuje i o svém meziválečném působení v rámci československých zednářů (s. 289).

Následující období života jsou zaznamenána jen fragmentárně. Stloukal pokračoval ve své práci na univerzitě, počátek druhé světové války však opět zamíchal kostkami jeho osudu. V září 1939 byl zatčen a vyslýchán gestapem a krátce byl internován v koncentračním táboře v Dachau. Jen díky vlivu svého učitele Josefa Šusty byl propuštěn na svobodu. Během války pak pracoval na svém životním díle o dějinách města Zlína, po skončení světového konfliktu se vrátil na Karlovu univerzitu již jako řádný profesor všeobecných dějin. Bohužel jen krátce – Únor 1948 zamezil Stloukalově přednáškové činnosti a brzy poté byl nucen odejít do penze. V listopadu 1957 Karel Stloukal zemřel. Jeho osudy jsou nepochybně velmi spleťtí a zajímavé. Doufejme však, že mnohá bílá místa ve Stloukalově životopise na pravou míru uvádí čerstvě vydaná monografie z pera jihočeského historika Bohumila Jirouška.⁸ Stloukalovy paměti svým způsobem připomínají svou torzovitostí autorovo životní dílo – *Dějiny města Zlína*, na nichž pracoval po více než dvacet let svého života a které rovněž zůstaly pouze v rukopise. Přestože Stloukalovy životní osudy nejsou v jeho memoárovém díle celistvě dotazeny dále než do období dvacátých let minulého století, nejedná se o tenkou knihu. Naopak lze hovořit o faktograficky velmi hodnotném textu.

K redakční a ediční práci na knize lze uvést jen několik drobných připomínek. Plánek Zlína, o němž Stloukal píše na s. 33, není v knize publikován a čtenář ani netuší, proč zde není uveden. Dalším problémem pamětí jako celku je, že mnohé události nejsou autorem datovány. Domnívám se proto,

⁷ Dříve i nyní Nakladatelství odborné literatury, v dnešní době je součástí Historického ústavu Akademie věd ČR v Praze.

⁸ JIROUŠEK, Bohumil: *Karel Stloukal. Profesor obecných dějin*. České Budějovice 2014.

že přípravě pamětí mohla být věnována větší péče, text mohl být vybaven rozsáhlejším poznámkovým aparátem s vysvětlivkami. Také některé archaické či nářeční výrazy nemusí být čtenáři známé a pochopitelné. Neznalý zlínského místopisu může přehlédnout i chyby v přepisu některých pomístních názvů, např. potok Januštice je uveden jako „Jaruštice“ (s. 31, přitom na s. 58 je název ve správném tvaru). V textu mohlo být upozorněno také na některé zjevné faktografické chyby, namátkou uvedme alespoň „přiklonění Itálie k Trojspolku“ (s. 202).

Pokud bychom měli shrnout význam Stloukalových pamětí, lze konstatovat, že se z textu dozvídáme dostatečné množství informací o vývoji smýšlení Karla Stloukala, zejména během jeho studijních let. Na mnoha místech jsou vzpomínky velmi subjektivní, z čehož však můžeme věrně usuzovat mnohé o Stloukalově osobnosti. Detailně také autor pamětí popisuje své univerzitní učitele – např. Jaroslava Golla, Gustava Friedricha, Josefa Pekaře a zejména pak Josefa Šustu, k němuž měl za studií i později v profesionálním životě vždy nejbližší. Paměti Karla Stloukala, ač nedokončené, zůstávají významným příspěvkem vědě historické, zejména pak díky cenným údajům o osobnostech dějepisectví českých zemí první poloviny 20. století.

Lukáš F. Peluněk
Krapkova 279/5
779 00 Olomouc
Česká republika
e-mail: Lukas.F.Pelunek@email.cz

TRAPL, MILOŠ:
MŮJ ŽIVOT S HISTORIÍ.
UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI,
OLOMOUC 2014.

Jana Burešová

Univerzita Palackého v Olomouci vydala v polovině roku 2014 v ediční řadě Paměť UP¹ další svazek pamětí významných osobností, členů akademické obce olomoucké univerzity, tentokrát profesora PhDr. Miloše Trapla, CSc., mnohaletého člena Katedry historie FF UP v Olomouci, dnes zde v pozici emeritního profesora. Paměti vyšly pod názvem *Můj život s historií*. Výkonnými redaktory byli ředitel Archivu UP PhDr. Pavel Urbášek a prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc. z katedry bohemistiky FF UP.²

Hned na úvod je třeba konstatovat, že tento text není a nemůže být klasickou recenzí, neboť představovaná kniha není odbornou prací, ale pro historika je to jeden z typů pramenného materiálu, v tomto případě pramen osobní povahy, čili v dlouhém historickém čase dobře známý a relativně často frekventovaný informační zdroj typu pamětí.

Zakladatelé ediční řady Paměť UP, jak sami uvádějí, usilují těmito počiny členů akademické obce UP doplňovat obraz rozvoje univerzity o nezastupitelné svědectví těch, kteří z vnitřní potřeby nebo z vnějšího popudu sepsali či sepisují paměti související s jejich působením na univerzitě v Olomouci. Je samozřejmé, že podávaná svědectví jsou subjektivního charakteru. Univerzita v této ediční řadě vytvořila prostor pro autory pamětí k jejich zveřejnění v knižní podobě. Paměti totiž považuje za cenný pramen k poznání historie univerzity v celé škále možných pestrostí její existence, při vědomí osobní zaujatosti jednotlivých pamětníků.

Paměti věnoval prof. Miloš Trapl své celoživotní opoře, manželce Jarce. Kniha je jistým způsobem průvodcem dějinami dvacátého století na univerzitě v Olomouci, ovšem v širokém souvislostním kontextu. Miloš Trapl

¹ Iniciátorem ediční řady Paměť UP je PhDr. Pavel Urbášek, dlouholetý ředitel Archivu Univerzity Palackého (dnes uvolněný zastupitel, náměstek primátora, na olomoucké radnici).

² V ediční řadě Paměť UP dosud vyšly tyto svazky: NOVÁKOVÁ, Julie: *Paměti aneb autobiografie. Třináct olomouckých let (1948–1961)*. Olomouc 2008 (komentovaná edice péčí Tomáše Motlíčka); PEŘINA, Jan: *Proměny doby*. Olomouc 2009; ZAHŘÁDKA, Miroslav: *Okamžiky ze životního putování literárního vědce a prozaika*. Olomouc 2010; BIEBERLE, Josef: *Letopis intelektuála ze ztracené generace*. Olomouc 2011.

začíná své vzpomínání už původem své rodiny, dětstvím, mládím, studii a prvními zaměstnáními, než se dostal jako vyučující a vědecký pracovník na olomouckou Univerzitu Palackého. Vedle detailního vzpomínání na profesní i osobní a přátelské události a prožitky, líčí i některé těžké životní situace. Jedna kapitola je věnována i Traplově práci ve svatolazarském řádu. Závěr knihy patří rodině profesora Trapla, manželce a třem dcerám. Výklad je v knize veden někdy chronologicky, místy ale tematicky. Nejde o kroniku, i když např. předposlední část knihy je záměrně právě kronikářsky vedena. Do pasáží o pracovní a společenské aktivitě Miloš Trapl neorganicky, jak přiznává, ale záměrně, včleňoval informace o rodině. Nejnovější děje z rodinného života, od roku 1990, zařadil v několika kapitolách na závěr knihy s tím, že paměti uzavírá kapitolou vzpomínek na osobu pro něho v životě nejdůležitější, manželku Jaroslavu. Důležitou součástí knihy je na konci umístěná rozsáhlá obrazová příloha. M. Trapla tak můžeme sledovat od dětských let až po zachycení různých profesních, volnočasových či rodinných situací.

Svůj až citový vztah ke své profesní disciplíně dokládá Miloš Trapl hned úvodem úvodu svých pamětí, kdy se rozhodl použít jako citát parafrázi jistě písničky, vzniklé před desítkami let na počest profesora chemie na přírodovědecké fakultě Mečislava Kuraše:

„Mordijé, dějiny, to je, láska má,
už za mých dětských let očarovaly mne hned,
mordijé, dějiny, to je láska má,
ať žije historie, královna všech věd!“³

Své paměti začal Miloš Trapl psát postupně, pomalu, už před řadou let, protože zjistil, že jeho otec, univerzitní profesor PhDr. Miloslav Trapl ve svých vzpomínkách na svůj poměrně dramatický život zachytil jen období studií v letech 1919–1924. Když ho tedy se zájmem o vydání pamětí oslovil Pavel Urbášek, měl už mnoho práce na pamětech za sebou, ale také ještě před sebou, zvláště dlouho precizoval vzpomínání na svůj soukromý a rodinný život. Zveřejnit své paměti Miloš Trapl příliš neváhal, neboť vyjadřuje přesvědčení, že v životě zažil mnoho věcí, které by mohly přispět k poznání zákulisí některých událostí, o nichž se v dobách komunistické vlády nesmělo beztestně veřejně mluvit, nepsal o nich pochopitelně oficiální tisk, o mnohých událostech či akcích někdy nevznikly žádné jiné zápisy. A to jsou právě v lidských dějinách takové situace, kdy prameny osobní povahy, ať už paměti, deníky či dopisy, či práce historika metodou oral history, pokud akteři zkoumaných dějů jsou ještě naživu, pomáhají doplňovat mozaiku obrazu dějů minulých.

³ TRAPL, Miloš: *Můj život s historií*. Olomouc 2014, s. 6.

Z celého textu knihy je zřejmé, že Miloš Trapl, jak ostatně i sám vyslovuje hned v úvodu (a jeho přátelé a kolegové to dobře znají z vlastních zkušeností) má rád lidi. Následně hned uvádí, že mnozí ho za to kritizovali, většinou ale to bylo z přátelství, někdy za svůj otevřený přátelský vztah k lidem i pykal. Za svůj život si vytvořil velmi mnoho přátelských, kolegiálních a kamarádských vztahů, z nichž mnohé vydržely trvale či aspoň dlouhé roky. Miloš Trapl považoval za velmi důležité se v úvodu svých pamětí mnoha přátelům a kolegům omluvit, že nejsou v jeho pamětech zmíněni či jen velmi stručně je o nich hovořeno. Vzhledem k možnému rozsahu knihy a času na její celkové zpracování to nebylo v jeho silách. Připomeňme rovněž, že Miloš Trapl svou knihu pamětí nepovažuje za literární dílo, neboť ve svém životě psal jen práce vědecké a odborné. A současně upozorňuje, že to pochopitelně není ani odborné dílo. Takže podle M. Trapla má čtenář knihu brát jako střípky vzpomínek, které by rád po sobě zanechal. Prozrazuje na sebe, že korespondenci příliš nepěstoval, e-maily neskládá, telefonáty neeviduje. Zůstanou desítky knih a stovky dílčích studií, ale ty o vlastním životě nevypoví téměř nic.

Paměti osobností jsou jistě cenným doplněním oficiálních dějin líčených v odborné literatuře. Nabízejí lidský rozměr, vhled do mentality lidí a pestrou každodennost.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: jana.buresova@upol.cz

THE AUTHORS AND SUMMARIES

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. gives lectures on modern history at the Department of History at the Philosophical Faculty of the Palacký University Olomouc. In her research she is focused on selected history issues of the 20th century; particularly history of Czechoslovak exile, gender history, history of the Communist regimes – especially changes in the rural areas in relation to the so-called collectivization of agriculture. Furthermore, she deals with regional history.

*Czechoslovak-Australian Relations in the Second Half
of the Twentieth Century*

The paper aims at the basic and initial characteristic of official relations between governments of the Czechoslovak Republic and Australia, particularly during the Communist era in Czechoslovakia in the second half of the 20th century. Despite the different ideological and political attitudes, both states communicated with each other at the basic level during the whole examined period. The interest in more intensive cooperation, especially in economy, could be found in both states.

Mgr. Jan Dvořáček

Jan Dvořáček is a doctoral student at the Department of Middle Eastern Studies, Faculty of Philosophy and Arts, University of West Bohemia in Pilsen. He focuses on Czechoslovak-Ethiopian relations and French colonial presence at the Horn of Africa. He has published few studies on this topic in the Czech Republic as well as abroad.

*The Belated Independence of Djibouti:
The Strategic Position of the French Colony in Africa, ca. 1917–1977*

The study deals with a specific position of a small French territory, which became the last continental colony of France in Africa. The focus is given on the economic, political and ethnic area in Djibouti on the background of significant geopolitical changes in Africa, which led to its gradual political emancipation. On one hand, the exceptional status of the last colony was

caused by a strategic geographic position, on the other hand, by strong relations to France, which made a claim to this territory since mid-19th century.

Mgr. Michal Faist

Mgr. Michal Faist is currently a doctoral student at the Institute of History, the Faculty of Arts of the University Hradec Králové (a field of study: Czech and Czechoslovak History). As a co-author and partially as a co-editor he participated in the collective monograph: *Východočeská šlechta, její sídla a teritoria*. Except for topics related to Eastern Bohemia, he is also focused on biographies of Czech Hussite and Catholic warriors who became famous abroad after the Hussite Wars.

John Jiskra from Brandýs at the Height of the Power 1445–1451

The study is focused on activities of the Czech warrior of Moravian origins John Jiskra from Brandýs as well as his role in the administration of the Hungarian kingdom. As a prominent representative of the king's party he diplomatically and militarily clashed with John Hunyadi who attempted to gain power at the expense of king Ladislaus the Posthumous and to establish the monarchy of the estates in Hungary. With the use of military Jiskra fought against repeated efforts to restrict his and king's power, which culminated in his victory at the battle near Lučenec in 1451.

Mgr. David Hubený

David Hubený, an archivist and a historian, studied history at the Faculty of Arts, Charles University in Prague in years 2004–2009 and since 2008 he has worked in the National Archive at the Department of local and state administration collection from years 1918–1945. In the period of 1918–1945 he professionally focuses on history of interwar Czechoslovakia, resistance movements during World War II, security forces, Subcarpathian Rus and regional history of Rakovnícko and Slánsko.

*Czechoslovak Foreign Institute and Attempts to Enforce Care for
Subcarpathian Countrymen*

The study deals with attempts leading to the establishment of Subcarpathian department under the Czechoslovak Foreign Institute, which ought to become an umbrella organisation of care for Czechoslovak countrymen. To all intents and purposes, during the whole existence the institute experienced a certain shortcoming in fact that it was not more concentrated on Subcarpathian countrymen. Nevertheless, trials to rectify this state did not reach a desired goal which became negatively evident in the political development of Subcarpathian Rus.

PhDr. ThLic. Jitka Jonová, Th.D.

She graduated from Catholic theology at the Sts Cyril and Methodius Faculty of Theology, Palacký University Olomouc in 2005 and at the Philosophical Faculty of the same university – history in 2007 and history of art in 2013. In 2011 she completed her doctoral study in practical theology with the specialization in ecclesiastical history by the defence of the doctoral thesis called *Theodor Kohn. Archbishop of Olomouc, Titular Archbishop of Peleusia* (supervisor: prof. F. X. Halas). Since 2008 she works as a lecturer at the Department of Church History and History of Christian Art at CMFT. She focuses on Bohemian and Moravian ecclesiastical history of the 19th and early 20th century from the perspective of the Holy See diplomacy.

*Catholic Congress in Kroměříž and Olomouc in 1901 – in the Context
of National Conflicts*

Catholic Congresses were also organized in Bohemian lands since the end of the 19th century. The study presents the Catholic congress organized separately for Czechs and Germans in Kroměříž and Olomouc in 1901. During preparations as well as a course of the congress, the stress was put on mutual national conciliation (German congress in Olomouc was visited by Czech deputation and the other way around). Although both congresses passed off successfully, they did not contribute to calming national issues.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D. graduated at the Department of History at the Philosophical Faculty of Palacký University in Olomouc. Since 2012 he has been working in the Silesian Museum in Opava. He concentrates on history of the armed forces in Czech lands in the first half of the 20th century and their reflection in the historical memory. In the long run, he especially deals with internal running of the Czechoslovak gendarmerie in the interwar period.

*Security Situation in Těšínsko during the Third Republic
in the Light of Commemorative Records of National Security Corps' Stations*

The study deals with activities of National Security Corps' stations in Těšínsko in the years 1945–1948. The research is primarily based on contemporary commemorative records and administrative records that survived only in fragments. The focus is not only given on duties of police work and security situation in a frontier area but also on transformation which security forces underwent after the World War II.

Bc. Jan Lukáč

The author is a student of Master's study programme in history at the Historical Institute of the Faculty of Arts, Hradec Králové University. He focuses on history of the Orlické Mountains in the period between 1938 and 1945. Moreover, he deals with a post-war retribution and fulfilment of the "Small Retribution Decree" in the region Šumpersko.

State Defense Guard in the Political District Žamberk in 1936–1939

As a consequence of a situation abroad and a critical political development in Czechoslovakia itself, special units of the State Defense Guard were established. These troops ought to protect state borders as well as cooperate in defence of the republic. The Orlické Mountains belonged under the leadership of the first battalion SOS, of which residence was placed in Rychnov nad Kněžnou. Members of the battalion participated in armed conflicts with Sudeten German groups.

PhDr. Miroslav Šepták, Ph.D.

He studied history and political science at the Faculty of Arts, Charles University in Prague. In 2013 he defended his doctoral thesis. Currently, he works as an archivist in the National Archive at the Department of collections of non-state provenance and also an employee of the central registry of the Central Institute for Supervising and Testing in Agriculture in Prague. He repeatedly participated in research stays in Austria and Germany. He focuses on Czechoslovak history, history of German speaking countries in the 20th century – their political and party system, and a political marketing in Austria.

About the Beginning of German-Austrian Conflict (March–June 1933)

The study examines causes of increased tension between Germany and Austria in spring 1933. This analysis is based on unpublished Czechoslovak, German and Austrian sources, period print as well as secondary literature. Nazi Germany planned the Anschluss at all costs and by using all the means with no respect to historical and cultural specifics of the subalpine republic. On the contrary, Austria demanded politically correct treatment.

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.

Mgr. Josef Šrámek works as a historian at the Museum of Eastern Bohemia in Hradec Králové. Besides, he works as an external collaborator of the Centre for Medieval Studies, the Academy of Sciences of the Czech Republic and Charles University in Prague. He focuses on Czech history of Premyslid period with emphasis on ecclesiastical history and history of the Benedictine Order. He also deals with history of the Austro-Prussian War in 1866.

*The Formation of the Monastic Domain
in the Thirteenth and Fourteenth Century
through the Example of Benedictine Provostries
in Police nad Metují and Broumov*

The paper deals with history of North-Western Bohemia in High Middle Ages. It describes the Benedictine colonisation of this region, which began

on the threshold of the 13th century, with emphasis on the foundation and consolidation of subsidiary Břevnov monasteries in Police nad Metují and in Broumov. History of these monasteries as a well-documented example of a foundation from scratch represents an appropriate demonstration of provostry's role in the medieval ecclesiastical administration and a flexible reaction to modern trends of that period.

Mgr. Martin Vašš, Ph.D.

Mgr. Martin Vašš, Ph.D. works as a lecturer at the Department of Slovak History, Faculty of Philosophy, Comenius University in Bratislava. He focuses on political and cultural history of Slovakia in the first half of the 20th century. Moreover, he concerns himself with theoretical and practical questions of historiography. He is the author of the monograph *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918–1938)* (Martin 2011), two studies in the manner of a monograph and many other studies and articles.

*Possible Applications of Hayden White's Narrative Constructivism
in Historiographical Analysis of Selected Works
by Milan Stanislav Ďurica and František Vnuk*

This study is focused on researching the potential application of the theoretical framework of Hayden White in analysing selected historical narrations of Slovak exile historians Milan Stanislav Ďurica and František Vnuk. The innovative approach and new questions in historiographical analysis should be apparent in the application of White's theoretical concepts, i.e. the formation of historical narration, historical subjects, the meaning of the metaphor in historical narration, historical truth, the ideological position of a historian, the relation between historical narration and ideology, the problem of myth and ideology as connected with a certain practice in representation, historical narration as a moral allegory, and the model of figure filling.

PhDr. Michal Wanner, Ph.D.

PhDr. Michal Wanner, Ph.D. graduated in History – Archaeology at the Faculty of Arts, Charles University in Prague. Since 1992 he has been working in archival science, however, he consistently cooperates with the Institute of World History, Charles University. He primarily focuses on Eurasian trade, diplomatic and cultural relations and also conflicts among world powers in Asia. He has published approximately two hundreds of studies and articles in history in the Czech Republic and abroad as well. It is possible to mention his monographs such as *Sedmiletá válka v Orientu* (Prague 2001) and *Zrození impéria. Východoindická společnost a britský stát 1600–1773* (Prague 2003).

*The Struggle of European Powers in the Indian Ocean
during the American War of Independence 1778–1783*

The study summarizes the development on Asian battlefields during the American War of Independence and underlines the consequences of the war for a position of all European powers in Asia, for the Eurasian trade as well as a power situation in the whole Indian subcontinent.

doc. PhDr. Jan Záhořík, Ph.D.

Jan Záhořík is a leader of the Centre for African Studies at the Department of Middle Eastern Studies, Faculty of Philosophy and Arts, University of West Bohemia in Pilsen. He deals with modern history of sub-Saharan Africa, especially Ethiopia. He is the author of many books and studies in the Czech Republic as well as abroad.

*The Belated Independence of Djibouti:
The Strategic Position of the French Colony in Africa, ca. 1917–1977*

The study deals with a specific position of a small French territory, which became the last continental colony of France in Africa. The focus is given on the economic, political and ethnic area in Djibouti on the background of significant geopolitical changes in Africa, which led to its gradual political emancipation. On one hand, the exceptional status of the last colony was caused by a strategic geographic position, on the other hand, by strong relations to France, which made a claim to this territory since mid-19th century.

HISTORICA OLOMUCENSIA
48–2015

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH

XXXVIII

PhDr. Ivana Koucká, Mgr. Zdeňka Žáčková
(editorky)

Recenzenti Historica Olomucensia, 48–2015,
Sborník prací historických, XXXVIII.

prof. PhDr. Mečislav Borák, CSc., doc. PhDr. Ondřej Felcman, CSc., Mgr. Radek Galaš,
doc. PhDr. Josef Harna, CSc., prof. ThDr. Cyril Hišem, Ph.D., Mgr. Jan Hrdina, Ph.D.,
prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D., PhDr. Jiří Jurok, CSc., PhDr. Adriana Kičková, Ph.D.,
doc. PhDr. Jan Klíma, prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc., doc. PhDr. Peter Mičko, Ph.D.,
Mgr. Alena Mikulášová, Ph.D., PhDr. Lukáš Novotný, CSc., prof. PhDr. Josef Opatrný, CSc.,
PhDr. Jiří Plachý, Ph.D., Mgr. Radek Pokorný, PhDr. Petr Prokš, CSc.,
Mgr. Kateřina Rudincová, Ph.D., prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc.,
doc. PhDr. Juraj Šuch, Ph.D., PhDr. Jaroslav Valkoun, Ph.D.,
Mgr. et Mgr. Andrej Toth, Ph.D., prof. ThLic. PaedDr. Martin Weis, Th.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
vup@upol.cz

Olomouc 2015

1. vydání

ISSN 1803-9561